

การรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท

ของชาวพุทธ : กรณีศึกษาผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร

THE PERCEPTION TOWARDS THE CONCEPT OF HELL AND HEAVEN
IN THERAVADA BUDDHISM : A CASE STUDY OF DHAMMA
PRACTITIONERS AT RACHASINGKHON TEMPLE

พระมหาวิเชียร เขมวีโร (ท้าวกลาง)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาชีวิตและความตาย
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

การรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท
ของชาวพุทธ : กรณีศึกษาผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร

พระมหาวิเชียร เขมวีโร (ทั่วกลาง)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาชีวิตและความตาย
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**THE PERCEPTION TOWARDS THE CONCEPT OF HELL AND HEAVEN IN
THERAVADA BUDDHISM : A CASE STUDY OF DHAMMA
PRACTITIONERS AT RACHASINGKHON TEMPLE**

PHRAMAHA WICHIAN KHEMAWEERO (THUAKLANG)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of

The Requirement for The Degree of

Master of Arts

(Life and Death Studies)

Graduate School

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Bangkok, Thailand

C.E. 2011

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท
ของชาวพุทธ : กรณีศึกษาผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร

ผู้วิจัย : พระมหาวิเชียร เขมวีโร (ทั่วกลาง)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาชีวิตและความตาย)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระเอกภักธ อภินนุโท, ผศ.ดร., พธ.บ.(การสอนสังคม), พธ.บ.
(ภาษาอังกฤษ), M.A., Ph.D.(Psy.)

: ดร.ชัยสิทธิ์ ทองบริสุทธิ, ป.ธ.๑, พ.ม., พธ.บ., M.A.(Phi),
M.A.(App.Psy.), Ph.D. (Psy.)

วันสำเร็จการศึกษา : ๒๖ มีนาคม ๒๕๕๕

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง การรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท : กรณีศึกษาผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร มีวัตถุประสงค์ คือ ๑) เพื่อศึกษาระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทของผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร ๒) เพื่อศึกษาความแตกต่างระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทของผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร ซึ่งประกอบด้วย เพศ อายุ อาชีพ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา รายได้ต่อเดือน ประสบการณ์การทำงาน และประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด ๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทด้านต่างๆ

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล คือแบบสอบถาม กลุ่มตัวอย่างประกอบด้วย ผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร จำนวน ๒๕๕ คน สถิติที่ใช้ประกอบด้วย ความถี่ (Frequency Distribution) ร้อยละ (Percentage) ค่าเฉลี่ย (Mean) การทดสอบค่าที (t-test) การวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว (One-way ANOVA) และการวิเคราะห์สหสัมพันธ์แบบเพียร์สัน (The Pearson's Product Moment Correlation)

ผลการศึกษา

๑. ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม

พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่เป็นเพศหญิงมากกว่าเพศชาย โดยมีร้อยละ (๖๔.๕%) อายุ ส่วนใหญ่มีอายุมากกว่า ๕๐ปีขึ้นไป (๓๑.๓%) อาชีพ ส่วนใหญ่มีอาชีพอื่นๆ(๕๕.๘%) สถานภาพสมรส ส่วนใหญ่สมรส (๔๘.๓%) ระดับการศึกษา ส่วนใหญ่มีการศึกษาระดับปริญญาตรี(๓๘.๒%) รายได้ต่อเดือน ส่วนใหญ่มีรายได้ระหว่าง ๗,๐๐๐-๑๕,๐๐๐ บาท (๔๒.๕%) ประสบการณ์การทำงาน ส่วนใหญ่มีประสบการณ์การทำงานมากกว่า ๒๐ ปี (๓๓.๒%) ประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด ส่วนใหญ่มีการทำบุญ/ตักบาตร (๔๓.๖%)

๒. ระดับการรับรู้โรคและสวรรค์

พบว่า กลุ่มตัวอย่างรับรู้เรื่องโรคและสวรรค์หลังความตายอยู่ในระดับมาก ค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๓.๘๒ และสามารถเรียงลำดับจากมากไปหาน้อย คือ ด้านผลต่อพฤติกรรม ด้านภพภูมิ และด้านผลสุขทุกข์ตามภพภูมิ ตามลำดับ ($\bar{X} = ๓.๘๕, ๓.๘๒, \text{ และ } ๓.๖๕$ ตามลำดับ)

ส่วนการรับรู้โรคและสวรรค์ในชาติปัจจุบันอยู่ในระดับมาก ค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๓.๕๓ และสามารถเรียงลำดับจากมากไปหาน้อย คือ ด้านผลแห่งทุกข์สุข ($\bar{X} = ๔.๐๐$) ด้านผลต่อพฤติกรรม (๓.๕๕) และด้านภพภูมิ (๓.๘๓) ตามลำดับ

๓. ความแตกต่างในระดับการรับรู้

พบว่า กลุ่มตัวอย่างที่มี เพศ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา รายได้ต่อเดือน และกิจกรรมทางศาสนาที่เข้าร่วม แตกต่างกัน รับรู้เรื่องโรคและสวรรค์หลังความตาย แตกต่างกันในระดับ ๐.๐๕ ขณะที่ผู้มี อายุ ประสบการณ์การทำงาน แตกต่างกัน รับรู้เรื่องโรคและสวรรค์หลังความตาย ไม่แตกต่างกัน

พบว่า กลุ่มตัวอย่างที่มี เพศ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา แตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เรื่องโรคและสวรรค์ในชาติปัจจุบัน แตกต่างกัน ส่วนกลุ่มตัวอย่างที่มี อายุ รายได้ ประสบการณ์การทำงาน และกิจกรรมทางศาสนาที่เข้าบ่อยที่สุด ไม่แตกต่างกัน ในระดับการรับรู้เรื่องโรคและสวรรค์ในชาติปัจจุบัน

๔. ความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้

พบว่า มีความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้เรื่องโรคและสวรรค์หลังความตาย และการรับรู้เรื่องโรคและสวรรค์ในชาติปัจจุบัน ทั้งโดยรวมทุกด้าน และในแต่ละด้าน ที่ระดับ ๐.๐๑

Thesis Title : The perception the concept towards of hell and heaven in Theravada Buddhism : A case study of dhamma practitioners at Ratchasingkhon Temple.

Researcher : Phramaha Wichian Khemaweero (Thuaklang)

Degree : Master of Arts (Life and Death Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Phra Ekapatra Abhichando, Asst.Prof.Dr., B.A.(Edu.), B.A.(Eng.),M.A.(Clinical Psychology), Ph.D(Industrial Psychology)

: Dr.Chayasit Thongborisut, Pali 3, Dipl.(Ed.), B.A.(Phi.), M.A.(Appl.Psy.), Ph.D.(Psy.)

Date of Graduation : March 26, 2012.

ABSTRACT

The purposes of this research titled of the perception towards the concept of hell and heaven in Theravada Buddhism : A case study of dhamma practitioners at Ratchasingkhon Temple were ; 1).to study the perception towards the concept of hell and heaven in theravada buddhism of dhamma practitioners at rachasingkhon temple, 2).to comparative study the perception towards the concept of hell and heaven in theravada buddhism of dhamma practitioners at rachasingkhon temple and 3).to study the relation between the perception towards the concept of hell and heaven in Theravada Buddhism of dhamma practitioners at rachasingkhon temple.

The tool used for collecting data in the research is questionnaire, focusing on sample group - dhamma practitioners at Ratchasingkhon Temple. There are 259 participants for questionnaire response. The collected data was analysed by frequency distribution, percentage, mean, t-test, one-way ANOVA and the Pearson's product moment correlation.

The Results were as follows:

1).General information

The most of respondents consisted of 168 female (64.9 %), age more than 50 years old (31.7 %), 115 occupation others (59.8 %), 125 married (48.3 %), 99 bachelor (38.2 %) with income 7,000 – 15,000 bath, 111 persons (42.7 %), Job experience more than 20 years, 86 persons (33.2 %) and religious activity meritorious action / offer food to the monk, 113 persons (43.6 %)

2).The level the perception

The finding showed that the respondents have high level of perception towards hell/heaven after death in total ($x=3.82$) which can be listed from the highest to the lowest as follow ; state of existence and the effect of suffering / happiness. The average can be shown that 3.85 ,3.82 and 3.69 respectively.

Whereas the respondents have high level of perception towards hell/heaven in daily life in total and each aspects, which can be listed from the highest to the lowest as follow ; the effect of suffering / happiness, behavioral effect and the state of existence. The average can be shown that 4.00 , 3.95 and 3.83 respectively.

3).Difference in level the perception

The finding showed that there are the different in level of perception towards hell/heaven concepts between respondents with difference in sex, marital status, level of education, monthly income and religious activities at 0.05 level. Whereas there are no difference in level of perception towards hell/heaven concept between respondents with difference in age and job experiences.

Whereas there are the different in level of perception towards the concept of hell and heaven in Theravada Buddhism of dhamma practitioners at Ratchasingkhon Temple who differ with sex, marital status and educational qualifications. Whereas there are no different in the perception of dhamma practitioners with differences in age, mouthly income, job experience and religious activities.

4.)Relation between the perception

It is found that there are the relationship between the perception towards the concept of hell and heaven in Theravada Buddhism after death and in daily life in total and between overall aspects.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ ก็ด้วยความเมตตากรุณาจากบุคคลหลายท่านที่คอยให้ความช่วยเหลือ ให้คำปรึกษาแนะนำ ข้อเสนอแนะ ความคิดเห็น และให้กำลังใจ

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณท่านอาจารย์ พระเอกภัทร อภินุโท, ผศ.ดร. ประธาน ธรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ที่ท่านเมตตาเป็นประธานคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ทำให้ผู้วิจัยมีกำลังใจและความตั้งใจในการทำงานวิจัยนี้ให้สำเร็จ

ขอเจริญพรขอบคุณท่าน อาจารย์ ดร.ชัยสิทธิ์ ทองบริสุทธิ ธรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ที่ท่านมีเมตตาให้คำปรึกษาคอยเอื้อเฟื้อข้อมูล แนะนำในสิ่งที่เป็นประโยชน์ช่วยแก้ไข ข้อเสนอแนะแนวทาง ให้ความคิดเห็นแก่ผู้วิจัยเป็นอย่างดี จนทำให้วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

ขอเจริญพรขอบคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ศิริวัฒน์ ศรีเครือคง ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาชีวิตและความตาย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และครูอาจารย์ทุก ๆ ท่านที่ช่วยสนับสนุนให้กำลังใจตลอดมา

ขอเจริญพรขอบคุณกัลยาณมิตรที่มีจิตใจงดงามทุก ๆ ท่าน ที่คอยช่วยเหลือคอยให้กำลังใจ ช่วย แนะนำสิ่งอันเป็นสาระประโยชน์ คอยช่วยแก้ไขสิ่งที่เป็นปัญหาทั้งหลายทั้งปวงให้ผ่านพ้นไปได้ด้วยดี

และขอเจริญพรขอบคุณญาติโยมผู้มาบำเพ็ญบุญวัดราชสิงขรทุก ๆ ท่านที่มีจิตเมตตา ร่วมตอบแบบสอบถาม ทำให้งานวิจัยนี้บรรลุตามวัตถุประสงค์ อันจะเป็นไปเพื่อประโยชน์ต่อไป

คุณค่า สารประโยชน์ คุณงามความดี และบุญกุศลทั้งหลายทั้งปวง ซึ่งเกิดจากการศึกษาค้นคว้าในการทำงานวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอตั้งจิตอุทิศให้แก่บิดามารดา ปู่ย่าตายาย ครูบาอาจารย์ และเพื่อนร่วมทุกข์เกิดแก่เจ็บตายทุก ๆ ท่าน

พระมหาวิเชียร เขมวีโร

๒๐ มีนาคม ๒๕๕๕

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	น
สารบัญตาราง	ช
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ท
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๕
๑.๓ ขอบเขตของการศึกษาวิจัย	๕
๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๕
๑.๕ สมมติฐานในการวิจัย	๖
๑.๖ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๖
๑.๗ วิธีการดำเนินการวิจัย	๗
๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับ	๗
บทที่ ๒ แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๘
๒.๑ แนวคิดที่เกี่ยวกับการรับรู้	๘
๒.๒ แนวคิดที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ในพระไตรปิฎก	๒๗
๒.๓ แนวคิดที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ในไตรภูมิพระร่วง	๔๘
๒.๔ แนวคิดที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ในคัมภีร์โลกศาสตร์	๕๖
๒.๕ แนวคิดที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท	๖๕
๒.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๘๔
๒.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๑๐๑
บทที่ ๓ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๐๒
๓.๑ ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง	๑๐๒
๓.๒ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	๑๐๓

๓.๓ การสร้างและตรวจสอบเครื่องมือ	๑๐๔
๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล	๑๐๖
๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล	๑๐๖
๓.๖ สถิติที่ใช้ในการวิจัย	๑๐๘
บทที่ ๔ ผลการวิเคราะห์ข้อมูล	๑๑๓
๔.๑ ผลการวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปของกลุ่มตัวอย่าง	๑๑๓
๔.๒ ผลการวิเคราะห์ระดับการรับรู้	๑๑๖
๔.๓ ผลการวิเคราะห์เพื่อทดสอบสมมติฐานเปรียบเทียบระดับการรับรู้	๑๒๔
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	๑๔๓
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๔๓
๕.๑.๑ ข้อมูลทั่วไป	๑๔๓
๕.๑.๒ ระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์	๑๔๘
๕.๑.๓ ความแตกต่างระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์	๑๔๙
๕.๑.๔ ความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์	๑๕๕
๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย	๑๕๖
๕.๒.๑ ผู้ตอบแบบสอบถาม	๑๕๖
๕.๒.๒ ระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์	๑๕๗
๕.๒.๓ ความแตกต่างระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์	๑๖๑
๕.๓ ข้อเสนอแนะ	๑๖๓
๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์	๑๖๓
๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป	๑๖๘
บรรณานุกรม	๑๖๙
ภาคผนวก	๑๗๕
ประวัติผู้วิจัย	๑๘๑

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
๓.๑ แสดงข้อความเชิงบวกและเชิงลบ	๑๐๔
๓.๒ แสดงคะแนนในแต่ละระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ ในพุทธศาสนาเถรวาท	๑๐๗
๓.๓ แสดงสมมติฐานการวิจัยและสถิติที่ใช้ในการทดสอบ	๑๑๑
๔.๑ แสดงจำนวนและร้อยละข้อมูลทั่วไปของกลุ่มตัวอย่าง	๑๑๔
๔.๒ แสดงค่าเฉลี่ย (X ☐) ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) ระดับและลำดับของการรับรู้ ๑๑๖ ของผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสังฆราชเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนา เถรวาทหลังความตายจำแนกเป็นรายชื่อและโดยรวมทุกข้อด้านสถานที่หรือภพภูมิ	๑๑๗
๔.๓ แสดงค่าเฉลี่ย (X ☐) ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) ระดับและลำดับของการรับรู้ของ ผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสังฆราชเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนา เถรวาทหลังความตายจำแนกเป็นรายชื่อและโดยรวมทุกข้อด้านผลแห่งทุกข์ ในนรกและสุขในสวรรค์	๑๑๘
๔.๔ แสดงค่าเฉลี่ย (X ☐) ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) ระดับและลำดับของการรับรู้ ของผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสังฆราชเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ใน พุทธศาสนาเถรวาทหลังความตายจำแนกเป็นรายชื่อและโดยรวมทุกข้อด้านผล ต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์	๑๒๐
๔.๕ แสดงค่าเฉลี่ย (X ☐) ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) ระดับและลำดับของการรับรู้ ของผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสังฆราชเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนา เถรวาทหลังความตายด้านต่างๆ โดยรวม	๑๒๐
๔.๖ แสดงค่าเฉลี่ย (X ☐) ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) ระดับและลำดับของการรับรู้ ของผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสังฆราชเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนา เถรวาทในชาติปัจจุบัน จำแนกเป็นรายชื่อและโดยรวมทุกข้อ ด้านสถานที่หรือภพภูมิ	๑๒๑
๔.๗ แสดงค่าเฉลี่ย (X ☐) ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) ระดับและลำดับของการรับรู้ ของผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสังฆราชเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนา	๑๒๑

- เถรวาทในชาติปัจจุบัน จำแนกเป็นรายชื่อและโดยรวมทุกข้อด้านผลแห่งทุกข์
ในนรกและสุขในสวรรค์
- ๔.๘ แสดงค่าเฉลี่ย ($X \square$) ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) ระดับและลำดับของการรับรู้ ๑๒๓
ของผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสังขรเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนา
เถรวาทในชาติปัจจุบันจำแนกเป็นรายชื่อและโดยรวมทุกข้อด้านผลต่อ
พฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์
- ๔.๙ แสดงค่าเฉลี่ย ($X \square$) ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) ระดับและลำดับของการรับรู้ ๑๒๔
ของผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสังขรเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนา
เถรวาทในชาติปัจจุบันด้านต่างๆ โดยรวม
- ๔.๑๐ แสดงค่าเฉลี่ย ($X \square$) และค่า p-value ในการทดสอบความแตกต่างค่าเฉลี่ยของ ๑๒๔
ระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท
หลังความตาย จำแนกตามเพศ ด้วยการทดสอบ t-test
- ๔.๑๑ แสดงค่าเฉลี่ย ($X \square$) และค่า p-value ในการทดสอบความแตกต่างค่าเฉลี่ยของ ๑๒๕
ระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท
ในชาติปัจจุบัน จำแนกตามเพศ ด้วยการทดสอบ t-test
- ๔.๑๒ แสดงค่าเฉลี่ย ($X \square$) และค่า p-value ในการทดสอบความแตกต่างค่าเฉลี่ยของ ๑๒๖
ระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท
หลังความตาย จำแนกตามอายุ ด้วยการทดสอบ F-test
- ๔.๑๓ แสดงค่าเฉลี่ย ($X \square$) และค่า p-value ในการทดสอบความแตกต่างค่าเฉลี่ยของ ๑๒๗
ระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท
ในชาติปัจจุบัน จำแนกตามอายุ ด้วยการทดสอบ F-test
- ๔.๑๔ แสดงค่าเฉลี่ย ($X \square$) และค่า p-value ในการทดสอบความแตกต่างค่าเฉลี่ยของ ๑๒๗
ระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท
หลังความตาย จำแนกตามอาชีพ ด้วยการทดสอบ F-test
- ๔.๑๕ แสดงค่าเฉลี่ย ($X \square$) และค่า p-value ในการทดสอบความแตกต่างค่าเฉลี่ยของ ๑๒๘
ระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท
ในชาติปัจจุบัน จำแนกตามอาชีพ ด้วยการทดสอบ F-test
- ๔.๑๖ แสดงค่าเฉลี่ย ($X \square$) และค่า p-value ในการทดสอบความแตกต่างค่าเฉลี่ยของ ๑๒๙
ระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท
หลังความตาย จำแนกตามสถานภาพสมรสด้วยการทดสอบ F-test

สารบัญตาราง (ต่อ)

ตารางที่	หน้า
๔.๑๗ แสดงผลเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทหลังความตาย ของผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสิงขร ที่มีสถานภาพสมรสแตกต่างกัน เป็นรายคู่ โดยวิธี LSD	๑๓๐
๔.๑๘ แสดงค่าเฉลี่ย (\bar{X}) และค่า p-value ในการทดสอบความแตกต่างค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท ในชาติปัจจุบัน จำแนกตามสถานภาพสมรส ด้วยการทดสอบ F-test	๑๓๑
๔.๑๙ แสดงผลเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทในชาติปัจจุบัน ของผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสิงขร ที่มีสถานภาพสมรสแตกต่างกัน เป็นรายคู่ โดยวิธี LSD	๑๓๒
๔.๒๐ แสดงค่าเฉลี่ย (\bar{X}) และค่า p-value ในการทดสอบความแตกต่างค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทหลังความตาย จำแนกตามระดับการศึกษา ด้วยการทดสอบ F-test	๑๓๓
๔.๒๑ แสดงผลเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทหลังความตาย ปฏิบัติธรรมวัตรราชสิงขร ที่มีระดับการศึกษา แตกต่างกันเป็นรายคู่ โดยวิธี LSD	๑๓๔
๔.๒๒ แสดงค่าเฉลี่ย (\bar{X}) และค่า p-value ในการทดสอบความแตกต่างค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทในชาติปัจจุบัน จำแนกตามระดับการศึกษา ด้วยการทดสอบ F-test	๑๓๖
๔.๒๓ แสดงค่าเฉลี่ย (\bar{X}) และค่า p-value ในการทดสอบความแตกต่างค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทหลังความตายผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสิงขร จำแนกตามรายได้ต่อเดือน (กลุ่มตัวอย่าง)	๑๓๗
๔.๒๔ แสดงผลเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทหลังความตายผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสิงขร ที่มีรายได้ต่อเดือน แตกต่างกันเป็นรายคู่ โดยวิธี LSD	๑๓๘

๔.๒๕	แสดงค่าเฉลี่ย ($X \bar{}$) และค่า p-value ในการทดสอบความแตกต่างค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท ในชาติปัจจุบัน ผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสิงขร จำแนกตามรายได้ต่อเดือน	๑๓๕
๔.๒๖	แสดงค่าเฉลี่ย ($X \bar{}$) และค่า p-value ในการทดสอบความแตกต่างค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท หลังความตายของผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสิงขร จำแนกตามประสบการณ์การทำงาน	๑๔๐
๔.๒๗	แสดงค่าเฉลี่ย ($X \bar{}$) และค่า p-value ในการทดสอบความแตกต่างค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท ในชาติปัจจุบัน ผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสิงขร จำแนกตามประสบการณ์การทำงาน	๑๔๑
๔.๒๘	แสดงค่าเฉลี่ย ($X \bar{}$) และค่า p-value ในการทดสอบความแตกต่างค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท หลังความตาย ผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสิงขร จำแนกตามประสบการณ์ทางศาสนา ที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด	๑๔๒
๔.๒๙	แสดงผลเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ ในพุทธศาสนาเถรวาท หลังความตายของผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสิงขร ที่มีประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด แตกต่างกันเป็นรายคู่ โดยวิธี LSD	๑๔๓
๔.๓๐	แสดงค่าเฉลี่ย ($X \bar{}$) และค่า p-value ในการทดสอบความแตกต่างค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท ในชาติปัจจุบัน ผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสิงขร จำแนกตามประสบการณ์ทางศาสนา ที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด	๑๔๔
๔.๓๑	แสดงผลเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ ในพุทธศาสนาเถรวาท ในชาติปัจจุบัน ผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสิงขร ที่มีประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด แตกต่างกันเป็นรายคู่ โดยวิธี LSD	๑๔๕

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

๑. การใช้คำย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๘ มีคำย่อดังนี้

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปิณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปิณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปิณณาสก์	(ภาษาไทย)
สั.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
สั.นิ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
สั.สพ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพายนวรรค	(ภาษาไทย)
สั.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ติก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ติกนิบาต ชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทฺเทสฺปาถ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทฺเทส	(ภาษาไทย)

ช.จ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จูฬนิตเทส	(ภาษาไทย)
ช.วิ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	วิมานวัตถุ	(ภาษาไทย)
ช.วิ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)
ช.ชา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาดก	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)
อภิ.ป.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ปุคคลบัญญัติ	(ภาษาไทย)

๒. การระบุหมายเลขและคำย่อ เล่ม / ข้อ / หน้า

การระบุหมายเลขและคำย่อ พระไตรปิฎก ปกรณวิเสศ อรรถกถา และฎีกา ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยได้ระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๐/๓๕๐. หมายถึง พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปรปัญญาสก์ พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม ๑๔ ข้อ ๒๕๐ หน้า ๓๕๐ , อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๓๕-๔๐/๑๕๕-๑๕๖ หมายถึง พระอภิธรรมปิฎก ปุคคลบัญญัติ พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม ๓๖ ข้อ ๓๕ ถึงข้อ ๔๐ หน้า ๑๕๕ ถึงหน้า ๑๕๖ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

นรกและสวรรค์ เป็นคำพูดที่แปลมาจากภาษาบาลี คำบาลีว่า “นิริยะ”^๑ แปลว่า สภาพที่ไม่มีความเจริญ สภาพที่ไม่มีความสุข สภาพหรือภูมิที่ไม่มีความยินดี ไม่มีความเบาใจ นรกคือภูมิเป็นที่เสวยทุกข์ของผู้ทำบาปตายแล้วไปเกิด เป็นแหวงแห่งความทุกข์ ปราศจากความสุขและความเจริญ เป็นภาวะที่ร้อนรน คำบาลีว่า “สัคคะ”^๒ แปลว่า โลกที่เลอเลิศเพียบพร้อมไปด้วยกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณัฐพะอันน่าปรารถนาน่าใคร่ น่าพอใจ ฉะนั้นคำว่า นรกและสวรรค์ ซึ่งเป็นคำ ๒ คำ ที่บ่งบอกถึงภพและภูมิที่แตกต่างกัน นรกจัดทุกคติภูมิ เป็นอบายภูมิ ซึ่งเป็นภูมิภูมิ ๑ ในบรรดาอบายภูมิทั้ง ๔^๓ คือ นรกภูมิ เปรตภูมิ อสุรกายภูมิ สัตว์ดิรัจฉานภูมิ

ในอบายภูมิทั้ง ๔ นี้ล้วนแต่เป็นภูมิที่ปราศจากความเจริญ เป็นภูมิที่เป็นทุกข์ นรกเป็นภพภูมิที่ปราศจากความยินดี หรือไม่มีความสุขสบายใจ ในนรกนั้นมีมหานรก ๘^๔ ชุมใหญ่ มีสัตตชีวนรก เป็นต้น มีอเวจีนรก เป็นที่สุด มีอุสสทนรก มีคูदनรก เป็นต้น ซึ่งเป็นบริวารล้อมรอบมหานรกทั้ง ๘ ชุมนั้น และโลกันตริกนรก ซึ่งตั้งอยู่ที่ขอบจักรวาลก็ได้ชื่อว่านรก เพราะไม่มีความชื่นใจ มีแต่ความทุกข์โดยส่วนเดียว ส่วนสวรรค์นั้นจัดเป็นสุคติภูมิ คือเป็นภพภูมิที่ไปด้วยดีของสัตว์ผู้ทำกรรมดีเอาไว้ ภายหลังจากตายแล้วได้ไปเสวยสุข สวรรค์จึงเป็นภพภูมิที่มีอารมณอันเลิศ เป็นโลกที่มีแต่ความสุข หรือเป็นโลกของเทวดา ที่ได้ชื่อว่าเทวดา เพราะย่อมผลิตเพลินคือเล่นกีฬาและรุ่งเรืองด้วยฤทธาานุภาพของตน ในสวรรค์นั้นมี ๒๖ ชั้น คือมีสวรรค์ตั้งตั้งแต่สวรรค์ชั้น จาตุมหาราชิกา เป็นต้น จนถึงสวรรค์ชั้นเนวาสัญญานาสามัญญายณะ เป็นที่สุด ชื่อว่าสวรรค์ เพราะเลอเลิศเพียบพร้อมไปด้วยสิ่งที่ดีและสิ่งที่เป็นบุญ

^๑ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๐/๒๕๔-๒๕๕, ที.ที. (ไทย) ๕/๒๔๗/๘๓.

^๒ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๕/๓๐๑-๓๐๒, ที.ที. (ไทย) ๕/๒๔๗/๘๓.

^๓ จุ.อิต. (ไทย) ๒๕/๕๓/๓๖๖-๔๖๘.

^๔ พระสังฆมม โขติกะ ฆัมมาจริยะ, **ปรมัตถโคตติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎฐิกา ปริเฉทที่ ๕ เล่ม ๑**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวัน กราฟฟิค เพลท, ๒๕๔๖), หน้า ๑๕.

ดังนั้น นรก จึงเป็นภพภูมิในฝ่ายต่ำ เป็นภพภูมิที่ไม่มีความเจริญไม่มีความสุข เพราะพวกคนที่ไปตกนรกนั้น เป็นพวกคนที่ตกต่ำ ปราศจากความอímใจ ปราศจากความชื่นชม ก็พวกคนที่ตายไปเกิดเป็นสัตว์นรกนั้นก็ไปด้วยอำนาจกรรมของตน นรกภูมินี้เลวกว่าภูมิทั้งปวงในกามธาตุ เพราะฉะนั้น นรกจึงเป็นแดนหรือเป็นภูมิที่เชื่อกันว่า ผู้ที่ทำบาปทำความชั่วเอาไว้ เมื่อตายแล้วจะต้องไปเกิดไปเสวยทุกข์และถูกลงโทษ โดยปริยายหมายถึง แดนที่มีแต่ความทุกข์ทรมาน เป็นโลกที่เต็มไปด้วยความทุกข์ล้วนๆ ปราศจากความสุขโดยสิ้นเชิง

สัตว์พวกที่ไปเกิดอยู่ในโลกนรกนั้น ไม่มีความสุขเลยแม้สักชนิดหนึ่ง ที่เป็นเช่นนี้ก็ด้วยผลแห่งกรรมที่มาจากการประพฤตินุจริตทางกาย วาจา ใจ ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่ควรทำโดยส่วนเดียว เพราะเมื่อผู้ที่ทำเข้าแล้วก็พึงหวังโทษดังต่อไปนี้ ซึ่งมีผลตามลำดับ คือ ตนเองก็กล่าวโทษตนได้ วิญญูชนทั้งหลายใคร่ครวญแล้ว ย่อมติเตียน กิตติศัพท์อันชั่วย่อมขจรไป ตายก็ไม่หลงเพื่อน เมื่อกายแตกทำลายภายหลังมรณะ ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก^๕ ส่วน สวรรค์นั้น เป็นภพภูมิฝ่ายสูง เป็นภพภูมิฝ่ายดี เป็นภพภูมิที่มีแต่ความสุขความเจริญ สวรรค์คือเมืองฟ้า เป็นโลกของเทวดา สวรรค์เป็นแดนที่บริบูรณ์ไปด้วยความสุขล้วนๆ ก็หมูสัตว์ที่ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์นั้น เรียกว่า “เทวดา” เพราะเป็นบุคคลจำพวกที่เล่นสนุกด้วยกามคุณ ๕ ประการ และด้วยคุณพิเศษมี ฌานและอภิญาเป็นต้น

ที่เป็นเช่นนี้ก็ด้วยผลแห่งกรรมที่มาจากการประพฤตินุจริตทางกาย วาจา ใจ ซึ่งเป็นสิ่งที่ควรทำโดยส่วนเดียว เพราะเมื่อผู้ที่ทำเข้าแล้วก็พึงหวังคุณดังต่อไปนี้ คือ ตนเองก็กล่าวโทษตนไม่ได้ วิญญูชนทั้งหลายใคร่ครวญแล้วย่อมไม่ติเตียน กิตติศัพท์อันดีย่อมขจรไป ตายก็ไม่หลงเพื่อน เมื่อกายแตกทำลายภายหลังมรณะ ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์^๖ เพราะฉะนั้น ในเรื่องนรกและสวรรค์นี้จึงมีอิทธิพลต่อระบบของสังคมไทยเป็นอย่างมากทั้งทางด้านจิตรกรรม วรรณกรรม และพิธีกรรม โดยเฉพาะทางด้านจิตรกรรมฝาผนังตามปูชนียสถาน^๗ ได้มีการแสดงภาพนรกเอาไว้ อย่างน่ากลัว และแสดงภาพของสวรรค์เอาไว้ อย่างน่าเพลิดเพลิน น่าชื่นชม จนทำให้เกิดความคิดขึ้นว่า นรกคือสิ่งที่น่ากลัวที่สุด ทำชั่วต้องไปตกนรก สวรรค์คือสิ่งที่น่าปรารถนาที่สุด ทำดีต้องไปเกิดเป็นเทวดาในสวรรค์ และในคัมภีร์พระไตรปิฎกซึ่งถือได้ว่าเป็นหลักฐานที่สำคัญสูงสุดทางพระพุทธศาสนา มีข้อความที่ว่าด้วยเรื่องของนรกและสวรรค์อย่างมากมาย ทั้งในด้านลักษณะและ

^๕ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๐/๓๕๐.

^๖ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๐/๓๕๑.

^๗ พระธรรมปิฎก (ประยูร ฑิตฺโต), กรรมและนรกสวรรค์สำหรับคนรุ่นใหม่, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๑), หน้า ๕๒.

ประเภท แม้แต่พระพุทธเจ้าเองก็ได้ตรัสถึงเรื่องของนรกและสวรรค์ทุกครั้งที่ได้ทรงสรุปข้อสนทนาของพระองค์ ซึ่งเป็นการแสดงบทลงโทษห้ามปรามไม่ให้บุคคลทำความชั่ว และแสดงให้เห็นคุณของการทำความดี และเมื่อพระองค์ประทับอยู่ในที่อื่นควร พระองค์ก็จะตรัสพรรณนาซึ่งลักษณะของนรกและสวรรค์ไว้อย่างพิสดาร เพราะพระพุทธองค์ได้ทรงประจักษ์ชัดในเรื่องของนรกและสวรรค์ด้วยพระองค์เองด้วยกำลังแห่งพระพุทธานุภาพของพระองค์

การรับรู้เรื่องนรกและสวรรค์ในโลกยุคปัจจุบันนี้ ได้มีการนำเอาแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์มาขยายความเพิ่มเติมอย่างมากมาย ก็ในบรรดานานาพรรณณะที่มีต่อนรกและสวรรค์นั้น มีอยู่หลายประการ แต่จากการศึกษาและรวบรวมข้อมูลที่มีอยู่ในพระไตรปิฎก คัมภีร์โลกศาสตร์ และวรรณกรรมพุทธศาสนายุคปัจจุบันที่ว่าด้วยเรื่องของนรกและสวรรค์นั้น ก็พอที่จะสรุปสาระความสำคัญได้ว่านรกและสวรรค์นั้นมีอยู่ ๒ สถานะทั้งในแง่ที่เป็นสถานที่ทั้งในแง่ที่เป็นภาวะคือ

๑. นรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่ คือ เป็นภพเป็นภูมิของสัตว์ผู้เกิดในโอปปาติกะกำเนิด

๒. นรกและสวรรค์ที่เป็นภาวะ คือ เป็นความรู้สึกนึกคิดทางด้านจิตใจ เกิดดับที่อายตนะ^๕

นรกและสวรรค์ในแง่ที่เป็นสถานที่นั้น เป็นดินแดนสำหรับเวียนเกิดเวียนตายของสัตว์ผู้มีกิเลสทั้งหลาย นรกเป็นจุดหมายปลายทางของสัตว์ผู้ทำความชั่วด้วยกาย วาจา และใจ หมูสัตว์ผู้ที่ทำบาปกรรม เมื่อเขาตายไปเกิดในนรกแล้ว จะถูกลงโทษด้วยวิธีการที่โหดเหี้ยมที่สุด เพื่อให้สัตว์ที่ทำบาปกรรมนั้นได้รับความเจ็บปวดมากที่สุด ให้เหมาะสมกับบาปกรรมที่เขาเคยได้ทำเอาไว้เมื่อครั้งก่อนตาย ส่วนสวรรค์นั้นเป็นจุดหมายระดับหนึ่งของผู้ทำความดีด้วยกาย วาจา และใจ โดยการให้ทาน รักษาศีล และเจริญกุศลในระดับหนึ่ง จนถึงระดับรูปฌาน ๔ อนุฌาน ๔ แต่ไม่ใช่จุดหมายสุดท้ายของผู้กระทำความดีในทางพระพุทธศาสนา จุดหมายสุดท้ายของผู้กระทำความดีในทางพระพุทธศาสนานั้นคือพระนิพพาน สวรรค์คือดินแดนสำหรับเสวยผลแห่งกรรมดีระดับโลกียะ นรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่นั้น ได้รับการยืนยันไว้ในคัมภีร์พระไตรปิฎกว่า “มีจริง” และในความเป็นจริงนั้นก็มีเหตุผลหลายอย่างที่สามารถยืนยันได้ว่า “มีจริง” โดยเฉพาะหลักทฤษฎีเรื่องกรรม ทฤษฎีการเกิดใหม่ ทฤษฎีภพ ๓ ทฤษฎีโลก ๓ ทฤษฎีกำเนิด ๔ ทฤษฎีภูมิ ๔ ทฤษฎีคติ ๕ ดังนี้เป็นต้น เหล่านี้คือทฤษฎีที่จะรองรับให้เรื่องนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่ที่มี

^๕ พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ (วันจันทร์), “นรกและสวรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ๒๕๓๓), หน้า ๕๒.

เหตุผลมากขึ้น วิธีการที่ดีที่สุดที่จะทำให้ภาพของนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่ปรากฏชัดเจนที่สุดก็คือการนำเอาทฤษฎีอื่นมาศึกษาประกอบและการศึกษาเปรียบเทียบ

ส่วนนรกและสวรรค์ในแง่ที่เป็นภาวะ คือ ความรู้สึกนึกคิดทางด้านจิตใจนั้น ได้แก่ ภาวะแห่งจิตใจที่เกิดดับทางอายตนะ คือ ในขณะที่ตาได้เห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้ดมกลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส กายได้สัมผัส ใจได้รับรู้ธรรมารมณ์อันไม่เป็นที่พึงประสงค์ ไม่นำรักใคร ไม่นำชอบใจ จนทำให้เกิดความเดือดร้อนใจ ในขณะที่ก็เป็นนรก แต่ในขณะที่ตาได้เห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้ดมกลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส กายได้สัมผัส ใจได้รับรู้ธรรมารมณ์ที่พึงประสงค์ นำรักใคร่นำชอบใจ ในขณะที่เป็นสวรรค์ ดังนั้นนรกและสวรรค์จึงอยู่ที่การปรุงแต่งทางด้านจิตใจของมนุษย์ ถ้าเป็นเรื่องที่ไม่ดีที่ไม่ชอบและเป็นทุกข์ ก็เป็นนรกขึ้นมาทันทีและเห็นได้ชัดเจนเห็นได้ง่ายหรือเห็นได้ประจักษ์ ถ้าเป็นเรื่องที่ดีที่ชอบทำให้สบายใจ ก็เป็นสวรรค์ขึ้นมาทันที นรกหรือสวรรค์ก็ตาม เราสามารถที่จะมองเห็นได้ชัดในความคิดที่ปรุงแต่งขึ้นมา จากการที่ตาเห็นรูปบ้าง จากการที่หูได้ยินเสียงบ้าง จากการที่จมูกได้ดมกลิ่นบ้าง จากการที่ลิ้นได้ลิ้มรสบ้าง แล้วใจก็รับรู้แล้วเอาไปคิดไปปรุงไปแต่ง ก็เกิดเป็นนรกเป็นสวรรค์ขึ้นมา เพราะฉะนั้น นรกและสวรรค์ที่เป็นภาวะที่เป็นไปทุกๆขณะจิต เมื่อก้าวโดยใจความย่อก็คือว่า วันหนึ่งๆ ความเป็นไปในทางจิตนั้น ย่อมมีการคิดปรุงแต่งเป็นนรกเป็นสวรรค์ขึ้นมาได้ ในขณะเดียวกัน นรกและสวรรค์ก็ย่อมดับสลายไป เพราะความไม่ยึดมั่นถือมั่นในขณะที่รับรู้ทางอายตนะนี้เอง เหตุการณ์ที่ดีและไม่ดีที่เป็นไปในทุกๆขณะจิตที่เกิดจากการกระทบกันระหว่างอายตนะภายในกับอายตนะภายนอก แล้วเกิดมีการคิดปรุงแต่งไปตามอำนาจตามกระแสแห่งกิเลส จึงเกิดเป็นนรกและสวรรค์ทางด้านภาวะจิตใจ

ดังนั้น ผู้วิจัยใคร่ที่จะศึกษาหลักธรรมคำสอน และความหมายของนรก สวรรค์ ซึ่งในความหมายทั่วไปคือภพภูมิฝ่ายร้ายและฝ่ายดี ในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาฎีกา ต่อจากนั้นผู้วิจัยก็จะได้สำรวจสภาพการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ของชาวพุทธไทย เพื่อต้องการทราบความเข้าใจและการรับรู้ว่าสอดคล้องกับคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา หรือไม่ อย่างไร รวมทั้งการศึกษาความแตกต่างที่เกี่ยวกับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ของชาวพุทธไทยที่มีความแตกต่างในข้อมูลทั่วไป เพื่อเป็นประโยชน์ในการเผยแพร่คำสอนในทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์อย่างถูกต้องเหมาะสม และสอดคล้องกับยุคสมัยในปัจจุบัน ตลอดจนเป็นไปเพื่อประโยชน์ตามเจตนารมณ์ที่แท้จริงของพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ตามพระคัมภีร์ของพุทธศาสนาเถรวาทของผู้ปฏิบัติธรรมกลุ่มตัวอย่างผู้ตอบแบบสอบถาม

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาความแตกต่างระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ตามพระคัมภีร์ของพุทธศาสนาเถรวาทของผู้ปฏิบัติธรรมกลุ่มตัวอย่างผู้ตอบแบบสอบถาม ซึ่งประกอบด้วย เพศ อายุ อาชีพ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา รายได้ต่อเดือน ประสบการณ์การทำงาน และประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ตามพระคัมภีร์ของพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อนำไปประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับสังคมในยุคปัจจุบันได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม

๑.๓ ขอบเขตการศึกษา

๑.๓.๑ ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้แบ่งการศึกษาออกเป็น ๒ ส่วนคือ การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งมีขอบเขตการศึกษาที่มีเนื้อหาเฉพาะลักษณะที่เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ ตามหลักธรรมที่มีปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ตำราวิชาการ บทความ เอกสารต่างๆ ที่มีความเกี่ยวข้อง

๑.๓.๒ การวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) การวิจัยที่ใช้คือวิธีการเก็บข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ตามพระคัมภีร์ของพุทธศาสนาเถรวาทของชาวพุทธไทย ประชากรที่ศึกษา ได้แก่ ผู้ปฏิบัติธรรมในวัดราชสิงขร จำนวน ๒๕๕ ราย เป็นการวิจัยโดยการแจกแบบสอบถาม ซึ่งผู้วิจัยจะทำการวิจัยโดยใช้ข้อมูลเชิงปริมาณ เพื่อให้ได้ข้อมูลอย่างละเอียด โดยมีกลุ่มเป้าหมาย คือ กลุ่มผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๔.๑ ทราบระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ตามพระคัมภีร์ของพุทธศาสนาเถรวาทของผู้ปฏิบัติธรรมกลุ่มตัวอย่างผู้ตอบแบบสอบถาม

๑.๔.๒ ทราบความแตกต่างระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ตามพระคัมภีร์ของพุทธศาสนาเถรวาทของผู้ปฏิบัติธรรมกลุ่มตัวอย่างผู้ตอบแบบสอบถาม ซึ่งประกอบด้วย เพศ อายุ อาชีพ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา รายได้ต่อเดือน ประสบการณ์การทำงาน และประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด

๑.๔.๓ ทราบการวิเคราะห์เกี่ยวกับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ตาม ทัศนคติของพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อนำไปประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับสังคมในยุคปัจจุบันได้ อย่างถูกต้องและเหมาะสม

๑.๕ สมมุติฐานในการวิจัย

๑.๕.๑ ระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องเรื่องนรกและสวรรค์ตามทัศนคติของพุทธ ศาสนาเถรวาทของผู้ปฏิบัติธรรมกลุ่มตัวอย่างผู้ตอบแบบสอบถาม ในวัดราชสิงขร อยู่ในระดับมาก

๑.๕.๒ กลุ่มตัวอย่างที่มีความแตกต่างในเพศ อายุ อาชีพ สถานภาพสมรส ระดับ การศึกษา รายได้ต่อเดือน ประสบการณ์ทำงาน และประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด มี ความแตกต่างในระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ตามทัศนคติของพุทธศาสนา เถรวาท

๑.๕.๓ มีความสัมพันธ์ในระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในด้าน ต่างๆ

๑.๖ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

การรับรู้ หมายถึง กระบวนการที่บุคคลแปลความหมายจากสิ่งเร้าจากการสัมผัส โดย อาศัยความจำ ความรู้ ประสบการณ์เดิม ช่วยในการแปลความหมายสิ่งเร้าต่างๆ ออกมาเป็นความรู้ ความเข้าใจ หรือ การรับทราบสิ่งที่เกิดขึ้นของแต่ละบุคคลในแต่ละสถานการณ์ ซึ่งอาจเหมือนกัน หรือแตกต่างกันกับบุคคลอื่น

นรก หมายถึง สภาพที่ไม่มีความเจริญ สภาพที่ไม่มีความสุข สภาพหรือภพภูมิที่ไม่มี ความยินดี ไม่มีความเบาใจ นรกคือภพภูมิเป็นที่เสวยทุกข์ของผู้ทำบาปตายแล้วไปเกิด นรกเป็น หุบเหวแห่งความทุกข์ ปราศจากซึ่งความสุขและความเจริญ นรกเป็นภาวะที่ร้อนรน

สวรรค์ หมายถึง โลกที่เลอเลิศเพียงพร้อมไปด้วยกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะอันน่าปรารถนาน่าใคร่ น่าพอใจ สวรรค์คือโลกที่งดงามเลอเลิศเพียงพร้อมไปด้วยสิ่งที่ดี งาม และสิ่งที่เป็นบุญสวรรค์เป็นเมืองฟ้า เป็นโลกของเทวดาผู้ผลิตเพลินด้วยอุทยานภาพของตน

พุทธศาสนา หมายถึง คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เป็นศาสนาที่มีพระพุทธเจ้าเป็น ศาสดา มีพระธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้เป็นหลักคำสอนที่สำคัญ มีพุทธบริษัทเป็นชุมชน ของผู้นับถือศาสนา และศึกษาปฏิบัติตนตามคำสั่งสอนของพระศาสดา

เถรวาท หมายถึง คำสอนที่วางไว้เป็นหลักการโดยพระเถระผู้ประชุมทำสังคายนาครั้งแรก และพุทธศาสนาซึ่งถือตามหลักที่ได้สังคายนาครั้งแรก เรียกว่า นิกายเถรวาท อันหมายถึง

คณะสงฆ์กลุ่มที่ยึดคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งถ้อยคำและเนื้อความที่ท่านสังคายนาไว้ครั้งแรกโดยเครื่องครัด ตลอดจนรักษาแม่แต่ตัวภาษาดั้งเดิมคือภาษาบาลี

ผู้ปฏิบัติธรรม หมายถึง ผู้ที่นำเอาหลักของธรรมะมาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ชีวิต หรือผู้ที่ทำหน้าที่การทำงานให้ถูกต้องดังงามอันเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น การปฏิบัติธรรม คือ การบำเพ็ญบุญมีการให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา อันเป็นเหตุทำผู้ปฏิบัติให้เข้าถึงชีวิตที่ดังงามและมีความสุขที่แท้จริงได้

๑.๗ วิธีการดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) ผู้วิจัยได้แบ่งการดำเนินงานออกเป็น ๒ ขั้นตอน ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑.๗.๑ การวิจัยเอกสาร (Documentary Research) เป็นการศึกษาวิจัยเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท: กรณีศึกษาผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสิงขร โดยเอกสารที่ใช้เป็นแหล่งอ้างอิงมาจากแหล่งข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) ได้แก่ วิทยานิพนธ์ งานวิจัยตำราวิชาการ เป็นต้น ที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อการวิจัยนี้ แล้วนำมาประมวลความ นำเสนอในรูปแบบการบรรยายเชิงพรรณนา

๑.๗.๒ การวิจัยภาคสนาม (Field Research) เป็นขั้นตอนหลังจากวิจัยเอกสารจนได้แนวทางและแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท: กรณีศึกษาผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสิงขร แล้วนำมาจัดทำแบบสำรวจทดสอบ (Questionnaire) เพื่อสอบถามถึงการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบถึงระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ตามทรรศนะของพุทธศาสนาเถรวาทของผู้ปฏิบัติธรรมกลุ่มตัวอย่างผู้ตอบแบบสอบถาม

๑.๘.๒ ทำให้ทราบถึงความแตกต่างระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ ตามทรรศนะของพุทธศาสนาเถรวาทของผู้ปฏิบัติธรรมกลุ่มตัวอย่างผู้ตอบแบบสอบถาม ซึ่งประกอบด้วย เพศ อายุ อาชีพ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา รายได้ต่อเดือน ประสบการณ์การทำงาน และประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด

๑.๘.๓ ทำให้ทราบถึงการวิเคราะห์เกี่ยวกับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ตามธรรมชาติของพุทธศาสนาเถรวาทของผู้ปฏิบัติธรรมกลุ่มตัวอย่างผู้ตอบแบบสอบถาม และวิธีการอันเป็นประโยชน์ในการเผยแพร่หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ เพื่อนำไปประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับสังคมในยุคปัจจุบัน ได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม

บทที่ ๒

แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษารวบรวมแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ในการวิจัยเรื่อง การรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทของผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จึงขอเสนอตามลำดับดังต่อไปนี้

๒.๑ แนวคิดที่เกี่ยวกับการรับรู้

๒.๒ แนวคิดที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ในพระไตรปิฎก

๒.๓ แนวคิดที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ในไตรภูมิพระร่วง

๒.๔ แนวคิดที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ในคัมภีร์โลกศาสตร์

๒.๕ แนวคิดที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๒.๑ แนวคิดที่เกี่ยวกับการรับรู้

๒.๑.๑ ความหมายการรับรู้ทางด้านจิตวิทยา

การรับรู้ทางด้านจิตวิทยาตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า (Perception) มีผู้ให้ความหมายของการรับรู้ทางด้านจิตวิทยาไว้ดังต่อไปนี้

ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์^๕ ได้กล่าวไว้ว่า จิตวิทยามาจากภาษาอังกฤษว่า “Psychology” ซึ่งมีรากศัพท์ภาษากรีก ๒ คำ คือ “Psyche” หมายถึง “จิต” และ “Logos” หมายถึง “การศึกษา” ตามความหมายนี้จึงหมายถึงวิชาที่ศึกษาเกี่ยวกับจิต ซึ่งในปัจจุบัน จิตวิทยาหมายถึง วิชาที่ศึกษาถึงพฤติกรรมของสิ่งมีชีวิต ซึ่งจิตวิชานี้อยู่ในสาขาพฤติกรรมศาสตร์

^๕ ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, จิตวิทยาการศึกษา (Educational Psychology), หน้า ๑๔-๑๖.

เต็มศักดิ์ กทวณิช^{๑๐} ได้ให้ความหมายไว้ว่า จิตวิทยาเป็นวิชาที่มุ่งศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์และสัตว์ โดยใช้ระเบียบวิธีการศึกษาทางวิทยาศาสตร์

อิลการ์ด^{๑๑} ได้ให้คำนิยามไว้ว่า จิตวิทยา หมายถึง ศาสตร์ที่ศึกษาในเรื่องพฤติกรรมของมนุษย์ และสัตว์

ไซเดอร์ และคณะ^{๑๒} ได้ให้คำจำกัดความไว้ว่า จิตวิทยาเป็นการศึกษาพฤติกรรมและกระบวนการทางจิต ด้วยระเบียบวิธีการทางวิทยาศาสตร์

วิภาพร มาพบสุข^{๑๓} ได้กล่าวถึง ทฤษฎีการรับรู้ (Perception Theory) ไว้ว่า การรับรู้เป็นพื้นฐานการเรียนรู้ที่สำคัญของบุคคล เพราะการตอบสนองพฤติกรรมใดๆ จะขึ้นอยู่กับ การรับรู้จากสภาพแวดล้อมของตนและความสามารถในการแปลความหมายของสภาพนั้นๆ ดังนั้นการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ จึงขึ้นอยู่กับปัจจัยการรับรู้และสิ่งเร้าที่มีประสิทธิภาพ ซึ่งปัจจัยการรับรู้ประกอบด้วยประสาทสัมผัสและปัจจัยทางจิตคือ ความรู้เดิม ความต้องการ และเจตคติ เป็นต้น การรับรู้จะประกอบด้วยกระบวนการสามด้านคือ การรับสัมผัส การแปลความหมาย และอารมณ์

จิราภา เต็งไตรรัตน์และคณะ^{๑๔} ได้กล่าวไว้ว่า การรับรู้เป็นกระบวนการขั้นสูง ถ้าไม่มีอวัยวะรับความรู้สึกจะเกิดการรับรู้ขึ้นไม่ได้ และถ้ามีอวัยวะรับความรู้สึกแต่ไม่มีการตีความออกมา ก็ไม่เกิดการรับรู้ขึ้น การตีความสิ่งที่เรารู้สึกจึงต้องอาศัยประสบการณ์ นอกจากนั้นยังมีปัจจัยอื่นๆ เข้ามาเกี่ยวข้องด้วยเช่น อารมณ์ อารมณ์โกรธจะทำให้เราปราศจากการยั้งคิดและเหตุผล ทั้งนี้เพราะการรับรู้ของเราตกอยู่ใต้อิทธิพลของความโกรธ ทำให้คนรับรู้ผิดไปจากความเป็นจริง

ลักขณา สรวิวัฒน์^{๑๕} ได้กล่าวไว้ว่า การรับรู้ หมายถึง การเกิดอาการสัมผัสอย่างมีความหมายและเป็นกระบวนการแปลหรือตีความจากประสบการณ์เดิม จะเห็นได้ว่าการรับรู้เป็น

^{๑๐} เต็มศักดิ์ กทวณิช, *จิตวิทยาทั่วไป* (General Psychology), (กรุงเทพมหานคร : ซีเอ็ดยูเคชั่น, ๒๕๔๖), หน้า ๑๒.

^{๑๑} Hilgard, E.R., *Introduction of Psychology*, (New York : Harcourt Brace and World Inc., 1976), p. 65.

^{๑๒} Crider, Andrew B. and others, *Psychology*, (London : Scott- Foresman, 1983), p.89.

^{๑๓} วิภาพร มาพบสุข, *จิตวิทยาทั่วไป*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศูนย์ส่งเสริมวิชาการ, ๒๕๔๐), หน้า ๒๕๒.

^{๑๔} จิราภา เต็งไตรรัตน์ และคณะ, *จิตวิทยาทั่วไป*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๑๕๕.

^{๑๕} ลักขณา สรวิวัฒน์, *จิตวิทยาในชีวิตประจำวัน*, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พรินติ้ง เฮาส์, ๒๕๔๔), หน้า ๔๘.

กระบวนการ คือเริ่มจากการใช้ประสาทสัมผัส เกิดอาการสัมผัสขึ้นและตีความแห่งการสัมผัสที่ได้รับออกมาเป็นหนึ่งสิ่งใดที่มีความหมาย อันเป็นสิ่งที่รู้จักและเข้าใจกัน และในการแปลความหมายของการสัมผัสนั้นจำเป็นที่อินทรีย์จะต้องใช้ประสบการณ์เดิม ดังนั้นหากคนเราไม่มีความรู้เดิมหรือลืมเรื่องนั้นๆไป ก็จะไม่มีการรับรู้ในสิ่งนั้นๆ แต่จะเกิดเฉพาะการสัมผัสกับสิ่งนั้น

เต็มศักดิ์ คทวณิช^{๖๖} ได้ให้ความหมายของการรับรู้ไว้ว่า คือกระบวนการในการแปลความหมายที่เกิดขึ้นภายหลังร่างกายเกิดการรับสัมผัสจากสิ่งเร้าทั้งหลาย ในการแปลความหมายของสมองจะถูกต้อง ละเอียดย และชัดเจนมากขึ้นเพียงใด จะขึ้นอยู่กับประสบการณ์เดิม ความรู้ที่สะสมไว้ ความจำ ความเชื่อ ทักษะ และค่านิยมซึ่งแตกต่างกันไปในแต่ละบุคคล

สิทธิโชค วรรณสันติกุล^{๖๗} ได้ให้ความหมายไว้ว่า การรับรู้ คือ กระบวนการที่อินทรีย์หรือสิ่งมีชีวิตพยายามทำความเข้าใจสิ่งแวดล้อมโดยผ่านทางประสาทสัมผัส เริ่มจากใช้อวัยวะสัมผัสสิ่งเร้า และจัดระบบสิ่งเร้าใหม่ภายในระบบการคิดในสมองแล้วจึงแปลความหมาย ในขั้นแปลความหมายนี้จะใช้ประสบการณ์เก่าเป็นพื้นฐานของการแปลความหมาย

ชัยพร วิชาเวช^{๖๘} กล่าวว่า การรับรู้เป็นกระบวนการตีความสิ่งที่เห็นสิ่งที่ได้ยินและสิ่งที่รู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสอื่นๆ เพื่อให้รู้ว่าคืออะไร สิ่งที่รับรู้มีทั้งที่เป็นวัตถุ มนุษย์ด้วยกันและความเป็นไปภายในจิตใจของเราเอง

สุชา จันทร์เอม^{๖๙} กล่าวว่า การรับรู้เป็นกระบวนการที่มีระดับตั้งแต่ง่ายที่สุดถึงซับซ้อนที่สุดจนยากแก่การเข้าใจ นักจิตวิทยาได้ให้ความหมายการรับรู้แตกต่างกันออกไป เช่น

๑. การรับรู้ คือ การตีความหมายจากการรับสัมผัส (Sensation) ในการรับรู้ นั้น เราไม่เพียงแต่มองเห็นได้ยินหรือได้กลิ่นเท่านั้น แต่เราต้องรับรู้ได้ว่า วัตถุหรือสิ่งที่เรารับรู้นั้นคืออะไร มีรูปร่างอย่างไร อยู่ทิศใด มากน้อยแค่ไหน เป็นต้น ทั้งหมด ที่เรายกได้นี้เป็นการใส่ความหมายให้กับสิ่งต่างๆที่ผ่านเข้ามาในการรับสัมผัส

๒. ในแง่ของพฤติกรรม การรับรู้เป็นกระบวนการที่เกิดแทรกอยู่ระหว่างสิ่งเร้าและการตอบสนองต่อสิ่งเร้า ดังแผนภูมิข้างล่าง

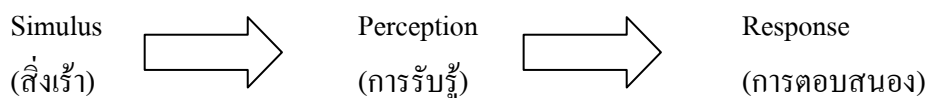
^{๖๖} เต็มศักดิ์ คทวณิช, จิตวิทยาทั่วไป, หน้า ๑๒๗.

^{๖๗} สิทธิโชค วรรณสันติกุล, จิตวิทยาการบริหารองค์การ, (กรุงเทพมหานคร : อักษรบัณฑิต, ๒๕๓๐), หน้า ๑๐.

^{๖๘} ชัยพร วิชาเวช, มุสสารจิตวิทยา, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๑๘๘.

^{๖๙} สุชา จันทร์เอม, จิตวิทยาทั่วไป, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๑), หน้า ๒๘.

แผนภูมิที่ แสดงการรับรู้

ที่มา : สุชา จันทร์เอม (๒๕๔๑ : ๑๒๘)

รัจรี นพเกตุ^{๒๐} ได้ให้ความหมายของการรับรู้ทางจิตวิทยาไว้ว่า การรับรู้ คือ ขบวนการประมวลและตีความข้อมูลต่างๆ ที่อยู่รอบๆ ตัวที่ได้จากการรู้สึกของอวัยวะรับความรู้สึกออกมาให้มีความหมายซึ่งเรื่องทางจิตวิทยาเข้ามามีบทบาทร่วมด้วย เช่น การเรียนรู้ ประสบการณ์ แรงจูงใจ และอารมณ์

ลิขิต กาญจนภรณ์^{๒๑} กล่าวไว้ว่า การรับรู้ทางจิตวิทยา หมายถึงกระบวนการพยายามทำความเข้าใจสิ่งแวดล้อม โดยการันตีความสิ่งที่ได้รับจากประสาทสัมผัสต่างๆ เพื่อให้เกิดความเข้าใจว่าคืออะไร

ชูชีพ อ่อนโคกสูง^{๒๒} กล่าวไว้ว่า การรับรู้ทางจิตวิทยา คือ การตีความหรือแปลความหมายข้อมูลจากการสัมผัส ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจว่าสิ่งที่มาสัมผัสนั้นคืออะไร เป็นอย่างไร โดยอาศัยการจัดหมวดหมู่ของสิ่งเร้าประสบการณ์และการเรียนรู้ที่ผ่านมา รวมทั้งอารมณ์และแรงจูงใจ

ไสว เลี่ยมแก้ว^{๒๓} กล่าวว่า การรับรู้ทางจิตวิทยามี ๒ ความหมาย คือ

๑) การรู้สึกสัมผัสที่ได้รับการตีความให้เกิดความหมายแล้ว หรือการรู้ความหมายของการรู้สึกสัมผัสที่ได้รับจึงเกิดการรับรู้

๒) การเกิดความเข้าใจพฤติกรรมต่างๆ ทั้งพฤติกรรมภายนอกและพฤติกรรมภายใน

^{๒๐} รัจรี นพเกตุ, **จิตวิทยาทั่วไป**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประกายพริก, ๒๕๓๕), หน้า ๑-๒.

^{๒๑} ลิขิต กาญจนภรณ์, **เอกสารการสอนชุดวิชา จิตวิทยาและสังคมวิทยาพื้นฐานเพื่อการแนะแนว** หน่วยที่ ๑-๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๓), หน้า ๑๑๕-๑๑๖.

^{๒๒} ชูชีพ อ่อนโคกสูง, **ศัพท์จิตวิทยา : การรับรู้**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : http://www.swuaa.com/webnew/index.php?option=com_content&view=article&id=173:-perception&catid, [๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๒].

^{๒๓} ไสว เลี่ยมแก้ว, **จิต : การรับรู้**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://gotoknow.org/blog/mind/7409> [24 กุมภาพันธ์ 2552].

ศรัณยพงศ์ เทียงธรรม^{๒๔} กล่าวไว้ว่า การรับรู้ทางจิตวิทยา หมายถึง กระบวนการที่บุคคลตีความ และความหมายหรือให้ความหมายสิ่งต่างๆ ที่เข้ามากระทบประสาทสัมผัสและอวัยวะสัมผัส โดยมีองค์ประกอบ ๓ ส่วน คือสิ่งกระตุ้นประสาทสัมผัส และสมองใต้วงของการคิดและประสบการณ์ความทรงจำ

รองรัตน์ เจริญทรัพย์^{๒๕} กล่าวไว้ว่า การรับรู้ทางจิตวิทยา หมายถึง กระบวนการใด กระบวนการหนึ่งที่ต้องเกิดขึ้นกับทุกคน และการรับรู้ของแต่ละบุคคลจะมีแตกต่างกัน โดยขึ้นอยู่กับประสบการณ์เดิมของแต่ละบุคคลว่าจะสามารถนำเอาประสบการณ์เดิมหรือความรู้เดิมมาตอบสนองสิ่งเร้ากระทบได้ดีเพียงใด

นิชรา ชนะพาล^{๒๖} ได้ให้ความหมายของการรับรู้ไว้ว่า การรับรู้ หมายถึง กระบวนการที่บุคคลมีการตีความของสิ่งเร้าที่กระทบประสาทสัมผัสโดยการได้ยินได้ฟังเรื่องหรือประสบการณ์โดยตรงที่เกิดขึ้นกับบุคคลนั้น โดยมีการเลือกสรรเฉพาะข้อมูลที่ต้องการเท่านั้น

กูด (Good)^{๒๗} ได้ให้ความหมายของการรับรู้ไว้ว่า หมายถึง การมีความรอบรู้ในเรื่องที่เกี่ยวกับสิ่งเร้าภายนอกที่ประสบเป็นประจำ เช่น วัสดุ สถานการณ์ต่างๆ ความสัมพันธ์ต่างๆ ซึ่งเป็นผลมาจาก สิ่งเร้าดังกล่าว เร้าความรู้สึก

สุรางค์ จันทน์เอม^{๒๘} ได้ให้ความหมายของการรับรู้เป็นข้อๆดังนี้

- ๑) การรับรู้ คือ การจัดระบบการรวบรวมและตีความหมายจากการสัมผัส
- ๒) การรับรู้ คือ กระบวนการที่สิ่งมีชีวิตรับเอาเรื่องราวต่างๆ โดยอาศัยอวัยวะสัมผัสเป็นสื่อกลาง
- ๓) การรับรู้ คือ กระบวนการที่เกิดขึ้นอยู่ระหว่างสิ่งเร้า และการตอบสนองสิ่งเร้า
 ดังนี้คือ สิ่งเร้า การรับรู้ การตอบสนอง

^{๒๔} ศรัณยพงศ์ เทียงธรรม. Sensory Marketing. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : http://www.marketeer.co.th/inside_detail.php?inside_id=3806 [24 กุมภาพันธ์ 2555].

^{๒๕} รองรัตน์ เจริญทรัพย์, “สภาพการเรียนรู้เกี่ยวกับความสามารถทางวิชาชีพของนักศึกษา คณะวิชาออกแบบอุตสาหกรรมสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตภาคพายัพ”, สารนิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาหลักสูตรและการสอน, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๔), หน้า ๒๓.

^{๒๖} นิชรา ชนะพาล, “การรับรู้จากการเล่นที่มีต่อเด็กปฐมวัยของผู้ค้ารายย่อยใน”, ปรินิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต. (การศึกษาปฐมวัย), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๕), หน้า ๔๐.

^{๒๗} Good C.V, **Dictionary of Education**, (New York : Mc Graw-Hill, 1973), p. 413.

^{๒๘} สุรางค์ จันทน์เอม, **จิตวิทยาสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : อักษรบัณฑิต, ๒๕๓๐), หน้า ๗๐.

จากการให้ความหมายการรับรู้พอสรุปได้ว่า การรับรู้ หมายถึง การแปลความหรือการให้ความหมายกับสิ่งที่เขาได้รับ โดยผ่านประสาทสัมผัส และการรับรู้นี้มีอิทธิพลนำไปสู่การกระทำต่างๆของบุคคลตามกระบวนการการรับรู้ดังนี้

- ๑) สิ่งเร้าหรือข้อมูลกระทบอวัยวะสัมผัส ส่งผ่านเข้าสู่สมอง
- ๒) สมองแปลความหมาย หรือให้ความหมายออกมาเป็นความรู้โดยอาศัย
- ๓) ปัจจัยภายใน ได้แก่ คุณสมบัติที่อยู่ภายในของผู้รับ
- ๔) ปัจจัยภายนอก ได้แก่ คำแนะนำคำสั่งสอน

วิมาพร มาพบสุข^{๒๕} กล่าวไว้ว่า การรับรู้ คือ กระบวนการที่บุคคลแปลหรือตีความหมายของความรู้สึกที่ได้สัมผัสจากการเห็นภาพ จมูกได้กลิ่น หูได้ยินเสียง ผิวหนังรับสัมผัส ฯลฯ ออกมาในพฤติกรรมใดพฤติกรรมหนึ่งที่มีความหมายหรือรู้จักเข้าใจได้ ซึ่งขึ้นอยู่กับปัจจัยคือ ความรู้เดิม ระดับสติปัญญา การสังเกตพิจารณา เจตคติ ค่านิยม ความคาดหวัง สภาพจิตใจของบุคคลในขณะนั้น และธรรมชาติของสิ่งแวดล้อม แม้ว่าการสัมผัส ประสบการณ์ สติปัญญา จะตีขนาดได้ว่าการแปลความผิดพลาด การรับรู้ก็จะคลาดเคลื่อนด้วย

สรุปความได้ว่า การรับรู้ คือ กระบวนการทางความรู้สึกนึกคิดที่มนุษย์แปลหรือตีความหมายให้ออกมาเป็นความรู้และเข้าใจ ซึ่งเกิดมาจากการที่ตาได้เห็น หูได้ยินเสียง จมูกได้ดมกลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส กายได้สัมผัส การรับรู้จะเกิดขึ้นได้เพียงใดนั้น ขึ้นอยู่กับความรู้ความเข้าใจในเรื่องราวต่างๆของบุคคลนั้น ซึ่งขึ้นอยู่กับปัจจัยคือความรู้เดิม ประสบการณ์เดิม อารมณ์ ความรู้สึก ความจำ ระดับสติปัญญา โดยที่แต่ละคนอาจจะแปลความหมายหรือตีความหมายที่แตกต่างกันออกไป ขึ้นอยู่กับพื้นฐานทางด้านจิตใจ ความรู้สึกนึกคิดที่เกิดขึ้นภายในจิตใจของแต่ละบุคคลในขณะนั้นๆ

๒.๑.๒ องค์ประกอบของการรับรู้

วิภาพร มาพบสุข^{๒๖} ได้กล่าวถึง องค์ประกอบของการรับรู้ ไว้ดังนี้

- ๑) มีสิ่งเร้าที่จะรับรู้ (Stimulus) เช่น รูป รส กลิ่น เสียง
- ๒) ประสาทสัมผัส (Sense Organs) และความรู้สึกสัมผัส เช่น ตา หู จมูก ลิ้น ผิวหนัง
- ๓) ประสบการณ์เดิม หรือความรู้เดิมเกี่ยวกับสิ่งเร้าที่ได้สัมผัส

^{๒๕} วิภาพร มาพบสุข, **จิตวิทยาทั่วไป**, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตเทคนิคกรุงเทพ, ๒๕๔๒), หน้า ๒๓๒.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๒.

๔) การแปลความหมายจากสิ่งที่สัมผัส เช่น ขับรถเห็นสัญญาณไฟแดงที่สี่แยก หมายถึงให้รถหยุด เป็นต้น

จำเนียร โชติช่วง^{๑๑} กล่าวว่าไว้ว่า การรับรู้เป็นกระบวนการประกอบด้วยหลัก ๓ ประการ

ประการแรก การรับรู้ต้องเกี่ยวข้องกับคุณสมบัติของสิ่งเร้า ซึ่งไปกระตุ้นอวัยวะรับสัมผัสให้เกิดการทำงานขึ้น แล้วส่งรายละเอียดไปยังประสาทสัมผัส เพื่อส่งต่อไปยังสมอง กระบวนการนี้เรียกว่า การสัมผัส

ประการที่สอง การรับรู้ต้องเกี่ยวข้องกับข้อมูลและรายละเอียดต่างๆที่มนุษย์ได้รับและนำมาประสมกับข้อมูลอื่นๆ กระบวนการนี้เรียกว่า การรับรู้ (Perception)

ประการที่สาม การรับรู้ต้องเกี่ยวข้องกับคุณลักษณะและคุณสมบัติของผู้รับรู้ อันหมายถึง ประสบการณ์เดิม แรงขับ ทักษะคติ บุคลิกภาพ และอื่นๆของผู้รับรู้ เช่น การเอาใจใส่ (Attention)

๒.๑.๓ ลักษณะของการรับรู้

ถวิล ธาราโกชน์ และศรัณย์ ดำริสุข^{๑๒} ได้กล่าวถึง ลักษณะที่สำคัญของการรับรู้ ๖ ประการ คือ

๑) ต้องมีพื้นฐานข้อมูลหรือความรู้ในเรื่องนั้นมาก่อน (Knowledge Based) หรือถ้าไม่มีความรู้ อย่างน้อยต้องมีประสบการณ์เดิมในเรื่องนั้นอยู่บ้าง

๒) จะต้องประกอบด้วยข้อวินิจฉัย (Inferential) ในขั้นต้นของกระบวนการรับรู้ ทั้งนี้เพราะในการรับรู้เรื่องใดเรื่องหนึ่ง มนุษย์ไม่สามารถรับข้อมูลทุกชนิดในเรื่องนั้นพร้อมกันได้ ดังนั้นจึงต้องอาศัยการวินิจฉัย โดยการตั้งสมมติฐานหรือปะติดปะต่อเรื่องต่างๆเข้าด้วยกัน เพื่อให้การรับรู้ในสิ่งนั้นเกิดความสมบูรณ์มากที่สุด

๓) จะต้องมีความสามารถในการแยกแยะ (Categorical) ลักษณะหรือคุณสมบัติที่สำคัญของข้อมูลนั้นได้อย่างถูกต้อง ซึ่งในลักษณะนี้จะต้องอาศัยความจำจากประสบการณ์เดิมมาใช้

^{๑๑} จำเนียร โชติช่วง, อ่างใน ทศนาพร พุ่มพวง, “ทัศนคติพนักงานองค์การสะพานปลาต่อนโยบายการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๗.

^{๑๒} ถวิล ธาราโกชน์ และศรัณย์ ดำริสุข, จิตวิทยาทั่วไป, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๘), หน้า ๗๕-๗๗.

๔) ลักษณะของการรับรู้จะต้องมีความสัมพันธ์เชื่อมโยง (Relational) ของข้อมูลต่างๆหลายประการ

๕) กระบวนการของการรับรู้จะต้องอาศัยการดัดแปลง (Adaptive) ข้อมูลจากประสบการณ์เดิมมาใช้ให้เหมาะกับแต่ละเรื่องที่กำลังรับรู้อยู่ในขณะนั้น

๖) กระบวนการรับรู้มักจะเป็นไปโดยอัตโนมัติ ซึ่งจะเป็นการทำงานของสมองในการรับรู้ข้อมูลต่างๆ

๒.๑.๔ กระบวนการรับรู้

สุชา จันทน์เอม^{๓๓} ได้กล่าวถึง การรับรู้ (Perception) คือ กระบวนการที่บุคคลเข้าติดต่อกับสิ่งแวดล้อมหรือสิ่งเร้าที่อยู่รอบๆตัว เช่น บุคคล สัตว์ สิ่งของ และปรากฏการณ์ธรรมชาติต่างๆส่วนจัดเป็นสิ่งเร้าทั้งสิ้น และบุคคลจะรับรู้โดยใช้อวัยวะสัมผัส (Sense Organ) ที่มีอยู่ ได้แก่ หู ตา ปาก จมูก ผิวหนัง เป็นต้น โดยการรับรู้จะต้องมีการตีความหมายจากการสัมผัสหรือต้องมีการใส่ใจความหมายให้กับสิ่งต่างๆที่ผ่านเข้ามาในการรับสัมผัสนั้นด้วย

จำเนียร โชติช่วง^{๓๔} กล่าวไว้ว่า กระบวนการของการรับรู้จะเกิดขึ้นต้องประกอบด้วย

- ๑) การสัมผัสหรืออาการสัมผัส
- ๒) ชนิดและธรรมชาติของสิ่งเร้าที่มาเร้า
- ๓) การแปลความหมายจากอาการสัมผัส
- ๔) การใช้ความรู้เดิมหรือประสบการณ์เดิมเพื่อแปลความหมาย

วารินทร์ สายโอบเอื้อ^{๓๕} กล่าวไว้ว่า กระบวนการของการรับรู้จะต้องมีองค์ประกอบดังนี้

- ๑) มีสิ่งเร้ามาสัมผัสตัวเราทางอวัยวะรับสัมผัสต่างๆในระดับที่เหมาะสม
- ๒) ประสาทสัมผัสสมบูรณ์พอที่จะรับสัมผัสสิ่งเหล่านั้นแล้วส่งไปยังสมอง เพื่อให้สมองแปลความหมายออกมา
- ๓) มีประสบการณ์เดิมเกี่ยวกับเรื่องนั้นๆ
- ๔) อาศัยประสบการณ์เดิมนั้นแปลความหมายออกมา

^{๓๓} สุชา จันทน์, จิตวิทยาทั่วไป, หน้า ๓๐-๓๑.

^{๓๔} จำเนียร โชติช่วง, จิตวิทยาการเรียนรู้, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๓), หน้า ๓.

^{๓๕} วารินทร์ สายโอบเอื้อ, จิตวิทยาการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : สถานสงเคราะห์หญิงปากเกร็ด, ๒๕๒๒), หน้า ๓๗.

รัจรี นพเกตุ^{๑๖} กล่าวว่า การรับรู้คือขบวนการประมวลและตีความข้อมูลต่างๆที่อยู่รอบตัวเราโดยผ่านอวัยวะรับความรู้สึก การรับรู้จะเกิดขึ้นได้จะต้องมีพลังมากระตุ้นอวัยวะรับความรู้สึก และเกิดการแปลความหมายเป็นการรับรู้เกิดขึ้น

จำเนียร โชติช่วง^{๑๗} ได้ให้ความหมายไว้ว่า การรับรู้เป็นกระบวนการที่คนเรารับรู้สิ่งต่างๆ โดยผ่านการสัมผัส และมีการใช้ประสบการณ์เดิมช่วยในการแปลความหมายของสิ่งนั้นๆ ออกมาเป็นความรู้ความเข้าใจ กระบวนการของการรับรู้จะเกิดขึ้นได้ต้องประกอบด้วย

- ๑) อาการสัมผัส
- ๒) การแปลความหมายจากการสัมผัส
- ๓) ความรู้เดิมหรือประสบการณ์เดิมเพื่อแปลความหมาย

อาการสัมผัส หมายถึง อาการที่อวัยวะรับสัมผัสรับสิ่งเร้า เพื่อให้คนเรารับรู้ภาวะแวดล้อมรอบตัว ปกติคนเราเมื่อได้รับอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว มักจะจำแนกอาการสัมผัสนั้นๆตามประสบการณ์เดิมที่ตนมีอยู่เกือบทุกครั้งไป

การแปลความหมายจากอาการสัมผัส ส่วนสำคัญที่ช่วยให้การแปลความหมายถูกต้อง

ส่วนแรก คือ สติปัญญา หรือความเฉลียวฉลาด เพราะผู้ที่มีสติปัญญาสูงจะสามารถรับรู้และเข้าใจสิ่งต่างๆที่เข้ามาสัมผัสได้ดี และรวดเร็วกว่าผู้ที่มีระดับสติปัญญาต่ำ

ส่วนที่สอง คือ การสังเกตพิจารณาจะช่วยให้คนเรารับรู้สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้อย่างแม่นยำและละเอียดยิ่งขึ้น

ส่วนที่สาม คือ ความสนใจและความตั้งใจ เพราะถ้าขาดสมาธิหรือความตั้งใจ การแปลความหมายก็จะยากมาก และส่วนสุดท้ายที่จะช่วยให้การแปลความหมายถูกต้อง คือคุณภาพของจิตใจในขณะนั้น เพราะถ้าความรู้สึกเดิมหรือประสบการณ์เดิม ซึ่งได้แก่ ความคิด ความรู้ และการกระทำที่ได้เคยปรากฏแก่ผู้นั้นมาแล้วในอดีต มีความสำคัญมากสำหรับช่วยในการแปลความหมายของอาการสัมผัส โดยที่ความรู้และประสบการณ์เดิมนั้นต้องมีความถูกต้อง ชัดเจน และต้องมีความรู้รอบด้าน จึงจะทำให้เกิดการแปลความหมายที่มีประสิทธิภาพได้

กันยา สุวรรณแสง^{๑๘} กล่าวว่า กระบวนการของการรับรู้เป็นกระบวนการที่คาบเกี่ยวระหว่างความเข้าใจ การคิด การรู้สึก ความจำ การเรียนรู้ การตัดสินใจ ดังนี้ ขบวนการภายนอก ขบวนการภายใน ขบวนการแสดงออก สิ่งเร้า การรับรู้ ปฏิกริยาตอบสนอง

^{๑๖} รัจรี นพเกตุ, การรับรู้, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประกายพริ้ง, ๒๕๔๐), หน้า ๑-๓.

^{๑๗} จำเนียร โชติช่วง, จิตวิทยาการเรียนรู้, หน้า ๘๑-๘๕.

^{๑๘} กันยา สุวรรณแสง, จิตวิทยาทั่วไป, (กรุงเทพมหานคร : บารุงสาสน์, ๒๕๓๒), หน้า ๑๒๘-๑๓๑.

เพราะพรรณ เปลี่ยนญ^{๓๕} กล่าวไว้ว่า การรับรู้เกิดขึ้นจะต้องประกอบด้วยอวัยวะรับสัมผัส หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เครื่องรับ ได้แก่

๑) อวัยวะรับการสัมผัสภายนอก ประกอบด้วย

- ตา สำหรับการมองเห็น
- หู สำหรับการได้ยิน
- จมูก สำหรับการดมกลิ่น
- ลิ้น สำหรับการชิมรส
- กาย สำหรับการสัมผัสทางกาย

๒) อวัยวะสัมผัสภายในประกอบด้วย

- สัมผัสที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหว ทำให้ทราบการเคลื่อนไหวของอวัยวะต่างๆ ภายในร่างกาย มนุษย์สามารถรับรู้ได้โดยประสาทสัมผัสในกล้ามเนื้อ เอ็นข้อต่อกระดูก
- สัมผัสการทรงตัว ทำให้รับรู้เกี่ยวกับการทรงตัว โดยมนุษย์สามารถรับรู้ทรงตัว

สถิต วงศ์สวรรค์^{๓๖} ได้กล่าวถึงลักษณะของการรับรู้ การที่บุคคลจะเลือกรับรู้สิ่งใดก่อนหลังมากน้อยอย่างไรนั้น ขึ้นอยู่กับลักษณะของผู้รับรู้ ปัจจัยที่เกี่ยวกับลักษณะผู้รับรู้แบ่งออกเป็น ๒ ด้าน คือ

๑) ด้านจิตวิทยา เช่น ความจำ ความพร้อม สติปัญญา การสังเกตพิจารณา ความสนใจ ตั้งใจ ทักษะ ค่านิยม วัฒนธรรม ซึ่งเป็นผลมาจากความรู้เดิม

๒) ด้านกายภาพ ได้แก่ เพศ อายุ เชื้อชาติ ระดับการศึกษา ซึ่งมีอิทธิพลต่อการรับรู้ทางการรับรู้ต่างกันออกไป ลักษณะของสิ่งเร้า คุณสมบัติของสิ่งเร้า เป็นปัจจัยภายนอกที่ทำให้คนเราเกิดความสนใจที่จะรับรู้ หรือทำให้เกิดการรับรู้ของคนเราคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง ได้แก่

- (๑) สภาพและพื้นฐานการรับรู้
- (๒) ความต่อเนื่องกันของสิ่งเร้า
- (๓) ความคล้ายคลึงของสิ่งเร้า
- (๔) ความใกล้ชิดกับสิ่งเร้า

^{๓๕} เพราะพรรณ เปลี่ยนญ, จิตวิทยาการศึกษา, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี, ๒๕๔๒), หน้า ๑๑๓-๑๑๕.

^{๓๖} สถิต วงศ์สวรรค์, จิตวิทยาสังคม, (กรุงเทพมหานคร : บารุงสาสน์, ๒๕๒๕), หน้า ๗๕.

สรุปความว่า การรับรู้เป็นกระบวนการซึ่งเริ่มต้นมาจากการรับรู้ข้อมูลจากภายนอกของประสาทสัมผัสต่างๆ ต่อจากนั้นข้อมูลจะถูกส่งไปยังสมองเพื่อประมวลผลออกมาเป็นความรู้ความเข้าใจ โดยอาศัยข้อมูลจากความจำเดิมหรือจากประสบการณ์เดิมที่มี และส่งผลออกมาเป็นการโต้ตอบในที่สุด

๒.๑.๕ ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการรับรู้

สุณีย์ ชีรดากร^{๔๐} กล่าวไว้ว่า คนที่กำลังมีอารมณ์ดีก็จะรับรู้สิ่งต่างๆ ในแง่ดี ในทางตรงกันข้าม คนที่อารมณ์เสียอาจไม่รับรู้อะไรเลย หรือรับรู้ผิดพลาดไปจากความหมายที่เป็นจริงได้

เต็มศักดิ์ ทวณิช^{๔๑} กล่าวไว้ว่า บ่อยครั้งที่บุคคลมักจะมีอคติคาดหวังต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่งเอาไว้ล่วงหน้า ความคาดหวังนี้เองที่จะเป็นปัจจัยทำให้บุคคลเกิดความสนใจที่จะรับรู้ต่อสิ่งเร้า หรือสถานการณ์นั้นๆ มากกว่าการไม่มีความคาดหวัง

ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์^{๔๒} ได้กล่าวไว้ว่า สิ่งเร้าไม่มีโครงร่างและแบบแผน หรือสิ่งเร้าที่มีลักษณะกำกวมดูได้เป็นสองนัยขึ้นไป คนเรามักรับรู้และตีความหมายให้กับสิ่งเร้าดังกล่าวโดยใช้ความต้องการคุณค่า เจตคติ บุคลิกภาพของตน เป็นเครื่องกำหนดในการรับรู้ของตน นอกจากนี้ ประสบการณ์เดิมหรือความรู้เดิม บุคคลที่มีประสบการณ์เดิมหรือความรู้เดิมจะรับรู้ได้ดี เพราะทำให้การรับรู้ของเขากว้าง ถูกต้องตามความเป็นจริง กล่าวคือ คนที่มีประสบการณ์มาก ได้พบเห็นได้ยินได้สัมผัสสิ่งต่างๆ มาก การรับรู้ย่อมกว้างกว่าบุคคลที่มีประสบการณ์น้อย และสิ่งที่มีอิทธิพลต่อการรับรู้ที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือ ความสมบูรณ์ของประสาทหรืออวัยวะสัมผัส เพราะบุคคลที่มีอวัยวะที่สมบูรณ์จะเกิดการรับรู้ได้ถูกต้อง หรือผิดพลาดน้อยกว่าบุคคลที่มีอวัยวะรับสัมผัสที่ผิดปกติ

พชนี วรกวิน^{๔๓} ได้ศึกษาถึง ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการรับรู้ สรุปได้ดังนี้

^{๔๐} สุณีย์ ชีรดากร, *จิตวิทยาการศึกษา*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สถานสงเคราะห์หญิงปากเกร็ด, ๒๕๒๕), หน้า ๔๕.

^{๔๑} เต็มศักดิ์ ทวณิช, *จิตวิทยาทั่วไป*, หน้า ๑๒๕.

^{๔๒} ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, *จิตวิทยาการศึกษา*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์ดี จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๑๕๕-๑๖๐.

^{๔๓} พชนี วรกวิน, *จิตวิทยาสังคม*, (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาจิตวิทยาและการแนะแนว คณะวิชาครูศาสตร์ วิทยาลัยครูจันทระเกษม, ๒๕๑๔), หน้า ๔๒.

๑) การใส่ใจ เกิดจากสิ่งเร้าที่มีลักษณะผ่านเข้ามา ร่างกายเกิดความพร้อมและตอบสนองเนื่องจากการใส่ใจทำให้คนได้ยื่นได้เห็นสิ่งนั้นก่อนเสมอ ความใส่ใจอาจเกิดจากสภาพการมีสิ่งเร้าภายนอกและภายในที่มีอิทธิพลต่อการรับรู้ของบุคคล

๒) บุคลิกภาพของบุคคล บุคลิกภาพที่สำคัญต่อการรับรู้ทางสังคม ได้แก่ บุคคลที่มีนิสัยชอบทางสังคมและบุคคลที่ชอบเก็บตัว บุคคลที่มองโลกในแง่ดีย่อมเห็นแต่ส่วนดีหรือวัตถุที่เป็นสองนัยต่างกัน

๓) การเตรียมพร้อมในการรับรู้ ความพร้อมในการรับรู้จะเกิดขึ้นก่อนมีสิ่งเร้ามากระตุ้น การเตรียมพร้อมจะช่วยให้บุคคลคาดการณ์ล่วงหน้าในสิ่งที่เกิดขึ้น และเตรียมตัวอย่างเต็มที่ และแสดงปฏิกิริยาตอบสนองให้เหมาะสมกับสถานการณ์นั้นๆ

๔) คุณสมบัติของผู้รับรู้ บทบาทของคุณสมบัติภายในของผู้รับรู้อมีส่วนในการรับรู้อย่างมาก เพราะบอกแนวโน้มว่าจะเกี่ยวข้องกับสภาพที่เป็นจริงของสิ่งเร้าอย่างไร คุณสมบัติเหล่านั้น ได้แก่ ความต้องการ ทักษะ บุคลิกภาพ และการปรับตัวส่วนบุคคล

โรบินส์^{๔๕} ได้แบ่งปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการรับรู้ออกเป็น ๓ ด้าน โดยมีรายละเอียด ดังนี้

๑) เป้าหมายที่รับรู้ เป็นสิ่งที่ถูกสังเกตจากการยอมรับและการรับรู้ คนที่เสียงดังมักถูกสังเกตมากกว่าคนที่เงียบ ความใหม่ การเคลื่อนไหว เสียง ขนาด ภูมิหลัง และความใกล้เคียงสามารถสร้างภาพเป้าหมายตามที่เราเห็น เป้าหมายไม่สามารถถูกมองในลักษณะเดี่ยวๆ ดังนั้นความสัมพันธ์ของเป้าหมายกับภูมิหลังที่มีอิทธิพลต่อการรับรู้แนวโน้มที่จะทำให้เกิดการจัดหมวดหมู่ของสิ่งที่ใกล้เคียง และคล้ายกันไว้ด้วยกัน

๒) ตัวผู้รับรู้ เมื่อบุคคลดูเป้าหมายและพยายามตีความหมายถึงสิ่งที่เขามองว่าคืออะไร การตีความนั้นก็จะได้รับอิทธิพลจากส่วนตัวของผู้รับรู้ สิ่งที่เกี่ยวข้องอย่างมากของการรับรู้ ได้แก่ ทักษะ สิ่งจูงใจ ประสบการณ์ในอดีต และความคาดหวัง

๓) สถานการณ์ เป็นสิ่งที่เรามองเห็นหรือเหตุการณ์รอบๆ สภาพแวดล้อมที่อยู่ภายนอกซึ่งมีอิทธิพลต่อการรับรู้ประกอบด้วย เวลา สภาพงาน และสภาพสังคม

จำเนียร โชติช่วง^{๔๖} ได้กล่าวถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการรับรู้ของบุคคลนั้นประกอบด้วยปัจจัยดังต่อไปนี้

๑) ตัวผู้รับ ได้แก่ บุคลิกภาพ สติปัญญา และความสามารถส่วนตัว ความสนใจ ความตั้งใจ สภาวะอารมณ์ ทักษะ และอายุเป็นต้น

^{๔๕} Robbins, S.P., **Organizational Behavior : Concept Controversies and Application**, 8th ed., (New Jersey : Prentice-Hall International, 1998), p. 371.

^{๔๖} จำเนียร โชติช่วง, **จิตวิทยาการเรียนรู้**, หน้า ๑๗.

๒) ตัวผู้ถูกรับรู้ ได้แก่ ลักษณะประจำตัวของผู้ถูกรับรู้บทบาท และตำแหน่งทางสังคมที่ผู้ถูกรับรู้ได้รับมอบหมายจากสังคม ความเต็มใจของผู้ถูกรับรู้ในการเปิดเผยตัวตนต่อสายตาผู้อื่น และความผูกพันกับเอกลักษณ์ประจำกลุ่ม เป็นต้น

๓) สภาวะแวดล้อมของบุคคลที่เป็นสิ่งเร้า

๔) ความสัมพันธ์ของผู้รับรู้และผู้ถูกรับรู้

ปัจจัยที่มีอิทธิพลหรือมีความสัมพันธ์กับการรับรู้ นั้น แบ่งได้ดังต่อไปนี้

๑) ปัจจัยทางกายภาพของผู้รู้ ได้แก่ ระบบประสาทสัมผัส เช่น หู ตา จมูก ลิ้น ผิวหนัง เป็นต้น

๒) ปัจจัยด้านบุคลิกภาพของผู้รู้ ได้แก่ ทักษะคิด อารมณ์ ค่านิยม ความต้องการ ความสนใจ ความพอใจ ความรู้ และประสบการณ์ เป็นต้น

๓) ปัจจัยด้านสิ่งเร้าภายนอก ได้แก่ ลักษณะของสิ่งเร้า ความแตกต่างของสิ่งเร้า เช่น สิ่งเร้าที่มีความเข้มกว่า สิ่งเร้าที่มีความชัดเจน สิ่งเร้าที่มีการกระทำซ้ำบ่อยๆ เป็นต้น

การรับรู้ เป็นเรื่องของการใช้วิจารณญาณที่อาจแตกต่างกันในแต่ละบุคคล เนื่องจากบุคคลใช้วิธีการต่างๆ ในการจัดระเบียบการรับรู้ โดยอาจเพิ่มหรือลดข้อมูลที่รับรู้ หรืออาจบิดเบือนความหมาย ปฏิเสธการรับรู้บางอย่าง รวมถึงการปรับโลกทัศน์ตามความเป็นจริงให้เป็นไปตามความต้องการของตน ทำให้ได้รับรู้ข้อมูลต่างจากความจริง การรับรู้เป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้บุคคลมีมุมมองต่อสิ่งต่างๆ แตกต่างกันไป เนื่องจากการรับรู้มีอิทธิพลต่อพฤติกรรม ดังนั้นจึงได้ติดตามที่รับรู้ การเข้าใจในเรื่องของการรับรู้จึงทำให้เข้าใจพฤติกรรมต่างๆ ในชุมชนหรือองค์กรได้มากยิ่งขึ้น

๒.๑.๖ ประเภทของการรับรู้ทางสังคม

กมลรัตน์ หล้าสุวรรณ^{๔๗} กล่าวว่า การรับรู้ทางสังคมแบ่งออกเป็น ๔ ประการ คือ

๑) การรับรู้ทางอารมณ์ หมายถึง การรับรู้ความรู้สึกที่เกิดขึ้นภายในจิตใจ

๒) การรับรู้ลักษณะของบุคคล ต้องอาศัยข้อมูล ๓ ประการประกอบกัน คือ

๓) ลักษณะทางกายภาพ พฤติกรรม และคำบอกเล่า

๔) การรับรู้ภาพพจน์ของกลุ่มบุคคล หมายถึง มโนภาพหรือมโนคติของสิ่งต่างๆ ตามที่บุคคลรับรู้ เป็นภาพที่อยู่ในความคิด หรือจินตนาการของบุคคล และบุคคลสามารถบอกลักษณะของภาพเหล่านั้นให้ผู้อื่นทราบได้ด้วยการรับรู้ประสบการณ์ทางสังคม เป็นการตีความหรือ

^{๔๗} กมลรัตน์ หล้าสุวรรณ, จิตวิทยาสังคม, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๒๗), หน้า ๒๒๘-๒๓๕.

แปลความหมายสิ่งต่างๆ หรือเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม ตามความเชื่อของตนเอง เพื่อให้เกิดความเข้าใจและอธิบายสิ่งต่างๆ เหล่านั้นได้ การรับรู้ปรากฏการณ์ทางสังคมขึ้นอยู่กับสาเหตุ ๒ ประการคือ

(๑) ระดับการรับรู้ หมายถึง บุคคลที่มีความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์ เชาวนปัญญา หรือความเฉลียวฉลาดแตกต่างกัน ย่อมจะตีความหรือแปลความหมายต่อสิ่งต่างๆ แตกต่างกันไป

(๒) การเปลี่ยนการรับรู้ หมายถึง ถ้าผู้มีการรับรู้ต่ำ โดยมีโอกาสสนทนาหรืออภิปรายกับผู้ที่มีระดับการรับรู้สูง ก็อาจจะถูกผู้ที่มีระดับการรับรู้สูงเปลี่ยนแนวคิดหรือแนวการรับรู้ได้

เสวาลักษณ์ ทรงสงวน^{๔๘} ได้กล่าวไว้ว่า การรับรู้ของบุคคลนั้นมีทั้งการรับรู้เกี่ยวกับตนเอง การรับรู้บุคคลอื่น การรับรู้สังคม โดยสังคมเป็นตัวเร้าในลักษณะที่ก่อให้เกิดประสบการณ์ ซึ่งเป็นผลของการทำงานของระบบประสาทสัมผัส และมีสภาพการจูงใจประสบการณ์มีทั้งเป็นความรู้สึก ความรู้สึกนี้จะบรรยายเป็นคำพูดไม่ได้ หรือประสบการณ์ที่บรรยายเป็นคำพูดได้ และสามารถถ่ายทอดเป็นคำพูดได้ และถ่ายทอดให้ผู้อื่นฟังได้ หรือในลักษณะของประสบการณ์ที่เป็นนามธรรม เป็นประสบการณ์ที่อธิบายเป็นคำพูดได้ยาก แต่สามารถที่จะอธิบายลักษณะของพฤติกรรมที่แสดงถึงประสบการณ์นี้ได้ด้วยเหตุดังกล่าวข้างต้น จึงพอจะรวบรวมวิธีการวัดการรับรู้ได้เป็นข้อๆ ดังต่อไปนี้

๑) การสังเกต ซึ่ง บารอน และเบิร์น^{๔๙} (Baron & Byrne, 1980) ได้กล่าวถึงวิธีการสังเกตการรับรู้ของบุคคลเป็น ๔ วิธี คือ

(๑) พิจารณาที่ใบหน้าของบุคคลว่ามีการแสดงออกทางสีหน้าอย่างไร

(๒) สังเกตที่สายตาหรือแววตา

(๓) พิจารณาที่บุคลิกภาพ อากัปกริยา ท่าทางของร่างกาย

(๔) พิจารณาที่เจตนาของบุคคลว่า พฤติกรรมที่เขาแสดงออกมามีเจตนาอย่างไร

๒) การใช้แบบสอบถาม ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็นข้อๆ ดังนี้

^{๔๘} เสวาลักษณ์ ทรงสงวน, การรับรู้บทบาทของคณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบลต่อการจัดการสิ่งแวดล้อม, พัฒนบริหารศาสตร์บัณฑิต (พัฒนาสังคม), (สถาบันบัณฑิต พัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๗-๑๘.

^{๔๙} Baron, Robert A., Donn Byrne, and Barry H. Kantowitz. **Psychology : Understanding Behavior**, 2nd ed, (New York : Holt Rinehart and Winston, 1980), p. 93-104.

(๑) แบบสอบถามที่มีคำถามเป็นข้อความที่มีเพียงความคิดเดียว โดยให้ผู้ตอบเลือกตอบว่า เห็นด้วย ไม่เห็นด้วย ใช่ ไม่ใช่ ถูก ผิด ซึ่งในบางครั้งอาจจะมีคำว่า ไม่แน่ใจอยู่ด้วยก็ได้

(๒) แบบสอบถามที่มีคำถามมีตัวเลือกหลายประเด็นตามสเกล เป็นคำถามที่มีประโยคคำถาม และมีคำตอบที่แบ่งระดับการรับรู้ว่ามีค่าน้อยเพียงใดออกเป็น ๕ หรือ ๗ ระดับ หรืออื่นๆ เช่น น้อยที่สุด น้อย ปานกลาง มาก มากที่สุด หรือเห็นด้วย ไม่แน่ใจ ไม่เห็นด้วย

(๓) แบบสอบถามที่มีคำถามแบบใช้ความหมายของคำตรงกันข้าม เป็นการใช้คำหรือวลีที่มีความหมายตรงกันข้ามกันเป็นคู่ๆ โดยมีสเกลวัดตามแนวนอน แล้วให้ผู้ตอบเลือกตอบตามสภาพการรับรู้ที่มีต่อเรื่องนั้นๆ

(๔) การใช้แบบสอบถาม และเครื่องมือทางจิตวิทยา โดยผู้ทำการทดสอบเสนอสิ่งเร้าแก่ผู้ถูกทดสอบ เพื่อให้แสดงพฤติกรรมหรือคำตอบออกมา สิ่งเร้านั้นอาจจะเป็นรูปภาพหรือสิ่งของอื่นก็ได้ แบบสอบถามทางจิตวิทยามีหลายประเภท คือ Roschanck Ink Blot Test และ Thematic Appreciation Test (TAT) ซึ่งเป็นวิธีให้ผู้ทดสอบระบายความในใจจากการให้ดูภาพที่สร้างขึ้นอย่างไม่แจ่มชัด การรับรู้ เป็นกระบวนการตีความจากสิ่งที่เรารู้สัมผัส เป็นที่รู้จักที่เข้าใจ โดยใช้ประสบการณ์เดิมช่วยในการแปลความหมาย ได้แก่ ความคิด ความรู้ และการกระทำที่ได้เคยปรากฏแก่ผู้นั้นมาแล้ว และการที่เราจะตีความหมายจากการรับรู้ไม่เหมือนกันขึ้นอยู่กับประสบการณ์ที่ได้รับของแต่ละคน และการเข้าใจความหมายของสิ่งที่เราเห็นแล้วเอามาขยายความ

จากเอกสารที่เกี่ยวข้องดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น ก็พอที่จะสรุปความหมายของการรับรู้ทางด้านจิตวิทยาได้ว่า จิตวิทยาคือศาสตร์ที่ศึกษาเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์และสัตว์พร้อมทั้งศึกษากระบวนการทางจิตอย่างมีระเบียบ โดยอาศัยระเบียบแบบแผนและวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ทฤษฎีการรับรู้นั้นเป็นพื้นฐานของการศึกษาและการเรียนรู้ที่สำคัญของมนุษย์ เพราะการตอบสนองต่อพฤติกรรมอย่างใดหนึ่งนั้น จะต้องขึ้นอยู่กับ การรับรู้ การรับรู้จะเกิดขึ้นได้นั้นจะต้องมีสิ่งเร้ามาสัมผัสอวัยวะรับสัมผัสต่างๆ หรือมากระตุ้นอวัยวะรับความรู้สึกในระดับที่เหมาะสม เมื่อประสาทสัมผัสสมบูรณ์ได้รับสัมผัสกับสิ่งเร้าต่างๆแล้ว ก็จะส่งไปยังสมองเพื่อแปลความหมายหรือตีความหมายนั้นๆออกมาเป็นความรู้ความเข้าใจ โดยอาศัยประสบการณ์เดิมหรือความรู้เดิมซึ่งเป็นคุณสมบัติที่อยู่ภายในของผู้รับรู้ จึงทำให้เกิดการรับรู้ขึ้น ฉะนั้น การรับรู้นี้ จึงมีอิทธิพลนำไปสู่การกระทำต่างๆของมนุษย์

๒.๑.๓ ความหมายการรับรู้ทางด้านพระพุทธศาสนา

มีบัณฑิตผู้รู้ได้ให้แนวคิดที่เกี่ยวกับการรู้ทางด้านพระพุทธศาสนาไว้มีดังต่อไปนี้

พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต)^{๕๐} ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับการรับรู้ไว้ว่า ความหมายของชีวิตอยู่ที่ชีวิตในทางปฏิบัติ หรือชีวิตที่ดำเนินอยู่เป็นประจำในแต่ละวัน ซึ่งได้แก่การติดต่อเกี่ยวข้องกับโลก สิ่งที่ทำให้ความหมายแก่ชีวิตก็คือการติดต่อเกี่ยวข้องกับโลก หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่าชีวิตตามความหมายของมนุษย์คือชีวิตโดยความสัมพันธ์กับโลก ชีวิตในทางปฏิบัติหรือชีวิตโดยความสัมพันธ์กับโลกนี้ แบ่งออกได้เป็น ๒ ภาค แต่ละภาคมีระบบการทำงานซึ่งอาศัยช่องทางที่ชีวิตจะติดต่อเกี่ยวข้องกับโลกได้ ซึ่งเรียกว่า “ทวาร” (ประตู, ช่องทาง) ดังนี้

๑) ภาครับรู้และเสพเสวยโลก อาศัยทวาร ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ สำหรับรับรู้และเสพเสวยโลก ซึ่งปรากฏแก่มนุษย์โดยลักษณะและอาการต่างๆ ที่เรียกว่า อารมณ์ ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์

๒) ภาคแสดงออกหรือกระทำต่อโลก อาศัยทวาร ๓ คือ กาย วาจา ใจ (กายทวาร วจิตวาร มโนทวาร) สำหรับกระทำต่อโลก โดยแสดงออกเป็นการทำ การพูด และการคิด (กายกรรม วจิกกรรม มโนกรรม)

ในภาคที่ ๑ คำว่า “ทวาร” (ในทวาร ๖) นั้น เมื่อนำไปกล่าวในระบบการทำงานของกระบวนการแห่งชีวิต ท่านนิยมเปลี่ยนไปใช้คำว่า “อายตนะ” ซึ่งแปลว่า แคนเชื่อมต่อให้เกิดความรู้ หรือทางรับรู้ดังนั้นจึงใช้คำว่า “อายตนะ” แทนคำว่า “ทวาร”

ในภาคที่ ๒ กระบวนการของชีวิตในภาคนี้อยู่รวมอยู่ในขั้นที่ ๔ คือ สังขารขั้นที่ ๔ คือ สังขารต่างๆ ในสังขารขั้นที่ ๔ ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมากมาย แบ่งออกเป็นฝ่ายดีบ้าง ฝ่ายชั่วบ้าง กลางๆบ้าง จะปรากฏตัวออกมาปฏิบัติโดยถูกเจตนาที่เป็นหัวหน้าหรือเป็นตัวแทนเลือกชักจูงมา หรือจัดแจงมอบหมายหน้าที่ให้ช่วยทำการปรุงแต่งการแสดงออก หรือการกระทำทางทวาร ๓ คือ กาย วาจา ใจ เกิดเป็นกรรม คือ การทำ การพูด การคิด ในกรณีนี้ สังขารจะถูกจัดประเภทเสียใหม่ให้สอดคล้องกับบทบาทของมันโดยแบ่งตามทางหรือทวารที่แสดงออก เป็นกายสังขาร วจิตสังขาร และมโนสังขาร เรียกตามชื่อหัวหน้าหรือตัวแทนว่า กายสัญญาเจตนา วจิตสัญญาเจตนา และมโนสัญญาเจตนา หรือเรียกตามงานที่ทำออกมาว่า กายกรรม วจิกกรรม และมโนกรรม แสดงให้เห็นง่าย ๆ ดังนี้

(๑) กายสังขาร คือ สภาพปรุงแต่งการกระทำทางกาย

กายสัญญาเจตนา คือ ความจงใจ (แสดงออก) ทางกาย

กายทวาร คือ ทางกาย

^{๕๐} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับขยายความ), พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓๓-๓๔.

กายกรรม คือ การกระทำทางกาย

- (๒) วิสัขขาร คือ สภาปรุ้งแต่งการกระทำทางวาจา
 วิสัขเจตนา คือ ความจงใจ (แสดงออก) ทางวาจา
 วิสัขวาร คือ ทางวาจา
 วิสัขกรรม คือ การกระทำทางวาจา

- (๑) มโนสังขาร คือ สภาปรุ้งแต่งการกระทำทางใจ
 มโนสัขเจตนา คือ ความจงใจ (แสดง) ทางใจ
 มโนทวาร คือ ทางใจ
 มโนกรรม คือ การกระทำทางใจ

องค์ประกอบของชีวิตพร้อมทั้งหน้าที่ของอายตนะ คือ แคนเชื่อมต่อให้เกิดความรู้หรือการรับรู้

อายตนะ แปลว่า ที่ต่อ หรือแคน หมายถึงที่ต่อให้เกิดความรู้ แคนเชื่อมต่อให้เกิดความรู้ หรือแหล่งที่มาของความรู้ แปลงง่ายๆว่า ทางรับรู้ มี ๖ อย่าง ดังที่เรียกในภาษาไทยว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แปลว่า ที่ต่อ หรือเชื่อมต่อ ให้เกิดความรู้ นั่น ต่อ หรือ เชื่อมต่อกับอะไร ? ตอบว่า เชื่อมต่อกับโลกคือ สภาพแวดล้อมภายนอก แต่โลกนั้นปรากฏลักษณะอาการแก่มนุษย์เป็นส่วนๆ ด้านๆไป เท่าที่มนุษย์จะมีแคนหรือเครื่องมือสำหรับรู้ คือ เท่าจำนวนอายตนะ ๖ ที่กล่าวมาแล้วนั้น ดังนั้น อายตนะทั้งหก จึงมีคู่ของมันอยู่ในโลกเป็นสิ่งที่ถูกรับรู้แต่ละอย่างๆ โดยเฉพาะ สิ่งที่ถูกรับรู้หรือลักษณะอาการต่างๆของโลก เหล่านี้ ก็เรียกชื่อว่าอายตนะเหมือนกัน เพราะเป็นสิ่งที่เชื่อมต่อให้เกิดความรู้ หรือเป็นแหล่งความรู้ เช่นเดียวกัน แต่เป็นฝ่ายภายนอก เพื่อแยกประเภทจากกันไม่ให้สับสน ท่านจึงเรียกอายตนะพวกแรกว่า “อายตนะภายใน” (แคนต่อความรู้ฝ่ายภายใน) และเรียกอายตนะพวกหลังนี้ว่า “อายตนะภายนอก” (แคนต่อความรู้ฝ่ายภายนอก) อายตนะภายนอก ๖ อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งต้องกาย และสิ่งที่ใจนึก โดยทั่วไปนิยมเรียกว่า “อารมณ์” แปลว่า สิ่งอันเป็นที่สำหรับจิตมาหวังอยู่ หรือ สิ่งสำหรับยึดหวังของจิต แปลงง่ายๆว่า สิ่งที่ถูกรับรู้ หรือสิ่งที่ถูกรู้นั่นเอง

เมื่ออายตนะ (ภายใน) ซึ่งเป็นแคนรับรู้ กระทบกับอารมณ์ (อายตนะภายนอก) ซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกรู้ ก็จะเกิดความรู้จำเพาะด้านของอายตนะแต่ละอย่างๆขึ้น เช่น ตากระทบรูป เกิดความรู้เรียกว่าเห็น หูกระทบเสียง เกิดความรู้ เรียกว่าได้ยิน เป็นต้น ความรู้จำเพาะแต่ละด้านนี้เรียกว่า “วิญญาณ” แปลว่า ความรู้แจ้ง คือรู้อารมณ์ ดังนั้น จึงมีวิญญาณ ๖ อย่าง เท่ากับอายตนะและอารมณ์ ๖ คู่ คือ วิญญาณทางตา ได้แก่ เห็น วิญญาณทางหู ได้แก่ ได้ยิน วิญญาณทางจมูก

ได้แก่ ได้กลิ่น วิญญาณทางลิ้น ได้แก่ รู้อรส วิญญาณทางกาย ได้แก่ รู้สิ่งต้องกาย วิญญาณทางใจ
ได้แก่ รู้อารมณ์ทางใจ หรือรู้เรื่องในใจ

สรุปได้ว่า อายุตนะ ๖ อารมณ์ ๖ และวิญญาณ ๖ มีชื่อในภาษาธรรม และมีความ
เกี่ยวเนื่องกัน ดังนี้

๑) จักขุ - ตา	เป็นแดนรับรู้ รูป - รูป	เกิดความรู้คือ จักขุวิญญาณ - เห็น
๒) โสตะ - หู	เป็นแดนรับรู้ สัททะ - เสียง	เกิดความรู้คือ โสตวิญญาณ - ได้ยิน
๓) ฆานะ - จมูก	เป็นแดนรับรู้ คันธะ - กลิ่น	เกิดความรู้คือ ฆานวิญญาณ - ได้กลิ่น
๔) ชิวหา - ลิ้น	เป็นแดนรับรู้ รส - รส	เกิดความรู้คือ ชิวหาวิญญาณ - รู้อรส
๕) กาย - กาย	เป็นแดนรับรู้ โภกฐัพพะ- สิ่งต้องกาย	เกิดความรู้คือ กายวิญญาณ- รู้สิ่งต้องกาย
๖) มโน - ใจ	เป็นแดนรับรู้ ธรรม - เรื่องในใจ	เกิดความรู้คือ มโนวิญญาณ - รู้เรื่องในใจ

แม้ว่าวิญญาณจะต้องอาศัยอายตนะและอารมณ์กระทบกันจึงจะเกิดขึ้นได้ ก็จริง แต่
การที่อารมณ์เข้ามาปรากฏแก่อายตนะ ก็มีใช้ว่าจะทำให้วิญญาณเกิดขึ้นเสมอไป จำต้องมีความใ
ใจ ความกำหนดใจ หรือความใฝ่ใจประกอบอยู่ด้วย วิญญาณนั้น ๆ จึงจะเกิดขึ้น ดังตัวอย่าง ใน
บางคราว เช่น เวลาหลับสนิท เวลาฟุ้งซ่าน หรือใจลอยไปเสีย เวลาใจจดจ่อแนบแน่นอยู่กับกิจอย่าง
ใดอย่างหนึ่ง ตลอดจนขณะอยู่ในสมาธิ รูปและเสียงเป็นต้นหลาย ๆ อย่างที่ผ่านเข้ามา อยู่ในวิสัยที่
จะให้เห็นจะได้ยิน แต่หาได้เห็น หาได้ยินไม่ หรือตัวอย่างง่าย ๆ ขณะเขียนหนังสือใจจดจ่ออยู่
จะไม่รู้สีกส่วนของร่างกายที่แตะอยู่กับโต๊ะและเก้าอี้ ตลอดจนมือที่แตะกระดาษและนิ้วที่แตะ
ปากกาหรือดินสอ ในเมื่ออายตนะและอารมณ์มาถึงเข้าแล้ว แต่วิญญาณไม่เกิดขึ้นเช่นนี้ ก็ยังไม่
เรียกว่าการรับรู้ได้เกิดขึ้น การรับรู้จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีองค์ประกอบเกิดขึ้นครบทั้งสามอย่าง คือ
อายตนะ อารมณ์ และวิญญาณ ภาวะนี้ในภาษาธรรมมีคำเรียกโดยเฉพาะว่า “ผัสสะ” หรือ
“สัมผัส” แปลตามรูปศัพท์ว่า การกระทบ แต่มีความหมายทางธรรมว่า การประจวบหรือบรรจบ
พร้อมกันแห่งอายตนะ อารมณ์ และวิญญาณ พุคให้เข้าใจกันง่าย ๆ ผัสสะก็คือ การรับรู้นั่นเอง
ผัสสะ หรือ สัมผัส หรือการรับรู้นี้ มีชื่อเรียกแยกเป็นอย่าง ๆ ไปตามทางรับรู้คืออายตนะนั้น ๆ
ครบจำนวน ๖ คือ จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส

ผัสสะ เป็นขั้นตอนสำคัญในกระบวนการรับรู้ เมื่อผัสสะเกิดขึ้นแล้ว กระบวนการรับรู้ดำเนินต่อไป เริ่มแต่ความรู้สึกต่ออารมณ์ที่รับรู้เข้ามานั้น ปฏิกริยาอย่างอื่นของจิตใจ การจำหน่ายการนำอารมณ์นั้นไปคิดปรุงแต่ง ตลอดจนจนถึงแสดงออกต่าง ๆ ที่สืบเนื่องไปตามลำดับ ในกระบวนการธรรมนี้ สิ่งที่น่าสนใจเป็นพิเศษก็คือ ความรู้สึกต่ออารมณ์ที่รับรู้เข้ามา ซึ่งเกิดขึ้นในลำดับถัดจากผัสสะนั่นเอง ความรู้สึกนี้ในภาษาธรรมเรียกว่า “เวทนา” แปลว่า การเสวยอารมณ์หรือการเสพรสอารมณ์ คือความรู้สึกต่ออารมณ์ที่รับรู้เข้ามานั้น โดยเป็นสุขสบาย ไม่สบาย หรือเฉย ๆ อย่างไม่อย่างหนึ่ง เวทนานี้ถ้าแบ่งตามทางรับรู้ ก็มี ๖ เท่าจำนวนอายตนะ คือ เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางตา เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางหู เป็นต้น แต่ถ้าแบ่งตามคุณภาพจะมีจำนวน ๓ คือ

๑) สุข ได้แก่ สบาย ชื่นใจ ภูมิใจ

๒) ทุกข์ ได้แก่ ไม่สบาย เจ็บปวด

๓) อทุกขมสุข ได้แก่ ไม่ทุกข์ ไม่สุข คือเรื่อย ๆ เฉย ๆ ซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า

อุเบกขา

กระบวนการรับรู้เท่าที่กล่าวมานี้ เขียนให้เห็นง่าย ๆ ได้ดังนี้

อายตนะ + อารมณ์ + วิญญูญาณ = ผัสสะ เวทนา

ทางรับรู้ สิ่งที่ถูกรู้ ความรู้ การรับรู้ ความรู้สึกต่ออารมณ์

ดังได้กล่าวแล้วว่า อารมณ์ก็คือโลกที่ปรากฏลักษณะอาการแก่มนุษย์ทางอายตนะต่าง ๆ การรับรู้อารมณ์เหล่านี้ เป็นสิ่งจำเป็นที่ช่วยให้มนุษย์มีความสามารถในการเกี่ยวข้องกับโลก ทำให้ชีวิตอยู่รอดและดำเนินไปด้วยดี ในกระบวนการรับรู้นี้ เวทนาจึงเป็นส่วนประกอบสำคัญอย่างหนึ่ง โดยทำหน้าที่เป็นเครื่องชี้บอกให้ทราบว่า อะไรเป็นอันตรายแก่ชีวิต ควรหลีกเลี่ยง อะไรก็เอากลแก่ชีวิต ควรถือเอาประโยชน์ได้ เวทนาจึงช่วยให้กระบวนการรับรู้ที่ดำเนินต่อไป สามารถสร้างความรู้ความเข้าใจที่ครบถ้วนบริบูรณ์เป็นประโยชน์ยิ่งขึ้น แต่สำหรับมนุษย์ปุถุชน เวทนามิได้มีความหมายเพียงเท่านั้น คือมิใช่เพียงแต่ว่า กระบวนการรับรู้ได้มีส่วนประกอบเพิ่มเข้ามาอีกอย่างหนึ่ง ที่ช่วยเสริมความรู้ให้บริบูรณ์ อันจะทำให้มนุษย์มีความสามารถมากขึ้นในการดำเนินชีวิตที่ดีงาม แต่เวทนายังหมายถึงการที่ โลกมีอะไรอย่างหนึ่งเป็นผลตอบแทนหรือรางวัลแก่มนุษย์ในการเข้าไปเกี่ยวข้องกับโลกด้วย ผลตอบแทนที่ว่านี้ คือความเอร็ดอร่อย ความชื่นใจที่เกิดจากอารมณ์ ซึ่งเรียกว่า สุขเวทนา

๒.๒ แนวคิดที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ในพระไตรปิฎก

แนวคิดที่เกี่ยวกับความเชื่อในเรื่องของนรกและสวรรค์นั้น นับได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของคำสอนของพระพุทธเจ้าที่มีปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก ความเชื่อในเรื่องนรกและสวรรค์นั้น

ไม่ใช่เป็นความเชื่อที่มีปรากฏเฉพาะในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาเท่านั้น แม้ในศาสนาอื่นๆ เช่น ศาสนาพราหมณ์ ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม เป็นต้น ก็ล้วนแต่มีความเชื่อในเรื่องของนรกและสวรรค์เช่นเดียวกัน ศาสนาทุกศาสนาย่อมมีคัมภีร์หรือตำราทางศาสนาเป็นหลักในการสั่งสอน ในทางพระพุทธศาสนานั้นมีคัมภีร์ คือ พระไตรปิฎกเป็นหลักในการสั่งสอน พระไตรปิฎก หรือที่เรียกว่า คีปิฎก หรือ เตปิฎก หมายถึง คัมภีร์ที่รวมพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้ามี ๓ ปิฎก ซึ่งพระธรรมคำสอนทั้งหมดมีมาก ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ แบ่งเป็นพระวินัยปิฎก ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ พระสุตตันตปิฎก ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ พระอภิธรรมปิฎก ๔๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์

พระวินัยปิฎก ว่าด้วยวินัยหรือข้อบังคับที่เกี่ยวกับความประพฤติ ความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียม และการดำเนินกิจการของพระภิกษุสงฆ์หรือพระภิกษุณีสงฆ์

พระสุตตันตปิฎก ว่าด้วยพระสูตร หรือเทศนาที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่บุคคลต่างๆ ในเวลาและสถานที่ที่แตกต่างกัน เป็นรูปคำสนทนาโต้ตอบบ้าง คำบรรยายธรรมบ้าง เป็นรูปร้อยกรองบ้าง ร้อยแก้วบ้าง ตลอดถึงเทศนาที่สำคัญของสาวกบางรูป

พระอภิธรรมปิฎก ว่าด้วยหลักธรรมต่างๆ ที่อธิบายในแง่วิชาการล้วนๆ ไม่เกี่ยวกับเหตุการณ์ สถานที่ ส่วนมากเป็นคำสอนด้านจิตวิทยาและอภิปรัชญาในพระพุทธศาสนา ในแต่ละปิฎกก็ได้แบ่งย่อยออกเป็นหลายคัมภีร์ ในส่วนของความเชื่อเรื่องนรกและสวรรค์ เป็นส่วนหนึ่งของคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ซึ่งมีปรากฏในหลายคัมภีร์ นรกและสวรรค์ในพระไตรปิฎกมีดังนี้

๒.๒.๑ วรรณคดีเกี่ยวกับเรื่องนรก

พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงเรื่องเกี่ยวกับนรกตามที่มีปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกนั้นมีมากมาย วรรณคดีเกี่ยวกับนรกนั้น นรกในฐานะที่เป็นสถานที่หรือเป็นภพเป็นภูมินั้นมีอยู่จริงหรือไม่ พระพุทธองค์ทรงมีท่าทีต่อนรกอย่างไร ตามที่พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนเรื่องของการให้ผลของกรรมชั่ว พระพุทธองค์มักจะตรัสสรุปไว้ตอนท้ายพระธรรมเทศนาเสมอว่า “คนทำกรรมชั่ว หลังจากที่เขาตายไป จะเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก” จากหลักฐานนี้ย่อมเป็นที่ยืนยันได้ว่า พระพุทธองค์ทรงยอมรับแนวคิดเกี่ยวกับนรกเช่นกัน อีกทฤษฎีหนึ่งคือแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับโลกหน้า โลกหน้าคือโลกที่มนุษย์จะต้องไปเกิดภายหลังจากตายแล้ว พระพุทธองค์ทรงแนะนำให้บุคคลมีความเชื่อว่า โลกนี้มีจริง โลกหน้ามีจริง ถึงกับทรงเตือนบุคคลที่ไม่ยอมเชื่อว่า โลกนี้มีจริง โลกหน้ามีจริงว่า เป็นเป็นพวกมิจฉาทิฎฐิ นรกในฐานะที่สถานที่หรือเป็นภพเป็นภูมิ

ที่บุคคลผู้กระทำความชั่วจะต้องไปเกิดภายหลังที่ตายจากโลกมนุษย์นี้ ดังที่มีข้อความปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกนั้นมีอยู่มาก และก็มีปรากฏใน ๕ ลักษณะ คือ

ประการที่ ๑ เป็นข้อความที่พระพุทธองค์ทรงตรัสถึงพระกำลังแห่งสติปัญญาของพระองค์เองและของพระอรหันต์สาวกที่ทรงคุณวุฒิบารูป ในการที่จะทรงตรวจสอบความเป็นไปของโลกในเรื่องใดเรื่องหนึ่งก็ได้ เมื่อมีบุคคลมากราบทูลถามพระองค์ในโอกาสอันเหมาะสม พระพุทธองค์ก็จะแสดงออกถึงพระกำลังแห่งพระสัพพัญญุตญาณของพระองค์ และกำลังแห่งสติปัญญาของพระอรหันต์ผู้ทรงคุณอันประเสริฐบารูป

“...ตถาคตเห็นหมู่วิวาตผู้กำลังจืด (เคลื่อน) กำลังเกิด ทั้งขึ้นต่ำและ ขึ้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่วิวาตผู้เป็นไปตามกรรมว่า ‘หมู่วิวาตที่ประกอบกายทุจริต วิจิตุจริต และมโนทุจริต กล่าวร้ายพระอรหันต์ มีความเห็นผิด และชักชวนผู้อื่นให้ทำตามความเห็นผิด พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก...’”^{๕๑}

ประการที่ ๒ เป็นข้อความที่พระพุทธองค์ทรงมีพระประสงค์ที่จะทรงปลดเปลื้องหมู่วิวาตให้พ้นจากความทุกข์ในสังสารวัฏ พระพุทธองค์จึงได้ตรัสกรรมชั่ว ความเห็นผิด พฤติกรรมอันไม่ชอบธรรมอื่นๆ นอกจากจะก่อทุกข์ก่อโทษอันเผ็ดร้อนในปัจจุบันชาตินี้แล้ว เมื่อตายไปก็ยังคงจะได้รับผลอันเผ็ดร้อนในชาติหน้ามากยิ่งขึ้นกว่านี้อีกหลายเท่า

“...พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า มาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นสตรีก็ตาม เป็นบุรุษก็ตาม เป็นผู้ฆ่าสัตว์ เป็นคนหยาบขำ มีมือเปื้อนเลือด ฝึกฝืนในการประหัดประหาร ไม่มีความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย เพราะกรรมนั้นที่เขาให้บริบูรณ์ ยึดมั่นไว้อย่างนั้น หลังจากตายแล้ว เขาจึงไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก หลังจากตายแล้ว ถ้าไม่ไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใด ๆ เขาก็จะเป็นคนมีอายุสั้น...”^{๕๒}

“...บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มักฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุคเท็จ พุคต่อเสียด พุคคำหยาบ พุคเพื่อเจ้า เป็นผู้ฟุ้งเฟื่องอยากได้สิ่งของของเขา เป็นผู้มิจิตพยาบาท เป็นมิจนาทิกฎฐิในโลกนี้ หลังจากตายแล้วเขาจึงไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก...”^{๕๓}

“... พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมื่อบุคคลทำกายทุจริต วิจิตุจริต มโนทุจริต ที่เรากล่าวว่า เป็นสิ่งที่ไม่ควรทำโดยส่วนเดียว บุคคลนั้นจะได้รับโทษดังต่อไปนี้ คือ แม้นกก็คิดเตียนตนเองได้ ผู้รู้ใคร่ครวญแล้วย่อมติเตียนได้ กิตติศัพท์อันชั่วย่อมกระฉ่อนไป หลงลืมสติตาย หลังจาก

^{๕๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๔๘/๑๔๓.

^{๕๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๐/๓๕๐.

^{๕๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๐๐/๓๖๐.

ตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เมื่อบุคคลทำกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต ที่เรากล่าวว่าไม่ควรทำโดยส่วนตัว บุคคลนั้นจะได้รับโทษนี้...”^{๕๔}

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกมีข้อความบางตอนที่ว่าด้วยเรื่องของนรกโดยเฉพาะ ถึงกับตั้งชื่อวรรคว่า “นิริยวรรค” ซึ่งมีจุดประสงค์ที่จะชี้ให้เห็นถึงจุดสุดท้ายของบุคคลผู้กระทำความชั่ว โดยเฉพาะ

“...พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลาย ดังนี้ คนที่ชอบกล่าวคำไม่จริง หรือคนที่ทำความชั่วแล้วกล่าวว่า ‘ฉันไม่ได้ทำ’ ต่างก็ตกนรก คน ๒ จำพวกนั้น ต่างก็มีกรรมชั่ว ตายไปแล้ว มีคติเท่าเทียมกันในโลกหน้า...”^{๕๕}

“...พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลาย ดังนี้ ภิกษุชั่วจำนวนมากมีฟ้ากาสาวะพันที่คือ มิชรรวมเลวทราม ไม่สำรวม ย่อมตกนรกเพราะบาปกรรมทั้งหลาย...”^{๕๖}

เรื่องของนรกที่มีข้อความปรากฏในลักษณะอย่างนี้ ไม่ได้มีจุดประสงค์ที่จะให้ถามตามมามากกว่า นรกมีจริงหรือไม่ ตั้งอยู่ที่ไหน เพียงแต่เป็นการแสดงข้อเท็จจริงที่ว่า “บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้รับผลเช่นนั้น ทำกรรมดี ย่อมได้รับผลดี ทำกรรมชั่ว ย่อมได้รับผลชั่ว”

ประการที่ ๓ เป็นข้อความที่พระพุทธองค์ทรงตรัสถึงอานิสงส์ของความเลื่อมใสในพระรัตนตรัยอย่างไม่หวั่นไหว ความเป็นผู้มีสติปัญญา มีความเพียรพยายามว่า เป็นผลที่ทำให้หลุดพ้นจากนรกนั้นได้ การที่พระพุทธองค์ตรัสเช่นนี้เป็นผลที่ผู้บำเพ็ญธรรมจนบรรลุคุณวิเศษถึงขั้นพระโสดาบันขึ้นไป ย่อมข้ามพ้นอบาย ทุกคติ วินิบาต นรกได้อย่างสิ้นเชิง พระองค์ไม่ได้มีจุดประสงค์ที่จะพิสูจน์ให้เห็นว่า นรกมีจริงหรือไม่ นรกตั้งอยู่ที่ไหน

“...มหาบพิตร บุคคลบางคนในโลกนี้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ฯลฯ เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค’ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม ฯลฯ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ ฯลฯ มีหาสปัญญา (ปัญญารำเรียง) มีชวนปัญญา (ปัญญาเล่นไป) และถึงพร้อมด้วยวิมุตติ เขาทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน แม้บุคคลนี้ก็พ้นจากนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต อบาย ทุกคติ และวินิบาต...”^{๕๗}

^{๕๔} อจ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๘/๗๑.

^{๕๕} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๐๖/๑๒๘.

^{๕๖} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๐๗/๑๒๘.

^{๕๗} ส.ม. (ไทย) ๑๘/๑๐๒๐/๕๓๐.

ประกาศที่ ๔ เป็นข้อความที่พระพุทธองค์ทรงตรัสถึงโทษที่บุคคลผู้กระทำความชั่วในโลกมนุษย์จะได้รับหลังจากตายไปแล้วเช่นกัน แต่พระพุทธองค์ทรงแสดงให้รายละเอียดของนรกมากกว่าที่เคยแสดงไว้ในที่อื่นๆ น่าจะเป็นเพราะพระองค์ทรงมีพระประสงค์ที่จะให้บุคคลได้ซาบซึ้งในเรื่องของนรกมากกว่าที่เป็นอยู่ ดังนั้นพระพุทธองค์จึงได้ทรงตรัสถึงวิธีการลงโทษพวกสัตว์นรกของพวกนายนิรยบาล (ยมบาล) พระองค์ทรงตรัสพรรณนาลักษณะของนรกและความเป็นอยู่ของพวกสัตว์นรก

“...นายนิรยบาลทั้งหลายทำกรรมกรรมชื่อเครื่องพันธนาการ ๕ อย่าง คือดอกตะปูเหล็ก ร้อนแดงที่มี ๒ ข้าง ที่เท้า ๒ ข้าง และที่กลางอก คนพาลนั้นเสวยทุกข์เวทนามถ้ำ อย่างหนัก เผ็ดร้อน ในที่นั้น แต่ยังไม่ตายตราบเท่าที่บาปกรรมยังไม่สิ้นไป นายนิรยบาลจุกดากเขาไป เอาขวานตอก คนพาลนั้นเสวยทุกข์เวทนามถ้ำ ฯลฯ ตราบเท่าที่บาปกรรมยังไม่สิ้นไป นายนิรยบาลจับเขาเอาเท้าขึ้น เอาศีรษะลง เขามีคเชื่อน คนพาลนั้นเสวยทุกข์เวทนามถ้ำ ฯลฯ ตราบเท่าที่บาปกรรมยังไม่สิ้นไป นายนิรยบาลจับเขาเทียมรถแล่นกลับไปกลับมาบนพื้นอันร้อนลุกเป็นเปลว โชติช่วง คนพาลนั้นเสวยทุกข์เวทนามถ้ำอย่างหนัก เผ็ดร้อน ในที่นั้น ฯลฯ ตราบเท่าที่บาปกรรมยังไม่สิ้นไป นายนิรยบาลบังคับเขาให้ขึ้นลงภูเขาก้อนเพลิงลูกใหญ่ที่ไฟลุกโชนโชติช่วง คนพาลนั้นเสวยทุกข์เวทนามถ้ำ อย่างหนัก เผ็ดร้อนอยู่ บนภูเขาก้อนเพลิงนั้น แต่ยังไม่ตายตราบเท่าที่บาปกรรมยังไม่สิ้นไป นายนิรยบาลจับเขาเอาเท้าขึ้น เอาศีรษะลง ทุ่มลงในโลหกุมภี (หม้อทองแดง) อันร้อนแดงลุกเป็นแสงไฟ คนพาลนั้นถูกต้มเดือดจนตัวพองในโลหกุมภีนั้น เขาเมื่อถูกต้มเดือดจนตัวพองในโลหกุมภีนั้น บางครั้งลอยขึ้น บางครั้งจมลง บางครั้งลอยขวาง เขาเสวยทุกข์เวทนามถ้ำอย่างหนัก เผ็ดร้อน อยู่ในโลหกุมภีอันร้อนแดงนั้น แต่ยังไม่ตายตราบเท่าที่บาปกรรมยังไม่สิ้นไป นายนิรยบาลจึงทุ่มเขาลงในมหานรก ก็มหานรคนั้นมี ๔ มุม ๔ ประตู แบ่งออกเป็นสามมีกำแพงเหล็กล้อมรอบ ครอบด้วยฝาเหล็ก มหานรคนั้น มีพื้นเป็นเหล็ก ลูกโชนโชติช่วงแผ่ไปไกลด้านละ ๑๐๐ โยชน์ ตั้งอยู่ทุกเมื่อ ภิภุทั้งหลาย ทุกข์นี้กับทุกข์ในนรกเปรียบเทียบกันด้วยการบอกไม่ได้...”^{๔๘}

จากข้อความนี้ เป็นการยืนยันได้ว่านรกในฐานะที่เป็นสถานที่หรือเป็นภพเป็นภูมิสำหรับเสวยผลแห่งบาปของสัตว์ผู้ทำกรรมชั่ว พระพุทธองค์ทรงตรัสข้อความเหล่านี้โดยตรง และยังมีข้อความข้างตอนที่เป็นคำสนทนากันระหว่างสัตว์นรกกับพวกนายนิรยบาล

“... นางเรวดีเห็นนายนิรยบาลสองตนพากันมาจุกคร่าตน เพื่อจะโยนลงไปนรก นรกชื่อว่า สังสวกะ จึงถามถึงนรคนั้นว่า ทำไมหนอจึงปรากฏแต่จุกจาระ ปัสสาวะ สิ่งสกปรก เหตุ

^{๔๘} ม.อ.(ไทย) ๑๔/๒๕๐/๒๕๕.

ไฉน อุจจาระนี่จึงมีกลิ่นเหม็นร้ายกาจ คละคลุ้งไปเล่า นายนิรยบาลตอบว่า นางเรวดี นรกที่เจ้า จะหมกไหม้อยู่หลายพันปีนี้ นางเรวดีจึงถามว่า ฉันทำกรรมชั่วทางกายวาจาใจอะไรหรือหนอ จึง ตกสังสวกระรอกที่ลี้กร้อยชั่วคน นายนิรยบาลตอบว่า เจ้าลวงสมณพราหมณ์และวณิกพวกอื่น ด้วยการกล่าวเท็จนั้นแหละบาปที่เจ้าทำไว้ เพราะบาปนั้นเจ้าจึงตกสังสวกระรอกที่ลี้ก ๑๐๐ ชั่วคน นางเรวดี เจ้าจะต้องหมกไหม้อยู่ในนรกนั้นหลายพันปี นายนิรยบาลทั้งหลาย จะตัดมือ เท้า หู แม้กระทั่งจมูก อนึ่ง แม่ฝูงนกกา ก็จะพากันมารุมจิกกินเจ้าที่คืนทรนทรายอยู่...”^{๕๕}

ประการที่ ๕ เป็นข้อความที่พระพุทธองค์ทรงตรัสระบุชื่อของนรก และบางชื่อก็ เหมือนกับเป็นการแสดงพระพุทธประสงค์ที่จะให้บุคคลนั้น ได้หันกลับมาสนใจนรกภายในตัว ของแต่ละบุคคล คือ ความน่ากลัวของนรกที่เป็นสถานที่หรือเป็นภพเป็นภูมิคือ ความทุกข์ที่ได้รับ จากการถูกพวกนายนิรยบาลลงโทษโดยวิธีการต่างๆ และความทุกข์ที่มนุษย์กำลังประสบอยู่ใน โลกนี้เพราะสาเหตุต่างๆ ก็ล้วนแต่เป็นสิ่งที่หน้ากลัวไม่แพ้กัน พระพุทธองค์ทรงใช้คำว่า “ฉผัส สยตทินรก” แปลว่า นรกอันเป็นไปทางอายตนะภายในกับอายตนะภายนอก เมื่ออายตนะทั้ง ๒ คือ อายตนะภายในกับอายตนะภายนอก สัมผัสกันแล้วเกิดการรับรู้ขึ้น

“...ภิกษุทั้งหลาย เป็นลาภของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายได้ดีแล้ว ที่เธอทั้งหลายได้ ขณะเพื่อประพาศิพรหมจรรย์ เราเห็นนรก ชื่อว่าผัสสายนิกะ ๖ ชุม ในนรกทั้ง ๖ ชุมนั้น สัตว์ย่อมเห็นรูปร่างใดอย่างหนึ่งทางตาได้ แต่เห็นได้เฉพาะรูปที่ไม่น่าปรารถนา ไม่เห็นรูปที่น่า ปรารถนา เห็นได้เฉพาะรูปที่ไม่น่าใคร่ ไม่เห็นรูปที่น่าใคร่ เห็นได้เฉพาะรูปที่ไม่น่าพอใจ ไม่เห็น รูปที่น่าพอใจ ฟังเสียงอย่างใดอย่างหนึ่งทางหูได้ ฯลฯ คมกลิ่นอย่างใดอย่างหนึ่งทางจมูกได้ ฯลฯ ลิ้มรสอย่างใดอย่างหนึ่งทางลิ้นได้ ฯลฯ ถูกต้องโภกฐัพพะอย่างใดอย่างหนึ่งทางกายได้ ฯลฯ รู้แจ้งธรรมารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งทางใจได้ แต่รู้แจ้งได้เฉพาะธรรมารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา ไม่รู้ แจ้งธรรมารมณ์ที่น่าปรารถนา รู้แจ้งได้เฉพาะธรรมารมณ์ที่ไม่น่าใคร่ ไม่รู้แจ้งธรรมารมณ์ที่น่า ใคร่ รู้แจ้งได้เฉพาะธรรมารมณ์ที่ไม่น่าพอใจ ไม่รู้แจ้งธรรมารมณ์ที่น่าพอใจ...”^{๖๐}

จากพระพุทธดำรัสนี้ เป็นการนำเสนออนรกที่เกิดขึ้นพร้อมกับการได้เห็น ได้ยิน ได้ กลิ่น ได้ลิ้มรส ได้สัมผัสทางกาย ได้รับรู้ทางใจ ซึ่งสิ่งที่ไม่น่าปรารถนาไม่น่าพอใจ นรกชนิดนี้ อาจเกิดขึ้นได้ทั้งในขณะที่ยังมีชีวิตยังเป็นมนุษย์อยู่ และภายหลังจากที่ตายไปเกิดในภพใหม่แล้ว เป็นการแสดง “ภาวะ” ไม่ใช่เป็นการแสดงถึง “สถานที่” นอกจากนี้พระพุทธองค์ยังได้ตรัส เปรียบเทียบถึงความเร่าร้อนในนรกชื่อว่า “ปริพาหะ” กับความเร่าร้อนของพวกสมณะพราหมณ์

^{๕๕} พุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๘๗๑-๘๗๖/๑๐๒-๑๐๓.

^{๖๐} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๓๕/๑๖๕-๑๗๐.

ผู้ไม่รู้แจ้งเห็นจริงในทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ในโลก มนุษย์นี้

“...ภิกษุทั้งหลาย นรกชื่อมหาปริพาหะ มีความร่ำร้อนมาก มีอยู่ ในนรกนั้น บุคคล เห็นรูปอย่างใดอย่างหนึ่งทางตาได้ แต่เห็นได้เฉพาะรูปที่ไม่น่าปรารถนา ไม่เห็นรูปที่น่าปรารถนา เห็นได้เฉพาะรูปที่ไม่น่าใคร่ ไม่เห็นรูปที่น่าใคร่ เห็นได้เฉพาะรูปที่ไม่น่าพอใจ ไม่เห็นรูปที่น่าพอใจ ฟังเสียงอย่างใดอย่างหนึ่งทางหูได้ ฯลฯ ถูกต้องโศภณูปะอย่างใดอย่างหนึ่งทางกายได้ ฯลฯ รู้แจ้งธรรมารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งทางใจได้ แต่รู้แจ้งได้เฉพาะธรรมารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา ไม่รู้แจ้งธรรมารมณ์ที่น่าปรารถนา รู้แจ้งได้เฉพาะธรรมารมณ์ที่ไม่น่าใคร่ ไม่รู้แจ้งธรรมารมณ์ที่น่าใคร่ รู้แจ้งได้เฉพาะธรรมารมณ์ที่ไม่น่าพอใจ ไม่รู้แจ้งธรรมารมณ์ที่น่าพอใจ เมื่อพระผู้มีพระภาค ตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุรูปหนึ่งได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความร่ำร้อนนั้นมากหนอ ความร่ำร้อนนั้นมากจริงหนอ ความร่ำร้อนอื่นที่มากกว่าและน่ากลัวกว่าความร่ำร้อนนี้มีอยู่หรือ พระพุทธเจ้าข้า” “ความร่ำร้อนอื่นที่มากกว่าและน่ากลัวกว่าความร่ำร้อนนี้มีอยู่ ภิกษุ” “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความร่ำร้อนอื่นที่มากกว่าและน่ากลัวกว่าความร่ำร้อนนี้ เป็นอย่างไร” “ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ไม่รู้ซัดตามความเป็นจริงว่า ‘นี้ ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา’ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ผู้ยินดีอยู่แล้วในสังขารทั้งหลาย ที่เป็นไปเพื่อชาติ ฯลฯ ผู้ยินดีอยู่แล้ว ฯลฯ ย่อมปรุ่งแต่ง ฯลฯ ครั้นปรุ่งแต่งแล้ว ย่อมร่ำร้อนเพราะความร่ำร้อนคือชาติบ้าง ย่อมร่ำร้อนเพราะความร่ำร้อนคือชราบ้าง ย่อมร่ำร้อนเพราะความร่ำร้อนคือมรณะบ้าง ย่อมร่ำร้อนเพราะความร่ำร้อนคือโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสบ้าง เรากล่าวว่า ‘สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมไม่พ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส และชื่อว่าไม่พ้นจากทุกข์’”^{๖๐}

ส่วนชื่อของนรกที่พระพุทธองค์ได้ตรัสระบุไว้ นั้น เป็นนรกบริวารของนรกใหญ่ ๘ จุม พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงสภาพของนรกและสภาพของสัตว์นรกที่ถูกลงโทษในนรกใหญ่เป็น เวลาที่ยาวนานมาก และพวกสัตว์นรกบางคนพยายามที่จะหนีออกจากรนกลใหญ่นั้น

“...ภิกษุทั้งหลาย เปลวไฟแห่งมหานรกนั้น ลูกโพล่งขึ้นจากฝาด้านทิศตะวันตก ฝาด้านทิศตะวันตก ลูกโพล่งขึ้นจากฝาด้านทิศตะวันตกจรดฝาด้านทิศตะวันออก ลูกโพล่งขึ้นจากฝาด้านทิศเหนือจรดฝาด้านทิศใต้ ลูกโพล่งขึ้นจากฝาด้านทิศใต้จรดฝาด้านทิศเหนือ ลูกโพล่งขึ้นจากเบื้องล่างจรดเบื้องบน ลูกโพล่งขึ้นจากเบื้องบนจรดเบื้องล่าง เขาเสวยทุกข์เวทนาเกล้าอย่างหนัก เผ็ดร้อนอยู่ในมหานรกนั้น แต่ยังไม่ตายตราบเท่าที่บาปกรรมนั้นยังไม่สิ้นไป มีสมัยที่

^{๖๐} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๑๑๓/๖๒๕-๖๒๖.

บางครั้งบางคราว เมื่อล่องกาลไปนาน ประตูด้านทิศตะวันออกของมหารกนั้นจะถูกเปิด เขาจะวิ่งไปที่ประตูนั้นอย่างรวดเร็ว เมื่อเขาวิ่งไปอย่างรวดเร็วจึงถูกไฟไหม้ผิวบ้าง ไหม้หนังบ้าง ไหม้เนื้อบ้าง ไหม้เอ็นบ้าง แม้กระดูกทั้งหลายก็มอดไหม้เป็นควัน อวัยวะที่ถูกแยกออกแล้วจะกลับคงรูปเดิมทันที ในขณะที่เขามาถึง ประตูนั้นจะถูกปิด เขาจึงเสวยทุกขเวทนาคล้ายอย่างหนัก เผ็ดร้อน อยู่ในมหารกนั้น แต่ยังไม่ตายตราบเท่าที่บาปกรรมนั้นยังไม่สิ้นไป มีสมัยที่บางครั้งบางคราว เมื่อล่องกาลไปนาน ประตูด้านทิศตะวันตกของมหารกนั้นจะถูกเปิด ... ประตูด้านทิศเหนือจะถูกเปิด ... ประตูด้านทิศใต้จะถูกเปิด ... เขาจะวิ่งไปที่ประตูนั้นอย่างรวดเร็ว เมื่อเขาวิ่งไปอย่างรวดเร็วจึงถูกไฟไหม้ผิวบ้าง ไหม้หนังบ้าง ไหม้เนื้อบ้าง ไหม้เอ็นบ้าง แม้กระดูกทั้งหลายก็มอดไหม้เป็นควัน อวัยวะที่ถูกแยกออกแล้วจะกลับคงรูปเดิมทันที ในขณะที่เขามาถึงประตูนั้นจะถูกปิด เขาจึงเสวยทุกขเวทนาคล้ายอย่างหนัก เผ็ดร้อน อยู่ในมหารกนั้น แต่ยังไม่ตายตราบเท่าที่บาปกรรมนั้นยังไม่สิ้นไป มีสมัยที่บางครั้งบางคราว เมื่อล่องกาลไปนาน ประตูมหารกด้านทิศตะวันออกจะถูกเปิด เขาจะวิ่งไปที่ประตูนั้นอย่างรวดเร็ว เมื่อเขาวิ่งไปอย่างรวดเร็วจึงถูกไฟไหม้ผิวบ้าง ไหม้หนังบ้าง ไหม้เนื้อบ้าง ไหม้เอ็นบ้าง แม้กระดูกทั้งหลายก็มอดไหม้เป็นควัน อวัยวะที่ถูกแยกออกแล้วจะกลับคงรูปเดิมทันที (แต่)เขาจะออกทางประตูนั้นได้ ภิภุทั้งหลาย รอบ ๆ มหารกนั้น มีคุณนรกขนาดใหญ่อยู่ เขาตกลงในคุณนรกนั้น ในคุณนรกนั้นแล สัตว์ปากเขี้ยวทั้งหลายย่อมเจาะผิว เจาะผิวแล้ว เจาะเอ็นแล้ว จึงเจาะกระดูก เจาะกระดูกแล้ว จึงกินเนื้อในกระดูก เขาเสวยทุกขเวทนาคล้ายอย่างหนัก เผ็ดร้อน อยู่ในมหารกนั้น แต่ยังไม่ตายตราบเท่าที่บาปกรรมนั้นยังไม่สิ้นไป รอบ ๆ คุณนรกนั้น มีกุกคุณนรกขนาดใหญ่อยู่ เขาตกลงในกุกคุณนรกนั้น จึงเสวยทุกขเวทนาคล้ายอย่างหนัก เผ็ดร้อน อยู่ในกุกคุณนรกนั้น แต่ยังไม่ตายตราบเท่าที่บาปกรรมนั้นยังไม่สิ้นไป รอบ ๆ กุกคุณนรกนั้น มีป่าจิวขนาดใหญ่สูง ๑ โยชน์ มีหนามยาว ๑๖ องคุลี ร้อนแดงลุกเป็นแสงไฟ นายนิรบาลบังคับเขาขึ้นลงที่ป่าจิวนั้น เขาเสวยทุกขเวทนาคล้ายอย่างหนัก เผ็ดร้อน อยู่ในป่าจิวนั้น แต่ยังไม่ตายตราบเท่าที่บาปกรรมนั้นยังไม่สิ้นไป รอบ ๆ ป่าจิวนั้นมีป่าไม้ที่มีใบเป็นดาบขนาดใหญ่อยู่ เขาเข้าไปในป่าไม้ที่มีใบเป็นดาบนั้น ใบไม้ที่เป็นดาบถูกลมพัดแล้วจะตัดมือเขาบ้าง ตัดเท้าบ้าง ตัดมือและเท้าบ้าง ตัดหูบ้าง ตัดจมูกบ้าง ตัดหูและจมูกบ้าง เขาเสวยทุกขเวทนาคล้ายอย่างหนัก เผ็ดร้อนอยู่ในป่าไม้ที่มีใบเป็นดาบนั้น แต่ยังไม่ตายตราบเท่าที่บาปกรรมนั้นยังไม่สิ้นไป รอบ ๆ ป่าไม้ที่มีใบเป็นดาบนั้นมีแม่น้ำอันมีน้ำเป็นด่างขนาดใหญ่อยู่ เขาตกลงในแม่น้ำอันมีน้ำเป็นด่างนั้น จึงลอยไปในแม่น้ำอันมีน้ำเป็นด่างนั้น ตามกระแสบ้าง ทวนกระแสบ้าง ตามกระแสและทวนกระแสบ้าง เขาเสวยทุกขเวทนาคล้ายอย่างหนัก

เผ็ดร้อนอยู่ในนรกแม่น้ำอันมีน้ำเป็นค่างนั้น แต่ยังไม่ตายตราบเท่าที่บาปกรรมนั้นยังไม่สิ้นไป...”^{๖๒}

ต่อจากนั้นพระพุทธองค์ยังได้ตรัสถึงวิธีการลงโทษของพวคนายนิริยบาล และความเจ็บปวดที่พวกสัตว์นรกได้รับในนรกนั้น

“...ภิกษุทั้งหลาย นายนิริยบาลใช้เบ็ดเกี่ยวสัตว์นรกนั้นขึ้นมาวางไว้บนบก แล้วถามเขาอย่างนี้ว่า ‘พอมหาจำเริญ เจ้าต้องการอะไร’ เขากล่าวอย่างนี้ว่า ‘ข้าพเจ้าหิว เจ้าข้า’ นายนิริยบาลจึงใช้ขอเหล็กอันร้อนแดงลุกเป็นแสงไฟเกี่ยวปากให้อ้า แล้วใส่ก้อนโลหะอันร้อนแดงลุกเป็นแสงไฟเข้าไปในปาก ก้อนโลหะนั้นจึงไหม้ริมฝีปากข้าง ไหม้ปากข้าง ไหม้คอข้าง ไหม้ท้องข้าง พาไส้ใหญ่ข้าง ไส้น้อยข้างของเขาออกมาทางทวารหนัก เขาเสวยทุกขเวทนาคล้ายอย่างนั้น เผ็ดร้อน อยู่ในนรกนั้น แต่ยังไม่ตายตราบเท่าที่บาปกรรมนั้นยังไม่สิ้นไป นายนิริยบาลถามเขาว่า ‘พอมหาจำเริญ เจ้าต้องการอะไร’ เขากล่าวอย่างนี้ว่า ‘ข้าพเจ้ากระหาย เจ้าข้า’ นายนิริยบาลจึงใช้ขอเหล็กอันร้อนแดงลุกเป็นแสงไฟเกี่ยวปากให้อ้า แล้วรอกน้ำทองแดงอันร้อนแดงลุกเป็นแสงไฟเข้าไปในปาก น้ำทองแดงนั้นจึงลวกริมฝีปากข้าง ลวกปากข้าง ลวกคอข้าง ลวกท้องข้าง พาไส้ใหญ่ข้าง ไส้น้อยข้างของเขา ออกมาทางทวารหนัก เขาเสวยทุกขเวทนาคล้ายอย่างนั้น เผ็ดร้อนอยู่ในนรกนั้น แต่ยังไม่ตายตราบเท่าที่บาปกรรมนั้นยังไม่สิ้นไป นายนิริยบาลจึงโยนเขาเข้าไปในมหานรกอีก...”^{๖๓}

ลักษณะของนรกที่มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกนั้น ถ้าเป็นข้อความที่พระพุทธองค์ทรงตรัสโดยตรงนั้น โดยมากพระพุทธองค์จะตรัสถึงกรรมชั่วในปัจจุบัน ผลของกรรมชั่วในปัจจุบัน และตรัสสรุปในตอนท้ายว่า “เมื่อคนทำกรรมชั่วตายแล้วย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก” พระองค์ทรงตรัสพรรณนาลักษณะของนรก และตรัสระบุถึงชื่อของนรกบ้าง เมื่อพระองค์อยู่ในเหตุการณ์ที่เหมาะสม ข้อความที่พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสพรรณนานรกอย่างพิสดารนั้น เป็นการตรัสต่อหน้าของเหล่าพระภิกษุผู้มีญาณแก่กล้าแล้วแทบทั้งสิ้น

เรื่องนรกนั้น ถ้าเป็นข้อความที่พระสาวกหรือนักปราชญ์ฝ่ายพุทธในยุคพุทธกาลกล่าว แม้จะมีปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกก็มีบางเพียงเล็กน้อย แต่ก็เป็นการตั้งกฎเกณฑ์พรรณนาลักษณะและประเภทของนรกไว้อย่างพิสดาร

“...ข้าแต่มหาบพิตร คนผู้ประพฤติกว้างธรรมทั้งหลายมีชีวิตไม่ราบรื่น ตายไปแล้วจะไปสู่คติใดในนรก ขอพระองค์ทรงสดับการกล่าวถึงนรกเหล่านั้นของอาตมภาพเถิด คือ

^{๖๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๖๘-๒๖๙/๓๑๔-๓๑๖.

^{๖๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๗๐/๓๑๗.

สัตยชีวนรก กาศุตตนรก สังฆาฏนรก โรรูนรก ชาลโรรูนรก ฐุมโรรูนรก ตาปนนรก ปตาปนนรก อเวจิมหานรก นรก ๘ ขุมเหล่านี้ บัณฑิตกล่าวว่า ก้าวพ้นได้โดยยาก เคลื่อนกล่นไปด้วยเหล่าสัตว์ผู้มีกรรมหยาบช้า แต่ละขุม ๆ มีอุสทนรก ๑๖ ขุมเป็นบริวาร เป็นนรกที่โหดร้าย เผลผลาญเหล่าสัตว์ ผู้ตระหนี่เหนียวแน่นให้เร่าร้อน เป็นมหากษัย มีเปลวไฟลุกโพล่งนำขนพองสยองเกล้า น่าสะพรึงกลัว มีภัยเฉพาะหน้า มีแต่ทุกข์ มี ๔ มุม มีประตู ๔ ด้าน จัดไว้เหมาะสมตามสัดส่วน มีกำแพงเหล็กล้อมรอบ มีเหล็กครอบไว้ด้วย ภาคพื้นของนรกเหล่านั้น ล้วนแต่เป็นเหล็ก มีไฟลุกโชน มีความร้อนแผ่ซ่านไปตลอด ๑๐๐ โยชน์ โดยรอบ ตั้งอยู่ในกาลทุกเมื่อ...”^{๖๔}

ข้อความนี้เป็นข้อความที่สังกัจจายน์กล่าวถวายพระพรแด่พระเจ้าพรหมทัต ซึ่งเป็นพรรณนาของพุทธสาวก

นรกคือภพหรือภูมิอันเป็นสถานที่อยู่อาศัยของสัตว์โลกนั้น จัดอยู่ในจำพวกกามาจร คือ เป็นภพเป็นภูมิของพวกสัตว์ผู้ยังเสพกามอยู่ พระพุทธองค์เมื่อตรัสถึง ก็ได้ตรัสไว้ในฐานะที่เป็นผลของกรรมชั่ว และทุกครั้งทีพระองค์ทรงตรัสถึงนรก ก็จะไม่ตรัสในฐานะที่เป็นคำเทศนา แต่จะตรัสเป็นไปในลักษณะเล่าให้ฟัง เพื่อแสดงกำลังแห่งพระพุทธญาณ หรือเป็นข้อความที่สนทนากันระหว่างพระองค์กับเหล่าพระภิกษุสงฆ์

“...เวลาที่พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์ของ พระมารดา แสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ปรากฏขึ้นในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์เทวดาและมนุษย์ ล่วงเทวานุภาพของเหล่าเทพ แม้ในช่องว่างระหว่างโลกซึ่งไม่มีอะไรคั่น มีสภาพมืดมิด หรือที่ที่ดวงจันทร์ และดวงอาทิตย์ซึ่งมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ส่องแสงไปไม่ถึงเหล่าเทพ เพราะแสงสว่างนั้น เหล่าสัตว์ที่เกิดในที่นั้น ๆ จึงรู้จักกันและกันว่า ‘ยังมีสัตว์อื่นเกิดในที่นี้เหมือนกัน’ และ ๑๐ สหัสสิโลกธาตุนี้สันตะเทือน เลื่อนลั่น ทั้งแสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ ก็ปรากฏขึ้นในโลก ล่วงเทวานุภาพของเหล่าเทพ...”^{๖๕}

นรกที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกมี ๘ ขุม ใหญ่ๆ คือ

๑. สัตยชีวนรก	๒. กาศุตตนรก
๓. สังฆาฏนรก	๔. โรรูนรก
๕. มหาโรรูนรก	๖. ตาปนนรก
๗. มหาตาปนนรก	๘. อเวจिनรก

^{๖๔} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๘๒-๘๓/๔๓-๔๘.

^{๖๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๒/๑๔-๑๕.

๕. โลกัณตริกนรก (โลกัณตริยนรก)

นรกขุมอื่นๆ ที่มีการระบุชื่อไว้ในคัมภีร์โลกศาสตร์นั้น เป็นการบัญญัติชื่อเรียกตามลักษณะของภูมิภาคของมหานรก ๘ ขุมนั้นเอง เนื่องจากมหานรก ๘ ขุม มีอาณาเขตกว้างใหญ่มาก ภูมิภาคแต่ละส่วนจึงมีลักษณะที่แตกต่างกันไปหลายรูปแบบ ภูมิภาคส่วนใดมากไปด้วยแม่น้ำ และน้ำในแม่น้ำนั้นเป็นกรดต่างก็เรียกชื่อภูมิภาคนั้นว่า “ขาโรทกนทีนรก” ภูมิภาคส่วนใดเต็มไปด้วยสุนัขดุร้ายก็เรียกชื่อภูมิภาคนั้นว่า “สุนขนรก” ภูมิภาคส่วนใดซึ่งเป็นสถานที่ลงโทษสัตว์นรกเต็มไปด้วยกระทะทองแดง ก็เรียกชื่อภูมิภาคนั้นว่า “โลหกุมภีนรก” ส่วนภูมิภาคซึ่งเป็นสถานที่ลงโทษสัตว์นรกเต็มไปด้วยต้นจ้าว ก็เรียกชื่อภูมิภาคนั้นว่า “สิมพลีวันนรก” เป็นต้น สำหรับโลกัณตริกนรกนั้น เป็นนรกที่ตั้งอยู่นอกจักรวาล ไม่อยู่ในจักรวาลใดเลย แต่อยู่ต่อกันระหว่างรอยต่อแห่งจักรวาลทั้งหลาย นรกทั้ง 9 ขุม ที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกนี้ ได้รับการอธิบายเพิ่มเติมอย่างมากในคัมภีร์โลกศาสตร์ ซึ่งมีการระบุชื่อไว้ประมาณ ๓๐ ขุม จัดแบ่งประเภทของนรกเป็น ๔ ชั้น ตามลำดับฐานะ คือ

๑. มหานรก ๘ ขุม	เป็นนรกชั้นที่ ๑
๒. อุตสทนรก ๑๒๘ ขุม	เป็นนรกบริวารชั้นที่ ๒
๓. ยมโลกนรก ๓๒๐ ขุม	เป็นนรกบริวารชั้นที่ ๓
๔. โลกัณตริกนรก ๑ ขุม	เป็นนรกที่อยู่นอกจักรวาล
รวมเป็นนรก ๔๕๗ ขุม ^{๖๖}	

๒.๒.๒ ทรรศนะที่เกี่ยวกับเรื่องสวรรค์

ทรรศนะที่เกี่ยวกับสวรรค์นั้น เป็นเรื่องที่พระพุทธองค์ทรงแสดงควบคู่กันไปกับเรื่องนรกทุกครั้ง พระพุทธองค์ทรงแสดงกรรมและผลของกรรมดีกรรมชั่ว โดยแสดงเรื่องกรรมและผลของกรรมชั่วก่อน แล้วจึงแสดงกรรมและผลของกรรมดีในภายหลัง

“...ตถาคตเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ (เคลื่อน) กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า ‘หมู่สัตว์ที่ประกอบกายทุจริต วิจิทุจริต และมโนทุจริต กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นผิด และชักชวนผู้อื่นให้ทำตามความเห็นผิด พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก แต่หมู่สัตว์ที่ประกอบกายสุจริต วิจิสุจริต และมโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความ

^{๖๖} พระมหาสมจินต์ สมุมาปญฺโญ (วันจันทร์), “นรกและสวรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท” วิทยานิพนธ์พุทธศาสนคัมภีร์, สาขาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑) หน้า ๕๓.

เห็นชอบ และชักชวนผู้อื่นให้ทำตามความเห็นชอบ พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์...”^{๖๗}

สวรรค์ตามที่มีปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกในฐานะที่เป็นสถานที่หรือเป็นภพเป็นภูมิ นั้น ที่คนทำความดีทำบุญทำกุศลเอาไว้ตายแล้วจะได้ไปเกิดนั้น จะมีควบคู่กันไปกับนรกทุกครั้ง จากข้อความเป็นการนำเสนอข้อเท็จจริง เพื่อเตือนสติให้บุคคลระลึกถึงทุกข์โทษคือผลของการทำชั่ว และอานิสงส์คือผลของการทำความดี

“...เมื่อบุคคลทำกายสุจริต วชิสุจริต และมโนสุจริต ที่เรากล่าวว่าควรทำโดยส่วนเดียว บุคคลนั้นจะได้รับอานิสงส์ดังต่อไปนี้ คือ แม้ตนก็ดิ้นรนตนเองไม่ได้ ผู้รู้ใคร่ครวญแล้วย่อมสรรเสริญ กิตติศัพท์อันงามย่อมขจรไป ไม่หลงลืมสติตาย หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์...”^{๖๘}

“...บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ เว้นขาดจากการประพฤตินอกใจ เว้นขาดจากการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ เป็นผู้ไม่เพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของเขา เป็นผู้มิจิตไม่พยายาบท เป็นสัมมาทิฐิในโลกนี้ หลังจากตายแล้วเขาจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์...”^{๖๙}

สวรรค์ในพระพุทธศาสนานั้น ไม่ใช่สถานที่หรือภพภูมิที่จะไปกันได้ง่ายๆ สวรรค์จัดเป็นสิ่งที่น่าปรารถนาที่หาได้ยากในโลกเลยทีเดียวนั้น ไม่ใช่ไปไม่ได้ด้วยการอ้อนวอนหรือการบวงสรวงหรือเพียงความปรารถนาเพลินเพลินไปกับเรื่องสวรรค์เท่านั้น บุคคลผู้ปรารถนาที่จะไปสวรรค์นั้นจะต้องบำเพ็ญปฏิบัติ เพื่อให้ได้สวรรค์โดยเฉพาะ ตามหลักของการทำบุญในพระพุทธศาสนา คือ การให้ทาน การรักษาศีลให้บริสุทธิ์ การเจริญภาวนา

“...ชนผู้ปรารถนาอายุ วรรณะ เกียรติยศ สวรรค์ การเกิดในตระกูลสูง และความเพลินใจ พึงทำความไม่ประมาทให้มากยิ่งขึ้น บัณฑิตทั้งหลายสรรเสริญความไม่ประมาทในการทำบุญ บัณฑิตผู้ไม่ประมาทแล้ว ย่อมยึดประโยชน์ทั้งสองไว้ได้ คือ ประโยชน์ในภพนี้ และประโยชน์ในภพหน้า ผู้มีปัญญา ท่านเรียกว่า บัณฑิต เพราะบรรลุถึงประโยชน์ทั้งสองนั้นแล้ว...”^{๗๐}

เรื่องของสวรรค์นั้น ในคัมภีร์พระไตรปิฎก นอกจากจะปรากฏควบคู่กันไปกับนรกทุกครั้ง ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสถึงกรรมและผลของกรรมดีกรรมชั่วแล้ว ข้อความที่ปรากฏในคัมภีร์

^{๖๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๔๘/๑๔๙.

^{๖๘} อ.จ.ท.ก. (ไทย) ๒๐/๑๘/๗๑.

^{๖๙} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๐๐/๓๖๐.

^{๗๐} อ.จ.ป.ญ.ก. (ไทย) ๒๒/๔๓/๖๕.

พระไตรปิฎก บางตอนถึงกับได้ตั้งชื่อวรรคหรือเรื่องให้เป็นของเทวดาซึ่งเป็นประชากรของชาวสวรรค์โดยเฉพาะ เป็นข้อความที่พระพุทธองค์ทรงตรัสโดยตรงก็มี เป็นข้อความที่พระสาวกพระมหาเถระกล่าวก็มี เป็นข้อความที่นักปราชญ์ฝ่ายพุทธอื่นกล่าวก็มี ข้อความในคัมภีร์พระไตรปิฎกที่ได้อ้างถึงสวรรค์ มักปรากฏใน ๓ ลักษณะ คือ

ประการที่ ๑ เป็นข้อความที่กล่าวถึงสถานที่คือ “สวรรค์” โดยตรง ซึ่งเป็นสถานที่อยู่ของพวกเทวดาในสวรรค์ชั้นกามาวจร รูปาวจร และอรุปาวจร

“...กามาวจรภูมิ เป็นอย่างไร คือ ชั้นธ ชาติ อายุคนะ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณที่ท่องเที่ยวอยู่ในภูมินี้ นับเนื่องในภูมินี้ ในระหว่างนี้ คือ เบื้องล่างกำหนดเอาเวจันรกเป็นที่สุด เบื้องบนกำหนดเอาเหล่าเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดีเป็นที่สุด นี้ชื่อว่ากามาวจรภูมิ

... รูปาวจรภูมิ เป็นอย่างไร คือ ธรรมคือจิตและเจตสิกของบุคคลผู้เข้าสมาบัติ ผู้เกิดในรูปภูมิ หรือพระอรหันต์ผู้อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ที่ท่องเที่ยวอยู่ในภูมินี้ นับเนื่องในภูมินี้ ในระหว่างนี้ คือเบื้องล่างกำหนดเอาพรหมโลกเป็นที่สุด (ชั้นพรหมปารีสัชชา) เบื้องบนกำหนดเอาพรหมชั้นนอกนิฏฐภพเป็นที่สุด นี้ชื่อว่ารูปาวจรภูมิ

...อรุปาวจรภูมิ เป็นอย่างไร คือ ธรรมคือจิตและเจตสิกของบุคคลผู้เข้าสมาบัติ ผู้เกิดในอรุปภูมิ หรือพระอรหันต์ผู้อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ที่ท่องเที่ยวอยู่ในภูมินี้ นับเนื่องในภูมินี้ ในระหว่างนี้คือเบื้องล่างกำหนดเอาพรหมผู้เข้าถึงอากาศานัญญาตนภพเป็นที่สุด เบื้องบนกำหนดเอาเหล่าพรหมผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญาตนภพเป็นที่สุด นี้ชื่อว่าอรุปาวจรภูมิ...”^{๑๑}

พระพุทธองค์เมื่อมีพระประสงค์ที่จะแสดงธรรมโปรดเหล่าเทวดา พระองค์ก็จะเสด็จไปสวรรค์ โดยเฉพาะสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ซึ่งเป็นสวรรค์ชั้นที่พระพุทธองค์ทรงเสด็จไปมากที่สุด แม้ในคราวที่พระองค์เสวยมกปาฏิหาริย์ปราบทิฏฐิของพวกนักบวชนอกศาสนาแล้ว พระองค์ก็ได้เสด็จขึ้นไปจำพรรษาที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพื่อแสดงอภิธรรมโปรดพระมารดาตามพุทธประเพณี

“...ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงหายพระองค์จากพระเชตะวันไปปรากฏบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เหมือนบุรุษผู้มีกำลังเหยียดแขนออกหรือคู้แขนเข้าฉะนั้น ถ้าคู้แขน เทพชั้นดาวดึงส์จำนวนมากเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวัตแล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่สมควร...”^{๑๒}

ในกาลบางคราวพระสงฆ์สาวกผู้ทรงคุณวุฒิบางรูป นอกจากจะเที่ยวจาริกไปยังสถานที่ต่างๆ เพื่อแสดงธรรมโปรดพุทธบริษัทในโลกมนุษย์แล้ว ยังชอบไปแสดงธรรมโปรดเหล่าเทวดาในสวรรค์อีกด้วย

^{๑๑} พุ.ปฎิ. (ไทย) ๓๑/๖๒/๑๒๑-๑๒๒.

^{๑๒} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๐๖/๕๒๐.

“...ครั้งนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้หายตัวจากพระเชตะวันไปปรากฏบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เหมือนบุรุษผู้มีกำลังเหยียดแขนออกหรือผู้แขนเข้าจะนั้น ลำดับนั้นเทพชั้นดาวดึงส์จำนวนมากเข้าไปหาท่านพระมหาโมคคัลลานะถึงที่อยู่ อภิวัตแล้ว ได้ยินอยู่ ณ ที่สมควร ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้กล่าวกับเทพเหล่านั้นดังนี้ว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย การประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธรูปเจ้าว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ฯลฯ เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธรูปเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค’ เป็นความดี เพราะการประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธรูปเจ้าเป็นเหตุ สัตว์บางพวกในโลกนี้ การประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม ฯลฯ การประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ ฯลฯ การประกอบด้วยศีลที่พระอริยะชอบใจ ไม่ขาด ฯลฯ เป็นไปเพื่อสมาธิ เป็นความดี เพราะประกอบด้วยศีลที่พระอริยะชอบใจ สัตว์บางพวกในโลกนี้ หลังจากตายแล้วจึงจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์...”^{๓๓}

พระพุทธรูป พระมหาเถระ หรือเทวดาเอง เมื่อมีความประสงค์ที่จะให้พวกเขาบ้านผู้ที่ยังเสพกามอยู่ ได้รู้ถึงอานิสงส์ของการทำบุญเพียงเล็กน้อย ก็จะหาอุบายวิธีในการประกาศให้ชาวบ้านเหล่านั้นได้รับรู้ ข้อความที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก จึงเป็นคำสนทนากันระหว่างพระพุทธรูปกับพวกเทวดา หรือพระมหาสาวกกับพวกเทวดา บางครั้งก็เป็นการสนทนากันระหว่างพวกเทวดาเอง

“...พระผู้มีพระภาคตรัสถามถึงบุพกรรมที่นางภัททาเทพธิดานั้นได้ทำไว้ว่า เทพธิดาผู้ทรงปัญญา เธอประดับมาลัยดอกมณฑารพซึ่งมีสีต่าง ๆ ไว้ที่ศีรษะ คือ สีเขียว เหลือง ดำ หงสะบาท และแดงรายล้อมด้วยกลีบเกสร ในเทพหมู่อื่นไม่มีดินไม้ชนิดนี้ เทพธิดาผู้มีบริวารยศ เพราะบุญอะไรเธอจึงได้เกิดในหมู่เทพชั้นไตรทศ...”^{๓๔}

“...พระมหาโมคคัลลานเถระถามว่า เทพนารี เธอขึ้นอยู่บนเรือประทุนทอง ล่องลอยเข้าสู่สระโบทกษณิ เต็ดดอกปทุมอยู่ เพราะบุญอะไรผิวพรรณเธอจึงงามเช่นนี้ ผลอันพึงปรารถนา จึงสำเร็จแก่เธอในวิมานนี้ และโภคะทั้งมวลล้วนน่าพอใจจึงเกิดขึ้นแก่เธอ เทพธิดาผู้มีอำนาจมาก อาตมาขอถามว่า เมื่อเธอเกิดเป็นมนุษย์ได้ทำบุญอะไรไว้ เพราะบุญอะไรเธอจึงมีอำนาจรุ่งเรือง และมีรัศมีกายสว่างไสวไปทั่วทุกทิศอย่างนี้...”^{๓๕}

“...ท้าวสักกะตรัสถามเทพธิดาว่า วิมานนี้น่ารื่นรมย์ เสาทำด้วยแก้วไพฑูรย์เปล่งแสงเรืองรองอยู่เป็นนิรันดร์ จัดไว้เป็นสัดส่วนอย่างดี มีดินไม้ทองจั่นรอบด้าน เป็นสถานที่เกิดมีเพราะ

^{๓๓} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๐๑๔/๕๑๗-๕๑๘.

^{๓๔} พุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๒๐๖-๒๐๘/๓๖.

^{๓๕} พุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๔๓-๔๕/๘-๙.

ผลกรรมของเรา เทพอัปสรซึ่งมีอยู่ก่อนตั้งแสนเหล่านี้ เกิดในวิมานนั้นด้วยกรรมของตน เธอก็เกิดเองด้วยกรรมของตน มีบริวารยศ เปล่งรัศมีข่มเหล่าเทพอัปสรผู้เกิดก่อนอยู่ เธอผู้ทรงบริวารยศ เปล่งรัศมีรุ่งเรืองข่มหมู่เทพอัปสรนี้อยู่ ประหนึ่งพระจันทร์ผู้เป็นราชาแห่งดาวนักษัตร ส่องแสงสกาข่มหมู่ดาวอยู่จะนั้นเทียว แม่เทพธิดาผู้นำชม มองแล้วไม่เบื่อ เธอมาจากไหนหนอจึงอุบัติยังภพของเรานี้ เราทั้งมวลมองดูเธอไม่รู้จักอ้อม เหมือนทวยเทพชั้นไตรทศ รวมทั้งพระอินทร์มองดูพระพรหมไม่รู้จักอ้อม...”^{๖๖}

ข้อความที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกนั้นมีว่า ผู้ที่จะมาครัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในนั้น ในขณะที่ยังเป็นพระโพธิสัตว์ผู้ได้รับพยากรณ์แล้ว บำเพ็ญบารมีธรรม มีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ เมื่อตายลง ย่อมไปเกิดเป็นเทวดาในสวรรค์ชั้นดุสิต

“...ท่านพระอานนทกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีภาคว่า ‘อานนทฺ์ พระโพธิสัตว์มีสติสัมปชัญญะ ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต’ แม้ข้อที่พระโพธิสัตว์มีสติสัมปชัญญะ ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิตนี้ ข้าพระองค์ก็ทำได้ว่าเป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยปรากฏ ของพระผู้มีพระภาค...”^{๖๗}

ส่วนพระอริยบุคคลชั้นอนาคามี (๑ ในพระอริยบุคคล ๘) เมื่อตายจากความเป็นมนุษย์แล้ว ย่อมไปเกิดเป็นเทวดาในสวรรค์ชั้น “สุทธาวาส” ซึ่งจัดเป็นรูปาวจรสวรรค์ ๕ ชั้น คือ

๑. อวิหา สวรรค์ของท่านผู้ไม่ละสมบัติของตน
๒. อตปปา สวรรค์ของท่านผู้ไม่เดือดร้อนกับใคร
๓. สุทัสสา สวรรค์ของท่านผู้สงัดงาม
๔. สุทัสสี สวรรค์ของท่านผู้มีการมองเห็นแจ่มแจ้ง
๕. อกนิฏฐา สวรรค์ของท่านผู้ไม่มีความด้อยกว่าใคร

สวรรค์ทั้ง ๕ ชั้นนี้ที่เรียกว่า “สุทธาวาส” แปลว่า ที่อยู่ของท่านผู้บริสุทธิ์คือพระอริยบุคคลชั้นอนาคามี^{๖๘}

พระอนาคามีบุคคลนั้น เมื่อตายจากความเป็นมนุษย์แล้ว ย่อมไปเกิดในสวรรค์ชั้นสุทธาวาสนี้ชั้นใดชั้นหนึ่งตามกำลังแห่งกรรม เกิดและตายในชั้นสุทธาวาสนั้น โดยได้ไปตามลำดับจากชั้นต่ำสุดไปจนถึงชั้นสูงสุดจนกว่าจะบรรลุเป็นพระอรหันต์แล้วนิพพานก็มี เกิดและตายในชั้นสุดท้าย คือ อกนิฏฐาจนกว่าจะบรรลุเป็นพระอรหันต์แล้วนิพพานก็มี

^{๖๖} พุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๕๐-๑๕๓/๒๗.

^{๖๗} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๕๕/๒๓๕.

^{๖๘} อภิธมฺมตฺถสํกฺขปาถิกา สห อภิธมฺมตฺถวิภาวินี นาม อภิธมฺมตฺถสํกฺขทฎฺฐิกา, หน้า ๒๕.

“...บุคคลผู้เป็นอนาคามี เป็นโฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำทั้ง ๕ ประการสิ้นไป เป็นโอบปาติกะ ปรินิพพานในเทวโลกชั้นสุทธาวาสนั้น ไม่กลับมาจากภพนั้นเป็นธรรมดา บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นอนาคามี

... บุคคลผู้เป็นอันตราปรินิพพายี เป็นโฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำทั้ง ๕ ประการสิ้นไป เป็นโอบปาติกะ ปรินิพพานในชั้นสุทธาวาสนั้น ไม่กลับมาจากภพนั้นเป็นธรรมดา บุคคลนั้นยังอริยมรรคให้เกิดขึ้นเพื่อละสังโยชน์เบื้องสูงในลำดับที่เกิดบัง ยังไม่ถึงท่ามกลางประมาณอายุบ้าง บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นอันตราปรินิพพายี

... บุคคลผู้เป็นอุพหัจจปรินิพพายี เป็นโฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำทั้ง ๕ ประการสิ้นไป เป็นโอบปาติกะ ปรินิพพานในชั้นสุทธาวาสนั้น ไม่กลับมาจากภพนั้นเป็นธรรมดา บุคคลนั้นยังอริยมรรคให้เกิดขึ้นเพื่อละสังโยชน์เบื้องสูง ก้าวล่วงท่ามกลางประมาณอายุบ้าง ใกล้เคียงท่ากลางกิริยาบ้าง บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นอุพหัจจปรินิพพายี

...บุคคลผู้เป็นอสังขารปรินิพพายี เป็นโฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำทั้ง ๕ ประการสิ้นไป เป็นโอบปาติกะ ปรินิพพานในชั้นสุทธาวาสนั้น ไม่กลับมาจากภพนั้นเป็นธรรมดา บุคคลนั้นยังอริยมรรคให้เกิดขึ้น โดยไม่ต้องใช้ความพยายามมากเพื่อละสังโยชน์เบื้องสูง บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นอสังขารปรินิพพายี

...บุคคลผู้เป็นสสังขารปรินิพพายี เป็นโฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำทั้ง ๕ ประการสิ้นไป เป็นโอบปาติกะ ปรินิพพานในชั้นสุทธาวาสนั้น ไม่กลับมาจากภพนั้นเป็นธรรมดา บุคคลนั้นยังอริยมรรคให้เกิดขึ้น โดยต้องใช้ความพยายามมากเพื่อละสังโยชน์เบื้องสูง บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นสสังขารปรินิพพายี

...บุคคลผู้เป็นอุทซังโศโตกนิฏฐคามิ เป็นโฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำทั้ง ๕ ประการสิ้นไป เป็นโอบปาติกะ ปรินิพพานในชั้นสุทธาวาสนั้น ไม่กลับมาจากภพนั้นเป็นธรรมดา บุคคลนั้นจุดจากอวิหาภพแล้วไปสู่ชั้นอดปปากภ จุดจากชั้นอดปปากภแล้วไปสู่ชั้นสุทสสาภ จุดจากชั้นสุทสสาภแล้วไปสู่ชั้นสุทสสิภ จุดจากชั้นสุทสสิภแล้วไปสู่ชั้นอกนิฏฐภ ยังอริยมรรคให้เกิดขึ้นในชั้นอกนิฏฐภเพื่อละสังโยชน์เบื้องสูง บุคคลนี้เรียกว่า อุทซังโศโตกนิฏฐคามิ...”^{๑๕}

ในการกล่าวถึงสวรรค์นั้น ได้มีการนำเสนอหลักธรรมขั้นพื้นฐานที่สามารถทำให้ไปเกิดในสวรรค์แต่ละชั้นๆ ได้ คือ วิหารธรรม ๕ ประการคือ ศรัทธา สติ สุตะ จาคะ ปัญญา ผู้ที่บำเพ็ญธรรม ๕ ประการนี้ให้บริบูรณ์แล้ว เมื่อปรารถนา เขาย่อมสามารถไปเกิดในสวรรค์ชั้นใด

^{๑๕} อภ.ป. (ไทย) ๓๖/๓๕-๔๐/๑๕๕-๑๕๖.

ก็ได้ ตั้งแต่สวรรค์ชั้น จาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ฯลฯ ไปจนถึงสวรรค์ชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนะ ก็ได้

“...ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ประกอบด้วยศีล ประกอบด้วยสุตะ ประกอบด้วยจาคะ ประกอบด้วยปัญญา ภิกษุนั้นได้ฟังว่า ‘เทพชั้นจาตุมหาราชมียุยืน มีผิวพรรณผ่องใส มีความสุขมาก’ ภิกษุนั้นมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ‘โอहनอ หลังจากตายแล้ว เราพึงเข้าถึง ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพชั้นจาตุมหาราช’ เชอตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้น สังขาร และวิหารธรรมเหล่านั้นอันเธอเจริญ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ เป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นในเทพชั้นจาตุมหาราชนั้นได้...”^{๘๐}

ประการที่ ๒ เป็นข้อความที่กล่าวถึงสถานที่ คือ สวรรค์และเทวดาควคู่กันไป ข้อความในคัมภีร์พระไตรปิฎกที่ได้กล่าวถึงเทวดานั้น โดยมากจะกล่าวถึงท้าวสักกะซึ่งเป็นหัวหน้าของพวกเทวดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เนื้อหาข้างตอนถึงกับได้ตั้งชื่อวรรคให้เป็นของท้าวสักกะ โดยเฉพาะ พระพุทธองค์เมื่อมีการพบปะสนทนากับพวกเทวดา ก็มักจะทรงพบปะสนทนากับท้าวสักกะ เพราะท้าวสักกะเป็นเทวดาที่ทรงคุณธรรมมาก มาเกิดเป็นท้าวสักกะได้เพราะบำเพ็ญวิัตตบ ทอย่างบริบูรณ์

“...เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงประทานพระวโรกาสแล้ว ท้าวสักกะจอมเทพได้ทูลถาม ปัญหาข้อที่ ๑ นี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ พวกเทพ มนุษย์ อสูร นาค คนธรรพ์ และสัตว์ เหล่าอื่นอีกจำนวนมากต่างก็มีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ‘ขอพวกเราจงเป็นผู้ไม่มีเวร จงเป็นผู้ไม่ถูกลงโทษ จงเป็นผู้ไม่มีศัตรู จงเป็นผู้ไม่ถูกเบียดเบียน จงเป็นผู้ไม่จองเวรกันอยู่เกิด’ แต่เพราะมีอะไรเป็นเครื่องผูกมัดเล่า พวกเขาจึงยังคงมีเวร ถูกลงโทษ มีศัตรู ถูกเบียดเบียน ยังจองเวรกันอยู่” ท้าวเธอได้ทูลถามปัญหาอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “จอมเทพ พวกเทพ มนุษย์ อสูร นาค คนธรรพ์ และสัตว์เหล่าอื่นอีกจำนวนมาก ต่างมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ‘ขอพวกเราจงเป็นผู้ไม่มีเวร จงเป็นผู้ไม่ถูกลงโทษ จงเป็นผู้ไม่มีศัตรู จงเป็นผู้ไม่ถูกเบียดเบียน จงเป็นผู้ไม่จองเวรกันอยู่เกิด’ แต่เพราะมีอิสสา (ความริษยา) และมีจรรย์ยะ (ความตระหนี่) เป็นเครื่องผูกมัด พวกเขาจึงยังคงมีเวร ถูกลงโทษ มีศัตรู ถูกเบียดเบียน จองเวรกันอยู่...”^{๘๑}

ข้อความที่กล่าวถึงเทวดาทั่วไป ก็มักจะกล่าวถึงเทวดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์มากที่สุด ที่เป็นเช่นนี้คงเป็นเพราะเป็นสวรรค์ที่ท้าวสักกะปกครองอยู่นั่นเอง แม้แต่เทวดาในชั้นดาวดึงส์เอง ก็ยังมีการต่อสู้กันกับพวกอสูร ก็มีกล่าวไว้ในคัมภีร์พระไตรปิฎก

^{๘๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๖๓/๒๐๕.

^{๘๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๕๖/๒๘๕.

“...ภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว สงครามระหว่างเทวดากับอสูรได้ประชิดกัน ครั้งนั้น ท้าวเวปิตติจอมอสูรรับสั่งเรียกพวกอสูรมาตรัสว่า “ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย ถ้าเมื่อสงครามระหว่างเทวดากับอสูรประชิดกัน พวกอสูรพึงชนะ พวกเทวดาพึงพ่ายแพ้ เพราะเหตุนี้ ท่านทั้งหลายพึงจงจำทำวสัฏกะจอมเทพนั้น ด้วยเครื่องจงจำทั้ง ๕ รวมทั้งเครื่องผูกคอ แล้วนำมายังเมืองอสูรในสำนักของเรา” ฝ่ายท้าวสัฏกะจอมเทพก็รับสั่งเรียกพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์มาตรัสว่า “ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย ถ้าเมื่อสงครามระหว่างเทวดากับอสูรประชิดกัน พวกเทวดาพึงชนะ พวกอสูรพึงพ่ายแพ้ เพราะเหตุนี้ ท่านทั้งหลายพึงจงจำทำวสัฏกะจอมอสูรนั้น ด้วยเครื่องจงจำทั้ง ๕ รวมทั้งเครื่องผูกคอ แล้วนำมายังเทวสภาชื่อสุธรรมาในสำนักของเรา” สงครามครั้งนั้น พวกเทวดาชนะ พวกอสูรพ่ายแพ้ ต่อมา พวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ได้จงจำทำวสัฏกะจอมอสูรด้วยเครื่องจงจำทั้ง ๕ รวมทั้งเครื่องผูกคอ แล้วนำมายังเทวสภาชื่อสุธรรมาในสำนักของท้าวสัฏกะจอมเทพ...”^{๒๒}

พวกเทวดาชาวสวรรค์นั้นมีการกิจประจำอยู่อย่างหนึ่ง คือ การตรวจตราดูแลความประพฤติของพวกมนุษย์ทุกๆ วันพระ ๘ ค่ำ หรือวันอุโบสถ ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ แล้วนำกลับมารายงานต่อหน้าเทวดาชาวสวรรค์ทั้งหลายที่มาประชุมกัน ณ ศาลาชื่อสุธรรมา

“...ภิกษุทั้งหลาย ในวันที่ ๘ ค่ำแห่งปักข์ เทวดาผู้เป็นบริวาร ผู้ช่วยเหลือ ของท้าวมหाराชทั้ง ๔ เทียบตรวจดูโลกนี้ว่า ในหมู่มนุษย์ มนุษย์ที่ถือกุลมารดา ถือกุลบิดา ถือกุลสมณะ ถือกุลพราหฺมณ อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในสกุล อยู่จำอุโบสถ อยู่จำปฐิชาครอุโบสถ ทำบุญกันอยู่ มีอยู่มากหรือหนอ ในวันที่ ๑๔ ค่ำแห่งปักข์ บุตรของท้าวมหाराชทั้ง ๔ เทียบตรวจดูโลกนี้ว่า ในหมู่มนุษย์ มนุษย์ที่ถือกุลมารดา ถือกุลบิดา ถือกุลสมณะ ถือกุลพราหฺมณ อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในสกุล อยู่จำอุโบสถ อยู่จำปฐิชาครอุโบสถ ทำบุญกันอยู่ มีอยู่มากหรือหนอ ในวันที่อุโบสถ ๑๕ ค่ำนั้น ท้าวมหाराชทั้ง ๔ เทียบตรวจดูโลกนี้ด้วยตัวเองว่า ในหมู่มนุษย์ มนุษย์ที่ถือกุลมารดา ถือกุลบิดา ถือกุลสมณะ ถือกุลพราหฺมณ อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในสกุล อยู่จำอุโบสถ อยู่จำปฐิชาครอุโบสถ ทำบุญกันอยู่ มีอยู่น้อย ท้าวมหाराชทั้ง ๔ ย่อมรายงานเหตุนี้แก่พวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ที่นั่งประชุมร่วมกันในสภาชื่อสุธรรมาว่า ในหมู่มนุษย์ มนุษย์ผู้ถือกุลมารดา ถือกุลบิดา ถือกุลสมณะ ถือกุลพราหฺมณ อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในสกุล อยู่จำอุโบสถ อยู่จำปฐิชาครอุโบสถ ทำบุญกันอยู่ มีจำนวนน้อย เพราะเหตุนี้ พวกเทวดาชั้น

^{๒๒} ส.สพว. (ไทย) ๑๘/๒๔๘/๒๖๖.

ดาวดิงส์จึงพากันเสียใจว่า “หมู่เทพจักเลื่อม หมู่อสูรจักบริบูรณ์” ก็ถ้าในหมู่มนุษย์ มนุษย์ผู้
 เกื้อกูลมารดา เกื้อกูลบิดา เกื้อกูลสมณะ เกื้อกูลพราหมณ์ อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในสกุล อยู่จำ
 อุโบสถ อยู่จำปราชญ์อุโบสถ ทำบุญกันอยู่ มีจำนวนมาก ทำวามหาราชทั้ง ๔ ย่อมรายงาน
 เหตุนั้นแก่พวกเทวดาชั้นดาวดิงส์ที่นั่งประชุมร่วมกันในสภาชื่อสุธัมมาว่า ในหมู่มนุษย์ มนุษย์ผู้
 เกื้อกูลมารดา เกื้อกูลบิดา เกื้อกูลสมณะ เกื้อกูลพราหมณ์ อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในสกุล อยู่จำ
 อุโบสถ อยู่จำปราชญ์อุโบสถ ทำบุญกันอยู่ มีจำนวนมาก เพราะเหตุนี้ พวกเทวดาชั้น
 ดาวดิงส์จึงพากันดีใจว่า “หมู่เทพจักบริบูรณ์...”^{๘๓}

มีข้อความบางตอนที่พระพุทธองค์ทรงตรัสพรรณนาเหล่าเทวดาโดยโคตร ยศ และ
 หน้าที่ ให้หมู่ภิกษุได้รับรู้ ในคราวที่เทวดาจากโลกธาตุทั้ง ๑๐ มาประชุมกัน เพื่อชื่อชมบารมีของ
 พระองค์

“...พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสตั้งนี้ว่า “เราจะกล่าวเป็นคาถา เหล่ากุมมเทวดาอาศัยอยู่
 ในที่ใด เหล่าภิกษุก็อาศัยอยู่ในที่นั้น ภิกษุเหล่าใดอาศัยชอกเขา มีจิตมุ่งมั่น มีจิตตั้งมั่น พวกเธอ
 มีจำนวนมากเร็นอยู่ เหมือนราชสีห์ ช่มความขนพองสยองเกล้าได้ มีจิตสะอาด หมจดจ่อองใส
 ไม่ขุ่นมัว พระศาสดาทรงทราบว่ามีภิกษุกว่า ๕๐๐ รูป ผู้อยู่ในป่า ในเขตกรุงกบิลพัสดุ์จึงรับสั่ง
 เรียกพระสาวกผู้ยินดีในศาสนามาตรัสว่า ‘ภิกษุทั้งหลาย หมู่เทพมุ่งมากันแล้ว พวกเธอจงรู้จักเทพ
 เหล่านั้น’ ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พากันทำความเพียร จึงมีญาณอันเป็นเหตุให้
 เห็นพวกอมนุษย์ปรากฏขึ้น ภิกษุบางพวก เห็นอมนุษย์ ๑๐๐ คน บางพวกเห็น ๑,๐๐๐ คน
 บางพวกเห็น ๑๐,๐๐๐ คน บางพวกเห็น ๑๐๐,๐๐๐ คน บางพวกเห็นมากมายไม่มีที่สิ้นสุด
 อมนุษย์อยู่กระจ่ายไปทั่วทุกทิศ พระศาสดาผู้มีพระจักขุ ทรงทราบเหตุทั้งหมด ทรงกำหนดแล้ว
 จึงรับสั่งเรียกพระสาวกผู้ยินดีในศาสนามาตรัสว่า ‘ภิกษุทั้งหลาย หมู่เทพมุ่งมากันแล้ว เธอ
 ทั้งหลายจงรู้จักหมู่เทพเหล่านั้น เราจะบอกเธอทั้งหลายด้วยวาจาตามลำดับ ยักษ์ ๑,๐๐๐ คน ที่
 เป็นกุมมเทวดาอยู่ในกรุงกบิลพัสดุ์ มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีผิวพรรณงดงาม มียศ ต่างยินดีมุ่ง
 มายังป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย...”^{๘๔}

ประการที่ ๓ เป็นข้อความที่กล่าวถึงภาวะ คือ สวรรค์ที่เป็นเรื่องภายในของสัตว์โลก
 เป็นการนำเสนอสวรรค์ที่เกิดขึ้นแก่มนุษย์ทันที ที่อายุคนะภายในกับอายุคนะภายนอกกระทบกัน
 แล้วเกิดการรับรู้ขึ้น

^{๘๓} อ.ท.ก. (ไทย) ๒๐/๓๘/๑๕๕-๑๕๖.

^{๘๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๔-๓๓๕/๒๖๑-๒๖๒.

“...ภิกษุทั้งหลาย เป็นลาภของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายได้ดีแล้ว ที่เธอทั้งหลายได้
 ขณะเพื่อประพาศิพรหมจรรย์ เราได้เห็นสวรรค์ ชื่อว่าผัสสาตนิกะ ๖ ชั้นแล้ว ในสวรรค์ทั้ง
 ๖ ชั้นนั้น บุคคลย่อมเห็นรูปอย่างใดอย่างหนึ่งทางตาได้ แต่เห็นได้เฉพาะรูปที่น่าปรารถนา ไม่
 เห็นรูปที่ไม่น่าปรารถนา เห็นได้เฉพาะรูปที่น่าใคร่ ไม่เห็นรูปที่ไม่น่าใคร่ เห็นได้เฉพาะรูปที่น่า
 พอใจ ไม่เห็นรูปที่ไม่น่าพอใจ ฯลฯ ลิ้มรสอย่างใดอย่างหนึ่งทางลิ้นได้ ฯลฯ รู้แจ้งธรรมารมณ์
 อย่างใดอย่างหนึ่งทางใจได้ แต่รู้แจ้งได้เฉพาะธรรมารมณ์ที่น่าปรารถนา ไม่รู้แจ้งธรรมารมณ์ที่ไม่
 น่าปรารถนา รู้แจ้งได้เฉพาะธรรมารมณ์ที่น่าใคร่ ไม่รู้แจ้งธรรมารมณ์ที่ไม่น่าใคร่ รู้แจ้งได้
 เฉพาะธรรมารมณ์ที่น่าพอใจ ไม่รู้แจ้งธรรมารมณ์ที่ไม่น่าพอใจ...”^{๘๕}

ข้อความหลักที่มีลักษณะอย่างนี้ มีปรากฏไม่มากนักในคัมภีร์พระไตรปิฎก ถึงแม้ว่า
 พระพุทธประสงค์จริงๆ พระองค์ทรงต้องการให้สัตว์โลกได้รับรู้และซาบซึ้งถึงปัญหาในภายใน
 ของตัวเองมากกว่าการรับรู้ถึงปัญหาภายนอกตัวก็ตาม จากข้อมูลทั้งหมดที่ได้แสดงมาก็พอเป็น
 เครื่องชี้ให้เห็นว่า ในคัมภีร์พระไตรปิฎกเมื่อมีการกล่าวถึงสวรรค์และเทวดา โดยส่วนมากก็มักจะ
 บ่งถึงสวรรค์ในฐานะที่เป็นสถานที่อยู่หรือเป็นภพเป็นภูมิ และเทวดาที่เป็นสัตว์โลกชนิดหนึ่ง ซึ่ง
 เป็นการนำเสนอข้อมูลที่เน้นในเรื่องที่เป็นรูปธรรม

พระพุทธองค์ทรงมีภารกิจที่จะต้องปฏิบัติประจำวันตามที่ท่านโบราณจารย์ได้จัดเอาไว้
 คือ เวลาเช้าเสด็จออกบิณฑบาต เวลาเย็นแสดงธรรม เวลาค่ำคืนประทานโอวาทแก่ภิกษุ เวลา
 เทียงคืนตอบปัญหาเทวดา เวลาใกล้รุ่งทรงตรวจดูสัตว์โลก จากพุทธกิจประจำวันของพระพุทธ
 องค์ จะเห็นได้ว่าพระพุทธองค์จะต้องติดต่อสัมพันธ์กับพวกเทวดาชาวสวรรค์อยู่เป็นประจำ ใน
 พระไตรปิฎกได้กล่าวถึงเรื่องของเหล่าเทวดาชาวสวรรค์มาก แต่ถ้าพูดถึงความสำคัญแล้ว พระ
 พุทธองค์ให้ความสำคัญกับสวรรค์และนรกเท่าเทียมกัน เพราะสวรรค์เป็นจุดหมายระดับหนึ่งของ
 การทำความดี ส่วนนรกเป็นจุดหมายของผู้ที่ทำความชั่ว ถึงแม้ว่าเขาจะไม่ได้ตั้งจุดหมายเอาไว้ก็
 ตาม พระพุทธองค์ตรัสสอนเรื่องนรกและสวรรค์ โดยมากจะตรัสถึงนรกก่อน แล้วจึงตรัสถึง
 สวรรค์ควบคู่กันไปเสมอ

“...ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ย่อมดำรงอยู่ในนรก
 เหมือนถูกนำไปฝังไว้ ธรรม ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ไม่พิจารณา ไม่ไตร่ตรอง กล่าวสรรเสริญผู้ควรติเตียน
๒. ไม่พิจารณา ไม่ไตร่ตรอง กล่าวติเตียนผู้ควรสรรเสริญ
๓. ไม่พิจารณา ไม่ไตร่ตรอง แสดงความเลื่อมใสในฐานะที่ไม่ควรเลื่อมใส

^{๘๕} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๓๕/๑๓๐.

๔. ไม่พิจารณา ไม่ไตร่ตรอง แสดงความไม่เลื่อมใสในฐานะที่ควรเลื่อมใส
ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล ย่อมดำรงอยู่ในนรก เหมือนถูกนำไป
ฝังไว้

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์ เหมือน
ได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ ธรรม ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. พิจารณา ไตร่ตรองแล้ว กล่าวติเตียนผู้ควรติเตียน
๒. พิจารณา ไตร่ตรองแล้ว กล่าวสรรเสริญผู้ควรสรรเสริญ
๓. พิจารณา ไตร่ตรองแล้ว แสดงความไม่เลื่อมใสในฐานะที่ไม่ควรเลื่อมใส
๔. พิจารณา ไตร่ตรองแล้ว แสดงความเลื่อมใสในฐานะที่ควรเลื่อมใส

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์
เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้...”^{๘๖}

“...ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ย่อมดำรงอยู่ในนรก
เหมือนถูกนำไปฝังไว้ ธรรม ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. เป็นผู้มักโกรธ ไม่เคารพศีลธรรม
๒. เป็นผู้มักลบหลู่ ไม่เคารพศีลธรรม
๓. เป็นผู้เห็นแก่ลาภ ไม่เคารพศีลธรรม
๔. เป็นผู้เห็นแก่สักการะ ไม่เคารพศีลธรรม

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล ย่อมดำรงอยู่ในนรก
เหมือนถูกนำไปฝังไว้

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์
เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ ธรรม ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. เป็นผู้เคารพศีลธรรม ไม่มักโกรธ
๒. เป็นผู้เคารพศีลธรรม ไม่มักลบหลู่
๓. เป็นผู้เคารพศีลธรรม ไม่เห็นแก่ลาภ
๔. เป็นผู้เคารพศีลธรรม ไม่เห็นแก่สักการะ

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์
เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้...”^{๘๗}

^{๘๖} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๘๓/๑๒๖-๑๒๘.

^{๘๗} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๘๔/๑๒๘-๑๒๙.

พระโอวาทของพระพุทธองค์ทั้งหมด เมื่อก้าวโดยสรุปแล้วมี ๓ ประการ คือ การเว้นจากความชั่วทั้งปวง การทำความดีให้ถึงพร้อม และการทำจิตใจของตนเองให้บริสุทธิ์ เพราะฉะนั้น พุทธวิธีในการสอนทั้งหมด ก็เพื่อให้บรรลุถึงวัตถุประสงค์ของโอวาททั้ง ๓ ประการ โดยทรงแสดงให้เห็นว่าผลของการทำความชั่วคือไปนรก และผลของการทำความดีคือไปสวรรค์

สวรรค์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก คัมภีร์โลกศาสตร์ และวรรณกรรมพุทธศาสนาอื่น ๆ ปัจจุบันมี ๒๖ ชั้นเหมือนกันคือ

๑. สวรรค์ชั้นกามาวจร ๖ ชั้นคือ จาคุมมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมานรดี ปรนิมมิตวสวัตดี

๒. สวรรค์ชั้นรูปาวจรปฐมฌาน ๓ ชั้น คือ พรหมปาริฉชา พรหมปุโรหิตา มหาพรหมา

๓. สวรรค์ชั้นรูปาวจรทุติยฌาน ๓ ชั้น คือ ปริตภา อัมปมาณาภา อากัสสรา

๔. สวรรค์ชั้นรูปาวจรตติยฌาน ๓ ชั้น คือ ปริตตสุภา อัมปมาณสุภา สุภกิมหา

๕. สวรรค์ชั้นรูปาวจรจตุตถฌาน ๗ ชั้น คือ เวหัพผลา อัสัญญัตตว์ อวิหา อดัปปา สุทัสสา สุทัสสี อกนิฏฐา

๖. สวรรค์ชั้นอรุปาจร ๔ ชั้น คือ อากาसानัญญาณะ วิญญาณัญญาณะ อากัญญาณะ อากัญญาณะ เนวสัญญานาตัญญาณะ^{๔๔}

๒.๓ แนวคิดที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ในไตรภูมิพระร่วง

หนังสือไตรภูมิพระร่วง เป็นวรรณคดีเก่าเรื่องหนึ่งของไทยมีอายุเกือบ ๗๐๐ ปี ซึ่งพญาลิไทย พระมหากษัตริย์องค์ที่ ๕ แห่งกรุงสุโขทัยทรงราชนิพนธ์ขึ้น เมื่อปี พ.ศ. ๑๘๘๘ เป็นหนังสือที่ได้นำเอาคำสอนที่เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องนรกและสวรรค์ในพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทมาเผยแผ่มาก ซึ่งได้รวบรวมมาจากพระไตรปิฎกมากกว่า ๓๐ คัมภีร์ และได้นำมาอธิบายขยายความอย่างพิสดารหนังสือไตรภูมิพระร่วง ซึ่งมีอิทธิพลต่อสังคมไทยในด้านต่างๆ เป็นอย่างมาก เช่น การจัดระเบียบสังคม การเมืองการปกครอง และนอกจากนั้นยังเป็นต้นแบบของวรรณคดีในยุคต่อมาอีกด้วย เช่น ภาวาคเมืองนรกของจิตรกรเอกศิลปากร ที่ได้รับอิทธิพลมาจากหนังสือไตรภูมิพระร่วง นรกและสวรรค์ที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วงนั้น มีดังนี้

^{๔๔} พระมหาสมจินต์ สมุมาปญโญ (วันจันทร์), “นรกและสวรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, หน้า ๕๔.

๒.๓.๑ นรกภูมิ

นรกในไตรภูมิพระร่วง (เสถียร โกเศศ)^{๒๕} ได้กล่าวถึงนรกภูมิว่า อยู่ใต้แผ่นดินถึง ยมโลกลึก ๑๕๐ โยชน์ จากยมโลกถึงอเวจีนรกลึก ๑,๐๐๐ โยชน์ นรกใหญ่ มีจำนวน ๘ ชุม เรียงตามลำดับคือ ชุมที่ ๑ คือ สัตว์เข็มนรก ชุมที่ ๒ กภาพสูตตนรก ชุมที่ ๓ สังฆานรก ชุมที่ ๔ โรรวนรก ชุมที่ ๕ มหาโรรวนรก ชุมที่ ๖ ตาปนนรก ชุมที่ ๗ มหาตาปนนรก ชุมที่ ๘ อเวจีนรก (อเวจีนรก)

นรกใหญ่ ๘ ชุม

นรกใหญ่ทั้ง ๘ ชุมนี้ มีลักษณะเป็น ๔ มุม มีประตูเป็น ๔ มุม และมีประตูเป็น ๔ ทิศพื้นเป็นก้อนเหล็กแดง ฝาเป็นเหล็กแดง กว้าง สูง เท่ากันเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส นรกนั้น ไม่มีที่ว่างเปล่า แต่เต็มไปด้วยสัตว์นรกและไฟนรกไม่ดับเลย ลูกไฟไหม้ตลอดเวลา นรกใหญ่ทั้ง ๘ ชุมนี้ มีนรกบ่าวอยู่รอบ ๑๖ ชุมและอยู่ด้านละ ๔ ชุม นรกบ่าว ๔ ชุมนั้นยังมีนรกเล็กน้อยอยู่รอบเป็นจำนวนมาก อัตราการเปรียบเทียบเวลาโลกมนุษย์กับเวลาที่นรกนั้น ไม่เท่ากันคือ วันและคืนหนึ่งของสัตว์เข็มนรกเท่ากับ ๘,๐๐๐,๐๐๐ ปี ของโลกมนุษย์และเวลาของปีนรกขุมที่ลึกลงไปเป็น ๒ เท่าของปีนรกที่อยู่เหนือกว่าอายุของสัตว์นรกที่ลึกลงไปเป็น ๒ เท่า ของอายุสัตว์นรกที่อยู่เหนือกว่า

นรกบ่าว

นรกบ่าวของสัตว์เข็มนรก และนรกบ่าวของทุกนรก จะเรียกชื่อเหมือนกันหมดว่า อสุทธรนรก มีขมบาลคอยดูแล ซึ่งมีทั้งหมด ๑๖ ชุม คือ

เวตรณีนรก (นรกแม่น้ำหาวาย) ในนรกนี้จะมีแม่น้ำใหญ่ชื่อเวตรณีและน้ำนั้นมิรสเค็มจัด ในน้ำมีเครื่องหาวายคอยคาดสัตว์นรกที่ลงน้ำ ได้ขวกเหล็กในน้ำเวตรณี มีใบบัวหลวงเป็นเหล็กที่คมและเปลวน้ำก็ลุกเป็นเปลวประดุจคมมีดที่หงายไว้ได้น้ำคอยเหมือนสัตว์นรก

สุนัขขนรก นรกขุมนี้จะมีหมา ๔ พันธุ์ มีสีขาว สีแดง สีดำ สีเหลือง ตัวโตเท่าช้างสาร มีฝูงแร้งกา ตัวโตเท่าเกวียน มีดิน มีปากเป็นเหล็กแดง ไว้คอยจิกพวกสัตว์นรกที่ทำบาป คือกล่าวร้ายแก่สมณพราหมณ์ พ่อแม่ ครู อาจารย์

อังคารกาสูมนรก นรกขุมนี้จะมีขุมถ่านไฟลุกแดง สัตว์นรกที่ทำบาป คือลักทรัพย์คนอื่น โดยบอกว่าเอามาทำบุญ แต่ไม่ได้เอาไปทำจริง เมื่อตายแล้วจึงได้ตกนรกขุมนี้ ขมบาลถือค้อนเหล็กแดงไล่ทุบศีรษะให้ลงถ่านเพลิง

โสรชตินรก นรกขุมนี้จะมีพื้นเหล็กแดงลุกเป็นเปลวไฟมิเหือดหาย เมื่อสัตว์นรกซึ่งทำบาปคือกล่าวร้ายผู้มีศีล รวมถึง พุทธเทีจ พุทธคำหาบคาย หลอกหลวง และคำบิดามารดาครูบาอาจารย์

^{๒๕} เสถียร โกเศศ, ศาสนาเปรียบเทียบ, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๕), หน้า ๑๕.

พระสงฆ์ จะไปเกิดในนรกขุมนี้ เมื่อเดินไปในที่ใดก็จะร้อน แล้วขมบาลถือค้อนเหล็กแดงทุบ หอกแทง เอาครีมดิ่งลื่นออกมาจากปาก จับโยนลงภูเขาก้อนเพลิง เอน้ำร้อนกรอกปากได้รับความทรมาน

โลหุมภินรค ภายในนรกขุมนี้มีเหล็กแดงใหญ่เท่าหม้อ เต็มไปด้วยเหล็กแดงเชื่อมเมื่อสัตว์นรกที่มีบาปดิสมณะพราหมณ์ จะไปเกิดในนรกขุมนี้ ขมบาลจะจับ ๒ ดิน ให้หย่อนศีรษะลงในหม้ออันใหญ่

อโยทกนรค นรกขุมนี้มีหม้อเหล็กแดงใหญ่เท่าภูเขา ขมบาลจะเอาเชือกเปลวไฟรัดคอสัตว์นรกซึ่งทำบาปโดยฆ่าสัตว์ จับได้แล้วบิดคอ แล้วเอาหัวทอดลงในหม้อ

อุสปลาจนรค นรกขุมนี้มีแม่น้ำสายหนึ่งใสงามมาก ไหลมิได้หยุดพื้นน้ำเต็มไปด้วยเหล็กแดงลุกไหม้สัตว์นรก ซึ่งทำบาปหลอกลวงขายข้าวลึบ ร้อนกระหายน้ำวิ่งเข้าสู่แม่น้ำ น้ำก็กลายเป็นไฟและข้าวลึบ

ลคติหสตนรค นรกขุมนี้จะมีขมบาลยื่นฝ่าสัตว์นรกมิให้หนีรอดไปได้แล้วคอยเอาหอกไล่แทงพุ่งสัตว์นรก ซึ่งทำบาป คือ ผูกคนใดลักสินทธาน แลคนผูกใจกล่าวร้ายแก่เขาผู้เป็นโจร แลให้เจ้าของแพ้แรง พรางเอาของท่าน

สีลคัตตนรค นรกขุมนี้จะมีขมบาลเอาเชือกเหล็กแดงคล้องคอ แล้วลากสัตว์นรกเหนือแผ่นเหล็กแดงแล้วฟันด้วยพริ้ว สัตว์นรกในขุมนี้ทำบาปคือ ฆ่าปลาและหยาบปลามาขายที่ตลาด

โมราปมิลहनรค นรกขุมนี้มีแม่น้ำใหญ่สายหนึ่ง เต็มไปด้วยลามกอาจเหม็นมาก แม้ว่า จะอยู่ไกล ๑๐๐ โยชน์ มิไฉนโทษสัตว์นรกที่ทำบาป คือ เคยไปเก็บสารากรจากไฟรฟ้าแล้วชูว่า จะใส่ชื้อและคาผูกดินและมือเขา

โลหสิมพลีนรค นรกขุมนี้จะมีป่าจิวขึ้นหลายต้น มีความสูงมาก หนามจิวจะเป็นเหล็กแดงลุกเป็นไฟยาว ๑๖ นิ้วมือ มิไว้ให้สัตว์นรกที่เป็นชู้กันป็น ขมบาลก็เอาหอกแทง

โลहितบุพนรค นรกขุมนี้มีแม่น้ำใหญ่ ซึ่งเต็มไปด้วยเลือดและหนอง สัตว์นรกกินเข้าไปก็กลายเป็นไฟพุ่งออกทางทวาร สัตว์นรกขุมนี้ทำบาปคือ การทำร้าย พ่อแม่ พระสงฆ์และคนผู้มีบุญและท่านผู้มีศีลที่ดี

โลหพลีสนรค นรกขุมนี้จะมีแผ่นเหล็กแดง และมีขมบาลเอาคีมคาบลิ้นสัตว์นรกชักออกแล้วเอาเบ็ดเกี่ยวลิ้นเขา เบ็ดนั้นใหญ่เท่าลำตาล แล้วลากสัตว์นรกให้ล้มหงายเหนือแผ่นเหล็กแดงเปลวไฟลุกไหม้ แล้วขมบาลก็ชิงสัตว์นรกเหล่านั้นตั้งหนั่งไว้ สัตว์นรกเหล่านั้นทำบาป คือ คิดโกงตราซังและหลอกว่าจะให้เงินผู้ขาย

สังฆฏนรค นรกขุมนี้เต็มไปด้วยสัตว์นรกหญิงชาย เพราะเป็นชู้กัน ขมบาลจะเอาหอกแทงร่างกาย มีเลือดไหลนอง ช้อยลง เหมือนวัวที่ถูกหลอกแทง ร่างกายมีเลือดหนองไหลช้อย

เหมือนวัวที่ถูกหอกแทงร่างกาย อีกครั้งหนึ่งจมอยู่ในแผ่นเหล็กแดงมีภูเขาเหล็กแดงลุกเป็นไฟกลิ้งมาทับสัตว์นรก สัตว์นรกเหล่านี้ทำบาปคือ หลงชายเป็นชู้กัน

วสินรกร นรกขุมนี้ขุมบาลจะจับดินสัตว์นรกซึ่งเป็นชู้กัน หย่อนศิระะลงในขุมนรก แล้วเอาค้อนเหล็กแดงตีร่างกาย

มิจฉาทิฏฐินรกร นรกขุมนี้จะมีขุมบาลถือหอก หลาวแหลม และค้อนเหล็กแดงไว้คอยตีแทง ฆ่า ฟัน นรกที่มีมิจฉาทิฏฐิทำให้ไม่รู้บาป บุญ

นรกทั้ง ๑๖ ขุมนี้ เป็นเพียงนรกบ่าวของนรกใหญ่นรกแรกคือ สัตว์นรกเท่านั้น ส่วนนรกใหญ่นรกทั้ง ๘ ขุม และนรกบ่าวของนรกใหญ่อีก ๑ ขุมนั้น ไม่ได้กล่าวไว้ในไตรภูมิพระร่วงเพราะจะมีลักษณะที่เหมือนกัน

โลกันตนรกร

โลกันตนรกร เป็นนรกพิเศษ มีความหนาวเย็นและความมืด ตั้งอยู่ระหว่างจักรวาลทั้ง ๓ ถ้าจะเปรียบจักรวาลทั้ง ๓ ก็เหมือนบาตร ๓ ลูกมาเรียงไว้ใกล้กันเป็นรูปสามเหลี่ยม ช่องว่างระหว่างโลกันตนรกร กว้าง ๘,๐๐๐ โยชน์ เบื้องบนช่องว่างไม่มีอะไรปกปิดเป็นป้องกันไปถึงพรหมโลก แต่ไม่มีวิมานใดๆอยู่เบื้องตรงโลกันตนรกร ในนรกแห่งนี้มีดนักหาแสงพระอาทิตย์พระจันทร์มิได้เลย ด้วยเหตุที่อยู่ใต้เขาจักรวาลจึงไม่พบแสงสว่างใดๆ เพราะพระอาทิตย์และพระจันทร์ส่องแสงอยู่กลางหาเพียงระดับปลายเขาอสูรนคร กระทั่งถึงกำแพงจักรวาล ให้แสงสว่างแก่ ๔ ทวีปใหญ่ แต่โลกันตนรกรนั้นอยู่นอกกำแพงจึงมีอาจเห็นแสงสว่างได้ เบื้องล่างของนรกนี้เป็นคูลึกไม่เคยถูกต้องแสงแดดทำให้เย็นมากและเป็นหวนน้ำกรดด้วย สัตว์นรกในนรกขุมนี้ มีตัวเล็บมือเล็บเท้าใหญ่มาก ถ้าเกาะแห่งใดก็ติดอยู่แห่งนั้น จะเอาเล็บเกาะกำแพงจักรวาลไว้แล้วห้อยหัวลงมาเหมือนค้างคาว มองไม่เห็นสิ่งใดแต่สัตว์นรกจะมองเห็นแสงสว่าง และรู้ว่าตนเองมิได้อยู่คนเดียวใน ๕ โอกาสคือ เมื่อพระโพธิสัตว์ผู้จะลงมาเกิดเป็นพระพุทธเจ้า เมื่อพระพุทธเจ้าประสูติ เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้ เมื่อพระพุทธเจ้าแสดงธรรมเทศนา และเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จสู่ปรินิพพาน สัตว์นรกที่เกิดในโลกันตนรกรนี้ เหตุเพราะทำบาปคือ ทำร้ายพ่อแม่ และสมณะพราหมณ์ ยุยงสงฆ์ ให้แตกแยกกันและทำร้ายพระพุทธเจ้าถึงกับพระโลหิตห้อ เมื่อตายก็เกิดในนรกนี้ต้องห้อยอยู่ในกำแพงจักรวาลดั่งค้างคาว เมื่อหิวต่างก็จะจับกันกินตกลงในน้ำ ซึ่งมีความเย็นมาก ตัวตนของสัตว์นรกก็เปื่อยเน่า แล้วก็กลับเป็นสัตว์นรกวนเวียนเช่นนั้นตลอดไป

มหาวเวจินรกร

มหาวเวจินรกรเป็นนรกใหญ่และลึกที่สุด สัตว์นรกที่ตกในนรกขุมนี้ได้รับความทุกข์ทรมานมาก นานถึงสิ้น ๑ กัลป์ ซึ่งนานจนไม่สามารถนับวันเวลาได้ แต่เปรียบได้กับภูเขาสูงหนึ่งสูง ๑ โยชน์ โดยรอบ ๓ โยชน์ ถูกลมพัดราบเรียบเสมอเท่าแผ่นดิน สัตว์นรกที่ตกนรกขุมนี้

เพราะทำบาปคือฆ่าพ่อแม่ สมณะพราหมณ์ผู้มีศีล ยุงพระสงฆ์ให้ผัดกันและทำร้ายพระพุทธรเจ้า ถึงกับหื้อพระโลหิต อเวจีนรกอยู่ไกลจากแผ่นดินที่เราอยู่ถึงยม โลกได้ ๑๕๐ โยชน์ ตั้งแต่ยม โลกถึง อเวจิมหานรกได้ ๑,๐๐๐ โยชน์

นรกในไตรภูมิพระร่วงนั้น ให้รายละเอียดกับอุสุทธรนรก มากกว่านรกใหญ่ทั้ง ๘ ชุม ซึ่ง หากรวบรวมนรกทั้งหมดแล้วจะมีนรก ๔๕๗ ชุม คือ นรกใหญ่ ๘ ชุม นรกบัว (อุสุทธรนรก) ๑๒๘ ชุม (อยู่ ๔ ทิศทิศละ ๔ ชุม) นรกเล็ก (ยมโลก) ๑๒๐ ชุม (อยู่ ๔ ทิศทิศละ ๔๐ ชุม) และ นรกโลกันต์อีก ๑ ชุม

๒.๓.๒ สวรรค์

สวรรค์เป็นดินแดนที่มีความสุข แต่ยังเกี่ยวข้องกับ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ผู้ที่จะไป เกิดในสวรรค์ได้นั้น เมื่อเป็นมนุษย์ต้องเป็นผู้ใจบุญ สวรรค์ตั้งอยู่เหนือจอมเขาขัณฑ์ธร และจอมเขา สุมเมรุราชขึ้นไปทั้งหมด มีจำนวน ๖ ชั้น แต่ละชั้นมีลักษณะภูมิศาสตร์สวรรค์ที่แตกต่างกันดังนี้

ชั้นที่ ๑ สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา (เสถียร โกเศศ)^{๕๐} ได้กล่าวถึงสวรรค์ชั้นนี้ว่าสูงขึ้น ไปไกลจากพื้นโลก ตั้งอยู่เหนือจอมเขาขัณฑ์ธรซึ่งเป็นภูเขาลูกแรกในลำดับบริภัณฑ์ทางทิศทักษิณ ของเขาพระสุเมรุราช มีเมืองอยู่ ๔ เมือง รอบเมืองเป็นกำแพงที่ประดับด้วยทองแก้ว มีดอกบัวบาน ๕ พันธุ์ มีกลิ่นหอม มีดอกไม้พันธุ์ต่างๆ มากมาย สวยงาม เมื่อดอกไม้ผลไม่มีวันเหี่ยวแห้ง เมือง ทั้ง ๔ เมืองเป็นที่อยู่ของเทพผู้เป็นใหญ่ ๔ องค์ คือ ทิศตะวันออกมีท้าวธตรฐ เป็นใหญ่ในพวก คนธรรพ์ เทวดา ตลอดทั่วกำแพงจักรวาล ทิศตะวันตกมีท้าววิรูปักษ์ เป็นพระยาแก่พวกนาค ครุฑ เทวดา ตลอดจนทั่วกำแพงจักรวาล ทิศใต้มีท้าววิรูปักษ์ เป็นใหญ่ในพวกกุมภัณฑ์และ เทวดาทั่วกำแพงจักรวาลฝ่ายใต้ ทิศเหนือมีท้าวไพศพ เป็นพระยาแก่พวกยักษ์ และเทวดาทั่วทั้ง กำแพงฝ่ายเหนือ

ชั้นที่ ๒ ดาวดึงส์ สวรรค์ชั้นนี้ (เสถียร โกเศศ)^{๕๑} ได้กล่าวไว้อย่างละเอียดมาก โดยสรุป ได้ว่าสูงจากชั้นจาตุมหาราชิกาภูมิชั้นขึ้นไป ตั้งอยู่เหนือเขาสิเนรุราชเป็นที่อยู่ของพระอินทร์ เมือง ของพระอินทร์ชื่อวานครไตรดริงษ์ มีปราสาทสามแก้วเฉพาะจอมเขาสิเนรุราชและมีที่สำหรับเล่น สนุกสนาน รอบประตูแต่ละทิศจะมีประสาท ประดับด้วยแก้ว เมื่อเปิดประตูจะมีเสียงดนตรี เสียง ช้างแก้ว ม้าแก้ว ราชรถแก้ว ไพเราะมาก

ท่ามกลางนครไตรดริงษ์ มีประสาทของพระอินทร์เรียกว่า ประสาทไพชยนต์ ทิศบูรพ ทิศของนครไตรดริงษ์ มีอุทยานทิพย์ชื่อ นันทวันนุยาน หรือสวนขวัญมีกำแพงแก้วล้อมรอบ และมี

^{๕๐} เสถียร โกเศศ, ศาสนาเปรียบเทียบ, หน้า ๒๐๓.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๘-๒๒๔.

ประสาทแก้วมุง เหนือทุกประตูมีพันธุ์ไม้ดอกสวยงาม สำหรับเทวดา นางฟ้าในชั้นนี้มาเล่น ในอุทยานทางจะเข้าสู่เมืองนครไตรตรึงษ์นั้น มีสระน้ำ ๒ สระ คือ นันทาโบกขรณี และจุลนันทาโบกขรณี สระนี้มีน้ำใสงามเหมือนแผ่นแก้วอินทนิลเรืองงามและมีศิลาแก้วชื่อ นันทาปริติปาสาณ และจุลนันทาปริติปาสาณ ศิลาทั้งสองนี้มีรัศมีเรืองงาม

นอกนครไตรตรึงษ์ทางทิศใต้นั้น มีอุทยานชื่อ ผรุสกวัน มีพันธุ์ไม้สวยงามปานตัดไว้ มีกำแพงแก้วล้อมรอบและประสาทเหนือประตูประดับด้วยแก้วรอบอุทยาน ในอุทยานทางเข้าเมืองมีสระใหญ่ ๒ สระ คือ ภัทราโบกขรณีและสุภัทราโบกขรณี น้ำในสระใสงามและมีก้อนแก้ว ๒ ก้อนชื่อ ภัทราปริติปาสาณและสุภัทราปริติปาสาณ

นอกนครไตรตรึงษ์ฝ่ายปัจฉิมทิศ มีอุทยานจิตรดาวัน มีพันธุ์ไม้เภาสวยงามมีกำแพงแก้ว เหนือประตูทุกประตูเรืองงาม ใกล้อุทยานก่อนจะเข้าสู่เมืองมีสระ ๒ แห่ง คือจิตรโบกขรณี และจุลจิตรโบกขรณี ริมสระมีแผ่นศิลาแก้วชื่อ จิตรปาสาณและจุลจิตรปาสาณ

นอกนครไตรตรึงษ์ฝ่ายอุดรทิศ มีอุทยานชื่อสักวัน มีพันธุ์ไม้และเชือกเขาสวยงามมีกำแพงแก้วล้อมรอบมีประสาทแก้วเหนือประตูอุทยาน ในอุทยานด้านนครมีสระ ๒ สระ คือธรรมาโบกขรณีและสุธรรมโบกขรณี ริมสระมีแผ่นศิลาแก้วชื่อ ธรรมปริติปาสาณและสุธรรมปริติปาสาณ

ทิศอีสาน มีสวนมหาพน มีกำแพงทองคำล้อมรอบ มีประตูแก้วเหนือประตูทุกบาน ในสวนนี้มีปราสาททองคำจำนวน ๑,๐๐๐ ระหว่างสวนมหาพนนันทอุทยานมีปราสาทแก้วประดับด้วยแก้ว ๗ ประการ และมีแท่นแก้วสีขาว ในรถไฟชยนต์ทรงกลดสี่เหลี่ยม มีม้าแก้วพร้อมเครื่องประดับเทียมข้างละ ๑,๐๐๐ ตัวรถนั้นประดับด้วยทองคำ ๗ ประการและสร้อยมุกดา ดอกไม้ทิพย์ร้อยเป็นมาลัยมีใบระกาแก้ว พรวนทองประดับ ยามต้องลมพัดก็ส่งเสียงดังปานพิณพาทย์ ช้อง กลองแตรสังข์บรรเลงโดยเทวดา

นอกนครไตรตรึงษ์ฝ่ายอากาศทิศ มีเจดีย์ชื่อพระจุฬามณีประดับด้วยแก้วอินทนิลงามนักหนา จากกลางถึงปลายเจดีย์ประดับด้วยทองและแก้ว ๗ ประการ มีกำแพงทองคำล้อมรอบมีธงปักและธงไชย กลดประดับด้วยเงิน ทอง สีดำบ้าง เหลืองบ้าง เขียวบ้าง เทพดาทั้งหลายมาบูชาเจดีย์นี้ไม่ขาด

นอกนครไตรตรึงษ์ ด้านอีสานทิศมีสวนอุทยานบุณฑริกวัน มีกำแพงล้อมรอบ ๔ ด้าน ในอุทยานนี้มีต้นทองหลวงใหญ่ ๑ ต้น ชื่อปาริชาติกลปพฤกษ์ มีศิลาแก้วบังทุกมุมพล

นอกจากนั้นมีศาลาใหญ่ชื่อ สุธัมมาเทพดาสภาศาลา พื้นประดับด้วยผลึกรัตนะ มีกำแพงเป็นพื้นปี เทพดาชอบมาชมและนำไปพันธุ ดอกปาริชาติ(ทองหลวง) ๑๐๐ ปีจึงจะบาน ครั้งหนึ่งเทวดาชอบไปเฝ้าชม และเมื่อบานทุกกิ่งแล้วก็จะมิแสงสว่างไสว ถ้าถูกลมพัดไปกลิ่นจะ

หอมไปไกล เทพดาได้กลิ่นก็จะเอาดอกไม้นี้ ถ้าจะเอาผ้าห่อก็จะมีลมพัดตกลงใส่ผ้า ถ้ารับไม่ทัน ก็จะมีลมพัดดอกไม้ไว้ไม่ให้ตกสู่พื้น และจะมีลมชนิดหนึ่งพัดดอกไม้ขึ้นไปศาลาสุขุมมาเทวดาศาลาซึ่งมีธัมมาสน์แก้วใหญ่ มีที่นั่งเป็นอาสน์ทิพย์ และที่นั่งของเทพดานั่งได้ ๒๒ องค์ตามผลบุญ เทพดาบางองค์มีดอกไม้ทิพย์เป็นที่นั่ง เมื่อพระอินทร์และเทวดาเข้ามาในศาลา ก็จะมีลมพัดละอองเกสรดอกไม้ที่นั่นตกเหนือตัวเทวดาธุลีองงามเป็นเวลา ๔ เดือน

สวรรค์ชั้นที่ ๓ ยามา (เสถียร โภคศ)^{๕๒} กล่าวไว้ว่า สวรรค์ชั้นนี้มีปราสาทแก้ว ปราสาทเงิน เป็นวิมาน มีกำแพงแก้วล้อมรอบ มีอุทยานคือสวนแก้วและสระโบกขรณี เทพดาผู้ใหญ่ คือพระศุขามเทวราชสวรรค์ชั้นนี้ ไม่มีแสงสว่างจากดวงอาทิตย์ เพราะสูงกว่าวิถีโคจรของดวงอาทิตย์ แต่ได้รับแสงสว่างจากรศมีจากเทพดา จะทราบเวลา เช้า ค่ำ จากดอกไม้ทิพย์ กล่าวคือถ้าดอกไม้หุบ แสดงว่าเป็นเวลาค่ำ ถ้าดอกไม้บาน แสดงว่าเป็นเวลาเช้า

สวรรค์ชั้นที่ ๔ ดุสิตา (เสถียร โภคศ)^{๕๓} กล่าวว่า สวรรค์ชั้นนี้มีปราสาทเงิน ปราสาททองเป็นวิมาน มีกำแพงแก้วล้อมรอบกว้าง สูง งามยิ่งกว่าปราสาทของชั้นยามา มีบรรณาการทุกอย่าง ได้แก่ สระ สวน เหมือนกับสวรรค์ชั้นอื่นๆ เทวดา เป็นใหญ่คือสันคูสิตเทพยราช

สวรรค์ชั้นที่ ๕ นิมมานรดี สวรรค์ชั้นนี้ (เสถียร โภคศ)^{๕๔} กล่าวว่า สวรรค์ชั้นนี้มีปราสาทแก้ว ปราสาทเงินเป็นวิมานมีกำแพงแก้ว กำแพงทองล้อมรอบ มีแผ่นดินราบเสมอกันงาม มีสระน้ำอาบและน้ำสรง มีแก้ว เหมือนสวรรค์ชั้นดุสิต แต่งามกว่า

สวรรค์ชั้นที่ ๖ ปรนิมมิตตวสวัตติ สวรรค์ชั้นนี้ในไตรภูมิพระร่วง กล่าวถึงสวรรค์ชั้นนี้ว่า ประเสริฐกว่าทุกชั้นที่กล่าวมา เพราะสุขสมบัติยิ่งกว่าชั้นอื่นๆ เวลาต้องการ สัพพทิพย์โภชนาหารก็ให้เทวดาองค์อื่นนมรมิตให้ มีเทพดาผู้ใหญ่ ๒ องค์ คือปรนิมมิตตวสวัตติเทวราช เป็นใหญ่ในหมู่เทวดา และพระยามาราชราชเป็นใหญ่กว่าหมู่มาร

พรหมเป็นภูมิหนึ่งในไตรภูมิ เรียกว่ารูปพรหม เพราะพรหมชั้นนี้ยังมีรูปแบ่งเป็น ๑๖ ชั้น (เสถียร โภคศ)^{๕๕} กล่าวถึงรูปพรหมจากพรหมชั้นต่ำชื่อพรหมปาริสัชชาภูมินั้นลงมาถึงแผ่นดินไกลมาก แม้จะนำศिलाก้อนเท่าโลหะปราสาทจากลังกาทวีปทอดลงก็ใช้เวลาถึง ๔ เดือน จึงจะถึงแผ่นดิน นี่เป็นเพียงพรหมชั้นต่ำ ยังเหลือพรหมอีก ๒๐ ชั้น (รวมพรหมไม่มีรูป ๔ ชั้น) โดยกว้างและปริมาตรถึงเขากำแพงจักรวาลมีปราสาทงามมากกว่าปราสาทของเทพดาได้พันเท่า พรหมทั้ง ๑๖ ชั้น คือ

^{๕๒} เสถียร โภคศ, ศาสนาเปรียบเทียบ, หน้า ๒๒๕-๒๓๐.

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๐.

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๑.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๑.

- ชั้นที่ ๑ พรหมปารีสัชชาภูมิ
- ชั้นที่ ๒ พรหมบุโรหิตาภูมิ
- ชั้นที่ ๓ พรหมมหาพรหมภูมิ
- ชั้นที่ ๔ พรหมปริตตภาภูมิ
- ชั้นที่ ๕ พรหมอัปมาณาภาภูมิ
- ชั้นที่ ๖ พรหมอาภัสราภูมิ
- ชั้นที่ ๗ พรหมปริตตสุภาภูมิ
- ชั้นที่ ๘ พรหมอัปมาณสุภาภูมิ
- ชั้นที่ ๙ พรหมสุภิกขหาภูมิ
- ชั้นที่ ๑๐ พรหมเวหัพผลาภูมิ
- ชั้นที่ ๑๑ พรหมอสังญญัตตภาภูมิ
- ชั้นที่ ๑๒ พรหมอวิหาภูมิ
- ชั้นที่ ๑๓ พรหมอตัปปาภูมิ
- ชั้นที่ ๑๔ พรหมสุทัสสาภูมิ
- ชั้นที่ ๑๕ พรหมสุทัสสีภูมิ
- ชั้นที่ ๑๖ พรหมอกนิฏฐาภูมิ

ในไตรภูมิพระร่วง ไม่ได้อธิบายรายละเอียดเกี่ยวกับรูปพรหมแต่ละชั้นมากนักเพียงแต่บอกว่าอายุเท่าใด ทำบุญอย่างไรจึงได้ไปเกิดบนสวรรค์ชั้นนั้น แต่ก็ยังเป็นบางชั้น เช่นอสังญญิตพรหมมีปราสาทแก้วกว้างขวางนักหนา มีดอกไม้หอมกว่าพรหมชั้นอื่นๆ และดอกไม้ชั้นนั้นไม่เหี่ยวแห้ง ร่วงโรยหากแต่เป็นแถวงดงาม

อรูปพรหมเป็นภูมิหนึ่งในไตรภูมิ เรียกว่าอรูปพรหม หมายถึงพรหมไม่มีรูปหาคำพูดไม่ได้ แต่มีจิตใจ ผู้ที่จะไปเกิดในภูมินี้ต้องเป็นผู้ชายและเข้ามานระดับสูง พรหมชั้นนี้แบ่งเป็น ๔ ชั้น คือ ชั้นที่ ๑ อากาसानัญญาตณภูมิ ชั้นที่ ๒ วิญญาณัญญาตณภูมิ ชั้นที่ ๓ อากิญจัญญาตณภูมิ ชั้นที่ ๔ เนวสังญญาตณภูมิ

ในหนังสือไตรภูมิพระร่วง (เสถียร โกเศศ)^{๕๖} กล่าวถึงเรื่องของรูปพรหมว่า พรหมนั้นเต็มไปด้วยปราสาทแก้ว ทองและปูด้วยอาสน์ทิพย์ทุกแห่ง มีวิมานเป็นทิพย์และประดับด้วยแก้ว ๗ ประการ คุณงามกว่าวิมานเทวดาทั้งหลาย

^{๕๖} เสถียร โกเศศ, ศาสนาเปรียบเทียบ, หน้า ๒๔๒.

ทั้งหมดเหล่านี้คือนรกและสวรรค์ในแง่ที่เป็นสถานที่หรือเป็นภพเป็นภูมิ เป็นเขตแดน สำหรับเสวยผลแห่งกรรมชั่วและกรรมดี ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของหลักกรรมคำสั่งสอนในทาง พระพุทธศาสนา และในทางพระพุทธศาสนาถือว่านรกและสวรรค์ในแง่ที่เป็นสถานที่หรือเป็นภพ เป็นภูมินั้น เป็นส่วนหนึ่งของสังสารวัฏ เนื่องจากนรกและสวรรค์ในแง่ที่เป็นสถานที่หรือเป็นภพ เป็นภูมินั้น ไม่เคยประจักษ์ชัดแก่มนุษย์ผู้เป็นปุถุชน จึงยังมีข้อสงสัยและมีการอภิปรายอย่าง กว้างขวางทั้งในอดีตและปัจจุบันว่า นรกและสวรรค์คืออะไร มีจริงหรือไม่ ตั้งอยู่ที่ไหน

๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับนรกและสวรรค์ในคัมภีร์โลกศาสตร์

คัมภีร์โลกศาสตร์แต่งขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ซึ่งเป็นยุคที่วรรณกรรมพุทธศาสนา รุ่งเรืองมากที่สุดยุคหนึ่ง ภาพลักษณ์ของนรกและสวรรค์ที่ปรากฏในคัมภีร์โลกศาสตร์ จึงมีความ ชัดเจนพิสดารและกำหนดประเภทแน่นอน เพราะมีการจัดลำดับข้อมูลไว้อย่างเป็นสัดส่วน โดย แยกเป็น

๑. ความหมายของนรกและสวรรค์
๒. ประเภทของนรกและสวรรค์
๓. ลักษณะของนรกและสวรรค์
๔. กำหนดอายุของสัตว์นรกและเทวดา
๕. อาหารเครื่องยังชีพของสัตว์นรกและเทวดา

คัมภีร์อรรถกถาได้นำเรื่องนรกและสวรรค์ในคัมภีร์พระไตรปิฎกมาขยายความเพิ่มเติม คัมภีร์ฎีกานำเรื่องนรกและสวรรค์จากคัมภีร์อรรถกถามาขยายความเพิ่มเติม คัมภีร์อนุฎีกานำเรื่อง นรกและสวรรค์จากคัมภีร์ฎีกามาขยายความเพิ่มเติม เรื่องนรกและสวรรค์จึงมีความพิสดารซับซ้อน ขึ้นเรื่อยๆจนมีลักษณะเป็นวรรณคดีมากกว่าที่จะเป็นข้อเท็จจริงทางศาสนา คัมภีร์โลกศาสตร์แต่ง ขึ้นในสมัยที่คัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นพร้อมบริบูรณ์แล้ว เพราะฉะนั้น จึงเป็น สาเหตุที่ทำให้นรกและสวรรค์ในคัมภีร์โลกศาสตร์มีความชัดเจนกว่านรกและสวรรค์ในคัมภีร์ พระไตรปิฎก เพราะได้มีการผสมผสานแนวคิดจากหลายคัมภีร์เข้าด้วยกัน ทำให้เนื้อหาพิสดาร ยิ่งขึ้นคล้ายเป็นเรื่องในจินตนาการ แต่การนำเสนอข้อมูลก็ไม่ได้แตกต่างไปจากเนื้อหาในคัมภีร์ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกาเลย เป็นการนำเสนอข้อความจากคัมภีร์ในแต่ละระดับมา

เชื่อมต่อกัน แล้วแต่งสำนวนภาษาให้วิจิตรขึ้น เพื่อแสดงให้เห็นว่านรกเป็นสถานที่ที่น่ากลัวมากที่สุด และสวรรค์ก็เป็นสถานที่ที่น่ารื่นรมย์มากที่สุดนั่นเอง^{๕๓}

๒.๔.๑ ความหมาย ประเภท และลักษณะของนรก

เชื่อว่า นิรยะ (นรก) เพราะเป็นที่ไม่มีความสุข อนึ่ง เชื่อว่า นิรยะ โดยอรรถว่า ปราศจากความยินดี อยะ (ความสุข) ไม่มีในที่นี้ เหตุนี้ในที่นี้จึงชื่อว่า นิรยะ อยะ (ความสุข) นั้นไปปราศแล้วจากที่นั่น เพราะเหตุนี้ ที่นั่น จึงชื่อว่า นิรยะ^{๕๔}

ส่วนลักษณะและประเภทของนรก เป็นการนำเสนอข้อความจากพระไตรปิฎก ผสมผสานกับข้อความจากคัมภีร์อรรถกถาซึ่งแต่งขยายข้อความในคัมภีร์พระไตรปิฎก และยังมีเค้าแห่งข้อความจากหนังสือไตรภูมิพระร่วงรวมอยู่ด้วย โดยการต่อเติมถ้อยคำสำนวน ให้ภาพของนรกน่ากลัวยิ่งขึ้น

“...นรกอันน่าสะพรึงกลัว เป็นแดนสยดสยอง ๘ ชุมเหล่านี้ คือ สัตยชีวนรก ๑ กาศุตตนรก ๑ สังฆาตนรก ๑ โรธุนรก ๑ มหาโรธุนรก ๑ ตาปนนรก ๑ มหาตาปนนรก ๑ อเวจินรก ๑ นรกเหล่านี้มี ๔ มุม ๔ ประตู จำแนกไว้เป็นสัดส่วน มีกำแพงเหล็กล้อมโดยรอบ ถูกครอบไว้มิดชิดด้วยเหล็ก พื้นของนรกเหล่านี้ปูด้วยแผ่นเหล็ก มีไฟเผารุ่งเรืองประกอบด้วยความร้อนแผ่ไปถึง ๑๐๐ โยชน์โดยรอบ ดำรงอยู่ในกาลทั้งปวง เกือบกล่นด้วยผู้มีกรรมชั่ว แต่ละมุม มีอุสสทนรก ๑๖ ชุม อนึ่งภายในของนรกเหล่านี้ โดยกว้าง โดยยาวและส่วนสูง ปริมาณโดยรอบมีถึง ๘๐๐ โยชน์ทีเดียว บัณฑิตพึงทราบอย่างนี้ แผ่นฟามีส่วนหนาประมาณ ๕ โยชน์ ข้างบนมีแผ่นกระเบื้องที่ทำด้วยเหล็ก แม้ข้างล่างก็มีพื้นเหล็กขนาดนี้ โดยรอบกับ อุสสทนรกแต่ละมุมมีประมาณ ๑๐,๐๐๐ โยชน์ นรกเหล่านี้มีประมาณ ๑๐,๐๐๐ โยชน์ทีเดียว นรกเหล่านี้เพียงมี ๓,๖๐๐ ชุมด้วยอำนาจรวมทั้งหมด อนึ่ง ในทิศทั้ง ๔ ของนรกทั้ง ๘ ชุมเหล่านี้ แต่ละทิศมียมโลก (นรก) อยู่ทิศละ ๑๐ แห่ง ยมโลก(นรก) ๑๐ เหล่านี้ คือ หม้อโลหะ (โลหกุมภินรก) ป่าไม้จ้าว (สิมพลีวันนรก) สัตว์มีเล็บเป็นดาบ(อสินขนรก) น้ำทองแดง (ตามโพทกนรก) สวนเหล็กแดง (อโยคุพนรก) ภูเขาเนื้อ (ปีสสปีพพตนรก) แม่น้ำแกลบ (อุสนทีนรก) แม่น้ำเย็น (สิตโลสิตนรก) ฆมานรก (สุนัขนรก) แผ่นศิลาขนต์(ขันตปาสาณนรก) อนึ่งในทิศแม่ทั้ง ๔ ของมหานรก ๘ ชุมเหล่านี้ มียมราช ๔

^{๕๓} พระมหาสมจินต์ สุมมาปญโญ (วันจันทร์), “นรกและสวรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, หน้า ๕๐-๕๑.

^{๕๔} กรมศิลปากร, จักรกภาพที่ปณีของพระสิริมังคลาจารย์, (กรุงเทพฯ : เซ็นทรัลเอ็กเพรสศึกษาการพิมพ์, ๒๕๒๓), หน้า ๕๗.

ท่าน แม้อำมาตย์ชื่อสิริคุตก็มีจำนวน ๔ ท่านเท่ากัน พญาขมแลอำมาตย์สิริคุตพิจารณาเรื่องควรและ
ไม่ควร ตัดสินไปตามกรรม...”^{๕๕}

นรกตามที่มีชื่อปรากฏเหล่านี้ เรียกว่า ขมโลกนรก ซึ่งเป็นนรกระดับที่ ๑ ตั้งอยู่ถัด
จาก อุสสทนรก นอกจากนี้ ยังปรากฏชื่ออุสสทนรกซึ่งเป็นนรกบริวารของมหานรก ๘ ชุมนี้
เป็นนรกระดับที่ ๒ รองจากมหานรก เท่าที่ปรากฏชื่อมี ๓๐ ชุม คือ^{๕๖}

๑. เวตรณีนทีนรก	๒. สุนัขนรก
๓. สัตว์โขดิกนรก	๔. อังการกาสุนรก
๕. โลหกุมภีนรก	๖. โลหกุมภีนรก (อีกชุมหนึ่ง)
๗. กุสนทีนรก	๘. ตุทนนรก
๙. โอรัพภิกาทินรก	๑๐. มุตตกรีสปุณณรทนนรก
๑๑. อโยโลหิปุพพุณณรทนนรก	๑๒. กุฎการินรก
๑๓. อติจารินิตถีนรก	๑๔. ชลิตอังกการปุณณนรก
๑๕. มิจฉาทิภูสิณนรก	๑๖. ชุรธาณนรก
๑๗. ภูกสิมพลีนรก	๑๘. มิกคฤททาทินรก
๑๙. ขาโรทกนทีนรก	๒๐. ชุรตัญญิตนรก
๒๑. วาลเวณฐุมหายันตนรก	๒๒. อัพพุนนรก
๒๓. นิรัพพุนนรก	๒๔. อพพุนนรก
๒๕. อภูณนรก	๒๖. โสคันธิกนรก
๒๗. อุปลนรก	๒๘. ปทุมนรก
๒๙. คัพภปาดนนรก	๓๐. กุณปนรก

มีนรกอีกชุมหนึ่งที่อยู่นอกจักรวาลนี้ไป คือ โลกัณตนรก (โลกันตริกนรก) อยู่ตรง
รอยต่อระหว่างจักรวาลนี้กับจักรวาลอื่น^{๕๗}

และเป็นที่น่าสังเกตว่าชื่อของนรกทั้งหมดนี้ เป็นการตั้งชื่อตามลักษณะของสถานที่ที่
สัตว์นรกถูกลงโทษ ถ้ามีการตั้งชื่อตามอาณาเขตของมหานรกทั้งหมด ทุกตารางพื้นที่จะมีชื่อนรก
มากกว่านี้ เพราะมหานรกแต่ละชุมมีบริเวณใหญ่มาก นรกแต่ละชุม เรียกชื่อตามลักษณะของ

^{๕๕} กรมศิลปากร, *โลกที่ปกสารของพระสังฆราชเมธีกร*, (กรุงเทพฯ : สามัญนิติบุคคล สหประชา
พานิชย์, ๒๕๒๕), หน้า ๑๓-๑๔.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖-๑๗.

^{๕๗} กรมศิลปากร, *จักรวาลที่ป็นของพระสิริมงคลจารย์*, หน้า ๑๑๖.

สถานที่ก็มี ตามลักษณะของการลงโทษของนายนิริยะบาลก็มี ตามวัตถุสิ่งของ หรือสัตว์ที่อยู่ประจำในนรกนั้นก็ มี ตามบาปกรรมที่สัตว์นรกเคยทำไว้เมื่อครั้งเป็นมนุษย์ก็มี ^{๑๐๒}

“...ฎีกาปาตาลวรรคว่า นรกขุมใด นายนิริยะบาลทำเครื่องหมายด้วยด้ายดำของช่างไม้ แล้วใช้มีดกร่างกายของสัตว์นรกตามแนวด้าย นรกนั้นจึงชื่อว่ากาฬสุตตะ อรรถกถาสังกัจจายก ว่านายนิริยะบาลร้องคำราม ถืออาวธนานาชนิดอันลุกโพลงติดตามพวกสัตว์นรกไปมาบนแผ่นดิน เหล็กอันลุกโพลง ประหารแล้วให้ด้ายดำอันลุกโพลงตกลงไปยังสัตว์นรกผู้ล้มลงบนดินอันลุกโพลง นายนิริยะบาลถือขวานอันลุกโพลง คำรามร้อง เหมือนพวกสัตว์นรกซึ่งร้องโหยหวนอยู่ให้ เป็น ๘-๑๖ ส่วนตามแนวด้ายดำในนรกนี้ เพราะเหตุนั้น นรกนี้จึงชื่อว่า กาฬสุตตะ...”^{๑๐๓}

“...ฎีกาปาตาลวรรคว่า นรกชื่อว่า อวิจิ (อเวจี) เพราะไม่มีแม่วิจิ คือแม่เศษแห่งความสุข ในนรกขุมนี้ หรือเพราะไม่มีวิจิคือความสุขในนรกขุมนี้ อรรถกถาสังกัจจายก ว่า นรกขุมนี้ชื่อว่า มหาวิจิ แปลว่า วิจิใหญ่ในนรกนั้น เปลวไฟ ตั้งขึ้นจากฝาด้านตะวันออกเป็นต้น พุ่งตรงไปกระทบ ฝาด้านตะวันตกเป็นต้น และเปลวไฟนั้นทะลุฝากินเนื้อที่ ออกไปข้างนอกอีก ๑๐๐ โยชน์ เปลวไฟ ตั้งขึ้นข้างล่าง พุ่งขึ้นไปกระทบข้างบน ตั้งขึ้นข้างบน พุ่งไปกระทบข้างล่าง ชื่อว่าช่องว่างแห่งเปลวไฟไม่มีในนรกขุมนี้...”^{๑๐๔}

“...ในสุนขนรก สุนัขทั้งหลาย แต่ละตัวโตเท่าช้างขนาดใหญ่ มี ๔ สีด้วยกัน คือ ดำ ขาว ดำ และเหลือง ไล่กัดสัตว์นรกบนแผ่นดินเหล็กอันลุกโพลง รวากะไลเนื้อ ยังสรีระประมาณ ๓ คาวุต (๓๐๐ เส้น) ของสัตว์นรกเหล่านั้นให้ล้มลง ณ แผ่นดินเหล็กอันลุกโพลง...”^{๑๐๕}

“...ในอติจารินิตตินรก นรกที่หญิงซึ่งประพฤตินอกใจสามีหมกไหม้อยู่ หญิงเป็นอัน มากมีตัวอันแตกพะ รูปร่างกายเกลียดราวกะโศศีระษะขาด เปื้อนเประด้วยหนองและเลือด เข้าไปในแผ่นดินอันลุกโพลงเป็นนิคย์แก่สะเอว ...”^{๑๐๖}

๒.๔.๒ สถานที่ตั้งเมืองนรก

ในคัมภีร์พระไตรปิฎก พระพุทธเจ้าตรัสถึงอาณาเขตของโลกว่า พระจันทร์พระอาทิตย์ส่องแสงสว่างไปไกลถึงที่ใด อาณาเขตของโลกก็มีกำหนดประมาณเท่านั้น โลกมีทั้งหมดจำนวน

^{๑๐๒} กรมศิลปากร, จักรกภาพที่ปนิของพระสิริมังคลาจารย์, หน้า ๑๐๕.

^{๑๐๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๐.

^{๑๐๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๒.

^{๑๐๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๖.

^{๑๐๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๘.

๑,๐๐๐ โลก แต่ละโลกมีพระจันทร์พระอาทิตย์ ทวีปใหญ่ ๔ ทวีป มหาสมุทร ภูเขา เทวดาทุกชั้น
ประจำอยู่เหมือนกันทุกโลก

“...พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเรื่องนี้ว่า อานนท์ สหัสสีโลกธาตุเท่าโอกาสที่ดวงจันทร์
และดวงอาทิตย์โคจรส่องทิศทั้งหลายให้สว่างรุ่งโรจน์ ในสหัสสีโลกธาตุนั้น มีดวงจันทร์ ๑,๐๐๐
ดวง มีดวงอาทิตย์ ๑,๐๐๐ ดวง มีขุนเขาสีเนรุ ๑,๐๐๐ ลูก มีชมพูทวีป ๑,๐๐๐ มีอปรโคยาน
ทวีป ๑,๐๐๐ มีอุตตรกुरुทวีป ๑,๐๐๐ มีบุพพิเทททวีป ๑,๐๐๐ มีมหาสมุทร ๔,๐๐๐ มีท้าว
มหाराช ๔,๐๐๐ มีเทวโลกชั้นจาตุมหาราช ๑,๐๐๐ มีเทวโลกชั้นดาวดึงส์ ๑,๐๐๐ มีเทวโลกชั้น
ยามา ๑,๐๐๐ มีเทวโลกชั้นดุสิต ๑,๐๐๐ มีเทวโลกชั้นนิมมานรดี ๑,๐๐๐ มีเทวโลกชั้นปรนิม
มิตวสวัตตี ๑,๐๐๐ มีพรหมโลก ๑,๐๐๐ นี้เรียกว่า สหัสสีโลกธาตุขนาดเล็ก โลก ๑,๐๐๐
คูณด้วยโลกธาตุขนาดเล็กนั้น นี้เรียกว่า สหัสสีโลกธาตุขนาดกลาง โลก ๑,๐๐๐ คูณด้วยสหัสสี
โลกธาตุขนาดกลางนั้น นี้เรียกว่า สหัสสีโลกธาตุขนาดใหญ่...”^{๑๑๑}

คัมภีร์โลกศาสตร์ได้ขยายความเพิ่มเติมอีกว่า

“...มีปานาค (พิภพนาค) ๔,๐๐๐ พิภพรุกข ๔,๐๐๐ ภูเขา ๔,๐๐๐ ภูเขาใหญ่
สัตตสีทันคร ๔,๐๐๐ มหานรก ๘ ขุม ขุมละ ๔,๐๐๐ มหาสมุทร ๔,๐๐๐...”^{๑๑๒}

ข้อความที่ขยายออกไปนั้น กล่าวถึงมหานรก ๘ ขุมด้วย แต่ยังไม่ได้ระบุว่า มหานรก
๘ ขุม อยู่ได้พื้นแผ่นดินใหญ่นี้ พระพุทธเจ้าเมื่อตรัสถึงองค์ประกอบของแผ่นดิน ก็ไม่ได้ตรัสถึง
มหานรกว่าตั้งอยู่ส่วนใดของแผ่นดินนี้

“...มหาปฐพีที่ตั้งอยู่บนน้ำ น้ำตั้งอยู่บนลม ลมตั้งอยู่บนอากาศ เวลาที่ลมพายุพัดแรง
ย่อมทำให้น้ำกระเพื่อม น้ำที่กระเพื่อม ย่อมทำให้แผ่นดินไหวตาม...”^{๑๑๓}

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกยังไม่มีข้อความที่แสดงที่ตั้งของเมืองนรกไว้อย่างชัดเจน มีเพียง
ข้อความที่แสดงนัยว่า “มหานรก” ตั้งอยู่ข้างล่างต่ำกว่าภูมินี้ (พื้นแผ่นดิน) สวรรค์อยู่สูงเหนือภูมินี้
ขึ้นไป และมนุษย์โลกบนพื้นดินนี้เอง

“...สภาวะธรรมที่เป็นกามาวจร เป็นไฉน ชันธ ชาติ อายตนะ รูป เวทนา สัญญา
สังขาร วิญญาณที่ท่องเที่ยวอยู่ในภูมินี้ ที่นับเนื่องในภูมินี้ ในระหว่างนี้ คือ เบื้องล่างกำหนด
เอาอเวจีนรกเป็นที่สุด เบื้องบนกำหนดเอาเหล่าเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตตีเป็นที่สุด สภาวะธรรม
เหล่านี้ชื่อว่า เป็นกามาวจร...”^{๑๑๔}

^{๑๑๑} อจ.ทก. (ไทย) ๒๐/๘๑/๓๐๖-๓๐๗.

^{๑๑๒} กรมศิลปากร, จักรกภาพที่ป็นของพระสิริมังกลาจารย์, หน้า ๑๐๘.

^{๑๑๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๑/๑๑๗.

^{๑๑๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๐/๖๖๗.

แต่ข้อความในคัมภีร์พระไตรปิฎก ไม่ได้คำนวณออกมาเป็นตัวเลขว่า จากโลกมนุษย์ลงไปถึงมหานครขุมแรก (สัตยชีวนรก) มีระยะทางเท่าไร และจากโลกมนุษย์ขึ้นไปถึงสวรรค์ชั้นแรก (จาตุมหาราชิก) มีระยะทางเท่าไร ในคัมภีร์โลกศาสตร์กล่าวถึงภูเขาสีเนรุ (สุเมรุ) ซึ่งถือเป็นศูนย์กลางจักรวาล และได้พรรณาลักษณะของภูเขาไว้อย่างละเอียด ข้อความเหมือนกับที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นบางส่วนเท่านั้น

“...ภูเขาสีเนรุห้อยลงไปในมหาสมุทร ๘๔,๐๐๐ โยชน์ สูงขึ้นไปในอากาศ ๘๔,๐๐๐ โยชน์ บริเวณรอบภูเขาสีเนรุ เป็นที่อยู่ของท้าวมหาราชทั้ง ๔ และบริวาร ในจักรวาลนี้ อาณาเขตพระจันทร์ ๔๕ โยชน์ อาณาเขตของพระอาทิตย์ ๕๐ โยชน์ ภูเขาดวงดึงส์ ๑๐,๐๐๐ โยชน์ ภูพอสูร ๑๐,๐๐๐ โยชน์ อเวจีมหานคร ๑๐,๐๐๐ โยชน์...”^{๑๑๑}

ข้อความนี้ยังไม่ได้ระบุเช่นกันว่า “มหานคร” ตั้งอยู่ที่ส่วนไหนของจักรวาล แต่มีข้อความที่พอจะกำหนดได้ว่ามหานครตั้งอยู่ที่ไหน และห่างจากโลกมนุษย์เป็นระยะทางประมาณเท่าไร

“...แต่เมื่อถึงเมืองอสูรถึงมनुสสภูมิ เป็นระยะทาง ๘๔,๐๐๐ โยชน์ จากมनुสสภูมิ ถึงชั้นจาตุมหาราชิกา เป็นระยะทาง ๔๒,๐๐๐ โยชน์ จากชั้นจาตุมหาราชิกาถึงชั้นดาวดึงส์ก็เหมือนกัน...”^{๑๑๒}

เมืองอสูรนั้นเป็นภูมิหนึ่งในอบายภูมิ ๔ ซึ่งอยู่ในกลุ่มเดียวกันกับมหานคร และคัมภีร์อรรถกถากล่าวว่า เมืองอสูรมีเนื้อที่ประมาณ ๑๐,๐๐๐ โยชน์ เกิดขึ้น ณ พื้นเบื้องล่างภูเขาสีเนรุ ข้อความนี้เป็นหลักฐานยืนยันว่า เมืองอสูรอยู่ใต้พื้นแผ่นดินใหญ่ภายใต้มหาสมุทรลงไปอีก มหานครซึ่งเป็นภูมิกลุ่มเดียวกันน่าจะอยู่ใกล้เคียงกัน และอยู่ห่างจากโลกมนุษย์ประมาณ ๓๕๒,๔๐๐ โยชน์^{๑๑๓}

๒.๔.๓ อายุของสัตว์นรก

กำหนดอายุของสัตว์นรคนั้นนานมาก แม้แต่พระพุทธองค์ก็ทรงมีความลำบากพระหทัยเมื่อตรัสถึงกำหนดอายุของพวกสัตว์นรก กำหนดอายุของสัตว์นรคนับได้โดยการยกข้ออุปมาเปรียบเทียบเท่านั้น ไม่มีการคำนวณเป็นตัวเลขที่แน่นอน แนวคิดนี้ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา

^{๑๑๑} กรมศิลปากร, โลกที่ปกสารของพระสังฆราชเมธีกร, หน้า ๑๖๘.

^{๑๑๒} กรมศิลปากร, จักกวาพทีปนีของพระสิริมังคลาจารย์, หน้า ๒๑๓.

^{๑๑๓} กรมศิลปากร, โลกที่ปกสารของพระสังฆราชเมธีกร, หน้า ๑๕๒-๑๕๔.

“...พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “ภิกษุ ประมาณอายุในปทุมมรณานันท์ ประมาณอายุในปทุมมรณานั้นยากที่จะนับได้ว่า ‘ประมาณเท่านี้ปี ประมาณ ๑๐๐ ปีเท่านี้ ประมาณ ๑,๐๐๐ ปีเท่านี้ ประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ ปีเท่านี้’” ภิกษุทูลถามว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์พอจะยกอุปมาได้หรือไม่พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ได้ ภิกษุ” แล้วตรัสว่า “ภิกษุ หนึ่งเกวียนเมล็ดงาของชาวโกศลมีอัตรา ๒๐ ขาริ ล่วงไปแล้ว ๑๐๐,๐๐๐ ปี บุรุษจึงนำเมล็ดงาออกจากเกวียนนั้นหนึ่งเมล็ด เมล็ดงาหนึ่งเกวียนของชาวโกศลซึ่งมีอัตรา ๒๐ ขารินั้น จะพึงหมดไปโดยทำนองนี้เร็วกว่า แต่ว่า ๑ อัพพุนทรก หาดหมดไปไม่ ๒๐ อัพพุนทรก เป็น ๑ นิรัพพุนทรก ๒๐ นิรัพพุนทรก เป็น ๑ อพัพพุนทรก ๒๐ อพัพพุนทรก เป็น ๑ อุหุนทรก ๒๐ อุหุนทรก เป็น ๑ อัญญุนทรก ๒๐ อัญญุนทรก เป็น ๑ กุมุทุนทรก ๒๐ กุมุทุนทรก เป็น ๑ โสคันธิกนทรก ๒๐ โสคันธิกนทรก เป็น ๑ อุปปลนทรก ๒๐ อุปปลนทรก เป็น ๑ ปุณฺฑริกนทรก ๒๐ ปุณฺฑริกนทรก เป็น ๑ ปทุมมรณก ภิกษุ โภกกาลิกภิกษุไปเกิดในปทุมมรณ เพราะมีจิตผูกอาฆาตในสารีบุตรและโมคคัลลานะ”^{๑๑๔}

“...กำหนดอายุของสัตว์ที่เกิดในอัพพุนทรก กำหนดด้วยวิธีนี้ คือ เมล็ดงา ๑ วาหะ (๑ วาหะ มีเมล็ดงาจำนวน ๔,๐๕๖,๐๐๐,๐๐๐ เมล็ด) ล่วงไป ๑๐๐ ปี จึงหยิบทิ้งไป ๑ เมล็ด จนหมดเมล็ดงา ๑ วาหะ เป็นประมาณอายุของสัตว์ที่บังเกิดในอัพพุนทรก...”^{๑๑๕}

คัมภีร์โลกศาสตร์มีการเทียบอายุของสัตว์ในมหานทรก ๘ ขุมกับอายุของพวกเทวดากามาวจร ๖ ชั้น โดยการผสมผสานข้อความจากคัมภีร์พระไตรปิฎก กับข้อความจากคัมภีร์อนุฎีกาวิภังคปกรณ์ซึ่งขยายความในเรื่องเดียวกัน

“...อนุฎีกาวิภังคปกรณ์ว่า อาจารย์บางพวกกล่าววว่า ประมาณอายุของเทพชั้นจาตุมหาราชิกา (๕๐๐ ปีทิพย์) เท่ากับคืนและวันหนึ่ง ในสัตยชีวนทรก ...๕๐๐ ปีโดยปีนั้น เป็นประมาณอายุในสัตยชีวนทรก ประมาณอายุของเทพชั้นดาวดึงส์ (๑,๐๐๐ ปีทิพย์) เท่ากับคืนและวันหนึ่งในกาฬสุตตนทรก...๑,๐๐๐ ปีโดยปีนั้น เป็นประมาณอายุในกาฬสุตตนทรก ประมาณอายุของเทพชั้นยามะ(๒,๐๐๐ ปีทิพย์) เท่ากับคืนและวันหนึ่งในสังฆาตทรก ...๒,๐๐๐ ปีโดยปีนั้นเป็นประมาณอายุในสังฆาตทรก ประมาณอายุของเทพชั้นคูลิต (๔,๐๐๐ ปีทิพย์) เท่ากับคืนและวันหนึ่งในโรรูนทรก...๔,๐๐๐ ปีโดยปีนั้น เป็นประมาณอายุในโรรูนทรก ประมาณอายุของเทพชั้นนิมมานรดี (๘,๐๐๐ ปีทิพย์) เท่ากับคืนและวันหนึ่งในมหาโรรูนทรก...๘,๐๐๐ ปีโดยปีนั้น เป็นประมาณอายุในมหาโรรูนทรก ประมาณอายุของเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี (๑๖,๐๐๐ ปีทิพย์) เท่ากับ

^{๑๑๔} อภ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๘๕/๒๐๓.

^{๑๑๕} กรมศิลปากร, โลกที่ปกสารของพระสังฆราชเมธีกร, หน้า ๑๖.

คืนและวันหนึ่งในตาปนนรก ...๑๖,๐๐๐ ปีโดยปีนั้น เป็นประมาณอายุในตาปนนรก กิ่งอันตรกัป
ระยะเวลาที่โลกอายุครั้งหนึ่งก่อนจะแตก เป็นประมาณอายุในมหาตาปนนรก อันตรกัปหนึ่ง เป็น
ประมาณอายุในอเวจีนรก...”^{๑๑๖}

ตัวอย่างตารางเปรียบเทียบระหว่างอายุของสัตว์นรก – เทวดา – มนุษย์

สัญชีวนรก	จาตุมหาราชิก	มนุษย์
๑ วันนรก	๕๐๐ ปีทิพย์	๕,๐๐๐,๐๐๐ ปีมนุษย์
๑ เดือนนรก	๑๕,๐๐๐ ปีทิพย์	๒๓๐,๐๐๐,๐๐๐ ปีมนุษย์
๑๒ เดือนนรก	๑๘๐,๐๐๐ ปีทิพย์	๓,๒๔๐,๐๐๐,๐๐๐ ปีมนุษย์
๕๐๐ ปีนรก	๕๐,๐๐๐,๐๐๐ ปีทิพย์	๑,๖๒๐,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐ ปีมนุษย์

กาฬสตตนรก	ดาวดึงส์	มนุษย์
๑ วันนรก	๑,๐๐๐ ปีทิพย์	๓๖,๐๐๐,๐๐๐ ปีมนุษย์
๑ เดือนนรก	๓๐,๐๐๐ ปีทิพย์	๑,๐๘๐,๐๐๐,๐๐๐ ปีมนุษย์
๑๒ เดือนนรก	๓๖๐,๐๐๐ ปีทิพย์	๑๒,๙๖๐,๐๐๐,๐๐๐ ปีมนุษย์
๑,๐๐๐ ปีนรก	๓๖๐,๐๐๐,๐๐๐ ปีทิพย์	๑๒,๙๖๐,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐ ปี มนุษย์

ที่มา : พระมหาสมจินต์ สมุมาปญฺโญ (วันจันทร์)^{๑๑๗}

๒.๔.๔ อาหารของสัตว์นรก

การพรรณนาอาหารของสัตว์นรกในคัมภีร์โลกศาสตร์นั้น เป็นการเชื่อมทฤษฎี เพราะ
ในคัมภีร์พระไตรปิฎกไม่ได้กล่าวถึงอาหารของสัตว์นรกไว้โดยตรง แต่มีข้อความที่บ่งถึงปัจจัย
เครื่องยังชีพของสัตว์และสภาพความเป็นอยู่ของสัตว์ในนรกว่า

^{๑๑๖} กรมศิลปากร, จักรกวางทิปนิของพระสิริมังคลาจารย์, หน้า ๒๐๒.

^{๑๑๗} พระมหาสมจินต์ สมุมาปญฺโญ (วันจันทร์), “นรกและสวรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”,
หน้า ๕๘-๕๙.

“...อะไรชื่อว่า หนึ่ง ที่ชื่อว่า หนึ่ง ได้แก่ สัตว์ทั้งปวงดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร ๑
อะไรชื่อว่า สอง ที่ชื่อว่า สอง ได้แก่ นามและรูป อะไรชื่อว่า สาม ที่ชื่อว่า สาม
ได้แก่ เวทนา ๓...”^{๑๑๘}

“...นายนิรยบาลจับเขาเอาทำขึ้น เอาศิระลง ทุ่มลงในโลหกุมภี(หม้อทองแดง) อัน
ร้อนแดงลุกเป็นแสงไฟ คนพาลนั้นถูกต้มเดือดจนตัวพองในโลหกุมภีนั้น เขาเมื่อถูกต้มเดือดจน
ตัวพองในโลหกุมภีนั้น บางครั้งลอยขึ้น บางครั้งจมลง บางครั้งลอยขวาง เขาเสวยทุกขเวทนา
กล้าอย่างหนัก เผ็ดร้อน อยู่ในโลหกุมภีอันร้อนแดงนั้น แต่ยังไม่ตายตราบเท่าที่บาปกรรมยังไม่สิ้น
ไป...”^{๑๑๙}

พระอรรถกถาจารย์ได้ถือเอาข้อความทั้ง ๒ ตอนนี้จากพระไตรปิฎก นำไปขยาย
ความเพิ่มเติมโดยเชื่อมโยงไปถึงทฤษฎีอาหาร ๔

“... อาหาร ๔ ชนิดนี้ ย่อมมีเพื่อความดำรงอยู่ของหมู่สัตว์ผู้เกิดแล้ว หรือเพื่อ
อนุเคราะห์เหล่าสัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด อาหาร ๔ ชนิด อะไรบ้าง คือ

๑. กวฬิงการาหาร (อาหารคือคำข้าว) หยาบบ่าง ละเอียดบ่าง
๒. ผัสสาหาร (อาหารคือการสัมผัส)
๓. มโนสัญเจตนาหาร (อาหารคือความจงใจ)
๔. วิญญาณาหาร (อาหารคือวิญญาณ) ...”^{๑๒๐}

แล้วสรุปลงเป็นทฤษฎีว่าด้วยอาหารของสัตว์นรกว่า

“...สัตว์นรกดำรงอยู่ในนรกเพราะบาปกรรม และยังไม่ตายตราบเท่าที่บาปกรรมยังไม่
สิ้นไป บาปกรรมเป็นปัจจัยให้สัตว์นรกดำรงอยู่ได้ เพราะเหตุนี้ บาปกรรมจึงเป็นอาหารของสัตว์
นรคนั้นจัดอยู่ในประเภทอาหารปัจจัย...”^{๑๒๑}

การนำเสนอเรื่องอาหารของสัตว์นรกในคัมภีร์โลกศาสตร์ ซึ่งได้แนวความคิดโดยตรง
มาจากคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา จึงเป็นการนำทฤษฎีนั้นมาแล้วนำข้อความอื่นมาเชื่อมต่อ
อีก เพื่อให้พิสดารยิ่งขึ้น โดยมีสาระสำคัญดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น

^{๑๑๘} จุ.บุ. (ไทย) ๒๕/๖๘๑/๕.

^{๑๑๙} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๕๐/๒๕๕.

^{๑๒๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๐/๘๔.

^{๑๒๑} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถา แปล : สัทธัมมปกาสินี อรรถกถา เอกนิเทศ,
(กรุงเทพมหานคร : เฉลิมชาญการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๑๘๑-๑๘๒.

๒.๔.๕ ความหมาย ประเภท และลักษณะของสวรรค์

คัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาไม่ได้ให้คำจำกัดความของคำว่า “สักคะ สวรรค์” ไว้เลย ในคัมภีร์โลกศาสตร์จึงไม่ปรากฏข้อความที่ว่าด้วยความหมายของสวรรค์ คงมีการวิเคราะห์เฉพาะคำว่า “เทวะ” หรือ “เทวดา” ซึ่งเป็นประชากรชาวสวรรค์เท่านั้น โดยอ้างอิงคัมภีร์อรรถกถาและฎีกา

“...ชื่อว่า เทวะ เพราะเล่นด้วยกามคุณ ๕ หรือฤทธิ์วิเศษนานาชนิด เล่นด้วยอานุภาพของตน มีความรุ่งเรืองสว่างไสวดำเนินไปในอากาศ เป็นผู้ที่มนุษย์ยึดถือเอาว่าเป็นที่พึ่ง ควรแก่การสรรเสริญ ชื่อว่า เทวะ เพราะเพลิดเพลินเล่นด้วยกามคุณหรืออยู่ด้วยกามคุณ เป็นผู้รุ่งเรืองด้วยอานุภาพแห่งบุญที่กระทำไว้ จะไปในที่ไหนถึงดวงมมีความโดดเด่น จะปรารถนาสิ่งใดก็ได้สมดังปรารถนาทุกประการ...”^{๑๒๒}

ส่วนลักษณะและประเภทของสวรรค์ เป็นการนำเสนอข้อความจากคัมภีร์พระไตรปิฎกผสมผสานกับข้อความจากคัมภีร์อรรถกถาและข้อความจากคัมภีร์ฎีกา โดยการเรียงลำดับข้อความแบบผสมผสานกัน แล้วทำให้เนื้อหามีความวิจิตรมากขึ้น

“...เทพชื่อว่า นิมมานรดี เพราะในเวลาທີ່ตั้งใจใน โภคะ (สิ่งของเครื่องอุปโภคบริโภค) เกินกว่าที่บุญกรรมจัดไว้ให้ตามปกติ ก็นิรมิตเอาตามที่ชอบใจแล้วยินดี...”

“...อรรถกถาวิภังคปกรณ์ และมูลปริยายสูตร และฎีกาสมจิตตะสูตรว่า เทพชื่อว่า สุกกิมหะ เพราะเรียวยาวกระจายด้วยรัศมีอันงามเจิดจ้า ประกอบด้วยสิริเสมอเหมือนก้อนทองอันสุกสว่างที่ตั้งไว้ใน หีบทอง...”^{๑๒๓}

“...ที่เป็นภูเขายุคันธราชทิศอุดร มีบุรีชื่อว่า เวสสวณา ท้าวเวสสวัณ (เวสสุวัณ) มหาราชประทับอยู่ประจำในบุรีนั้น แผ่เทวอาณาไปจนตลอดจักรวาลทิศอุดร ท้าวเธอเป็นอธิบดีของพวักขัณ ในบุรีของท้าวเวสสวัณมหาราชนั้น มีของบริโภครวมมูล เพราะเหตุนั้น บุรีนั้นจึงชื่อว่า อาลมันทา...”^{๑๒๔}

ประเภทของสวรรค์ในคัมภีร์โลกศาสตร์ แบ่งเป็น ๒๖ ชั้นแยกเป็นสวรรค์ชั้น กามาวจร ๖ ชั้น รูปาวจร ๑๖ ชั้น และ อรูปาวจร ๔ ชั้น เหมือนกันกับในคัมภีร์พระไตรปิฎก

^{๑๒๒} กรมศิลปากร, จักรกภาพที่ปี่นึ่งของพระสิริมังคลาจารย์, หน้า ๑๑๑-๑๑๒.

^{๑๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๖-๑๓๗.

^{๑๒๔} กรมศิลปากร, โลกบัญญัติของพระสัทธัมมโมฆเถระ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรไทย, ๒๕๒๘), หน้า ๓๘.

ผิดกันแต่เพียงว่าคัมภีร์โลกศาสตร์ได้มีการพรรณาลักษณะของสวรรค์ไว้อย่างงดงาม ด้วยความประสงค์ที่จะให้เกิดความเลื่อมใสของสาธุชนเป็นที่ตั้ง

๒.๔.๖ ที่ตั้งของสวรรค์

คัมภีร์พระไตรปิฎก แม้จะแสดงโดยนัยว่า สวรรค์ตั้งอยู่เหนือแผ่นดินใหญ่นี้ขึ้นไป นรกอยู่ใต้แผ่นดินใหญ่นี้ลงไป แต่ไม่เคยคำนวณออกมาเป็นตัวเลขเลยว่า จากเมืองมนุษย์ขึ้นไปถึงเมืองสวรรค์เป็นระยะทางเท่าไร และจากเมืองมนุษย์ลงไปยังเมืองนรกเป็นระยะทางเท่าไร ส่วนคัมภีร์โลกศาสตร์กำหนดแน่นอนว่าสวรรค์อยู่สูงเหนือแผ่นดินใหญ่นี้ขึ้นไป และคำนวณออกมาเป็นตัวเลขแน่นอน แนวคิดนี้ปรากฏมาก่อนแล้วในหนังสือไตรภูมิพระร่วง

“แต่แผ่นดินเราอยู่ขึ้นไปเบื้องบนได้ ๓๓๖,๐๐๐,๐๐๐ ผิจจะนับด้วยโยชน์ได้ ๔๖,๐๐๐ โยชน์ได้ ว่าถึงชั้นฟ้าอันชื่อว่าจาตุมหาราชิกาภูมิ อันตั้งอยู่เหนือจอมเขาอุกันธรฝ่ายตะวันตก ตะวันออกก็มี...”^{๑๒๕}

และในคัมภีร์โลกศาสตร์ซึ่งรจนาขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๒๐ (พ.ศ. ๒๐๘๖) ได้เสนอแนวคิดลักษณะเดียวกันนี้อย่างพิสดาร

“...จากนุสสภูมิถึงชั้นจาตุมหาราชิกา เป็นระยะทาง ๔๒,๐๐๐ โยชน์ (ไตรภูมิว่า ๔๖,๐๐๐ โยชน์) จากชั้นจาตุมหาราชิกาถึงชั้นดาวดึงส์ก็เหมือนกัน จากชั้นดาวดึงส์ถึงชั้นยามะ เป็นระยะทาง ๔๓๔,๔๐๐ โยชน์ จากชั้นยามะถึงชั้นดุสิต เป็นระยะทาง ๓๘๔,๘๐๐ โยชน์ จากชั้นดุสิตถึงชั้นนิมมานรดี เป็นระยะทาง ๑,๑๓๕,๒๐๐ โยชน์ จากชั้นนิมมานรดีถึงชั้นปรนิมมิตวสวัตดี เป็นระยะทาง ๑,๔๘๕,๖๐๐ โยชน์...”^{๑๒๖}

๒.๔.๗ อายุของเทวดา

คัมภีร์โลกศาสตร์แสดงกำหนดอายุของเทวดาตามนัยที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถานั้นเอง แต่มีความแตกต่างกันเล็กน้อยในด้านการใช้ศัพท์เรียกกำหนดเวลา กำหนดอายุของพวกเทวดานี้ ถ้าคำนวณออกมาเป็นตัวเลขในภาษามนุษย์จริงๆ แล้ว ไม่สามารถกระทำได้ เพราะมันล่วงวิสัยแห่งการคำนวณของมนุษย์ แต่ข้อความที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกนั้น เป็นศัพท์บัญญัติที่พระอริยะเจ้าทั้งหลายตั้งขึ้น เพื่อให้สามารถสื่อความหมายที่เข้าใจกันกับมนุษย์ปุถุชนทั้งหลายได้

^{๑๒๕} กรมศิลปากร, *ไตรภูมิพระร่วงของพระยาสิทธิ*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๐๕), หน้า ๒๐๓.

^{๑๒๖} กรมศิลปากร, *จักรวาลพีธีของพระสิริมงคลจารย์*, หน้า ๒๑๓-๒๑๔.

๕๐๐	ปีทิพย์ เป็นกำหนดอายุ	ของเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา
๑,๐๐๐	ปีทิพย์ เป็นกำหนดอายุ	ของเทวดาชั้นดาวดึงส์
๒,๐๐๐	ปีทิพย์ เป็นกำหนดอายุ	ของเทวดาชั้นยามะ
๔,๐๐๐	ปีทิพย์ เป็นกำหนดอายุ	ของเทวดาชั้นดุสิต
๘,๐๐๐	ปีทิพย์ เป็นกำหนดอายุ	ของเทวดาชั้นนิมมานรดี
๑๖,๐๐๐	ปีทิพย์ เป็นกำหนดอายุ	ของเทวดาปรนิมมิตวสวัตดี
เศษ ๑ ส่วน ๓ กัป	เป็นกำหนดอายุ	ของเทวดาชั้นพรหมปารีสัชชะ
เศษ ๑ ส่วน ๒ กัป	เป็นกำหนดอายุ	ของเทวดาชั้นพรหมปุโรหิตะ
๑ กัป	เป็นกำหนดอายุ	ของเทวดาชั้นมหาพรหมะ
๒ กัป	เป็นกำหนดอายุ	ของเทวดาชั้นปริตตาทะ
๔ กัป	เป็นกำหนดอายุ	ของเทวดาชั้นอัปมาณาทะ
๘ กัป	เป็นกำหนดอายุ	ของเทวดาชั้นอภัสสระ
๑๖ กัป	เป็นกำหนดอายุ	ของเทวดาชั้นปริตตสุกะ
๓๒ กัป	เป็นกำหนดอายุ	ของเทวดาชั้นอัปมาณสุกะ
๖๔ กัป	เป็นกำหนดอายุ	ของเทวดาชั้นสุภิกินหะ
๕๐๐ กัป	เป็นกำหนดอายุ	ของเทวดาชั้นเวหฬผละ
๕๐๐ กัป	เป็นกำหนดอายุ	ของเทวดาชั้นอัสัญญสัคคว์
๑,๐๐๐ กัป	เป็นกำหนดอายุ	ของเทวดาชั้นอวิหะ
๒,๐๐๐ กัป	เป็นกำหนดอายุ	ของเทวดาชั้นอตปปะ
๔,๐๐๐ กัป	เป็นกำหนดอายุ	ของเทวดาชั้นสุทสสะ
๘,๐๐๐ กัป	เป็นกำหนดอายุ	ของเทวดาชั้นสุทสสี
๑๖,๐๐๐ กัป	เป็นกำหนดอายุ	ของเทวดาชั้นอกนิฏฐะ
๒๐,๐๐๐ กัป	เป็นกำหนดอายุ	ของเทวดาชั้นอากาศาณัญญาตนะ
๔๐,๐๐๐ กัป	เป็นกำหนดอายุ	ของเทวดาชั้นวิญญาณัญญาตนะ
๖๐,๐๐๐ กัป	เป็นกำหนดอายุ	ของเทวดาชั้นอากัญญาตนะ
๘๔,๐๐๐ กัป	เป็นกำหนดอายุ	ของเทวดาชั้นเนวสัญญานาสัญญาตนะ ^{๑๒๗}

^{๑๒๗} กรมศิลปากร, จักรกภาพที่หนึ่งของพระสิริมังกลาจารย์, หน้า ๑๕๘-๑๕๙.

๒.๔.๘ อาหารของเทวดา

คัมภีร์โลกศาสตร์ นำเสนอข้อมูลอิงอาศัยรรถกถา ที่กล่าวว่า อาหารของพวกเทวดาชั้น กามาวจรตั้งแต่พวกเทวดาที่อาศัยอยู่ตามพื้น (กุมมัฏฐเทวดา) จนถึงเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตติ เป็นอาหารประเภท กวพิงกาพหาร” คืออาหารที่ทำให้เป็นคำแล้วกลืนกิน

“...อาหารของเหล่ากุมมะเทวดา ละเอียดกว่าพระกระยาหารของพระเจ้าจักรพรรดิ อาหารของเหล่าเทวดาชั้นจาตุมหาราชิก ละเอียดกว่าอาหารของเหล่ากุมมะเทวดา...”^{๑๒๘}

สำหรับอาหารของเหล่าเทวดาชั้นรูปาวจรและอรูปาจรนั้น คัมภีร์โลกศาสตร์ไม่ได้ นำเสนอไว้ ในขณะที่คัมภีร์รรถกถามีการเชื่อมโยงทฤษฎีอาหาร ๔ กับทฤษฎีฌาน ๘

“...พระผู้มีพระภาคตรัสว่า (รูปฌาน ๔ และอรูปรฌาน ๔) จุนทะ เป็นไปได้ที่ภิกษุบาง รูปในธรรมวินัยนี้ สัจจจากามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ ภิกษุนั้น พึงมีความคิดอย่างนี้ว่า ‘เราอยู่ด้วยธรรมเครื่องขัดเกลา กิเลส’ ธรรมคือปฐมฌานนี้ เราไม่กล่าวว่า เป็นธรรมเครื่องขัดเกลากิเลสในอริยวินัย แต่เรา กล่าวว่า เป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ในอริยวินัย...”^{๑๒๙}

แล้วกล่าวอาหารของพวกเทวดา รูปาวจรและอรูปาจร คือ รูปฌานและอรูปรฌาน นั้นเอง โดยอยู่ในฐานะอาหารปัจจัยจัดอยู่ในประเภท มโนสัญเจตนาหาร เพราะเทวดาพวกนี้ เมื่อ ครั้งเป็นมนุษย์พากันเข้าฌานแล้วตายลงในขณะที่ยังอยู่ในฌานนั้นเอง มาเกิดเป็นเทวดาใน รูปาวจรภูมิบ้าง อรูปาวจรภูมิบ้าง

“...วาเสฏฐะและภารทวาชะ สมัยหนึ่ง ครั้นเวลาล่วงเลยมาช้านานโลกนี้เสื่อม เมื่อโลกกำลังเสื่อม เหล่าสัตว์ส่วนมากไปเกิดที่พรหมโลกชั้นอาภัสสระนีกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปีติเป็นภักขา มีรัศมีชานออกจากร่างกาย สมัยหนึ่ง ครั้นเวลาล่วงเลยมาช้านานโลกนี้เจริญขึ้น เมื่อโลกกำลังเจริญขึ้นเหล่าสัตว์ส่วนมากจุติจากพรหมโลกชั้นอาภัสสระมาเป็น อย่างนี้ นึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปีติเป็นภักขา มีรัศมีชานออกจากร่างกาย เทียว สัตว์จะไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน...”^{๑๓๐}

^{๑๒๘} กรมศิลปากร, จักรกภาพที่ปณีของพระสิริมังคลาจารย์, หน้า ๒๐๕.

^{๑๒๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๒/๗๐-๗๑.

^{๑๓๐} ที.ปา (ไทย) ๑๑/๑๑๕/๘๘-๘๙.

“...สัตว์เหล่านี้ เจริญमानใจแล้วเกิด ฉะนั้นก็เป็นปัจจัย (อาหาร) แก่สัตว์เหล่านี้ เหมือนลูกศรที่ยิงไปด้วยกำลังแห่งสายธนู กำลังสายธนูมีกำลังเพียงใด ก็ไปได้เพียงนั้น ฉะนั้น กำลังฉันทปัจจัยมีกำลังเพียงใด ก็สถิตอยู่ได้เพียงนั้น...”^{๑๑๑}

“...เรื่องนรกและสวรรค์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกมีมากก็จริง แต่ไม่ได้กล่าวชัดเจนว่านรกและสวรรค์อยู่ที่ไหน อยู่ห่างโลกมนุษย์นี้เป็นระยะทางเท่าไร ในขณะที่คัมภีร์ชั้นรองคืออรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์วิเสสกำหนดแน่นอน โดยเฉพาะคัมภีร์โลกศาสตร์ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่ผู้รจนามุ่งเสนอแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์โดยเฉพาะ ที่สำคัญคือ เป็นคัมภีร์ที่รจนารขึ้นในยุคที่มีการอธิบายความเรื่องนรกและสวรรค์ไว้อย่างพิสดารแล้ว เนื้อหาของคัมภีร์จึงเป็นการนำเสนอเรื่องนรกและสวรรค์โดยการอ้างอิงข้อความจากคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์ชั้นรองนานาชนิด จนทำให้เรื่องนรกและสวรรค์ในคัมภีร์โลกศาสตร์มีความสมบูรณ์ที่สุด ให้แนววิวกแก่ผู้ศึกษาอย่างชัดเจนที่สุด โดยที่ไม่ต้องให้มีคำถามตามมาอีกว่า นรกคืออะไร? สวรรค์คืออะไร? มีจริงหรือไม่? ตั้งอยู่ที่ไหน?...”^{๑๑๒}

อีกนัยหนึ่ง นรกและสวรรค์ในพระพุทธศาสนานั้นเป็นเพียงส่วนหนึ่งในสังสารวัฏ คือการเวียนว่ายตายเกิด ชีวิตของเราเดินทางไปในสังสารวัฏมีหมุนขึ้นหมุนลง ตกนรกแล้วต่อไปถ้าเรามีกรรมดีก็กลับไปขึ้นสวรรค์ มาเกิดเป็นมนุษย์อีก คนที่เกิดเป็นพระพรหมด้วยกรรมดีบำเพ็ญฉันทสมาบัติต่อไปเมื่อสิ้นบุญแล้วกลับไปตกนรกเพราะมีการมั่วในหนหลังก็ได้ มันก็หมุนเวียนไปมา ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงสอนให้คนสร้างบุญกุศลไว้ในขณะมีชีวิตอยู่

๒.๕ แนวคิดที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

พระพุทธศาสนา หมายถึง หลักแห่งการประพฤติปฏิบัติที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบแล้วนำมาสั่งสอน เพื่อให้บุคคลได้มีความรู้ความเข้าใจและสามารถนำไปประพฤติปฏิบัติเพื่อลดละกิเลสคือความยึดถือแห่งตัวตนเพื่อผลสุดท้ายคือความดับทุกข์โดยสิ้นเชิง ความเชื่อเรื่องนรกและสวรรค์เป็นความเชื่อในทางศาสนา โดยเฉพาะพระพุทธศาสนา ซึ่งมีความสัมพันธ์กับความเชื่อ กฎระเบียบ พิธีกรรม และสัญลักษณ์ที่จะนำพาบุคคลที่มีความเชื่อไปประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขทั้งแก่ตนเองและบุคคลอื่น ได้มีผู้ให้คำนิยามของคำวิทยาศาสตร์ เอาไว้ต่างหาก ดังนี้

^{๑๑๑} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถา แปล : สัทธัมมปาทีน อรรถกถา เอกนิเทศ, (กรุงเทพมหานคร : เฉลิมชาตการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๑๘๐-๑๘๑.

^{๑๑๒} พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ (วันจันทร์), “นรกและสวรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, หน้า ๖๖.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)^{๑๓๓} ได้ให้ความหมายของศาสนาไว้ว่า คำสอน คำสั่งสอน ปัจจุบันใช้หมายถึงลัทธิความเชื่ออย่างหนึ่งๆพร้อมด้วยหลักคำสอน ลัทธิ พิธี องค์กร และกิจการทั่วไปของชุมชนผู้นับถือนลัทธิความเชื่ออย่างนั้นๆทั้งหมด

เดือน คำดี^{๑๓๔} ได้กล่าวไว้ว่า คำว่า “ศาสนา” เป็นภาษาสันสกฤตตรงกับภาษาอังกฤษว่า “Religion” มาจากคำว่า “Relio” ซึ่งเป็นภาษาละติน แปลว่า “สัมพันธ์” หรือ “ผูกพัน” หมายความว่า ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า ตรงกับภาษาบาลีว่า “ศาสนา” แปลว่า คำสั่งสอน “คำสั่ง” หมายถึง ข้อห้ามทำชั่ว ที่เรียกว่า ศีลหรือวินัย และเป็น “คำสอน” หมายถึง คำแนะนำให้ทำความดี เรียกว่า ธรรมะ รวมเรียกว่า ศีลธรรม

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน “ศาสนา คือ ลัทธิความเชื่อของมนุษย์อันมีหลัก คือ แสดงกำเนิดและความสิ้นสุดของโลก เป็นต้น อันเป็นไปในฝ่ายปรมัตถ์ประการหนึ่ง แสดงธรรมเกี่ยวกับบุญอันเป็นไปในฝ่ายศีลธรรมประการหนึ่ง พร้อมลัทธิพิธีที่กระทำตามความเห็นหรือตามคำสอนในความเชื่อนั้น”^{๑๓๕}

พิฑูร มลิวัลย์^{๑๓๖} ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่าศาสนา ตามมติทางพระพุทธศาสนา แปลว่า คำสั่งสอน กล่าวคือ คำสั่ง ได้แก่ คำบังคับให้ทำ ให้ปฏิบัติตาม เป็นข้อห้ามมิให้กระทำ ใ้หังดเว้น อันเป็นส่วนวินัย ก็เป็นบทบัญญัติ เป็นกฎ เป็นระเบียบแห่งความประพฤติ คำสอน ได้แก่ คำแนะนำชี้แจงตลอดการให้การศึกษาอบรม อันเป็นส่วนธรรม คือเป็นหลักสำหรับปฏิบัติ เป็นหน้าที่จะพึงปฏิบัติ เพื่อความดีงามความเจริญก้าวหน้าในชีวิต และเพื่อความบริสุทธิ์ ศาสนา คือจุดรวมแห่งความเคารพนับถืออันสูงสุดของมนุษย์และเป็นสิ่งที่พึงพอใจ ซึ่งมนุษย์ส่วนมากพร้อมใจกันยึดเหนี่ยวตามความพึงพอใจของตน มีองค์ประกอบที่สำคัญคือ มีศาสดาคือผู้ตั้งศาสนา มีคัมภีร์ศาสนา คือข้อความที่จารึกเป็นลายลักษณ์อักษร หลักคำสอนหรือหลักธรรม มีนักบวช คือสาวกผู้สืบต่อศาสนา มีเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์ หรือสิ่งแทนประจำศาสนา เช่น รูปธรรมจักร

^{๑๓๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก หมวดพุทธศาสตร์**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๒๔๔.

^{๑๓๔} เดือน คำดี, **ศาสนาศาสตร์**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๔.

^{๑๓๕} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๕), อ้างใน เดือน คำดี, **ศาสนาศาสตร์**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๔.

^{๑๓๖} พิฑูร มลิวัลย์, **ศาสนาสากล ตอน ๒**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๗), หน้า ๔.

สำหรับพระพุทธศาสนา ไม่กางเขนสำหรับศาสนาคริสต์ พระจันทร์ครึ่งซีกกับดาวสำหรับศาสนาอิสลาม

พระญาณวโรดม ^{๑๑๑} ได้ให้ความหมายของคำว่า “ศาสนา” ไว้ ดังนี้

ศาสนา ได้แก่ ประดิษฐ์กรรมทางความคิดอันสูงสุดยอดของคน ซึ่งมีแต่ของคนเท่านั้นของสัตว์ไม่มี ดังนั้นศาสนาจึงเป็นสมบัติของคน ทำคนให้เป็นคนเพราะมีสมบัติของคน ถ้าคนไร้ศาสนาก็เท่ากับไม่มีสมบัติของคน

ศาสนา คือ คำสั่ง (บังคับให้ทำ) คำสอน (แนะนำชักชวนให้ทำ) คำสั่งสอน การปกครอง เป็นต้น และโดยทั่วไปคือคำสั่งสอน แต่คำสั่งสอนทุกอย่างมิใช่ว่าจะเรียกว่าเป็นศาสนาทั้งหมด แต่คำสั่งสอนที่จะเรียกว่าเป็นศาสนานั้น ต้องมีลักษณะดังนี้ คือ

๑. เป็นคำสั่งสอนที่ประกอบด้วยความเชื่อถือ
๒. เป็นคำสั่งสอนที่ว่าด้วยศีลธรรม จรรยา พร้อมทั้งผลของการปฏิบัติตาม
๓. เป็นคำสั่งสอนที่มีผู้ตั้งหรือเป็นศาสดา ซึ่งรู้ได้ทางประวัติศาสตร์
๔. เป็นคำสั่งสอนที่มีผู้รับผิชอบในการสืบศาสนา เช่น ภิกษุ หรือ บาทหลวง
๕. เป็นคำสั่งสอนที่กวดขันในความจงรักภักดีนับถือศาสนานี้แล้วจะไปนับถือศาสนาอื่นไม่ได้

๖. เป็นศาสนาที่มีผู้นับถือ (ศาสนิกชน) มากพอสมควร

คำสั่งสอนใดประกอบด้วย ๖ ข้อนี้ คำสั่งสอนนั้นจึงเรียกได้ว่า ศาสนา นอกจากนี้เรียกว่า ลัทธิบ้าง ปรัชญาบ้าง โอวาทบ้าง อนุศาสน์บ้าง สั่งสอน ตักเตือนเหล่านั้นบ้าง

ลัทธิ เช่น ลัทธิขงจื้อ ลัทธิเต๋า เป็นต้น

ปรัชญา เช่น ปรัชญาตะวันตก ปรัชญาตะวันออก หรือของคนนั้น คนนี้ เป็นต้น

โอวาท เช่น ในหลวงพระราชทานพระบรมราโชวาทแก่ ทหาร เป็นต้น

อนุศาสน์ เช่น พุทธสอนบ่อยๆ ณ ที่มีคนมากในที่ประชุม

สั่งสอน เช่น พ่อ แม่ สอนลูกเป็นการภายใน

ตักเตือน เช่น ผู้ใหญ่ตักเตือนผู้น้อย ผู้มีอำนาจเหนือกว่าเตือนผู้อยู่ในปกครองของตนเป็นการภายใน หรือเพื่อนเตือนเพื่อน

^{๑๑๑} พระญาณวโรดม, ศาสนาต่างๆ, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑-

๒.๕.๑ แนวคิดที่เกี่ยวกับนรกในพระพุทธศาสนาเถรวาท

คำว่า “นรก” มาจากคำบาลีว่า “นิริยะ” แปลว่า สภาพที่ไม่มีความสุข สภาพที่ไม่มีความสุข สภาพหรือภูมิที่ไม่มีความสุข ไม่มีสมาธิ ไม่มีสติ ไม่มีปัญญา ไม่มีใจ นรกคือภูมิเป็นที่เสวยทุกข์ของคนผู้ทำบาปตายแล้วไปเกิดเป็นแห้วแห่งความทุกข์ไร้เสียดซึ่งความสุขและความเจริญ เป็นภาวะที่ร้อนรน

ที่เรียกว่า “นรก” เพราะพวกที่ไปตกนรก เป็นคนชนิดที่ต้องตกต่ำปราศจากความอึดใจ ปราศจากความชื่นชม ก็พวกที่เป็นนิริยิกสัตว์ (สัตว์นรก) พวกนี้เข้าไปในนรกนั้นด้วยกรรมของตน ทุกคติภูมิแห่งนี้ เลวกว่าภูมิทั้งปวงในกามธาตุ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรก นรกคือแดนหรือภูมิที่เชื่อกันว่า ผู้ทำบาปจะต้องไปเกิดและถูกลงโทษ โดยปริยายหมายถึง แดนที่มีแต่ความทุกข์ทรมาน เป็นโลกที่เต็มไปด้วยความทุกข์ล้วน ปราศจากความสุขโดยสิ้นเชิง สัตว์ผู้ไปเกิดอยู่ในโลกนรกนั้น ไม่มีความสุขแต่สักชนิดหนึ่งเลย เพราะฉะนั้น โลกนี้จึงได้ชื่อว่า “นิรยภูมิ” คือ โลกที่ไม่มีความสุขสบาย นิรยภูมินี้มีอาณาเขตกว้างใหญ่ แ่งเป็นเขตขนาดใหญ่มากมี ขนาดเล็กก็มี เช่นเดียวกับโลกมนุษย์ สถานที่แต่ละแห่งในนิรยภูมินี้ ไม่นิยมเรียกว่า “รัฐหรือประเทศ” แต่นิยมเรียกว่า “ขุม”

นรกตามที่เราคุ้นเคย เป็นเรื่องที่จะได้รับหลังจากตายแล้ว แม้ศาสนาอื่นก็ว่าอย่างนั้น นรกในพระพุทธศาสนาเป็นเพียงส่วนหนึ่งในสังสารวัฏ คือ การเวียนว่ายตายเกิด ชีวิตมนุษย์มีการเปลี่ยนแปลงหมุนขึ้นหมุนลง เรื่องโลกหรือจักรวาล เป็นสิ่งต้องห้ามไม่ควรคิด ในทรรสนะของพระพุทธเจ้า นรกเป็นส่วนหนึ่งของจักรวาล เป็นเรื่องที่พิสูจน์ไม่ได้ในชีวิตนี้สำหรับสามัญชน ถ้าจะพิสูจน์กันจริงๆต้องพิสูจน์ด้วยชีวิตจิตใจ ต้องพิสูจน์เป็นการเฉพาะตัว แม้จะยังพิสูจน์ไม่ได้ว่า นรกตั้งอยู่ที่ส่วนใดของจักรวาล แต่หลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์ของแต่ละศาสนา มีอิทธิพลต่อแนวคิดและวิถีชีวิตของศาสนิกชนมาก การที่ศาสนิกจะแสดงพฤติกรรมได้ออกมาหากรู้อยู่แก่ใจว่าไม่ชอบธรรม เขาย่อมคิดปรุงแต่งต่อไปอีกว่า ผลกรรมที่จะส่งผลถึงกับทำให้ต้องตกนรกหรือไม่ เมื่อคิดถึงนรก อาจจะมีศาสนิกบางคนถึงกับละการกระทำที่ไม่ชอบธรรมนั้นเสีย เรื่องนรกมีอิทธิพลทำให้บุคคลงดการกระทำที่ไม่ชอบธรรมได้ในบางกรณีอย่างนี้ นรกในฐานะที่เป็นภพหรือภูมิ มันจะเหมือนกับชีวิตในโลกนี้ไม่ได้ ถ้าเหมือนกันก็ต้องมองเห็นด้วยตา มันเป็นภาพชีวิตคนละแบบกับโลกมนุษย์ จึงอาจจะซ่อนกันอยู่ที่ตรงไหนก็ได้ อาจจะอยู่ในโลกมนุษย์นี้ แต่อยู่คนละมิติ จึงไม่สามารถมองเห็นด้วยตา^{๑๑๔}

พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนเรื่องกรรม การให้ผลกรรมชั่วและมักตรัสสรุปไว้ตอนท้ายไว้ว่า “คนทำกรรมชั่ว หลังจากที่เขาตายไป จะเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก” นี้เป็นหลักฐานยืนยันได้

^{๑๑๔} พระมหาสมจินต์ สมฺมาปญฺญ (วันจันทร์), “นรกและสวรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, หน้า ๒๔-๒๕.

ว่า พระพุทธเจ้าทรงยอมรับนรก อีกนัยหนึ่งที่จะชี้ให้เห็นว่า พระพุทธองค์ทรงมีทรรศนะเช่นใดต่อนรก ก็คือ ทฤษฎีว่าด้วยเรื่องโลกหน้า โลกหน้าคือโลกที่มนุษย์จะต้องไปเกิดหลังจากตายแล้ว และพระองค์ทรงแนะนำให้บุคคลมีความเชื่อว่า โลกหน้ามีจริง ถึงกับตรัสเตือนคนที่ไม่เชื่อโลกหน้าว่ามีจริง เป็นพวกมิจฉาทิฎฐิ

ตามธรรมดาวิสัยของปุถุชนมีคุณภาพต่ำเกินไปที่จะพิสูจน์เรื่องนรกให้ประจักษ์ชัดแก่ประสาทสัมผัสได้ การพูดถกเถียงกันจึงเป็นการอิงอาศัยของความในคัมภีร์ชั้นต่าง ๆ โดยใช้ภูมิปัญญาอย่างปุถุชนเข้าไปตัดสินตีความแล้วแสดงออกมาทางคำพูด หลักการทางพระพุทธศาสนาคุณจะไม่สนใจข้อสงสัยที่ถกเถียงกันอยู่ แต่จะแสดงจุดยืนในเรื่องนรกไปอีกแนวทางหนึ่ง โดยแสดงข้อเท็จจริงเกี่ยวกับนรกโดยหลักเหตุผลและแสดงปฏิบัติทาที่จะให้เข้าถึงนรก ปฏิบัติทาที่จะให้พ้นไปจากนรก โดยมีพุทธทศฎีกาเป็นหลักฐานยืนยันในเรื่องเหล่านี้อย่างเด่นชัด

นรกในฐานะสถานที่หรือเป็นภพเป็นภูมิที่บุคคลผู้ทำความชั่วจะต้องไปเกิดหลังการตายลงในมนุษยโลกนี้ ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกมาก และมันปรากฏอยู่ในลักษณะเหล่านี้ คือ เป็นข้อความที่พระพุทธองค์ตรัสถึงพระกำลังแห่งสติปัญญาของพระองค์เอง และของพระสาวกที่ทรงคุณวุฒิบางรูปในอันที่จะตรวจสอบดูความเป็นไปของโลกในเรื่องใดก็ได้ เมื่อมีบุคคลมากราบทูลถามพระองค์ หรือเมื่อพระพุทธองค์ประทับอยู่ในโอกาสอันเหมาะสม พระพุทธองค์ก็จะแสดงออกถึงกำลังแห่งสติปัญญาของพระอรหันต์บุคคล

ลักษณะของนรกตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก ถ้าเป็นข้อความที่พระพุทธเจ้าตรัสโดยตรง โดยมาก พระพุทธองค์จะตรัสถึงกรรมชั่วในปัจจุบัน ผลของกรรมชั่วในปัจจุบัน และตรัสสรุปตอนท้ายว่า เมื่อคนทำชั่วตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก พระองค์ทรงตรัสพรรณนาลักษณะของนรกบ้างตรัสระบุชื่อของนรกบ้าง เมื่ออยู่ในเหตุการณ์ที่เหมาะสม ข้อความที่พระพุทธองค์ตรัสพรรณนารนกออย่างพิสดารนั้น เป็นการตรัสต่อหน้าของเหล่าภิกษุผู้มีญาณแก่กล้าแล้วแทบทั้งสิ้น และพระพุทธองค์จะไม่ทรงตั้งกฎเกณฑ์หรือจำแนกประเภทของนรกและลักษณะของนรกไว้มากนัก

เรื่องนรก ถ้าเป็นข้อความที่พระสาวกหรือนักปราชญ์ฝ่ายพุทธในยุคพุทธกาลกล่าว แม้จะมีปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกเพียงเล็กน้อย แต่เป็นการตั้งกฎเกณฑ์พรรณนาลักษณะและประเภทของนรกไว้อย่างพิสดาร นรกคือภูมิอันเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์โลกนั้น จัดอยู่ในพวกกามาจารคือ ภูมิของสัตว์ผู้ยังเสวกามอยู่ พระพุทธองค์เมื่อตรัสถึง ก็ตรัสไว้ในฐานะที่เป็นผลของกรรมชั่ว และทุกครั้งตรัสถึงนรก จะไม่ตรัสในฐานะเป็นคำเทศนาแต่จะเป็นไปในลักษณะเล่าให้ฟัง เพื่อแสดงกำลังของพระพุทธญาณหรือเป็นการสนทนาส่วนพระองค์กับหมู่ภิกษุ

๒.๕.๒ แนวคิดที่เกี่ยวกับสวรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

คำว่า “สวรรค์” มาจากคำบาลีว่า “สัคคะ” แปลว่า โลกที่เลอเลิศเพียงพร้อมไปด้วยกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันน่าปรารถนาน่าใคร่ สวรรค์คือโลกที่งดงามเลอเลิศเพียงพร้อมด้วยสิ่งที่ดี และสิ่งที่เป็นบุญ สวรรค์คือเมืองฟ้า เป็นโลกของเทวดา สวรรค์นี้เป็นดินแดนที่บริบูรณ์ไปด้วยความสุขล้วน หมู่สัตว์ที่เกิดในสวรรค์ เรียกว่า “เทวดา” เพราะเป็นบุคคลจำพวกที่เล่นสนุกสนานด้วยกามคุณ ๕ ประการ และด้วยคุณพิเศษมีฌานและอภิญญาเป็นต้น และเป็น “อุปปัตติเทวดา” คือเทวดาโดยกำเนิด

เทวดาบางคนไม่ต้องทำอะไร เพราะสั่งให้เทพบริวารเฝ้าสิ่งที่ต้องการทุกอย่างได้ โดยไม่ยาก ในศาสนาประเภทเทวนิยมถือว่า สวรรค์เป็นจุดหมายสุดท้ายแห่งการเดินทางของชีวิตมนุษย์ บางศาสนาบอกว่ามีสวรรค์นิรันดรเป็นแดนอมตะ สวรรค์ตามที่รู้จักกันอยู่โดยสามัญสำนึก หมายถึง สถานที่ที่คนทำความดีไว้จะต้องไปเกิดหลังจากตาย ในพระพุทธศาสนาถือเป็นส่วนหนึ่งของสังสารวัฏเช่นเดียวกับนรก สัตว์โลกผู้ยังมีกิเลสต้องเวียนเกิดเวียนตายในสังสารวัฏนี้ ทำดีเมื่อตายไปย่อมเกิดในสวรรค์ พอทำชั่วในแดนสวรรค์เมื่อตายลงก็จะกลับมาเกิดในแดนมนุษย์หรือนรกอีก หมุนเวียนขึ้นลงอย่างนี้ แต่จำนวนประชากรในสวรรค์มีน้อยมาก เพราะสวรรค์เป็นดินแดนพิเศษ สัตว์ในภูมิอื่นต้องทำบุญมากพอสมควรจึงจะไปเกิดในสวรรค์ได้ สัตว์ที่จุดจากอบายภูมิและมนุษย์ภูมิมีโอกาสไปเกิดในสวรรค์น้อยมาก ในขณะที่สัตว์ที่จุดจากสวรรค์มีโอกาสมาเกิดในอบายภูมิและมนุษย์ภูมิมากกว่า^{๑๓๕}

“...ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน สัตว์ที่จุดจากมนุษย์กลับมาเกิดในหมู่มนุษย์มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่จุดจากมนุษย์แล้วไปเกิดในนรกมีจำนวนมากกว่า ฯลฯ สัตว์ที่จุดจากมนุษย์กลับมาเกิดในหมู่มนุษย์มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่จุดจากมนุษย์แล้วไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานมีจำนวนมากกว่า ฯลฯ สัตว์ทั้งหลายที่จุดจากมนุษย์แล้วกลับมาเกิดในหมู่มนุษย์มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่จุดจากมนุษย์แล้วไปเกิดในภูมิแห่งเปรตมีจำนวนมากกว่า ฯลฯ สัตว์ที่จุดจากมนุษย์แล้วไปเกิดในหมู่เทวดามีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่จุดจากมนุษย์ไปเกิดในนรก ฯลฯ เกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ฯลฯ เกิดในภูมิแห่งเปรตมีจำนวนมากกว่า ฯลฯ สัตว์ที่จุดจากเทวดามาเกิดในหมู่เทวดามีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่จุดจากเทวดาไปเกิดในนรก ฯลฯ เกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ฯลฯ เกิดในภูมิแห่งเปรตมีจำนวนมากกว่า ฯลฯ สัตว์ที่จุดจากเทวดามาเกิดในหมู่มนุษย์มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่จุดจากเทวดาไปเกิดในนรก ฯลฯ เกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน

^{๑๓๕} พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ (วันจันทร์), “นรกและสวรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, หน้า ๒๕-๒๖.

๗๗ เกิดในภูมิแห่งปรตมมีจำนวนมากกว่า ๗๗ สัตว์ที่จุติจากนรกมาเกิดในหมู่มนุษย์มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่จุติจากนรกกลับมาเกิดในนรก ๗๗ เกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ๗๗ เกิดในภูมิแห่งปรตมมีจำนวนมากกว่า ๗๗...”^{๔๐}

บุญกรรมที่จะอำนวยให้ไปเกิดในสวรรค์นั้น มักเป็นไปในลักษณะ “อามิสบูชา” คือบูชาสมณะพราหมณ์ด้วยการให้ปัจจัยเครื่องอุปโภคบริโภค แม้จะเป็นการถวายทานนอกพระพุทธศาสนาที่สามารถไปเกิดเป็นเทวดาในสวรรค์ได้ แต่สมบัติที่จะได้รับมีไม่มากเท่าผู้ที่ทำบุญในพระพุทธศาสนา สวรรค์จึงเป็นสถานที่เกิดใหม่ของสัตว์ผู้ทำบุญทุกจำพวก บางลัทธินิกายถือว่าเป็นดินแดนอมตะ สัตว์ที่สามารถเข้าถึงสวรรค์ได้แล้วจะดำรงอยู่ในดินแดนนั้นตลอดไปโดยไม่กลับมาเกิดในภูมิอื่นอีก

แนวคิดเรื่องสวรรค์ ปรากฏอย่างพิสดารในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และวรรณกรรมศาสนาในยุคต่อมา จนทำให้ดูเหมือนว่าสวรรค์เป็นดินแดนแห่งจินตนาการ ไม่น่าจะเป็นไปได้ ข้อสงสัยนี้เป็นปัญหาเก่าที่มีมานาน เป็นเรื่องถกเถียงกันแม้ในปัจจุบันก็ยังมีการสงสัย และจะเป็นข้อสงสัยไปในอนาคตอย่างไม่มีวันจบสิ้น พระเจ้าปายาสีราชผู้ครองนครเสตัพพะ มีข้อสงสัยในเรื่องนี้ เมื่อสอบถามสมณะพราหมณ์ทั้งหลายก็ได้รับคำตอบไม่เป็นที่พอพระทัย ถึงทรงทดลองพิสูจน์ด้วยพระองค์เอง และตั้งทฤษฎีจากการพิสูจน์เอาไว้ว่า

“...ลำดับนั้น เจ้าปายาสีครั้นประทับ ณ ที่สมควรแล้ว จึงตรัสกับท่านพระกุมารกัสสปะดังนี้ว่า “ท่านกัสสปะ โยมมีวาตะอย่างนี้ มีทิวทัศน์อย่างนี้ว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นไม่มี โอปปาติกสัตว์ไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำความดีและทำชั่วไม่มี’ ท่านพระกุมารกัสสปะถวายพระพรว่า “บพิตร อาตมภาพ ไม่เคยเห็น หรือได้ยินบุคคลผู้มีวาตะอย่างนี้ มีทิวทัศน์อย่างนี้ ทำไมพระองค์จึงตรัสอย่างนี้ว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นไม่มี โอปปาติกสัตว์ไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำความดีและทำชั่วไม่มี’ บพิตร ถ้าอย่างนั้น อาตมภาพขอถวายพระพรถามพระองค์ในเรื่องนี้ โปรดตรัสตอบตามที่พอพระทัย พระองค์เข้าพระทัยเรื่องนั้นว่าอย่างไร คือ “ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์มีในโลกนี้หรือโลกอื่น เป็นเทพหรือเป็นมนุษย์” “ท่านกัสสปะ ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์มีในโลกอื่น มิใช่มีในโลกนี้ เป็นเทพ” “บพิตร ด้วยเหตุแห่งพระดำรัสของพระองค์นี้แล จึงแสดงอย่างนี้ว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นมี โอปปาติกสัตว์มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำความดีและทำชั่วมี’”

^{๔๐} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๑๓๒-๑๑๓๖/๖๕๓-๖๕๕.

“ท่านกัสสปะ พูดอย่างนั้นก็จริง แต่โยมก็ยังคงเชื่อในเรื่องนี้อยู่ว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นไม่มี โอปปาติกสัตว์ไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วไม่มี’” “บพิตร เหตุที่ทำให้พระองค์ทรงเข้าพระทัยอย่างนี้ว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นไม่มี โอปปาติกสัตว์ไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วไม่มี’ มีอยู่หรือ” “ท่านกัสสปะ เหตุที่ทำให้โยมเข้าใจอย่างนี้ว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นไม่มี โอปปาติกสัตว์ไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วไม่มี’ มีอยู่” “บพิตร อุปมาด้วยอะไร”

“ท่านกัสสปะ มิตรอำมาตย์ ฉลาดฉลาดโหดของโยมในโลกนี้ เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพื่อเจ้อ พง์เลี้ยงอยากได้ของเขา มีจิตพยาบาท เป็นมิจฉาทิฏฐิ (เห็นผิด) ต่อมาพวกเขาป่วย ได้รับทุกข์เวทนา เป็นไข้หนัก เมื่อโยมรู้ว่า ‘เวลานี้ พวกเขายังไม่หายป่วย’ จึงเข้าไปเยี่ยมแล้วตั้งอย่างนี้ว่า ‘ท่านทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาตะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ‘บุคคลผู้ฆ่าสัตว์ ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพื่อเจ้อ พง์เลี้ยงอยากได้ของเขา มีจิตพยาบาท เป็นมิจฉาทิฏฐิ หลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในอบาย ทุกติ วินิบาต (หรือ)นรก’ พวกท่านเป็นผู้ฆ่าสัตว์ ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพื่อเจ้อ พง์เลี้ยงอยากได้ของเขา มีจิตพยาบาท เป็นมิจฉาทิฏฐิ ถ้าหากคำของสมณพราหมณ์พวกนั้นเป็นจริง พวกท่านหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุกติ วินิบาต (หรือ)นรก ถ้าพวกท่านหลังจากตายแล้วได้ไปเกิดในอบาย ทุกติ วินิบาต (หรือ)นรกจริง ก็ขอให้กลับมาบอกเราบ้างว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นมี โอปปาติกสัตว์มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วมี’ พวกท่านเท่านั้นพอเป็นที่เชื่อถือไว้วางใจของเรา สิ่งที่พวกท่านเห็นก็เช่นเดียวกับสิ่งที่เราเห็นเอง’ คนเหล่านั้นรับคำของโยมแล้ว แต่ไม่กลับมาบอก ไม่ส่งข่าวมาบอก ท่านกัสสปะ นี่แหละเป็นเหตุทำให้โยมเข้าใจอย่างนี้ว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นไม่มี โอปปาติกสัตว์ไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วไม่มี’”

“บพิตร ถ้าอย่างนั้น อาตมภาพขอถวายพระพรถามพระองค์ในเรื่องนี้ โปรดตรัสตอบตามที่พอพระทัย พระองค์เข้าพระทัยเรื่องนั้นว่าอย่างไร พวกราชบุรุษของพระองค์ในโลกนี้ จับโจรผู้ก่อกรรมชั่วมาแสดงแก่พระองค์ว่า ‘ฝ่าพระบาท นี่เป็นโจรผู้ก่อกรรมชั่วต่อพระองค์ พระองค์โปรดลงพระอาชญาแก่โจรนี้ตามพระประสงค์เถิด’ ถ้าพระองค์จะพึงรับสั่งอย่างนี้ว่า ‘ถ้าเช่นนั้น พวกท่านจงใช้เชือกเหนียวมัดบุรุษนี้เอาแขนไพล่หลังอย่างแน่นหนาแล้ว โคนศีรษะ นำตระเวนจากถนนหนึ่งไปสู่ถนนหนึ่ง จากสี่แยกหนึ่งไปสู่สี่แยกหนึ่ง พร้อมกับแกว่งบัณเฑาะว์เสียงดังน่ากลัว นำออกทางประตูด้านทิศใต้ตัดศีรษะที่ตะแลงแกงทางทิศใต้แห่งเมือง’ ราชบุรุษทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว ใช้เชือกเหนียวมัดบุรุษนั้นเอาแขนไพล่หลังอย่างแน่นหนาแล้ว โคน

ศิริระ นำตระเวนจากถนนหนึ่งไปสู่ถนนหนึ่ง จากสี่แยกหนึ่งไปสู่สี่แยกหนึ่ง พร้อมกับแกว่ง บัณเฑาะว์เสียงดังน่ากลัว นำออกไปทางประตูด้านทิศใต้แล้วให้ที่นั่งที่ตะแลงแกงทางทิศใต้แห่ง เมือง โจระจะได้รับการผ่อนผันจากเพชฌฆาตตามคำขอที่ว่า ‘ขอให้ท่านเพชฌฆาตโปรดรอนกว่า ข้าพเจ้าจะได้ไปแจ้งแก่มิตรอำมาตย์ หรือญาติสาโลหิตในบ้านโน้นหรือนิคมโน้น แล้วจะ กลับมา’ กระนั้นหรือ หรือว่าเพชฌฆาตจะฟังตัดศิริระโจระผู้กำลังอ่อนวอนอยู่เล่า”

“ท่านกัสสปะ โจระไม่ควรได้รับการผ่อนผันจากเพชฌฆาตตามคำขอที่ว่า ‘ขอให้ท่าน เพชฌฆาตโปรดรอนกว่าข้าพเจ้าจะได้ไปแจ้งแก่มิตรอำมาตย์ หรือญาติสาโลหิตในบ้านโน้นหรือนิคมโน้นแล้วจะกลับมา’ ที่แท้ เพชฌฆาตฟังตัดศิริระโจระผู้กำลังอ่อนวอนอยู่นั้นแหละ”

“บพิตร โจระนั้นเป็นมนุษย์ยังไม่ได้รับการผ่อนผันจากเพชฌฆาตที่เป็นมนุษย์ตามคำขอ ที่ว่า ‘ขอให้ท่านเพชฌฆาตโปรดรอนกว่าข้าพเจ้าจะได้ไปแจ้งแก่มิตรอำมาตย์ หรือญาติ สาโลหิตในบ้านโน้นหรือนิคมโน้นแล้วจะกลับมา’ มิตรอำมาตย์ ญาติสาโลหิตของพระองค์ เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ประพฤติผิดในกามพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำ หยาบ พูดเพื่อเจ้อ เฟ่งเล็งอยากได้ของของเขา มีจิตพยายาม เป็นมิจจาทิฎฐิ หลังจากตายแล้ว ไปเกิดในอบาย ทุกติ วินิบาต (หรือนรก) จะได้รับผ่อนผันจากนายนิรยบาลตามคำขอที่ว่า ‘ขอให้นายนิรยบาลโปรดรอนกว่าข้าพเจ้าจะได้ไปแจ้งแก่เจ้าปายาสีว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่น มี โอบปาติกสัตว์มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำความดีและทำชั่วมี’ หรือ บพิตร ด้วยเหตุแห่งพระ คำรัสของพระองค์นี้แล จึงแสดงอย่างนี้ว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นมี โอบปาติกสัตว์มี ผล วิบากแห่งกรรมที่ทำความดีและทำชั่วมี’”

“ท่านกัสสปะ พูดอย่างนั้นก็จริง แต่โยมก็ยังคงเชื่อในเรื่องนี้อยู่ว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นไม่มี โอบปาติกสัตว์ไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำความดีและทำชั่วไม่มี’ “บพิตร เหตุที่ทำให้ พระองค์ทรงเข้าพระทัยอย่างนี้ว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นไม่มี โอบปาติกสัตว์ไม่มี ผล วิบากแห่งกรรมที่ทำความดีและทำชั่วไม่มี’ มีอยู่หรือ” “ท่านกัสสปะ เหตุที่ทำให้โยมเข้าใจอย่างนี้ว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นไม่มี โอบปาติกสัตว์ไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำความดีและทำชั่วไม่มี’ มี อยู่” “บพิตร อุปมาด้วยอะไร”

“ท่านกัสสปะ มิตรอำมาตย์ ญาติสาโลหิตของโยมในโลกนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากการ ฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการถือน้ำสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม เว้นขาดจากการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ เว้นขาดจาก การพูดเพื่อเจ้อ ไม่เฟ่งเล็งอยากได้ของของเขา มีจิตไม่พยายาม เป็นสัมมาทิฎฐิ (เห็นชอบ) ต่อมา พวกเขาป่วย ได้รับทุกขเวทนาเป็นไข้หนัก เมื่อโยมรู้ว่า ‘เวลานี้ พวกเขายังไม่หายป่วย’ จึงเข้าไปเยี่ยมแล้วตั้งอย่างนี้ว่า ‘ท่านทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาตะอย่างนี้ มีทิฎฐิอย่างนี้

ว่า ‘บุคคลผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ เว้นขาดจากการประพฤตินอกใจในกาม เว้นขาดจากการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ เว้นขาดจากการพูดเพื่อเจ้อ ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา มีจิตไม่พยายาบท เป็นสัมมาทิฏฐิ หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์’ พวกท่านเป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ เว้นขาดจากการประพฤตินอกใจในกาม เว้นขาดจากการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ เว้นขาดจากการพูดเพื่อเจ้อ ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา มีจิตไม่พยายาบท เป็นสัมมาทิฏฐิ ถ้าหากคำของสมณพราหมณ์พวกนั้นเป็นจริง พวกท่านหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ถ้าพวกท่านหลังจากตายแล้วได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์จริง ก็ขอให้กลับมาบอกเราบ้างว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้โลกอื่นมี โอปปาติกสัตว์มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำความดีและทำชั่วมี’ พวกท่านเท่านั้นพอเป็นที่เชื่อถือไว้วางใจของเรา สิ่งที่พวกท่านเห็นก็เช่นเดียวกับสิ่งที่เราเห็นเอง’ คนเหล่านั้นรับคำของโยมแล้ว แต่ไม่กลับมาบอก ไม่ส่งข่าวมาบอกท่านก็สาปะนะ นี้แลเป็นเหตุที่ทำให้โยมเข้าใจอย่างนี้ว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นไม่มี โอปปาติกสัตว์ไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำความดีและทำชั่วไม่มี’

“บพิตร ถ้าเช่นนั้น อาตมภาพจะยกอุปมาถวายพระองค์ให้สดับ คนฉลาดบางพวกในโลกนี้ เข้าใจความหมายแห่งถ้อยคำได้ด้วยอุปมาโวหาร เปรียบเหมือนบุรุษจมลงในหลุมอุจจาระมิดศีรษะ เมื่อเป็นเช่นนั้น ถ้าพระองค์จะพึงรับสั่งราชบุรุษว่า ‘พวกท่านจงช่วยกันยกบุรุษนั้นขึ้นจากหลุมอุจจาระ’ พวกราชบุรุษทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พึงช่วยกันยกบุรุษนั้นขึ้นมาจากร่างกายของบุรุษนั้นให้หมด’ พวกราชบุรุษทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พึงเอาซี่ไม้ไผ่ขุดอุจจาระจากร่างกายของบุรุษนั้นให้หมด ถ้าพระองค์จะพึงรับสั่งอีกว่า ‘พวกท่านจงเอาดินสีเหลืองขัดสีร่างกายของบุรุษนั้นสัก ๓ ครั้ง’ พวกราชบุรุษทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว เอาดินสีเหลืองขัดสีร่างกายของบุรุษนั้น ๓ ครั้ง ถ้าพระองค์จะพึงรับสั่งอีกว่า ‘พวกท่านจงเอาน้ำมันขโลมบุรุษนั้นแล้วลูบไล้ด้วยจรรยาดีให้ผุดผ่องสัก ๓ ครั้ง’ พวกราชบุรุษพึงเอาน้ำมันขโลมบุรุษนั้นแล้วลูบไล้ด้วยจรรยาดีให้ผุดผ่อง ๓ ครั้ง ถ้าพระองค์จะพึงรับสั่งอีกว่า ‘พวกท่านจงตัดผมและโกนหนวดของบุรุษนั้น’ พวกราชบุรุษพึงตัดผมและโกนหนวดของบุรุษนั้น ถ้าพระองค์จะพึงรับสั่งอีกว่า ‘พวกท่านจงนำพวงดอกไม้เครื่องลูบไล้และผ้าราคาแพงไปให้บุรุษนั้น’ พวกราชบุรุษพึงนำพวงดอกไม้ เครื่องลูบไล้ และผ้าราคาแพงไปให้บุรุษนั้น ถ้าพระองค์จะพึงรับสั่งอีกว่า ‘พวกท่านจงเชิญบุรุษนั้นขึ้นปราสาทบำรุงบำเรอด้วยกามคุณ ๕’ พวกราชบุรุษพึงเชิญบุรุษนั้นขึ้นปราสาทบำรุงบำเรอด้วยกามคุณ ๕

บพิตร พระองค์เข้าพระทัยเรื่องนั้นว่าอย่างไร บรูษนั้น อานน้ำ ลูบได้คี่แล้วตัดผม และโกนหนวดอย่างดี สวมพวงดอกไม้และเครื่องประดับแล้ว นุ่งผ้าขาว อยู่ปราสาทชั้นดี เอบอิม พรังพร้อม ได้รับการบำเรอด้วยกามคุณ ๕ ยังต้องการจะค้างในหลุมอุจจาระนั้นอีกหรือ”

“ไม่เป็นเช่นนั้น ท่านกัสสปะ”

“เพราะเหตุไร จึงไม่เป็นเช่นนั้น”

“ท่านกัสสปะ เพราะหลุมอุจจาระไม่สะอาด คือ ฟังเป็นสิ่งทั้งไม่สะอาด ทั้งนับว่าไม่สะอาด ทั้งมีกลิ่นเหม็น ทั้งนับว่ามีกลิ่นเหม็น ทั้งน่ารังเกียจ ทั้งนับว่าน่ารังเกียจ ทั้งน่าเกลียด ทั้งนับว่าน่าเกลียด”

“บพิตร มนุษย์ก็เช่นเดียวกันนั่นแหละ คือสำหรับพวกเทพ พวกมนุษย์ เป็นผู้ไม่สะอาด ทั้งนับว่าไม่สะอาด เป็นผู้มีกลิ่นเหม็น ทั้งนับว่ามีกลิ่นเหม็น เป็นผู้น่ารังเกียจ ทั้งนับว่าน่ารังเกียจ เป็นผู้น่าเกลียด ทั้งนับว่าน่าเกลียด กลิ่นมนุษย์ย้อมฟุ้งไปในหมู่เทพตลอด ๑๐๐ โยชน์ ก็(ถ้า)มิตรอำมาตย์ ญาติสาโลหิตของพระองค์ผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ เว้นขาดจากการประทุพติผิดในกาม เว้นขาดจากการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา มีจิตไม่พยาบาท เป็นสัมมาทิฐิ พวกเขาหลังจากตายแล้วก็ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ แล้วจะกลับมาทูลพระองค์ว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นมี โอปปาติกสัตว์มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วมี’ หรือ บพิตร ด้วยเหตุแห่งพระดำรัสของพระองค์แม้นี้แล จึงแสดงอย่างนี้ว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นมี โอปปาติกสัตว์มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วมี’

เจ้าปายาสัตริย์ว่า “เพียงอุปมาโวหารข้อแรกของท่านกัสสปะเท่านั้น โยมก็พอใจอย่างยิ่งแล้ว แต่อยากจะฟังปฏิภาณในการตอบปัญหาที่วิจิตรเหล่านี้ จึงทำที่โต้แย้งท่านกัสสปะไปเท่านั้นเอง ภาษิตของท่านกัสสปะชัดเจนไพเราะยิ่งนัก ภาษิตของท่านกัสสปะชัดเจนไพเราะยิ่งนัก ท่านกัสสปะประกาศธรรมแจ่มแจ้งโดยประการต่าง ๆ เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดด้วยตั้งใจว่า ‘คนมีตาดีจักเห็นรูปได้’ โยมขอถึงพระผู้มีพระภาค พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอท่านกัสสปะโปรดจำโยมว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต โยมปรารถนาจะบูชามหาอัณู ขอท่านกัสสปะโปรดชี้แจงวิธิบูชามหาอัณูอันเป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่โยมตลอดกาลนานเถิด...”^{๑๔๐}

^{๑๔๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๑๐-๔๓๗/๓๔๓-๓๖๘.

พระเจ้าปายาสีราชเมื่อได้รับคำอธิบายชี้แจงจากท่านพระกุมารกัสสปเถระ จึงยอมเชื่อ
ว่า “โลกอื่นมี โอปปาดิกสัตว์มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วมี”

แม้พระเจ้าปเสนทิโกศลผู้มากไปด้วยศรัทธาในพระพุทธศาสนา เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า
เป็นประจำ ยังทรงมีข้อสงสัยว่า “เทวดามีจริงหรือไม่” เมื่อได้รับพระคำยืนยันจากพระพุทธเจ้า
ว่า “เทวดามีจริง เมื่อเทวดามีความทุกข์ จึงจะมาจากสวรรค์เข้าเฝ้าพระพุทธองค์หรือพระมหาเถระ
ผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อขอคำปรึกษา” พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงทรงเชื่อสนิทใจ

“...พระผู้มีพระภาคตรัสสภาพที่เป็นเหตุ ทั้งตรัสสภาพอันเป็นผล เทวดามีจริงหรือ
พระพุทธเจ้าข้า” “มหาบพิตร เพราะเหตุไร พระองค์จึงตั้งถามอย่างนี้ว่า ‘เทวดามีจริงหรือ
พระพุทธเจ้าข้า’ พระเจ้าปเสนทิโกศล กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าเทวดามีจริง
เทวดาเหล่านั้น มาสู่โลกนี้ หรือไม่มาสู่โลกนี้ พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า
“มหาบพิตร เทวดาเหล่าใดมีความเบียดเบียน เทวดาเหล่านั้นมาสู่โลกนี้ เทวดาเหล่าใดไม่มีความ
เบียดเบียน เทวดาเหล่านั้นไม่มาสู่โลกนี้ ขอถวายพระพร...”^{๑๔๒}

แนวคิดเรื่องสวรรค์ได้รับการยืนยันจากพระพุทธเจ้ามาแล้วว่าเป็นสิ่งที่มีเหตุผล พระ
อรรถกอาจารย์ พระภิกษุอาจารย์ และนักเขียนวรรณกรรมพุทธศาสนาในยุคต่อมาก็รับสนองสืบทอด
แนวคิดนี้มาขยายความออกไปอย่างพิสดาร แม้บางท่านจะมีทรรศนะเชิงไม่เห็นด้วย เพราะยังมี
ความสงสัยเนื่องจากไม่สามารถพิสูจน์ให้ประจักษ์ได้ แต่ทุกคนก็ยอมรับว่า “สวรรค์คือดินแดน
พิเศษเต็มไปด้วยสิ่งของพิเศษ เป็นดินแดนของผู้ทำบุญไว้ เมื่อตายไปแล้วย่อมไปเกิดที่นั่น เป็น
สัตว์โลกชนิดหนึ่ง เรียกว่า เทวดา”

สำหรับในเรื่องสวรรค์นั้น เป็นเรื่องที่พระพุทธองค์ทรงแสดงควบคู่กันไปกับเรื่องนรก
ทุกครั้งที่ทรงแสดงเรื่องกรรมและการให้ผลของกรรมดีกรรมชั่ว โดยแสดงกรรมและการให้ผลของ
กรรมชั่วก่อน แล้วจึงแสดงกรรมและการให้ผลของกรรมดีในภายหลัง เรื่องของสวรรค์ตามที่
ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกสวรรค์ในฐานะเป็นที่สถานที่ดีหรือเป็นภพเป็นภูมิที่คนทำบุญเอาไว้
หลังจากตายลงแล้วจะได้ไปเกิดที่นั่น จะมีควบคู่กันไปกับนรกทุกครั้ง ข้อความเป็นการเสนอ
ข้อเท็จจริงเพื่อเตือนสติให้บุคคลระลึกถึงโทษของการทำชั่วและผลของการทำความดี สวรรค์ใน
พระพุทธศาสนานั้นไม่ใช่สถานที่ที่จะไปกันได้ง่าย จัดเป็นสิ่งที่น่าปรารถนาที่หาได้ยากในโลกเลย
ทีเดียว ไม่ใช่ว่าจะไปกันได้ด้วยการอ่อนวอนหรือบวงสรวงหรือเพียงความปรารถนาเปลือยเปลือยไป
กับเรื่องสวรรค์เท่านั้น ผู้ปรารถนาสวรรค์ต้องบำเพ็ญปฏิบัติ เพื่อให้ได้สวรรค์โดยเฉพาะ ด้วย

^{๑๔๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๘๐/๔๖๖-๔๖๗.

บำเพ็ญปฏิบัติตามหลักการทำบุญในพระพุทธศาสนา คือ การให้ทาน การรักษาศีล การเจริญภาวนา ตามสมควรแก่กำลังแห่งบุญจึงจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ได้

“...ขุมทรัพย์ที่ผู้ใดจะเป็นสตรีก็ตาม เป็นบุรุษก็ตาม ฟังไว้ดีแล้ว ด้วยทาน ศีล สัจจะ และทมะ ในพระเจดีย์ พระสงฆ์ บุคคล แยกที่มาหา ในมารดา บิดา หรือพี่ชาย ขุมทรัพย์นี้ชื่อว่าฟังไว้ดีแล้ว คนอื่นขนเอาไปไม่ได้ จะติดตามคนฟังตลอดไป บรรดาทรัพย์สมบัติที่เขาจำต้องละไป เขาพาไปได้เฉพาะขุมทรัพย์นี้เท่านั้น ขุมทรัพย์นี้ไม่ทั่วไปแก่คนเหล่านี้ ทั้งโจรก็ลักเอาไปไม่ได้ ผู้มีปัญญาควรทำแต่บุญที่จะเป็นขุมทรัพย์ติดตามตนตลอดไป ขุมทรัพย์นี้ให้ผลอันน่าปรารถนาทุกประการ แก่เทวดา และมนุษย์ คือเทวดาและมนุษย์ปรารถนาผลใด ๆ ผลนั้น ๆ ทุกอย่าง จะได้ด้วยขุมทรัพย์นี้ ความมีผิวพรรณงดงาม ความมีเสียงไพเราะ ความมีทรวดทรงสมส่วน ความมีรูปสวย ความเป็นใหญ่ ความมีบริวาร ทั้งหมดจะได้ด้วยขุมทรัพย์นี้ ความเป็นพระราชาในประเทศ ความเป็นอิสระ ความสุขของความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิอันน่าพอใจ และแม้ความเป็นเทวราชของเทวดาในหมู่เทพ ทั้งหมดก็จะได้ด้วยขุมทรัพย์นี้ สมบัติของมนุษย์ก็ดี ความยินดีในเทวโลกก็ดี สมบัติคือนิพพานก็ดี ทั้งหมดจะได้ด้วยขุมทรัพย์นี้...”^{๑๔๓}

ถึงแม้พระพุทธองค์จะตรัสถึงสวรรค์มาก แต่ก็ไม่ได้ให้ความสำคัญไปมากกว่านรก ทรงมองพวกเทวดาที่อยู่ในสวรรค์ว่าเต็มไปด้วยปัญหา เช่นเดียวกับสัตว์โลกชนิดอื่น พวกเทวดาในสวรรค์มีปัญหานี้ที่เหมือนกันกับสัตว์ในนรก คือ ไม่มีพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสาวก จึงมีโอกาสที่จะได้รับฟังธรรมเทศนาน้อยมาก มีเป็นบางครั้งคราวเท่านั้นที่พระพุทธเจ้าหรือพระพุทธรูป จะขึ้นไปยังสวรรค์หรือลงไปยังนรกเพื่อแสดงธรรมโปรดสัตว์ที่อาศัยอยู่ในที่นั้น ๆ พวกเทวดาอยู่ในฐานะที่ดีกว่าสัตว์ในนรก ตรงที่นอกจากวิถีชีวิตจะเพียบพร้อมไปด้วยสมบัติพิเศษแล้ว เมื่อมีปัญหา ก็สามารถลงมายังโลกมนุษย์เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าหรือพระพุทธรูปเพื่อเรียนถามวิธีแก้ปัญหาได้ ในทรรคนะของพระพุทธองค์ ความเป็นเทวดาจึงไม่ใช่สิ่งวิเศษที่พึงประสงค์สูงสุด เพราะยังเต็มไปด้วยความทุกข์ยังเต็มไปด้วยปัญหาอยู่ แนวคิดในพระพุทธศาสนานั้น ยังมีสิ่งที่พึงประสงค์สูงกว่าสวรรค์นี้อีก เพราะในวิถีชีวิตมนุษย์มีสิ่งพึงประสงค์อยู่ ๓ อย่าง คือ

๑. มนุษย์สมบัติ ความพร้อมพร้อมสมบูรณ์ของสิ่งที่น่าปรารถนาในมนุษย์
๒. เทวะสมบัติ ความพร้อมพร้อมสมบูรณ์ในสวรรค์สมบัติของเทวดา
๓. นิพพานสมบัติ ความพร้อมพร้อมสมบูรณ์ คือ พระนิพพาน

^{๑๔๓} พ.พ. (ไทย) ๒๕/๖-๑๓/๑๘-๑๕.

เพราะฉะนั้น บุคคลที่มีปัญญาจึงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นในความเป็นเหตุในสวรรค์ จนเกินไป เพราะบุคคลที่ยึดมั่นถือมั่นในความเป็นเหตุในสวรรค์นั้น เป็นพวกที่ยังตกอยู่ภายใต้ อำนาจของกิเลสคืออวิชชา ความไม่รู้แจ้งเห็นจริงในสัจจะธรรม

“...หมายรู้เหตุโดยความเป็นเหตุ ครั้นหมายรู้เหตุโดยความเป็นเหตุแล้ว กำหนดหมายซึ่งเหตุ กำหนดหมายในเหตุ กำหนดหมายนอกเหตุ กำหนดหมายเหตุว่าเป็นของเรา ยินดีเหตุ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เรากล่าวว่า ‘เพราะเขาไม่ได้กำหนดรู้’...”^{๑๔๔}

๒.๕.๓ ข้อคิดที่ควรพิจารณาเกี่ยวกับเรื่องนรกและสวรรค์

พระธรรมปิฎก (ประยูร ปยุตฺโต)^{๑๔๕} ได้ให้ข้อคิดที่ควรพิจารณาที่เกี่ยวกับเรื่องนรก และสวรรค์เอาไว้ว่า นรกและสวรรค์จัดอยู่ในประเภทสิ่งที่พิสูจน์ไม่ได้สำหรับคนสามัญ ที่ว่า พิสูจน์ไม่ได้นี้หมายถึงทั้งแง่ลบและแง่บวก คือจะพิสูจน์ว่ามีก็ยังไม่สามารถแสดงให้เห็นไม่ได้ จะ พิสูจน์ว่าไม่มีก็ยังไม่สามารถแสดงให้เห็นว่ามันไม่มีให้มันเด็ดขาด พิสูจน์ไม่ได้ทั้งสองอย่าง แต่ บางคนอาจบอกว่าเมื่อพิสูจน์ไม่ได้ว่ามี มันก็ไม่มี ก็ไม่ถูก การพิสูจน์ต้องพิสูจน์ด้วยอายตนะ สิ่ง ที่เห็นได้ สิ่งที่จะรู้ได้ด้วยการเห็น ก็ต้องเอาใจดูด้วยตา สิ่งที่จะรู้ได้ด้วยการได้ยิน ก็ต้องพิสูจน์ด้วย การเอามาทำให้ได้ยินเสียง เป็นอันว่าต้องพิสูจน์ให้ตรงตามอายตนะ จะพิสูจน์ว่าเสียงมี ไม่มี พิสูจน์ด้วยตาได้ไหม ไม่ได้ พิสูจน์ด้วยรสสัมผัสไหม จะพิสูจน์ด้วยหูก็ได้ไม่ได้ เรื่อง มันไม่ตรง ตามอายตนะกัน ทีนี้เรื่องนรกและสวรรค์จะพิสูจน์ด้วยอะไร พิสูจน์ด้วยตา ด้วยหู ด้วยจมูก ลิ่น ภายไม่ได้ มันต้องพิสูจน์ด้วยชีวิตที่ใจนั่นเอง เราดูหลักง่ายๆ เราถือว่าจิตเป็นแกนของชีวิต เป็นตัว ทำหน้าที่เกิด จะพิสูจน์เรื่องนรกและสวรรค์ว่าตายแล้วไปเกิดหรือไม่ ก็ต้องพิสูจน์ด้วยจิต คือลอง ตายดู ทีนี้พอบอกว่าจะต้องพิสูจน์ด้วยตาย ก็ไม่มีใครยอม เพราะต้องพิสูจน์ด้วยตนเอง จะให้คนอื่น พิสูจน์ไม่ได้ เรบอกว่า คนหนึ่งตายแล้ว เขาไปเกิดที่ไหน เราไม่รู้ ตัวเขาเป็นผู้พิสูจน์ เราเป็น แต่ผู้ไปดู เหมือนเขาลืมรสแล้วเราดูเขาลืมรส เราจะไปรู้ได้อย่างไรว่าเขารู้จริงหรือเปล่า มัน ไม่ได้ลืมรสเป็นแต่ดูเท่านั้นเอง และในเรื่องของชีวิตนี้ก็จะต้องพิสูจน์ด้วยจิต เมื่อจะพิสูจน์ด้วยการ ที่จะต้องตาย เราก็ทำไม่ได้ ไม่มีใครกล้าทำ ก็เลยเกิดเป็นปัญหาที่ติดอยู่ตรงนี้ที่พิสูจน์ไม่ได้ เป็นอันว่าเรื่องนรกและสวรรค์เป็นเรื่องที่พิสูจน์ไม่ได้ ทั้งในแง่บวกแง่ลบ ว่ามีหรือไม่มี

สำหรับสิ่งที่พิสูจน์ออกมาให้เห็นชัดไม่ได้แบบนี้ ในทางพระพุทธศาสนามีหลักให้ ปฏิบัติ คือการวางทำที่เป็นสำคัญ เรื่องบ้างเรื่องถ้ารอให้พิสูจน์เสร็จ มนุษย์เลยไม่ต้องทำอะไร รอ แบบพวกนักปรัชญา พวกนักปรัชญาจะเอาให้รู้ความจริงเสียก่อน เช่น รู้ความจริงเกี่ยวกับโลก

^{๑๔๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓/๔.

^{๑๔๕} พระธรรมปิฎก (ประยูร ปยุตฺโต), กรรมและนรกสวรรค์สำหรับคนรุ่นใหม่, หน้า ๕๔-๑๐๘.

ว่าโลกนี้เป็นอย่างไรแน่ มันเกิดเมื่อไร มันจะเป็นอย่างไร พวกนักปรัชญาจะเถียงกัน ใช้สมองใช้สติปัญญาในการโต้เถียง เมื่อยังตอบเรื่องโลกและชีวิตไม่ได้ ในทางพระพุทธศาสนาบอกว่า สำหรับเรื่องอย่างนี้ สำหรับเรื่องที่ยังพิสูจน์ไม่ได้มันสำคัญที่ปฏิบัติ พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของการปฏิบัติ เรามีวิธีปฏิบัติต่อสิ่งที่ยังพิสูจน์ไม่ได้ ให้ถือการปฏิบัติอย่างที่บอกเมื่อการว่างทำที่เป็นการสำคัญ เรื่องนรกและสวรรค์ก็อยู่ในประเภทนี้ การว่างทำหรือการที่จะปฏิบัติต่อมันอย่างไรเป็นเรื่องที่สำคัญกว่า จะเอาอย่างไรกับชีวิตนี้

นรกและสวรรค์ภายหลังการตาย

เรื่องนรกและสวรรค์ที่เราพูดกันทั่วไปว่าหลังจากชาตินี้ ตายไปแล้วไปรับโทษหรือรับผลกรรมในทางที่ดีและไม่ดี ถ้ารับผลกรรมดีก็ถือว่าไปสวรรค์ ถ้ารับผลกรรมชั่วก็ไปเกิดในนรก ในพระพุทธศาสนาตามคัมภีร์พระไตรปิฎกได้กล่าวไว้มากมาย ถ้าถือตามตัวอักษรในคัมภีร์พระไตรปิฎกที่กล่าวไว้มากมายแล้วนั้น เมื่อตีความหมายตามนั้นนั้นบอกว่ามี นรกและสวรรค์ ภายหลังการตายแล้วนี้มักจะอยู่ในรูปเอ๋ยถึง ซึ่งอยู่ในรูปที่ไม่ค่อยมีคำบรรยาย ส่วนมากพระพุทธองค์มักจะตรัสไว้ท้ายสูตรคือสรุปสุดท้าย ในแง่สวรรค์ก็จะบอกว่าเบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตกคือเมื่อแตกกายทำลายขั้นดับชีพไปแล้ว ก็จะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ นี่เป็นฝ่ายดี ส่วนในแง่ของนรกก็จะกล่าวว่าเบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ก็จะเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ส่วนในบาลีอย่างนี้มีมากมายเหลือเกิน แต่ได้ไม่บรรยายว่าสวรรค์เป็นอย่างไร นรกเป็นอย่างไร ได้แต่สรุปไว้ท้ายคำแสดงผลของกรรมดี กรรมชั่ว ซึ่งจะเริ่มด้วยผลที่ได้รับในชาตินี้ก่อนว่า บุคคลผู้มีศีลประพฤติดีแล้วจะได้รับผลอย่างนั้นๆ หนึ่ง สอง สาม สี่ ห้า สุดท้ายภายหลังการแตกกายทำลายขั้นดับชีพไปแล้วก็จะไปสู่สุคติโลกสวรรค์นี้เป็นเพียงการเอ่ยถึงผลของการทำดีและผลของการทำชั่ว

นอกจากนั้นพระพุทธองค์ยังตรัสอยู่บ่อยๆ เมื่อตายแล้วจะไปนรกหรือสวรรค์ ภายหลังได้รับผลของกรรมดีกรรมชั่วในปัจจุบันนี้แล้ว โดยไม่มีคำบรรยาย ส่วนที่มีคำบรรยายว่า นรกและสวรรค์เป็นอย่างไร มีน้อยเหลือเกิน ในที่บางแห่งที่นับว่ามากหน่อยที่มีการกล่าวถึงการลงโทษในนรกเริ่มต้นจาก ภายหลังจากการตายไปแล้วจอมบาล ถูกพระยายมราชถามว่า ตอนมีชีวิตอยู่เคยเห็นท้าวทนต์ไหม ท้าวทนต์ที่หนึ่งเป็นอย่างไร เขาตอบไม่ได้ ยมบาลต้องชี้แจงว่า ท้าวทนต์ที่หนึ่งคือ เด็กเกิดใหม่ ที่สองคือ คนแก่ ที่สามคือคนเจ็บ ที่สี่คือ คนถูกลงโทษทัณฑ์ ลงอาญา ที่ห้าคือคนตาย ยมบาลต้องอธิบายว่า ท่านเคยเห็นไหม เคยเห็นแล้วท่านเคยคิดบ้างไหม เคยได้ความคิดบ้างไหม มีความสลัดใจบ้างไหม ในการที่จะต้องเร่งทำความดี ท่านเคยรู้สึกบ้างไหม ไม่เคยเลย ถ้าอย่างนั้นก็เป็นเรื่องของตัวเองทำ กรรมคนทำเอง ก็ต้องได้รับโทษมีการลงอาญา ที่เขาเรียกว่ากรรมกรรม เป็นวิธีลงโทษในนรกด้วยประการต่างๆ

นอกจากนี้ก็ยังมียางแห่งพุดถึงอายุของเทวดาในชั้นต่างๆเช่น ชั้นจาคุมหาราชหรือชั้นโลกบาล ๔ ชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา ชั้นคูลิต ชั้นนิมมานรดี ชั้นปรนิมมิตวสวัตตี แต่ละชั้นมีอายุเท่าไร อยู่ยาวนานเท่าไรบางแห่งถึงกับบอกไว้ว่า เมื่อถึงวัน ๘ คำ ๑๔ คำ ๑๕ คำ คือวันพระ ท้าวมหาราช ๔ คือ ท้าวโลกบาล ๔ จะส่งอำมาตย์ที่เขาคูในหมู่มนุษย์ ว่ามนุษย์ประพฤติปฏิบัติชอบกันหรือเปล่า แล้วจะไปแจ้งข่าวต่อที่ประชุมเทวดาชั้นดาวดึงส์ ซึ่งมีพระอินทร์เป็นประธาน ว่าเดี๋ยวนี้มนุษย์โดยมากประพฤติดีหรือประพฤติชั่ว ถ้ามนุษย์ประพฤติดี เทวดาก็จะดีใจ ว่าต่อไปสวรรค์จะมีคนมาเกิดเยอะ ถ้าหากมนุษย์ประพฤติชั่วมาก เทวดาก็จะเสียใจว่าต่อไปฝ่ายเทวะโลกจะมีแต่เสื่อมลง เป็นอันว่าเรื่องนรกและสวรรค์ภายหลังจากการตายในคัมภีร์พระไตรปิฎกมีไหม ถ้าถือตามตัวอักษรก็เป็นอันว่ามี

นรกและสวรรค์ ที่อยู่ใจ

เราพูดกันว่า “สวรรค์ในอก นรกในใจ” ซึ่งเป็นเรื่องที่มีในชาตินี้ นรกและสวรรค์แม้ชาติหน้ามันก็สืบเนื่องไปจากชาตินี้ เพราะอะไร เพราะมันอยู่ในสภาพจิต ภูมิของจิต ชั้นของจิต ระดับของจิตใจ คือจิตเราไปอยู่ในระดับไหน ถึงเวลาตาย ถ้าระดับจิตเป็นนรกก็ไปนรก ถ้าระดับจิตเป็นสวรรค์ก็ไปสวรรค์ นี่เกี่ยวกับสภาพจิตที่เป็นอยู่ตลอดเวลา ส่วนในกรณีขเว้น ถ้าเวลาตายนึกถึงอารมณ์ที่ดี เช่นทำกรรมชั่วมามาก แต่เวลาตายนึกถึงสิ่งที่ดี ก็ไปเกิดดีได้ ถ้าหากเวลาอยู่ทำกรรมดีแต่เวลาตายเกิดจิตเศร้าหมอง ระดับจิตตกลงไป ก็ไปเกิดในที่ต่ำ เมื่อการไปเกิดขึ้นอยู่กับระดับจิตอย่างนี้แล้ว ก็หมายความว่า เราพร้อมจะไปนรกและสวรรค์ได้ตั้งแต่ปัจจุบัน หรือพูดอีกอย่างหนึ่งก็คือ คนที่จะไปนรกก็คือคนที่อยู่ในระดับนรกอยู่แล้วในชาตินี้ หรือคนที่จะไปสวรรค์ เขาก็มีจิตใจระดับสวรรค์อยู่แล้วในชาตินี้ ตกลงก็ว่าเรื่องนรกและสวรรค์มันมีตั้งแต่เดิยวนี้้อยู่แล้ว ปัจจุบันนี้เองมันส่อข้างหน้า เพราะฉะนั้น ถ้าจะคาดการณ์เรื่องข้างหน้า เราไม่จำเป็นต้องไปพุดถึงสวรรค์ที่ไกลด้วยซ้ำ เอาปัจจุบันนี้เป็นเกณฑ์ เพราะคนเราสร้างสมกรรมด้วยชีวิตที่เป็นอยู่ สร้างระดับจิตของตนไว้ สั่งสมระดับจิตให้พร้อมอยู่เสมอ เพราะฉะนั้น เรื่องสวรรค์ในอกนรกในใจก็ย่อมมีได้ เพราะถือตามหลักนี้ ระดับจิตของเรานั้นเอง ที่มันอยู่ในนรกหรือสวรรค์ ถ้าระดับจิตของเราอยู่ในนรกก็เป็นนรก ถ้าระดับจิตของเราอยู่ในสวรรค์ก็เป็นสวรรค์

นรกและสวรรค์ แต่ละขณะจิต

ในแง่หลักวิชาการ คือ การที่เราปรุงแต่งสร้างนรกและสวรรค์ของเราเองตลอดเวลาในชีวิตประจำวัน ท่านบอกว่าคนที่ยังไม่รู้วิธีสัง ๔ ยังไม่แทงตลอดสังขจะธรรม ไม่เข้าใจในหลักการเรื่องสังขจะของอริยะชน ก็ยังปรุงแต่งสร้างสวรรค์และนรกกันอยู่ตลอดเวลา ด้วยอายตนะของเรา คือด้วยตา หู จมูก ลิ้น กายของเรา ซึ่งเป็นเรื่องละเอียดอ่อนขึ้นไปเท่านั้นเอง คือเป็นเรื่องสัมพันธ์กับระดับจิตใจ เมื่อเรายังเป็นปุถุชนเราก็ยังปรุงแต่งอยู่เสมอ คือปรุงแต่งด้วยกิเลส มีความดี ความ

ชั่ว มีกุศล อกุศล ในจิตของเราเอง เมื่อยังมีความรู้สึกด้วย ตา หู จมูก ลิ้น กาย เราก็ยังปรุงแต่งอยู่เรื่อยไป แต่การปรุงแต่งแบบนี้ เป็นเรื่องปฏิกิริยาต่อสิ่งที่รับเข้ามา เช่น เมื่อเราได้เห็นสิ่งที่สวยงามเราชอบใจ เราก็มีความสุข ได้เห็นสิ่งที่เราไม่ชอบ เราก็ขัดใจ เกิดความทุกข์ หรือว่าเราได้รับประทานอาหาร ได้รับประทานขนม ลิ้นที่ได้รับรสอร่อย เราก็มีความสุข ถ้าหากว่าเราได้รับรสที่ขมไม่อร่อย เราก็มีความทุกข์ อย่างนี้เรียกว่าการปรุงแต่งสวรรค์และนรกของเรา อันนี้เป็นเรื่องธรรมดา ที่นี้บางทีเราปรุงแต่งกลับ ไม่ใช่สิ่งภายนอกฝ่ายเดียวที่ปรุงแต่ง เราปรุงแต่งเหมือนกัน ใจของเราไม่ดีเราเกิดความโมโห เกิดอารมณ์ค้าง เห็นอะไรขัดใจไปหมด ทั้งๆ ที่ของนั้นไม่ได้ทำอะไรเรา ไม่ได้มาเบียดเบียน ไม่ได้มากระทบกระทั่งเรา คนโน้นเดินมาดีๆ ไม่ได้ทำกิริยากระทบกระทั่งเรา เรามองเห็นเป็นว่าเขาล้อเรา หรือเขามีใจคิดไม่ดีต่อเราต่าง ๆ นา ๆ เพราะใจของเราเองปรุงแต่ง อาศัยพื้นจิตของเราที่ไม่ดีอยู่แล้ว มีกุศลขึ้นมาในใจ ใจเราไม่ดี มองอะไรขัดใจไปหมด มีทุกข์อยู่เรื่อย ๆ ตลอดวัน แต่ถ้าใจเราดี บางทีไปประสบอะไรที่ดีใจขึ้นมา วันนั้นก็ยิ้มได้ทั้งวัน เห็นอะไรดีไปหมด อย่างนี้เรียกว่าการปรุงแต่งนรกและสวรรค์ของเรา เพราะว่ามันนรกและสวรรค์อย่างนี้เป็นเรื่องทันตาทันใจอยู่ตลอดเวลา ไม่ต้องรอชาติหน้าอยู่ที่การสร้างจิตใจของเรา ถ้าหากว่าจิตใจของเรามีภูมิธรรมดี สร้างกุศลไว้มาก ทำจิตใจให้อิ่มเอิบเป็นสุข พยายามมองในแง่ดี ก็รับอารมณ์ที่เป็นสุขไว้มาก ถ้าหากว่าเราสร้างพื้นภูมิจิตไว้สะสมไว้ในทางที่ทำให้จิตมีกิเลสมาก กิเลสต่าง ๆ ที่ทำให้จิตเศร้าหมองบ่อยๆ ต่อไปเราก็จะสร้างนรกของเราเรื่อยไป เห็นอะไรก็ไม่ดี ไปไหนใจมันก็ไม่สบายมีแต่ความทุกข์มากมาย ถ้าเป็นอย่างนี้แล้วเรายังไม่ต้องคิดเลยไปถึงนรกและสวรรค์ในชาติหน้า เพราะปัจจุบันที่เป็นอยู่กลายเป็นเรื่องที่เราควรเอาใจใส่มากกว่า เป็นเรื่องสำคัญมาก เพราะเราได้รับผลอยู่ตลอดเวลา นรกและสวรรค์ข้างหน้ายังไกล แต่ในปัจจุบันใจเรามีแต่ความทุกข์อยู่เสมอ น่ากลัวว่าเราจะไปไม่ดี

ฉะนั้นท่านจึงให้เอาใจใส่นรกและสวรรค์ที่มีอยู่ตลอดเวลา ที่เราปรุงแต่งอยู่เรื่อยๆ สอนให้เรายกระดับจิตขึ้นไป คือ ขั้นต้นถ้าเราสร้างสมพื้นจิตใจไว้ในทางไม่ดี มีกิเลส โทสะ โมหะมาก มันก็ทำให้รับอารมณ์โดยปรุงแต่งสร้างนรกขึ้นมามาก ถ้าเราสร้างสมพื้นจิตใจไว้ในทางดีมีเมตตา ความเสียสละ สร้างปัญญาไว้มาก ใจเราดีมีความสบาย เราก็สร้างสวรรค์ได้เสมอ มีสวรรค์ได้ แม้ว่าสภาพแวดล้อมอาจไม่ดีเท่าที่ควร แต่เราทำจิตของเราได้ ใจเราสบายมันก็สามารถทำสภาพที่จะนำไปนรก ให้กลายเป็นสวรรค์ไปได้ หรือในชั้นสูงขึ้นไปอีกคือ มีปัญหาที่รู้เท่าทันสิ่งต่างๆ การมีปัญญารู้เท่าทันทำให้เราเข้าใจโลกและชีวิตดี ทำให้วางท่าทีต่อสิ่งทั้งหลายถูกต้อง ในกรณีอย่างนี้ ท่านว่ามันพ้นเลยจากเรื่องนรกและสวรรค์ไปแล้ว คือมีจิตใจปลอดโปร่งแจ่มใสอยู่ตลอดเวลา มีความสบายทันตาในปัจจุบัน ไม่ต้องพูดถึงข้างหน้า ซึ่งเนื่องไปจากปัจจุบันนี้ ก็จะต้องไปดีด้วย ปัจจุบันนี้แหละเป็นสิ่งที่แน่นอนมันรับผลอยู่ในขณะนี้แล้ว และเป็นเครื่อง

ต่อส่งถึงข้างหน้าต่อไปด้วย เพราะฉะนั้น ในทางพระพุทธศาสนา จึงถือเรื่องปัจจุบันนี้เป็นสำคัญ เพราะ

๑. เราได้รับผลทันที เราต้องรับผลเห็นอยู่ชัด ๆ แน่นอน

๒. ข้างหน้าก็เป็นผลสืบไปจากปัจจุบันนี้เอง เอาปัจจุบันไปทำนายข้างหน้าได้

เพราะฉะนั้น ปัจจุบันจึงสำคัญกว่า ถึงมองข้างหน้าก็ต้องมองที่ปัจจุบันเป็นสำคัญ เรื่องนรกและสวรรค์ในแง่ของการปรุงแต่งในชีวิตประจำวันและตลอดเวลา หรือนรกและสวรรค์ที่เราปรุงแต่งขึ้นมาเรื่อยๆ นี้ ก็มีมาในพระไตรปิฎกเหมือนกัน คือนรกที่เกิดพร้อมกับการได้เห็น ได้ยิน ได้รับรู้ทางอายตนะต่างๆ กล่าวคือการที่อินทรีย์ หรืออายตนะ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ได้รับรู้ แต่สิ่งที่ไม่ดีไม่น่าพอใจอย่างนี้ท่านเรียกว่า “ฉัพพสาขตนิคนรก” หรือ “ฉัพพสาขตนิกสวรรค์” แล้วแต่ว่าเป็นฝ่ายนรกหรือสวรรค์

พระพุทธศาสนาเน้นมากคำว่า “ฉัพพสาขตนะ” แปลว่าอายตนะที่รับรู้ทั้ง ๖ ก็หมายความว่า นรกที่เกิดที่อายตนะรับรู้ทั้ง ๖ หรือสวรรค์ที่เกิดที่อายตนะรับรู้ทั้ง ๖ นั่นเอง สาละของเรื่องนรกและสวรรค์คืออะไร มันก็เป็นเรื่องของอาการที่นำปรารถนา และไม่ปรารถนาเท่านั้นเอง เราไปสวรรค์ว่าตามที่พูดกันไว้ในทางวรรณคดี ก็ได้สิ่งที่รับรู้ คือ อารมณ์ของตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้เห็นสิ่งที่สวยงาม ได้ยินเสียงดนตรีทิพย์ไพเราะเสนาะหู ทางจมูกได้กลิ่นหอมหวาน ลิ้นได้รับรสที่อร่อย กายได้สัมผัสสิ่งนุ่มนวล ก็เป็นเรื่องของอายตนะทั้งนั้น หรือไปนรกก็ได้รับความทรมาน ได้เห็น ได้ยิน แต่สิ่งที่ไม่ดี จนกระทั่งร่างกายถูกบีบคั้นต่างๆ ก็ล้วนแต่เป็นเรื่องของอายตนะทั้งนั้น เพราะฉะนั้น ปัจจุบันนี้เราได้รับรู้ทางอายตนะเหล่านี้อยู่แล้ว ไม่ว่าจะนรกและสวรรค์ข้างหน้า หรือนรกและสวรรค์เวลานี้ มันก็อยู่ที่อายตนะรับรู้นี้เอง ถ้าจะถือเอาสาระแล้วมันไม่ได้ไปไหนเลย อยู่แค่นี้เอง

๒.๕.๔ การรับรู้เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องนรกและสวรรค์

ความเชื่อในเรื่องนรกและสวรรค์นั้น ถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งในหลักธรรมคำสั่งสอนในทางพระพุทธศาสนาและพระสงฆ์สาวกตลอดทั้งพุทธบริษัทต่างก็เคยได้ยินได้ฟังมา ซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้โดยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ และเป็นเรื่องที่บุคคลผู้ที่ยังไม่หมดกิเลสจะสามารถรับรู้และเข้าใจได้ง่ายๆ นอกจากพระพุทธเจ้าและเหล่าพระอรหันต์สาวก ความเชื่อที่ประกอบไปด้วยปัญญาเท่านั้นที่จะสามารถทำลายอวิชชาลงได้ ความเชื่อนั้นเป็นเรื่องของจิตใจซึ่งมีลักษณะเป็นนามธรรม การที่จะรู้ว่าบุคคลใดมีความเชื่อต่อสิ่งใด มากน้อยเพียงใดนั้นย่อมเป็นเรื่องยาก แต่เราก็พอที่จะคาดคะเนหยั่งรู้ได้บ้าง จากการสังเกตพฤติกรรมหรือการกระทำที่เขาแสดงออกมาภายนอก โดยอาศัยเหตุผลเทียบเคียงว่าเขามีความเชื่ออย่างไร ดังนั้น ความเชื่อตาม

หลักของพระพุทธศาสนานั้นมีอยู่ ๒ ประเภทคือ ความเชื่อที่เกิดจากความยึดมั่นของอารมณ์ และ ความเชื่อที่เกิดจากเหตุผลหรือการใช้ปัญญา

แสง จันทร์งาม^{๑๔๖} ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับความเชื่อหรือศรัทธาเอาไว้ว่า ศรัทธามี ๒ อย่าง คือ ศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา หมายถึง ความเชื่อที่เกิดขึ้นหลังจากพิจารณาด้วยเหตุผลแล้ว เห็นว่าสิ่งนั้นมีเหตุมีผลจึงเชื่อ ศรัทธาในพระพุทธศาสนาหมายถึงศรัทธาชนิดนี้ ซึ่งตรงกับภาษาอังกฤษว่า “Belief” ศรัทธาชนิดที่สองเป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยโหมะ คือ ความเชื่อโดยไม่ได้ใช้เหตุผล พอได้ยินได้ฟังได้เห็นก็เชื่อทันที จัดว่าเป็นความเชื่อของคนประเภท “สัทธาจริต” คือคนที่ยังมีนิสัยเชื่อง่าย ไม่อยากคิดค้นปัญหาอะไรมากนัก ความคิดแบบนี้ตรงกับภาษาอังกฤษว่า “Blindfetch”

เสฐียรโกเศศ^{๑๔๗} ได้กล่าวไว้ว่า “ความเชื่อนั้นมี ๒ นัย นัยหนึ่งเป็นความเชื่อด้วยอารมณ์ศรัทธา และอีกนัยหนึ่งเป็นความเชื่อด้วยปัญญาทางเหตุผล”

เสฐียร พันธรังสี^{๑๔๘} ก็ได้กล่าวไว้ว่า “พระพุทธศาสนาสอนเรื่องศรัทธา คือ ความเชื่อ พุทธศาสนาก็สอนให้มีปัญญากับไปในที่นั้นด้วย ผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาเชื่อว่า มีเสรีภาพในการใช้ความเชื่ออย่างเต็มที่ โดยไม่เชื่ออย่างงมงาย แต่เชื่ออย่างมีเหตุผล”

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)^{๑๔๙} ได้กล่าวถึงหลักความเชื่อไว้ว่า หลักความเชื่อ ลักษณะที่ควรกล่าวถึงเพื่อให้เข้าใจความหมาย บทบาทและความสำคัญของความเชื่อในระบบของพุทธธรรมคือ ความเชื่อเป็นเพียงขั้นหนึ่งในกระบวนการพัฒนาปัญญา ความเชื่อที่พึงประสงค์ ต้องเป็นความเชื่อความซาบซึ้งที่เนื่องด้วยเหตุผล คือ มีปัญญารองรับและเป็นทางสืบต่อแก่ปัญญาได้ ความเชื่อที่เป็นความรู้สึกฝ่ายอาเวคด้านเดียว ถือว่าเป็นความเชื่อที่งมงาย ส่วนความรู้สึกที่เป็นฝ่ายอาเวคที่เนื่องอยู่กับความเชื่อแบบที่ถูกต้อง เป็นสิ่งที่นำมาใช้ในกระบวนการปฏิบัติธรรมให้เป็นประโยชน์ได้มากพอสมควร ความที่มุ่งหมายในกระบวนการพัฒนาปัญญานั้น อาจให้ความหมายสั้นๆว่า เป็นความซาบซึ้งด้วยความมั่นใจในเหตุผลเท่าที่ตนมองเห็น คือมั่นใจตนเอง เพื่อควบคุมความเชื่อให้อยู่ในความหมายที่ถูกต้อง ธรรมหมวดใดก็ตามในพุทธธรรม ถ้ามีความ

^{๑๔๖} แสง จันทร์งาม, พระพุทธศาสนาจากพระโอษฐ์, (กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๓.

^{๑๔๗} เสฐียรโกเศศ, ศาสนาเปรียบเทียบ, หน้า ๓๕.

^{๑๔๘} เสฐียร พันธรังสี, ศาสนาโบราณ, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๑๔๘.

^{๑๔๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก หมวดพุทธศาสตร์, (กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๖๕๐.

เชื่อเป็นส่วนประกอบข้อหนึ่งแล้ว จะต้องมีปัญหาอีกข้อหนึ่งด้วยเสมอ คุณประโยชน์ของความเชื่อ เป็นไปใน ๒ ลักษณะ คือ ความเชื่อเป็นปัจจัยให้เกิดปิติซึ่งทำให้เกิดความสงบเยือกเย็นนำไปสู่สมาธิ ปัญญา และความเชื่อนำไปสู่นำไปสู่ความเพียรพยายาม ความเชื่อต้องส่งเสริมความคิดวิจยวิจารณ์ จึงจะเกิดความก้าวหน้าแก้ปัญหา แม้การเลื่อมใสบุคคลก็มีข้อเสียและข้อบกพร่อง ความเชื่อมีความสำคัญเพียงใดต้องมีความรู้ความเข้าใจตามเป็นจริง ไม่ควรตีค่าสูงเกินไปและไม่ควรดูแคลนความเชื่อนั้นเป็นเหมือนร่องน้ำไหลประจำของกระแสความคิด กระแสของความคิดก็จะวิ่งตามร่องน้ำที่ได้เตรียมไว้ไม่ให้ไปทางอื่น ในกระบวนการเจริญทางปัญญาความเชื่อมีคุณค่าในระดับหนึ่ง ถ้าขาดปัญญาแล้วความเชื่อนั้นก็มีโทษมาก เพราะจะเป็นตัวการขัดขวางการสร้างปัญญาเสียเอง

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)^{๔๐} ได้กล่าวไว้ว่า พระพุทธเจ้าทรงสอนมิให้เชื่อโดยง่ายไม่ว่าจะมีข้ออ้างให้น่าเชื่อถือเพียงใดก็ตาม จนกว่าจะได้ตรวจสอบทบทวนทั้งเหตุและผลด้วยสติปัญญาของตนเองจนรู้ถ่องแท้ถึงคุณและโทษจากการยึดถือปฏิบัติ ศรัทธาหรือความเชื่อมั่นตามแนวพระพุทธศาสนาจึงเป็นความเชื่อที่ชอบด้วยเหตุผล และมีปัญญากำกับอย่างสมบูรณ์ พระพุทธเจ้าทรงสอนมิให้ปลงใจเชื่อในสิ่งที่ยาจพิศพลาดได้ ๑๐ ประการ คือ

๑. อย่างปลงใจเชื่อ ด้วยการฟังตามกันมา
๒. อย่างปลงใจเชื่อ ด้วยการถือสืบๆกันมา
๓. อย่างปลงใจเชื่อ ด้วยการเล่าลือ
๔. อย่างปลงใจเชื่อ ด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์
๕. อย่างปลงใจเชื่อ เพราะตรรกะ (นึกเอาเอง)
๖. อย่างปลงใจเชื่อ เพราะการอนุমান (คาดคะเน)
๗. อย่างปลงใจเชื่อ ด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล
๘. อย่างปลงใจเชื่อ เพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว
๙. อย่างปลงใจเชื่อ เพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้
๑๐. อย่างปลงใจเชื่อ เพราะนับถือว่าสมณะนี้เป็นครูของเรา

แสง จันทร์งาม^{๔๑} ได้กล่าวไว้ว่า แม้พระพุทธศาสนาจะเป็นศาสนาแห่งเหตุผล สอนมิให้พุทธศาสนิกชนเชื่ออะไรง่าย ๆ ก็ตาม แต่พระพุทธเจ้าก็ทรงสอนให้ชาวพุทธมีศรัทธา หรือ “ความเชื่อ” และให้มี “ปสาทะ” ความเลื่อมใสสิ่งที่ควรเชื่อ ควรเลื่อมใส เพราะความเชื่อเป็น

^{๔๐} พระธรรมปิฎก (ประยูรค์ ปยุตฺโต), กรรมและนรกสวรรค์สำหรับคนรุ่นใหม่, หน้า ๑๑๑-๑๑๒.

^{๔๑} แสง จันทร์งาม, พระพุทธศาสนาจากพระโอษฐ์, หน้า ๑๑๒-๑๑๓.

คุณธรรมที่จำเป็นเบื้องต้นในการไปสู่จุดหมายปลายทาง คนเราย่อมทำอะไรต่างๆตามความเชื่อ เช่น ชาวพุทธปฏิบัติธรรมตามหลัก ศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อบรรลุถึงมรรคผลนิพพาน ก็เพราะเชื่อว่านิพพานมีจริง ชาวคริสต์เชื่อว่าสวรรค์มีจริงจึงเคารพพระเจ้าเพื่อจะได้ไปสวรรค์ ฉะนั้นความเชื่อจึงเป็นคุณสมบัติอันจำเป็นมาก

แสง จันทร์งาม^{๕๒} ยังได้กล่าวไว้อีกว่า ความเชื่อหรือศรัทธาที่สำคัญ ซึ่งพุทธศาสนิกชนควรยึดถือเป็นแนวปฏิบัติมี ๔ ประการ อันได้แก่

๑. ตลาคตโพธิสัตถา เชื่อในการตรัสรู้ของพระตลาคต คือ เชื่อว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้จริง ประกอบด้วย พระปัญญาธิคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระมหากรุณาธิคุณ

๒. กัมมสัทธา เชื่อกรรม เชื่อกฎแห่งกรรม เชื่อผลที่ต้องสำเร็จได้ด้วยการกระทำ ไม่ใช่ด้วยอำนาจอนานหรืออนาคยโชค

๓. วิปากสัทธา เชื่อวิบากกรรม เชื่อผลแห่งกรรม คือ เชื่อว่ากรรมที่บุคคลทำลงไปแล้วไม่ว่าดีหรือชั่ว ย่อมทำให้เกิดผลตามสมควรแก่เหตุผลเสมอ เช่น ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นต้น

๔. กัมมัสกตาสัทธา เชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน คือ เชื่อว่าผลที่เราได้รับอยู่ในปัจจุบันทุกอย่าง เป็นผลแห่งการกระทำของเราเอง บางอย่างอาจเป็นผลของกรรมในอดีตชาติ

ความเชื่อทั้ง ๔ ประการนี้ เป็นความเชื่อหลักที่ชาวพุทธควรเชื่อไว้ก่อนตั้งแต่แรก เพราะถ้าไม่เชื่อหลัก ๔ ประการนี้แล้ว ก็เท่ากับไม่ใช่ชาวพุทธเสียเลยทีเดียว

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)^{๕๓} ได้กล่าวถึง การวางท่าทีต่อความเชื่อเรื่องนรกและสวรรค์ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญ การวางท่าทีต่อเรื่องนรกและสวรรค์จะปฏิบัติกันอย่างไร การปฏิบัติจะต้องมีเหตุผลมาสนับสนุน องค์ประกอบต่อการวางท่าทีในเรื่องนรกและสวรรค์นั้นก็คือ

๑. ต้องมีศรัทธา

เรื่องนรกและสวรรค์หลังการตายแล้ว ที่เป็นแหล่งเป็นโลกเป็นภพ เราจะไปรับโทษรับรางวัล ระดับนี้เป็นเรื่องที่เราคนสามัญไม่อาจพิสูจน์ได้ ไม่ว่าในทางลบหรือทางบวก เมื่อพิสูจน์ไม่ได้ ก็ต้องขึ้นกับศรัทธา สำหรับในทางพระพุทธศาสนานั้นสอนให้เชื่ออย่างมีเหตุผล สำหรับสิ่งที่พิสูจน์ไม่ได้ ในเมื่อจะต้องเอาทางศรัทธา ศรัทธาคือการไว้วางใจในปัญญาของผู้อื่น หมายความว่า เราไม่รู้ไม่เห็นด้วยตัวเอง จึงไปยอมรับความรู้ของคนอื่น ไว้วางใจในความรู้ของเขา เขาบอกว่าตรงนั้นมีของอย่างนั้น ๆ เราจะเชื่อไหม ถ้าเราไว้ใจในความรู้ของเขา เราก็เชื่อ เราก็ฝาก

^{๕๒} แสง จันทร์งาม, พระพุทธศาสนาจากพระโอษฐ์, หน้า ๑๑๕.

^{๕๓} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), กรรมและนรกสวรรค์สำหรับคนรุ่นใหม่, หน้า ๑๐๘-๑๒๐.

ปัญหาไว้กับเขา แต่ถ้าเมื่อใดเราเห็นด้วยตนเอง เราก็ไม่ต้องฝากปัญหาไว้กับผู้อื่น เราก็ไม่ต้องเชื่อใคร แต่เราจะต้องรู้เห็นจริง ๆ เรื่องนรกและสวรรค์เป็นเรื่องที่เรายังไม่รู้เห็นด้วยตนเอง จึงมีปัญหาว่า เราจะยอมฝากปัญหาไว้กับผู้อื่นไหม? ที่นี้คนที่เราจะฝากปัญหาไว้ ก็จะต้องคิดว่าน่าเชื่อหรือไม่ ถ้าจะเชื่อก็ต้องดูภาวะแวดล้อม โดยมากคนเราจะอาศัยสิ่งต่อไปนี้เป็นเครื่องช่วยชักจูง ให้มอบความไว้วางใจในปัญหาของผู้อื่น คือ

๑) **ตัวปัญญานั่นเอง** คือ มองดูว่าตามปกติคนผู้นี้เป็นคนมีความรู้ มีปัญญาจริงไหม? คำสั่งสอนของศาสนานี้ เช่น อย่างพระพุทธศาสนา ก็คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ที่สอนหลักธรรมโดยทั่วไปนี้มีเหตุผลไหม? เป็นความจริงไหม? ถ้าเห็นว่าคำสั่งสอนเท่าที่เรารู้และเข้าใจได้ เป็นความจริง ก็ทำให้พลอยเชื่อสิ่งที่เรายังไม่รู้ไม่เห็นด้วยตนเอง เราคิดว่าสิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสมานั้น เท่าที่เรามองเห็นได้ก็เป็นความจริง เราจึงเห็นว่าพระองค์มีปัญญา พอที่เราจะฝากปัญหาของเราไว้กับท่านได้ เราจึงเกิดศรัทธาขึ้น

๒) **ความปรารถนาดี** อันนี้เป็นเหตุแห่งความไว้วางใจอีกด้านหนึ่ง ถ้าคนเรามีปัญญา แต่เขาไม่หวังดี เขาอาจจะหลอกเรา แต่ถ้าเขาต้องการช่วยเหลือเรา มีความปรารถนาดีต่อเรา เราก็ศรัทธาได้เพราะไว้วางใจ เพราะฉะนั้น เรื่องของศรัทธาหลักใหญ่ก็อยู่ที่ ผู้นั้นมีความรู้จริง มีปัญญาจริง สมควรเชื่อไหม? เป็นผู้มีความปรารถนาดี มีความเมตตากรุณาจริงใจไหม? การที่จะมีความเมตตากรุณาก็อยู่ที่เหตุปัจจัยประกอบ เช่น ท่านมีเบื้องหลังที่จะหวังผลจากเราไหม? ในการที่จะหลอกเราจะหลอกเราไปทำไม หรือตามปกติท่านเป็นผู้บริสุทธิ์ มีความประพฤติบริสุทธิ์ไหม? ที่จะทำให้เราเห็นว่าเป็นผู้มีความหวังดี ปรารถนาดีต่อเราอย่างแท้จริง เหมือนอย่างพ่อแม่ เมื่อเราเป็นเด็ก ๆ ยังมีความรู้ไม่พอ ยังเล็กอยู่ เราก็ต้องอาศัยความเชื่อเท่านั้นที่ทำอะไรต่ออะไรลงไป โดยเฉพาะพ่อแม่เป็นผู้หวังดี เราเกิดความไว้วางใจ เราก็เชื่อ โดยเป็นไปเอง เราอยู่ในโลกเราอยู่ด้วยความเชื่อมากมาย เรานั่งรถยนต์มาเราไม่เคยพิสูจน์เครื่องยนต์ว่ามันเรียบร็อยหรือไม่ เราเคยไปพิสูจน์ทุกอย่างไหม มันวิ่งไป ๆ มันอาจหลุดได้ มนุษย์เราอยู่ด้วยความไว้วางใจ เรามีศรัทธา โดยบางทีเราไม่รู้ตัวหรอก มันเป็นไปเองในชีวิตประจำวัน แต่ที่จริงเราไม่ได้พิสูจน์ไม่ได้รู้เห็นอะไรทุกอย่าง เราเชื่อโดยเราเห็นว่า เขาไม่ได้มาหลอกหลวงอะไรเรา เพียงแค่นี้เราก็เชื่อแบบขั้นต้นไปเสียแล้ว สำหรับในทางพระพุทธศาสนาก็เป็นอันมาพิจารณากันว่า

- พระพุทธเจ้าเป็นผู้มีปัญญามาก เท่าที่แสดงออกซึ่งคำสั่งสอนต่าง ๆ นั้น มีเหตุผลน่าเชื่อไหม?

- พระองค์มีความปรารถนาดี มีเมตตากรุณา สอนเราด้วยใจบริสุทธิ์ ต้องการให้เราได้รับประโยชน์หรือเปล่า?

ถ้าหากควรเชื่อพระพุทธองค์โดยเหตุผลทั้งสองประการนี้ เราก็มีศรัทธา พระพุทธองค์ทรงสอนเรื่องนรกและสวรรค์ ถ้าหากว่าเรามีศรัทธา เราก็โน้มไปในทางเชื่อ เป็นอันตกลงว่า นรกและสวรรค์ชั้นนี้อยู่ที่ศรัทธา

๒. ถ้อยตามเหตุผล

เรื่องนรกและสวรรค์ พระพุทธเจ้าตรัสว่าไม่ได้ถือว่าเป็นเรื่องต้องบังคับ บางคราวพระพุทธเจ้าก็พบกับคนที่ยังไม่เชื่อ ไม่มีศรัทธา พระองค์ทรงสอนหลักให้มีทำดี คือในกรณีที่ยังไม่มีศรัทธา พระพุทธเจ้าจึงตรัสกาลามสูตร เรื่องมีว่า พระพุทธเจ้าพบกับชาวกาลาม ซึ่งพวกนี้ยังไม่นับถือลัทธิศาสนาไหนทั้งนั้น เมื่อพบแต่พวกเจ้าลัทธิต่างๆผ่านไปมา จึงเข้าไปถามปัญหาเกี่ยวกับพวกเจ้าลัทธิเหล่านั้น ซึ่งสอนแตกต่างกันไป ต่างก็อวดอ้างว่าของตนจริง ของพวกอื่นไม่จริงเหลวไหล เกิดความสับสน ไม่รู้จะเชื่อใคร คือตัดสินใจไม่ได้ ในที่สุดพวกนี้จึงเข้าไปถามพระพุทธเจ้าว่า ข้าพระพุทธเจ้าควรจะปฏิบัติตนอย่างไร ซึ่งพระองค์ตรัสว่า อย่าให้ว่าเลยใครจริงใครเท็จ พระองค์ยังตรัสว่า อย่าเชื่อเพียงเพราะได้ยิน ได้ฟังตามกันมา เรียนกันมา อย่าเชื่อเพียงเพราะข่าวเล่าลือ อย่าเชื่อเพียงเพราะมีเขียนไว้ในตำรา หรือเพียงเพราะเห็นว่า สมณะนี้เป็นครูของเรา ตามที่ตรัสไว้ในหลักกาลามสูตรซึ่งมี ๑๐ ข้อ ให้พิจารณาด้วยตนเอง แล้วพระองค์ก็ตรัสยกตัวอย่าง ซึ่งมาเข้าเรื่องนรกและสวรรค์ กรรมดี กรรมชั่ว กุศล อกุศล ก็เหมือนกันทรงสอนให้พิจารณาในปัจจุบันนี้ว่าเป็นสิ่งดีงาม สิ่งที่เป็นกุศล ถ้าทำแล้วมันเกื้อกูลแก่ชีวิตของตนเอง มันดีแก่ตัวเราไหม ดีต่อผู้อื่นไหม เป็นผลดีทั้งสองฝ่าย ถ้าเป็นอกุศล มันดีต่อชีวิตจิตใจของเราไหม ดีต่อผู้อื่นไหม เป็นการเบียดเบียนคนอื่นไหม เมื่อพิจารณาแล้วเราจะเห็นสิ่งที่เป็นกุศลดีงาม เป็นประโยชน์ต่อชีวิต เกื้อกูลอย่างแท้จริงแก่ชีวิตจิตใจของเราชะยะยาวและแก่ผู้อื่น แก่สังคม เมื่อพิจารณาในแง่นี้แล้ว ถามว่าอันไหนควรทำ อันไหนควรเว้น ก็เห็นว่าสิ่งที่ดีงามคือสิ่งที่ทำด้วยจิตใจที่ไม่ใช่เพราะโลก โกรธ หลง เกิดจากจิตใจที่มีความเมตตา มีความเผื่อแผ่ โอบอ้อมอารี มีปัญญา ทำด้วยจิตแบบนี้ดีกว่า นี้ว่ากันในปัจจุบัน ถ้าว่าเราทำดีในปัจจุบันได้รับผลดีและสิ่งที่เกื้อกูลแล้ว หากว่าสวรรค์มีจริง นรกมีจริง เราก็ไม่ต้องไปตกนรก ไม่ต้องไปรับผลร้าย เราจะไปสวรรค์ ได้รับผลดีก็เป็นข้อกำไรเพิ่มเติมขึ้น ถ้าหากว่าเป็นฝ่ายอกุศล คือความชั่ว เกิดจากโลก โกรธ หลง ในปัจจุบันนี้มันก็ไม่เกื้อกูลแก่จิตใจ อย่างน้อยก็ชะยะยาว และเป็นการเบียดเบียน ไม่เกื้อกูลแก่สังคม เป็นอันว่าผลเสียก็เกิดขึ้นในโลกตั้งแต่ชาตินี้ แล้วเมื่อตายไป ถ้านรกและสวรรค์มีจริง เราก็ไม่ได้ไปสวรรค์ แต่ไปนรกแน่นอน ก็เป็นอันว่าเสียผลทั้งสองด้าน เพราะฉะนั้น ก็เป็นอันสรุปในแง่นี้ได้ว่า ถึงแม้ไม่ต้องใช้ศรัทธา เอาตามเหตุผล ก็ควรทำกรรมดี ละเว้นกรรมชั่ว นี้เป็นแนวกาลามสูตร ก็เป็นการวางท่าทีแบบหนึ่ง

๓. มั่นใจตน ไม่อ้อนวอน

ในการที่พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องนรกและสวรรค์นั้น ทรงแสดงว่า ผลอะไรต่างๆ ย่อมเป็นไปตามเหตุ หลักพระพุทธศาสนาถือเรื่องกรรม กรรมเป็นเรื่องของเหตุ กฎธรรมดา เมื่อเป็นไปตามกฎธรรมดาแล้ว ก็เป็นเรื่องของการที่เราจะรู้เท่านั้น เรารู้ เราไม่ต้องไปวิงวอนให้ผลอย่างนั้นเกิดในเมื่อมันเป็นกฎ มันเกิดจากเหตุ พอเหตุเป็นอย่างนี้ แล้วผลนั้นเกิดเอง เราไม่ต้องอ้อนวอนว่าทำเหตุนี้แล้ว ขอให้ผลนี้เกิดเถิด เพราะว่าอ้อนวอนอย่างไร มันก็ไม่เป็นไปตามคำอ้อนวอน แต่เป็นไปตามเหตุที่ทำ เมื่อทำกรรมดี ผลดีก็เกิดเป็นไปตามหลักกรรม มันเป็นไปตามกฎธรรมดา ไม่เป็นไปตามคำอ้อนวอนของเรา เพราะฉะนั้น การที่พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องผลดี ผลร้ายต่างๆ จนถึงว่าตายแล้วไปตกรนรก ขึ้นสวรรค์นี้ พระองค์ตรัสในแง่กฎธรรมดา คือเป็นเรื่องความรู้สำหรับเราๆ ไม่ใช่สำหรับเราต้องไปขออ้อนวอนอะไรอีก ให้เรารู้และมั่นใจว่าเมื่อทำอย่างนี้ ผลอย่างนั้นมันจะเกิดขึ้น ในทางตรงกันข้าม ถ้าหากว่ามีคนที่คอยให้รางวัลและลงโทษ อย่างนั้นเราจึงจะจำเป็นต้องเอาไว้เพื่ออ้อนวอน ในทางพุทธศาสนา คนที่ทำดี ไม่ต้องอ้อนวอนขอไปสวรรค์ เพราะมันเป็นไปตามกฎธรรมดา เพียงแต่รู้ไว้และมั่นใจเท่านั้น อันนี้ต้องวางท่าทีให้ถูกต้อง พุทธศาสนิกชนเรามีความรู้ไว้สำหรับให้เกิดความมั่นใจตนเอง เรารู้แล้วว่ากรรมดี มันจะเกิดผลดี พระพุทธเจ้าตรัสไว้ เราก็มั่นใจว่า ถ้าทำกรรมดีแล้วผลดีเกิดขึ้น ไม่ต้องใช้วิธีอ้อนวอน นี่คือการวางท่าทีอย่างหนึ่งในทางพระพุทธศาสนา เราเอาเวลาที่อ้อนวอนไปใช้ในการพิจารณาสิ่งที่ทำว่าทำดี รอบคอบ เป็นประโยชน์ในปัจจุบันไหม เกื้อกูลแก่ชาติ แก่สังคมดีแค่ไหน แทนที่จะเอาไปใช้อ้อนวอนขอผล

๔. ไม่หวังผลตอบแทน

ในเรื่องนรกและสวรรค์ก็ยังมีส่วนเหมือนเป็นผลตอบแทน นรกนั้นเป็นผลร้าย เปรียบเหมือนเป็นการลงโทษสำหรับกรรมชั่ว และสวรรค์เป็นผลตอบแทนของกรรมดี ทีนี้ถ้าหากว่าเรายังทำกรรมดี เว้นกรรมชั่ว โดยยังหวังผลอยู่อย่างนี้ พระพุทธศาสนาจะสอนว่า ถ้าเรายังทำเพราะหวังผลอยู่ ก็เรียกว่า เป็นโลกียปุถุชน เป็นปุถุชนที่ยังมีกิเลส คนของพระพุทธศาสนาที่แท้จริงต้องเป็นอริยะสาวก คือเป็นคนที่ทำความดีโดยไม่ต้องหวังผลตอบแทน เพราะเรื่องผลดีหรือผลร้ายนั้น มันเป็นไปตามกฎธรรมดาของมันอยู่แล้ว เมื่อเรารู้แล้วเราก็มีความมั่นใจในตัวเอง ในสิ่งที่เราทำว่า มันเป็นสิ่งที่ดี เราทำความดีเพื่อให้สิ่งที่ดีงามเกิดขึ้น เพื่อเกื้อกูลแก่ชีวิตจิตใจของเราในปัจจุบัน และมีผลดีที่เกิดแก่สังคมแก่คนอื่น เราทำดีเพราะต้องการให้ธรรมะ คือความดีงามเกิดขึ้นในโลก หมายความว่า มีความรักธรรมะ รักความดีงาม รักสิ่งที่ถูกต้อง ถ้าทำได้ถึงขั้นนี้ เป็นการดำเนินตามอริยะสาวกแล้ว คือเลยจากขั้นหวังผลหวังตอบแทน ซึ่งเป็นขั้นโลกียปุถุชน

ดังนั้น การวางท่าทีที่มีต่อนรกและสวรรค์ กับความมีอยู่ของนรกและสวรรค์ในขั้นสุดท้าย ก็มารับกัน คือผลที่สุดก็มาอยู่ที่ปัจจุบันเป็นสำคัญ แล้วมันก็จะทำให้ความรู้สึกแก่เราอย่างหนึ่งว่า ในขั้นสูงสุดที่แท้จริงแล้ว ชาวพุทธจะก้าวไปสู่การทำความคิด โดยรักธรรมะ รักความดีงาม รักสิ่งที่เป็นกุศลนั่นเอง ชีวิตของเราทุกคนถ้าว่าด้วยใจที่แท้จริงแล้ว เรามีเชื้อขี้ต่อชีวิตของเรา เราต้องการให้ชีวิตของเราเป็นชีวิตที่ดีงาม เราต้องการให้ชีวิตของเราเป็นชีวิตที่บริสุทธิ์ ถ้าหากเราได้พัฒนาจิตใจของเราให้สูงขึ้น จนลักษณะนี้เด่นชัดขึ้น เราไม่ต้องไปนึกถึงผลตอบแทนข้างหน้ามากมาย ถ้าเรารักความบริสุทธิ์ของชีวิตรักความบริสุทธิ์ของจิตใจ กลายเป็นเรารักธรรมะ รักความดีงาม เราก็อยากถนอมชีวิตของเราให้เป็นชีวิตที่ดีงาม ให้เป็นชีวิตที่ประณีต ให้เป็นชีวิตที่บริสุทธิ์ เราก็อยากจะทำความคิดด้วยใจตัวเอง ไม่ต้องไปหวังผลเป็นลาภ ยศ สุข สรรเสริญอะไร เรารักชีวิตรักความดีงาม รักตัวธรรมที่แท้จริงไม่ดีกว่าหรือ การที่ชีวิตของเราจะก้าวหน้าไปในคุณความดี บรรลุอะไรที่สูงขึ้นไป จิตใจของเราจะต้องประณีตขึ้นไปด้วย เมื่อเราทำจิตของเราให้ประณีตขึ้น พอมันละเอียดอ่อนขึ้น สิ่งที่เราทำได้แม้เป็นเรื่องเล็กน้อย มันก็ปรากฏผลได้ง่าย มันรับรู้่าย มีความไวขึ้น เพราะฉะนั้น สิ่งที่เราทำได้ มันไปปรากฏผลมากขึ้น เปรียบเหมือนว่า พื้นถนน ถึงแม้จะมีฝุ่นมากก็ยังไม่สกปรก ขยับขึ้นมาเป็นพื้นบ้าน ต้องฝุ่นน้อยลง จึงจะนับว่าสะอาด แต่นี่กระจกแว่นตาฝุ่นนิดเดียวก็เห็นชัด ถ้าเราต้องการให้ชีวิตของเราก้าวหน้า ประณีตอย่างนั้น เราจำต้องไม่ประมาท ต้องระวังไว้ในเรื่อง ความคิดความชั่วเหล่านี้ มันจะไปมีผลกระทบต่อชีวิตของเราที่ประณีตขึ้นทุกทีด้วย เพราะฉะนั้น เราจำต้องรักษาคุณความดี หรือคุณค่าคุณภาพของชีวิตอันนี้ไว้ให้ดี จึงเป็นการจำเป็นอยู่เองที่เราจะต้องพยายามสร้างสมกรรมที่ดีงาม มนุษย์เราจะมีความสุข จะไม่ถือเรื่องผลประโยชน์ทางวัตถุเป็นสำคัญ ถ้าจิตใจมาถึงขั้นนี้แล้ว การทำความดีก็จะไปถึงตัวธรรมะ มันไม่มาติดอยู่ที่ขั้นหวังนรกและสวรรค์แล้ว แต่นรกและสวรรค์นั้นท่านบอกว่าเป็นไปตามกฎกรรมดา เป็นหลักเหตุผล เราไม่ต้องไปอ่อนวอน มันก็อยู่ของมันแล้ว เมื่อทำเหตุดี ผลดีมันก็เกิดขึ้นเอง มันเป็นเรื่องของกฎ มันเป็นหลักเหตุผล ไม่ใช่เรื่องที่จะต้องมาอ่อนวอน ฉะนั้นถึงเราไม่ต้องการผลมันก็ได้ผล สรุปได้ว่า ถึงแม้เราจะพูดถึงผลตอบแทน แต่ความจริงนั้นเรารู้ไว้เพื่อให้เกิดความมั่นใจต่างหาก ทำดีในชาตินี้ให้มันสบายใจ เมื่อจิตดีระดับจิตพร้อมอยู่แล้ว เมื่อชาติหน้ามันก็ไปดีเอง ไม่ต้องไปหว่านมัน ให้ทำความดีจนกระทั่งมีความมั่นใจในตนเอง ไม่ต้องหว่านลวงหน้า นี่ก็คือคติของพระพุทธศาสนา และทำดีจนไม่ต้องหว่านลวงหน้านั้นแหละ แสดงว่าเรามีความมั่นใจในตนเองแล้ว ข้อสำคัญอยู่ที่ว่า เรามีความมั่นใจในความดีหรือเปล่า ถ้ามีความมั่นใจเราไม่ต้องหว่าน เวลาตายจะไปนรกหรือไม่ ไม่ไปหรอก ถ้าเราทำใจปรุ้งแต่งให้มันพร้อมดีอยู่แล้ว ก็คือว่าทำดีอยู่ทุกขณะ ปรุ้งแต่งสวรรค์อยู่ตลอดเวลา หรือจะเลยสวรรค์ไปอีกก็ได้ คือให้สู่ความเป็นอริยะสาวก ตามหลักพระพุทธศาสนาท่านถือว่าเป็น

ศาสนาแห่งการปฏิบัติ เอาสิ่งที่ปฏิบัติได้โดยไม่ต้องรออภิปราย และพระพุทธศาสนาไม่ต้องอิงอยู่กับเรื่องการรอพิสูจน์สิ่งเหล่านี้ ไม่ต้องรอเลย แต่ให้เน้นเรื่องทำที่ การวางท่าทีให้มีความมั่นใจ ทำดีในสิ่งที่ปฏิบัติได้ในชีวิตนี้ เราปรุงแต่งไว้พร้อมแล้ว ระดับจิตของเราคืออยู่แล้ว ถ้าหากมันดีแล้ว มันก็ต้องไปดีมีความมั่นใจ

พุทธทาส ภิกขุ^{๕๔} ได้นำเสนอแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในหนังสือปรมัตตสภาวะธรรมไว้ว่า นรกและสวรรค์เป็นภาวะที่เป็นไปทุกขณะจิต เมื่อก้าวโดยใจความย่อก็คือว่า วันหนึ่งๆความเป็นไปในทางจิตนั้น ย่อมมีการปรุงแต่งเป็นนรกเป็นสวรรค์ขึ้นมาได้ ในขณะเดียวกัน นรกและสวรรค์ย่อมดับสลายไป เพราะความไม่ยึดมั่นถือมั่นในขณะที่เกิดการรับรู้ทางอายตนะนี้เอง ขณิกาทมองเฉพาะเหตุการณ์ที่ดีและไม่ดีที่เป็นไปทุกขณะจิตที่เกิดจากการกระทบกันระหว่างอายตนะภายในกับอายตนะภายนอกแล้วก็มีการปรุงแต่งตามกระแสแห่งกิเลส เห็นรูปแล้วก็เลิกกันไป แม้จะรู้อารมณ์อะไร หรือกระทั่งรู้อารมณ์สวามิฉันด้วยซ้ำ แล้วก็เลิกกันไป ความคิดไม่ได้มากไปกว่านั้น พอรู้ว่าเป็นอะไรหรือว่าภาพอะไรแล้วก็เลิกกันไป การเห็นหยุดเสียเพียงเท่านั้นก็ไม่เกิดนรกหรือเป็นสวรรค์ขึ้นมา ในกรณีให้เห็นรูปคราวอื่น หรือมันมีอะไรผิดธรรมดาไป เรามีการไปปรุงแต่งในทางจิตที่เป็นกิเลสจนเกิดตัณหา อุปาทาน อะไรอยู่อย่างนี้ ก็เป็นทุกข์หรือเป็นนรกไป เรียกว่า เป็นทุกข์หรือตกรนรกเพราะการเห็นรูปนั้น ทำให้เกิดเป็นทุกข์ที่เรียกว่า ตกรนรกก็ได้

๒.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการรวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทของผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร ผู้วิจัยได้รวบรวมเอกสารรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังต่อไปนี้

พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ^{๕๕} ได้สรุปไว้ในรายงานวิจัยว่า นรกและสวรรค์มีปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทุกระดับชั้น พระพุทธเจ้าเองก็ตรัสถึงนรกและสวรรค์เป็นประจำ ความสัมพันธ์ระหว่างสัตว์นรก เทวดา กับพระพุทธเจ้าและเหล่าอริยะสาวกทั้งหลายนี้ เป็นสิ่งที่ได้รับการยืนยันไว้ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ซึ่งถือว่าเป็นคัมภีร์สูงสุดในพระพุทธศาสนา ท่านได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า บุคคลที่กล่าวถึงนรกและสวรรค์ตามที่อ้างไว้ในคัมภีร์ไม่ได้มีข้อถกเถียงกันเลยว่า นรกสวรรค์มีจริงหรือไม่ ตั้งอยู่ที่ไหน แต่เป็นการกล่าวถึงข้อเท็จจริงที่สำคัญคือ ท่านที่กล่าวถึงนรก

^{๕๔} พุทธทาส ภิกขุ, **ปรมัตตสภาวะธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: สอนอุสมมุติ, ๒๕๑๘), หน้า ๑๒๒.

^{๕๕} พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ (วันจันทร์), “นรกและสวรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, หน้า ๑๐๗.

และสวรรค์เหล่านั้น ล้วนแต่เป็นพระอริยบุคคลที่มีญาณพิเศษสามารถจะทำในสิ่งต่างๆ เหนือวิสัยของปุถุชนผู้มีกิเลสทั้งหลายได้ เรื่องนรกและสวรรค์จึงเป็นข้อเท็จจริงที่ประจักษ์ชัดแก่ท่านเหล่านั้น ท่านมีกิจกรรมใดก็ตามที่ต้องติดต่อสัมพันธ์กับสัตว์นรกและเทวดา ข้อความที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกแสดงกิจกรรมที่เป็นข้อเท็จจริง เป็นกิจธุระที่มีอยู่เป็นประจำระหว่างพระภิกษุในพระพุทธศาสนากับสัตว์โลกอื่นๆ

พระครูโสภณปริยัตยาทร (เชื่อม สอนรอด)^{๕๖} ได้ทำการวิจัยเรื่องการศึกษาวิเคราะห์ความคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท ผลการวิจัยความรู้เรื่องจักรวาลวิทยาในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก มี ๒ อย่าง คือ ๑. ความรู้เรื่องจักรวาลวิทยาที่พระพุทธเจ้าทรงชี้แจงให้เห็นเกี่ยวกับความรู้ทางประสบการณ์ตรง คือ ความรู้ที่กล่าวถึงกำเนิดของสิ่งมีชีวิตและลักษณะตามธรรมชาติของสิ่งมีชีวิตนั้นๆ เช่น มนุษย์ สัตว์ และความรู้บางส่วนซึ่งเป็นความรู้ที่เกี่ยวกับกำเนิดของโลก ๒. ความรู้เรื่องจักรวาลวิทยาที่พระพุทธเจ้าทรงหยั่งรู้ได้ด้วยทิพยจักขุญาณ คือ เรื่องภูมิต่างๆ มีการพรรณนาสภาพอันน่าสะพรึงกลัวในทุกคติภูมิหรืออบายภูมิ และมีการพรรณนาสภาพอันน่ารื่นรมย์ในสุคติภูมิ นอกจากนี้ประเภทของภูมิยังแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ ๑. ประเภทวัดดูวิสัย คือ ภูมิที่ว่าด้วยนรก สวรรค์ ซึ่งเชื่อกันว่ามีอยู่จริงอย่างเป็นรูปธรรม ๒. ประเภทจิตวิสัย คือ ภูมิที่ว่าด้วยนรก สวรรค์ ซึ่งเป็นนามธรรมเป็นสภาวะจิตของมนุษย์และมีอยู่ในจิตใจของมนุษย์

พระมหาสินสมุทร พลจันทร์^{๕๗} ได้ทำการวิจัย ความเชื่อเรื่องบุญบาปในพระพุทธศาสนาของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย ในจังหวัดเลย พบว่า นักเรียนโดยส่วนรวมและจำแนกตามเพศ การอบรมเลี้ยงดู และระดับชั้นเรียน ส่วนใหญ่มีความเชื่อเรื่องบุญบาปในพระพุทธศาสนาอยู่ในระดับเชื่อแต่มีข้อสงสัย โดยมีความเชื่อในเรื่องบุญ ด้านศีล ด้านทาน และด้านภavana และมีความเชื่อเรื่องบาป ด้านมโนทุจริต ด้านวิทุจริต และด้านกายทุจริตอยู่ระดับเชื่อแต่มีสงสัย มีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างการอบรมเลี้ยงดูและระดับชั้นเรียนต่อการมีความเชื่อเรื่องบุญและเรื่องบาปในภาพรวม และมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างเพศ ระดับชั้นเรียน และการอบรมเลี้ยงดู ต่อการมีความเชื่อเรื่องบาปในด้านวิทุจริต

^{๕๖} พระครูโสภณปริยัตยาทร (เชื่อม สอนรอด), “การศึกษาวิเคราะห์ความคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), บทคัดย่อ.

^{๕๗} พระมหาสินสมุทร พลจันทร์, ความเชื่อเรื่องบุญ-บาปในพระพุทธศาสนาของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย ในจังหวัดเลย, วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๔), บทคัดย่อ.

มาฆะศรี คหัญฐา^{๑๕๘} ได้ศึกษาความคิดเรื่อง นรกและสวรรค์ในปรัชญาเถรวาท โดยมี จุดมุ่งหมายและสืบค้นให้ทราบว่า ในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาและอนุฎีกา ของ พระพุทธศาสนา กล่าวถึงความเชื่อเรื่องนรกและสวรรค์ว่า ตามคำสอนที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ยืนยันนรกและสวรรค์ เป็นสิ่งที่มีอยู่จริงแต่พิสูจน์ไม่ได้ สำหรับสามัญชนที่อาศัยผัสสะธรรมดา นอกจากผู้บำเพ็ญสมาธิ ญาณ จนกระทั่งได้ อภิญญาเท่านั้น นรกและสวรรค์เป็นภพภูมิหนึ่งใน สังสารวัฏที่เกี่ยวเนื่องกับการเวียนว่ายตายเกิดของผู้ที่ยังละกิเลสไม่ได้ แต่ไม่ใช่จุดมุ่งหมายอันสูงสุด ของพระพุทธศาสนา จุดมุ่งหมายของพระพุทธศาสนาคือ พระนิพพาน นรกและสวรรค์สัมพันธ์กับ คำสอนเรื่องกรรมในแง่ที่เป็นสถานที่เกิดของบุคคล ที่มารับผลกระทบชั่วและเสวยผลของกรรมดี หลังจากที่ได้ตายไปแล้ว และสัมพันธ์กับมรรค ผล นิพพานในแง่ผู้ปฏิบัติเข้าถึงนิพพาน แม้พระ อริยบุคคลที่ไม่บรรลุนิพพาน เป็นพระอรหันต์ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกอย่างมากไม่เกิน ๗ ชาติ ก่อนที่จะบรรลุนิพพาน เรื่องนรกและสวรรค์จึงเป็นส่วนหนึ่งของสังสารวัฏ การปฏิเสธคำสอนเรื่อง สังสารวัฏ นรกและสวรรค์ จะเท่ากับปฏิเสธหลักคำสอนเรื่อง มรรค ผล นิพพานด้วยเช่นกัน

อดุลย์ ตะพัง^{๑๕๙} ได้ทำการวิจัยเรื่องการเปรียบเทียบไตรภูมิภคากับไตรภูมิฉบับภาษา เขมร โดยผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้ ด้านเนื้อความ กล่าวถึงภูมิ ๓ เหมือนกัน ต่างกันในส่วน ของ รายละเอียด ไตรภูมิฉบับภาษาเขมรมีได้กล่าวถึงนรกบ่าว ๑๖ ขุม ลักษณะอสุรกาย กำเนิดของสัตว์ มนุษย์ในสี่ทวีป มหาจักรพรรดิราช แก้ว ๗ ประการ พระเจ้าอโศกมหาราช โชติศเรษฐี บุญกิริยา วัตถุ ด้านภาษา เหมือนกันในส่วนของการใช้คำศัพท์ภาษาบาลีที่เป็นศัพท์เกี่ยวข้องกับศัพท์ทาง ศาสนา ต่างกันในส่วนของการใช้บรรยายเนื้อเรื่องซึ่ง ไตรภูมิภคานำใช้ภาษาไทยบรรยาย ไตรภูมิ ฉบับภาษาเขมรใช้ภาษาเขมรบรรยาย ด้านการนำเสนอต่างกัน ไตรภูมิภคานำเสนอเรื่องเป็นลำดับ เริ่มจากชั้นกามภูมิไปหารูปภูมิ อรูปภูมิ จบลงด้วยนิพพานภคานำเสนอเรื่องเป็นลำดับ เขมรนำเสนอชั้นสูงสุดลงมาหาชั้นต่ำสุด คือเริ่มจากชั้น อรูปภูมิ รูปภูมิ กามภูมิ จบลงด้วยแผนที่ โบราณ ด้านแนวความคิด ไตรภูมิทั้งสองฉบับมีแนวความคิดเรื่องการสร้างโลก การล้างโลก ภพภูมิ อันเป็นที่อยู่ของหมู่สัตว์ทั้ง ๓ เหมือนกัน จะแตกต่างกันบ้างก็ในส่วนของการรายละเอียดปลีกย่อย ด้าน จุดมุ่งหมายในการแต่ง ไตรภูมิทั้งสองฉบับมีจุดมุ่งหมายแตกต่างกัน ไตรภูมิภคา มีจุดมุ่งหมาย ๒ ประการ คือเพื่ออรรถกถาธรรมและจะใคร่เทศนาโปรดพระมารดา และเพื่อเจริญพระอภิธรรม ไตร

^{๑๕๘} มาฆะศรี คหัญฐา, *ความคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธปรัชญาเถรวาท*, วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔), บทคัดย่อ.

^{๑๕๙} อดุลย์ ตะพัง, *การเปรียบเทียบไตรภูมิภคากับไตรภูมิฉบับภาษาเขมร*, รายงานการวิจัย, ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก, (คณะมนุษยศาสตร์ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๓), บทคัดย่อ.

ภูมิฉบับภาษาเขมรมิได้ระบุจุดมุ่งหมายในการแต่งไว้ ตลอดจนไม่ทราบว่าใครเป็นผู้แต่ง แต่งขึ้นเมื่อใดและแต่งขึ้นเพื่อใคร

พิน ดอกบัว^{๖๐} ได้สรุปไว้ในรายงานการวิจัยว่า ในทางพระพุทธศาสนาถือว่า มีสังสารวัฏอย่างแน่นอนและได้ให้ความหมายแน่ชัดว่า เกิด-ตาย ในเรื่องสังสารวัฏ หมายถึงเกิด-ตายทางร่างกายและสังสารวัฏก็หมายถึง วิญญาณไปถือเอาร่างใหม่ในภพชาติต่างๆ จึงมีปรากฏการณ์ที่เรียกว่า เกิด-ตาย ชาติแล้วเล่า ส่วนเหตุที่สัตว์ต้องเวียนว่ายตายเกิด ก็เพราะจิตหรือวิญญาณมีลักษณะเป็นอมตะ แม้จะเป็นแบบสันตติก็ตาม วิญญาณจึงไม่ตายตามร่างกาย การที่มีคนตาย จึงเป็นเพียงการตายหลอกเท่านั้น และโดยเหตุที่วิญญาณเป็นอมตะแต่มีกิเลสจึงมีภพภูมิต่างๆคอยรองรับตามระดับสภาวะของวิญญาณ ด้วยเหตุนี้จึงมีทั้งสุคติภูมิและทุคติภูมิ ด้วยเหตุนี้พระพุทธเจ้าจึงทรงรณรงค์เป็นอย่างมากไม่ให้นักทำบาป ให้กลัวบาป เพราะบาปกรรมเป็นตัวนำไปสู่นรก แล้วทรงสอนให้คนทำบุญ เพราะบุญจะพาไปเกิดในสุคติภูมิ กล่าวคือผู้ที่มุ่งจะไปสวรรค์จะต้องทำบุญกุศลยกระดับจิตใจให้สูงส่งด้วยคุณธรรมเสมอด้วยเทวดา หากผู้ใดทำได้เช่นนี้ก็เท่ากับว่าผู้นั้นได้ขึ้นสวรรค์ในชาตินี้แล้ว และเมื่อตายไปก็จะไปบังเกิดในสวรรค์จริงๆ

พระมหาวีรพนธ์ บุตรนาม^{๖๑} ได้สรุปไว้ในรายงานการวิจัยว่า นรกสวรรค์ที่อยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกมีอยู่จริงและพระพุทธเจ้าตรัสว่าสวรรค์และนรกคือดินแดนที่จะต้องไปเกิดภายหลังการตายของคนทำดีและทำชั่วแต่ไม่ได้ตรัสบอกว่าอยู่ที่ไหน แต่ก็มีผู้รจนาคัมภีร์ต่อมาได้เสริมแต่งว่าสวรรค์นรกอยู่ตรงนั้นตรงนี้ ส่วนมากแล้วพระพุทธศาสนาสอนแล้วว่าหากนรกมีอยู่จริง ทำอย่างไรเราจะไม่ต้องตกนรก หากเราทำดีแล้วก็ไม่ต้องกลัวว่าภูมิเป็นที่ไปเราจะไม่ดี แต่คนที่เชื่อเรื่องนรกสวรรค์ต้องมีศรัทธา คือเชื่อแล้วทำให้ชีวิตดีขึ้นมากกว่าเสียและทำให้สังคมสงบก็ควรเชื่อ เพราะพื้นฐานที่ทำให้สังคมไม่สงบเต็มได้ด้วยการเอาเปรียบไม่เห็นใจคนอื่น ทำความชั่วเรื่อยไปโดยไม่ได้คำนึงถึงคนอื่นว่าจะเดือดร้อนหรือไม่ มีความสุขอยู่บนความทุกข์ของคนอื่น ส่วนหนึ่งเพราะคนเราขาดความเชื่อเรื่องนรกสวรรค์และคิดว่าไม่มีอยู่จริง ดังนั้น วัฒนธรรมต่างๆ ที่ดูไม่เหมาะสมกับสังคมไทย ระบบบริโภคนิยม ที่ต้องแก่งแย่ง โลกโลกานุวัฒน์ โลกไร้พรหมแดน ระบบการเรียนรู้ที่มุ่งพัฒนาด้านวัตถุมากเกินไปโดยไม่ได้มุ่งถึงพัฒนาด้านจิตใจ ทำดีและค่านิยมที่เปลี่ยนไปจากเดิมมีผลทำให้เยาวชนมีเจตคติต่อเรื่องนรกสวรรค์เปลี่ยนไปจากเดิม

^{๖๐} พิน ดอกบัว, แนวความคิดเกี่ยวกับสังสารวัฏ การเวียนว่ายตายเกิดในพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ : บุรพาสาน์, ๒๕๓๒), หน้า ๒๘๓.

^{๖๑} พระมหาวีรพนธ์ บุตรนาม, เจตคติต่อเรื่องนรกสวรรค์ในพุทธศาสนาของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาในจังหวัดสกลนคร, ปรินญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาจิตวิทยาการศึกษา, (มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๐) หน้า ๗๑.

พระครูอรัญเขตพิทักษ์^{๑๖๒} ได้สรุปผลของการวิจัยเอาไว้ว่า ความเชื่อเรื่องนรกและสวรรค์นั้น เป็นความเชื่อที่ปรากฏในหลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งมีในพระไตรปิฎกมาก โดยเฉพาะในพระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค กล่าวถึงนรกและสวรรค์มากที่สุด และวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาอื่นๆ เช่น คัมภีร์โลกศาสตร์ จักรวาลทีปนี โลกทีปนี โลกบัญญัติและไตรภูมิพระร่วง ความเชื่อเรื่องนรกและสวรรค์ เป็นส่วนหนึ่งในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งจัดอยู่ในปริยัติสัทธรรมที่จะต้องศึกษาเล่าเรียน ความเชื่อเรื่องนรกและสวรรค์ ได้รับการเผยแผ่มาจนถึงปัจจุบันนี้ได้ โดยมีพุทธบริษัทที่มีความศรัทธาและมีความเข้าใจลึกซึ้ง ได้สืบทอดคำสอนนี้ จากรุ่นหนึ่งไปยังรุ่นหนึ่งโดยผ่านสื่อ สัญลักษณ์ต่างๆ ถึงแม้ว่าปัจจุบันนี้โลกจะมีความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์มากแล้วก็ตาม แต่ความเชื่อเรื่องนรกและสวรรค์ก็ยังได้รับการพิสูจน์ความจริงมาโดยตลอด

พระครูวินัยธรสุเทพ อภิญโญ (ทับทิมเทศ)^{๑๖๓} ได้สรุปผลของการวิจัยเรื่องการศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องเทวดาในพระพุทธศาสนาเถรวาทเอาไว้ว่า เทวดา เป็นคำที่ใช้เรียกชาวสวรรค์ ซึ่งเป็นภพภูมิของผู้ที่เคยสร้างคุณความดีเมื่อครั้งเป็นมนุษย์ ทั้งเทวดาและมนุษย์จึงเกี่ยวข้องกันด้วยหลักธรรมคือ หลักธรรมของกรรมที่จำแนกสัตว์ให้เป็นไปต่างๆ กันคือ ทรามหรือประณีต โดยถือเอามนุษย์ภูมิเป็นเกณฑ์หรือเป็นแดนแห่งพฤติกรรมที่ชักนำหมู่สัตว์ไปสู่ภพภูมิต่างๆ สวรรค์มีมากขึ้นด้วยกันตามระดับคุณธรรมของผู้บำเพ็ญกุศลธรรม แต่เทวดาก็เป็นเช่นเดียวกันกับมนุษย์ ความสัมพันธ์มนุษย์กับเทวดาในทางพฤติกรรมจึงเป็นไปในรูปแบบที่แตกต่างกัน พระพุทธศาสนาได้ชี้แนวทางแห่งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับเทวดา ด้วยการวางท่าทีแห่งเมตตา มิไม่ตรีจิต อยู่ร่วมกันฉันมิตร เคารพนับถือซึ่งกันและกัน ในฐานะที่เป็นเพื่อนร่วมเกิด แก่ เจ็บ ตาย และเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ

จากพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องเนื่องกันระหว่างมนุษย์กับเทวดา หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาจึงเน้นถึงหลักธรรมของมนุษย์ในการชักนำสรรพสัตว์ให้บรรลุประโยชน์ทั้งหลายด้วยความไม่ประมาท ด้วยการดำเนินชีวิตโดยมีสติเป็นเครื่องควบคุม ไม่พาลั้งผลอ ไม่ประพฤตินทางเสื่อม ประกอบคุณงามความดี และบำเพ็ญบุญกุศลทั้งหลายซึ่งเป็นเหตุให้มนุษย์เข้าถึงสุคติ

^{๑๖๒} พระครูอรัญเขตพิทักษ์, พระสงฆ์กับความเชื่อเรื่องนรกและสวรรค์ : กรณีศึกษาพระสงฆ์ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเลย, ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยศึกษาเพื่อการพัฒนา (สำนักงานบัณฑิตศึกษา : สถาบันราชภัฏเลย, ๒๕๔๖), บทคัดย่อ.

^{๑๖๓} พระครูวินัยธรสุเทพ อภิญโญ (ทับทิมเทศ), การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องเทวดาในพระพุทธศาสนาเถรวาท, ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาปรัชญา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), บทคัดย่อ.

โลกสวรรค์ ดังนั้น กฎมิจจึงเกิดขึ้นด้วยการอาศัยกันและกันแห่งสภาวะธรรมทั้งหลาย สำหรับผู้ที่สิ้นอาสวะกิเลสอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว เป็นพระอรหันต์จีณาสพ จึงไม่มีการเกิดอีกต่อไป ส่วนผู้ที่ไม่บรรลุมรรควาสนั้นถือว่าเป็นปุถุชน จึงต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏไม่มีที่สิ้นสุด

สังคมไทยมีความผูกพันกับพระพุทธศาสนาตลอดมา พร้อมกันนั้นก็มีความเชื่อเรื่องเทวดาตลอดถึงนรก สวรรค์ บาป บุญ คุณ โทษ ประโยชน์ และมีใช้ประโยชน์ จึงทำให้สังคมไทยมีวัฒนธรรมเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของตนเอง การผสมผสานระหว่างคติความเชื่อเรื่องเทวดากับวัฒนธรรมจึงก่อให้เกิดความรู้เท่าทันโลก เหตุการณ์ของโลก และชีวิตตามความเป็นจริง ตามกฎแห่งไตรลักษณ์ นั่นคือการเกิดขึ้น (อุปปาตยะ) การตั้งอยู่ (ฐิติ) และการดับไป (กังคะ) แห่งสภาวะธรรมทั้งหลาย ทั้งนี้ ก็เพื่อที่จะดำรงชีวิตให้ถูกต้องดีงามด้วยการประพฤติปฏิบัติตามหลักแห่งศีลธรรม เพราะคติความเชื่อเรื่องเทวดาได้ก่อให้เกิดความเชื่อมโยงทางศีลธรรมระหว่างเทวดากับมนุษย์ได้อย่างผสมผสานกลมกลืน ฉะนั้น คติความเชื่อดังกล่าวจึงก่อให้เกิดวัฒนธรรมขนบธรรมเนียม ประเพณีและวิถีชีวิตที่ดีงามของไทยที่สืบเนื่องมาจากเทวดาอีกมากมาย โดยอาศัยคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาที่มีการกล่าวถึงเรื่องเทวดา อันเป็นสาเหตุหนึ่งที่เกิดพิธีกรรมที่ทรงคุณค่ายิ่งแก่สังคมไทยตลอดมา

จากการรวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สรุปความได้ว่า เรื่องของการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทนั้น นรกและสวรรค์ ชาตินี้และชาติหน้า มีจริงหรือไม่ เป็นคำถามที่มีคนสนใจกันมากและเป็นข้อถกเถียงค้างคาใจของคนทั่วไป เพราะเรื่องเหล่านี้เป็นความลับของชีวิตที่ตกอยู่ภายใต้อำนาจของอวิชา ในคัมภีร์พระไตรปิฎกซึ่งถือได้ว่าเป็นหลักฐานที่สำคัญสูงสุดทางพระพุทธศาสนา มีข้อความที่ว่าด้วยเรื่องของนรกและสวรรค์อย่างมากมาย ทั้งในด้านลักษณะและประเภท แม้แต่พระพุทธเจ้าเองก็ได้ตรัสถึงเรื่องของนรกและสวรรค์ทุกครั้งที่ทรงสรุปข้อสนทนาของพระองค์ ซึ่งเป็นการแสดงบทลงโทษห้ามปรามไม่ให้บุคคลทำความชั่ว และแสดงให้เห็นคุณของการทำความดี การรับรู้เรื่องนรกและสวรรค์ในโลกยุคปัจจุบันนี้ ได้มีการนำเอาแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์มาขยายความเพิ่มเติมอย่างมากมาย แต่ก็พอที่จะสรุปสาระความสำคัญได้ว่านรกและสวรรค์นั้นมีอยู่ ๒ สถานะคือ นรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่เป็นภพเป็นภูมิของสัตว์ผู้เกิดในโอปปาติกะกำเนิดและนรกและสวรรค์ที่เป็นภาวะคือเป็นความรู้สึกนึกคิดทางด้านจิตใจเกิดดับที่อายตนะ

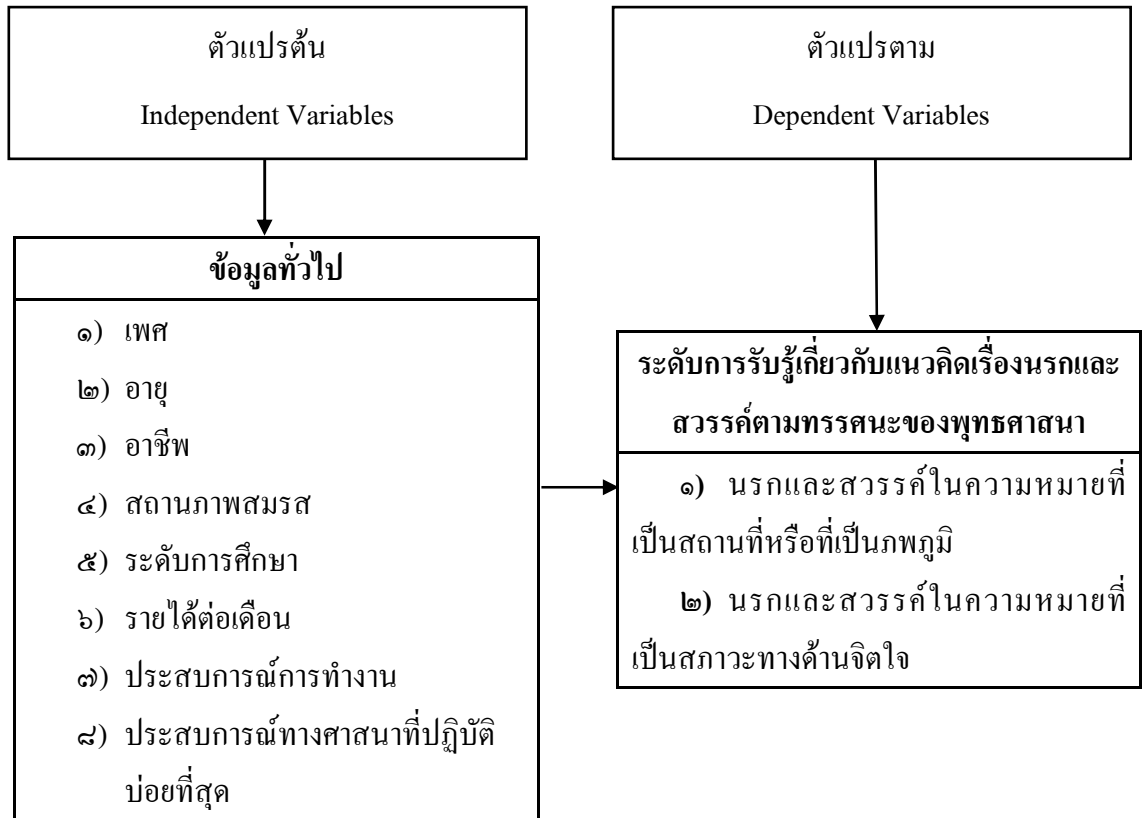
นรกและสวรรค์ในแง่ที่เป็นสถานที่เป็นภพเป็นภูมินั้น เป็นดินแดนสำหรับเวียนเกิดเวียนตายของสัตว์ผู้มีกิเลสทั้งหลาย นรกเป็นจุดหมายปลายทางของสัตว์ผู้ทำความชั่วด้วยกาย วาจา และใจ หมู่สัตว์ผู้ที่ทำบาปกรรม เมื่อเขาตายไปเกิดในนรกแล้ว จะถูกลงโทษด้วยวิธีการที่โหดเหี้ยมที่สุด เพื่อให้สัตว์ที่ทำบาปกรรมนั้นได้รับความเจ็บปวดมากที่สุด ให้เหมาะสมกับ

บาปกรรมที่เขาเคยได้ทำเอาไว้เมื่อครั้งก่อนตาย ส่วนสวรรค์นั้นเป็นจุดหมายระดับหนึ่งของผู้ทำ ความดีด้วยกาย วาจา ใจ โดยการให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา สวรรค์เป็นภพภูมิส่วนหนึ่งใน สังสารวัฏที่เกี่ยวเนื่องกับการเวียนว่ายตายเกิดของผู้ที่ยังละกิเลสไม่ได้ แต่ไม่ใช่จุดหมายอันสูงสุด ของพระพุทธศาสนา จุดมุ่งหมายที่สูงสุดของพระพุทธศาสนาคือ พระนิพพาน

นรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่นั้น ได้รับการยืนยันไว้ในคัมภีร์พระไตรปิฎกว่า “มีจริง” และในความเป็นจริงนั้นก็ยังมีเหตุผลหลายอย่างที่สามารยืนยันได้ว่า “มีจริง” โดยเฉพาะหลักทฤษฎี เรื่องกรรม ทฤษฎีการเกิดใหม่ ทฤษฎีภพ ๓ ทฤษฎีโลก ๓ ทฤษฎีกำเนิด ๔ ทฤษฎีภูมิ ๔ ทฤษฎีคติ ๕ ดังนี้เป็นต้น เหล่านี้คือหลักทฤษฎีที่จะรองรับช่วยให้เรื่องนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่ที่เป็นภพ ภูมิมีเหตุผลมากขึ้น ส่วนนรกและสวรรค์ในแง่ที่เป็นภาวะคือความรู้สึกลึกลับคิดทางด้านจิตใจนั้น ได้แก่ ภาวะแห่งจิตใจที่เกิดดับทางอายตนะทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่ได้รับรู้ธรรมารมณ์ อันไม่เป็นที่พึงประสงค์ไม่น่ารักใคร่ไม่น่าชอบใจ จนทำให้เกิดความเดือดร้อนใจ ในขณะนั้นก็เป็นนรก แต่ในขณะที่อายตนะทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่ได้รับรู้ธรรมารมณ์ที่พึงประสงค์ น่ารักใคร่น่าชอบใจ ทำให้เกิดความสุขใจ ในขณะนั้นก็เป็นสวรรค์ ดังนั้น นรกและสวรรค์ที่เป็น ภาวะจึงอยู่ที่การปรุงแต่งทางด้านจิตใจในขณะปัจจุบันของมนุษย์ และเป็นไปทุกๆขณะจิต

เพราะฉะนั้น ในเรื่องการรับรู้ นรกและสวรรค์นี้จึงมีอิทธิพลต่อระบบวิถีชีวิตของ สังคมไทยในด้านๆเป็นอย่างมาก ทั้งทางด้านศีลธรรมจริยธรรมที่ดีงาม ทั้งทางด้านจิตรกรรม วรรณกรรม และพิธีกรรม โดยเฉพาะทางด้านจิตรกรรมฝาผนังตามปูชนียสถาน ได้มีการแสดงภาพ นรกเอาไว้อย่างน่ากลัว และแสดงภาพของสวรรค์เอาไว้อย่างน่าเพลิดเพลิน น่าชื่นชม จนทำให้เกิด ความคิดขึ้นว่า นรกคือสิ่งที่น่ากลัวที่สุด ทำชั่วต้องไปตกนรก สวรรค์คือสิ่งที่น่าปรารถนาที่สุด ทำดี ต้องไปเกิดเป็นเทวดาในสวรรค์ นรกและสวรรค์เป็นสิ่งที่พิสูจน์ไม่ได้สำหรับปุถุชนคนธรรมดา เมื่อพิสูจน์ไม่ได้ สิ่งที่สำคัญที่สุดต่อสิ่งที่พิสูจน์ไม่ได้ก็คือ การวางท่าทีต่อการรับรู้เรื่องนรกและ สวรรค์ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญ การวางท่าทีต่อการรับรู้เรื่องนรกและสวรรค์นั้น การปฏิบัติจะต้องมี เหตุผลมาสนับสนุน องค์กรประกอบต่อการวางท่าทีในเรื่องของการรับรู้ นรกและสวรรค์นั้นก็คือ ต้อง มีศรัทธา ต้องมีปัญญา ต้องถือตามเหตุผล ต้องมีความมั่นใจตนเองไม่อ้อนวอน ต้องไม่หวัง ผลตอบแทน ตามหลักพระพุทธศาสนาท่านถือว่าเป็นศาสนาแห่งการปฏิบัติ เอาสิ่งที่ปฏิบัติได้โดย ไม่ต้องรออภิปราย และพระพุทธศาสนาไม่ต้องอิงอยู่กับเรื่องการรอพิสูจน์ว่านรกสวรรค์มีจริง หรือไม่ แต่ให้เน้นเรื่องของท่าที การวางท่าทีในการรับรู้ นั้นให้มีความมั่นใจ ทำดีในสิ่งที่ปฏิบัติได้ ในชีวิตนี้ ถ้าเราปรุงแต่งจิตในสิ่งที่ดีไว้พร้อมแล้ว ระดับจิตของเราคืออยู่แล้ว ถ้าหากว่าจิตคิดดีแล้ว มันก็ต้องไปสู่คติที่ดี ไปสู่ภพภูมิที่ดี เรียกว่าได้สัมผัสสวรรค์ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า

๒.๖ กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ ๓

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงปริมาณ เพื่อศึกษาการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท : กรณีศึกษาผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร มีวัตถุประสงค์ ๑) เพื่อศึกษาระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ตามทรรศนะของพุทธศาสนาเถรวาทของผู้ปฏิบัติธรรมกลุ่มตัวอย่างผู้ตอบแบบสอบถาม ๒) เพื่อศึกษาความแตกต่างระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ตามทรรศนะของพุทธศาสนาเถรวาทของผู้ปฏิบัติธรรมกลุ่มตัวอย่างผู้ตอบแบบสอบถาม ซึ่งประกอบด้วย เพศ อายุ อาชีพ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา รายได้ ต่อเดือน ประสบการณ์การทำงาน และประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด ๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ตามทรรศนะของพุทธศาสนาเถรวาทเพื่อนำไปประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับสังคมในยุคปัจจุบันได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม จำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดขั้นตอนและรายละเอียดของวิธีการดำเนินการวิจัย ดังนี้

- ๓.๑ ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง
- ๓.๒ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
- ๓.๓ การสร้างและตรวจสอบเครื่องมือ
- ๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล
- ๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล
- ๓.๖ สถิติที่ใช้ในการวิจัย

๓.๑ ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

๓.๑.๑ ประชากร

ประชากรที่ใช้ในการวิจัย คือ ผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร ซึ่งประกอบด้วย เพศ อายุ อาชีพ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา รายได้ต่อเดือน ประสบการณ์การทำงาน และประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด รวมทั้งสิ้น ๘๐๐ คน โดยเก็บข้อมูลตั้งแต่ ๔ มีนาคม ถึง ๑ มีนาคม ๒๕๕๕ รวมเป็นเวลา ๔ วัน

๓.๑.๒ กลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ได้จากการสุ่มตัวอย่างผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร โดยใช้สูตรคำนวณกลุ่มตัวอย่างตามสูตร Taro Yamane ที่ระดับความเชื่อมั่น ๙๕% ค่าความคลาดเคลื่อนที่ ๐.๐๕ ซึ่งยอมรับได้ในทางสถิติ ดังนี้

$$\text{จากสูตร}^{๑๖๔} \quad n = \frac{N}{1+Ne^2}$$

โดยที่ n = จำนวนตัวอย่าง (ขนาดของกลุ่มตัวอย่าง)

N = จำนวนประชากร (ขนาดของกลุ่มประชากร)

e = ค่าความคลาดเคลื่อนที่ยอมรับได้ (allowable error) กำหนดระดับความคลาดเคลื่อนเท่ากับ ๐.๐๕)

$$\text{แทนค่า} \quad n = \frac{800}{1+800(0.05)^2}$$

$$n = ๒๕๕$$

ขนาดกลุ่มตัวอย่างที่ได้จากการคำนวณ ๒๕๕ คน ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการสุ่มตัวอย่างจากจำนวนประชากรทั้งหมดจากผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร จำนวน ๒๕๕ คน โดยการสุ่มตัวอย่าง

๓.๒ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสอบถามซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

ส่วนที่ ๑ เป็นแบบสอบถามเกี่ยวกับข้อมูลทั่วไปและคุณลักษณะประชากร เป็นแบบเลือกรายการ ได้แก่ เพศ อายุ อาชีพ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา รายได้ต่อเดือน ประสบการณ์การทำงาน และประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด จำนวน ๘ ข้อ

ส่วนที่ ๒ เป็นแบบสอบถามวัดระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท มีคำถามจำนวน ๑๖ ข้อ โดยลักษณะของแบบสอบถามเป็นแบบมาตราส่วนประมาณค่า Likert's rating scale จำนวน ๕ ระดับ คือ

มากที่สุด หมายถึง ข้อความนั้นตรงกับความคิดเห็นของท่าน ในระดับมากที่สุด

มาก หมายถึง ข้อความนั้นตรงกับความคิดเห็นของท่าน ในระดับมาก

^{๑๖๔} ยุทธ ไกยวรรณ, พื้นฐานการวิจัย, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: สุวีริยาสาส์น, ๒๕๔๕), หน้า ๑๐๗.

ปานกลาง หมายถึง ข้อความนั้นตรงกับความคิดเห็นของท่าน ในระดับปานกลาง
 น้อย หมายถึง ข้อความนั้นตรงกับความคิดเห็นของท่าน ในระดับน้อย
 น้อยที่สุด หมายถึง ข้อความนั้นตรงกับความคิดเห็นของท่าน ในระดับน้อยที่สุด

โดยมีลักษณะของคำถามทั้งเชิงบวก (Positive) และเชิงลบ (Negative) ได้แก่ การรับรู้ที่เกี่ยวกับนรก และสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ ๑๒ ข้อ การรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ ๑๒ ข้อ ผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ ๑๒ ข้อ

ตารางที่ ๓.๑ แสดงข้อคำถามเชิงบวกและเชิงลบ

คำถาม	ข้อคำถาม เชิงบวก	ข้อคำถาม เชิงลบ	จำนวนรวม ข้อคำถาม
การรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ	๑, ๒, ๓, ๔, ๕, ๖, ๘, ๑๑, ๑๒	๗, ๙, ๑๐	๑๒
การรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์	๑๓, ๑๔, ๑๕, ๑๖, ๑๗, ๑๘, ๑๙, ๒๐, ๒๑, ๒๓, ๒๔	๒๒	๑๒
ผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์	๒๕, ๒๖, ๒๘, ๒๙, ๓๐, ๓๒, ๓๓, ๓๕, ๓๖	๒๗, ๓๑, ๓๔	๑๒
รวม	๒๙	๗	๓๖

๓.๓ การสร้างและตรวจสอบเครื่องมือ

ขั้นตอนของการดำเนินการสร้างและตรวจสอบเครื่องมือ มีดังนี้

๓.๓.๑ ศึกษาค้นคว้าเอกสารเชิงวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อกำหนดแนวทางและขอบเขตในการจัดทำแบบสอบถามให้สอดคล้องกับประเด็นปัญหาและวัตถุประสงค์ของการวิจัย

๓.๓.๒ นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาค้นคว้ามาประมวล เพื่อกำหนดเป็นขอบเขตเนื้อหาและโครงสร้างของเครื่องมือให้สอดคล้องกับประเด็นปัญหาและวัตถุประสงค์ของการวิจัย

๓.๓.๓ สร้างแบบสอบถาม มาตรฐานวัดตามทัศนคติของ Likert

๓.๓.๔ สร้างคำถามเป็นแบบสอบถามและนำแบบสอบถามที่สร้างเสร็จแล้วเสนอ อาจารย์ผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์ เพื่อตรวจสอบและแก้ไขแนะนำ และปรับปรุงให้มีความเหมาะสม

๓.๓.๕ นำแบบสอบถามที่ได้แก้ไขปรับปรุงแล้วให้ท่านผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเพื่อความเที่ยงตรงและเหมาะสม ผู้ทรงคุณวุฒิมี ๕ ท่าน วิทยานามดังนี้

๑. พระเอกภักธ อภินันโท, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อาจารย์ประจำภาคจิตวิทยา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๒. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ศิริวัฒน์ ศรีเครือดง ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาชีวิตและความตาย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๓. ผศ.ดร.อำนาจ ตั้งเจริญชัย สาขาศิลปะศาสตร์ประยุกต์ คณะครุศาสตร์อุตสาหกรรม สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหาร ลาดกระบัง

๔. อาจารย์ชัยยุทธ เจริญพิพัฒน์สุข สาขาศิลปะศาสตร์ประยุกต์ คณะครุศาสตร์อุตสาหกรรม สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหาร ลาดกระบัง

๕. อาจารย์สุรชัย ฐานสโร สาขาศิลปะศาสตร์ประยุกต์ คณะครุศาสตร์อุตสาหกรรม สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหาร ลาดกระบัง

๓.๓.๖ นำแบบสอบถามที่ผ่านการตรวจสอบและปรับปรุงแก้ไขจากผู้ทรงคุณวุฒิแล้ว นำเสนออาจารย์ผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์เพื่อแก้ไขให้ถูกต้อง และจัดพิมพ์ต่อไป

๓.๓.๗ ทดสอบความเชื่อมั่น (Reliability) นำแบบสอบถามไปทดสอบก่อนนำไปใช้จริง (Try-Out) กับกลุ่มที่มีคุณลักษณะเดียวกันกับกลุ่มตัวอย่าง จำนวน ๓๐ คน แล้วจึงนำไปทดสอบหาความเชื่อมั่นของแบบสอบถาม โดยใช้วิธีหาค่าสัมประสิทธิ์ อัลฟา (Coefficient of Alpha) โดยใช้วิธีการของ Cronbach มีสูตรดังนี้^{๑๖๕}

$$\alpha = \frac{K}{K-1} \left[1 - \frac{\sum S^2_i}{S^2_c} \right]$$

เมื่อ α คือ ค่าความเชื่อมั่นของแบบสอบถาม

K คือ จำนวนข้อในแบบสอบถาม

S^2_i คือ ความแปรปรวนของคะแนนในแต่ละข้อคำถาม

S^2_c คือ ความแปรปรวนของคะแนนผู้ตอบแบบสอบถามทั้งหมด

ผลการคำนวณหาความน่าเชื่อถือของเครื่องมือ (แบบสอบถาม) = ๐.๘๕

^{๑๖๕} วาโร เฟ็งสวัสต์, *วิธีวิทยาการวิจัย*, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: สุวีริยาสาส์น, ๒๕๕๑), หน้า ๒๕๕-๒๖๐.

๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล

๓.๔.๑ ข้อมูลปฐมภูมิ

เก็บรวบรวมข้อมูลโดยวิธีแจกแบบสอบถามที่เตรียมไว้ คือการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท : กรณีศึกษาผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร แจกแบบสอบถามด้วยตนเองไปยังกลุ่มตัวอย่างที่วิจัย คือ ผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร โดยมีหนังสือขออนุญาตเก็บข้อมูลจากคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อนำมาใช้ในการเก็บข้อมูลเมื่อเก็บแบบสอบถามกลับคืนมา ก็จะตรวจสอบความสมบูรณ์ในการตอบแบบสอบถามของกลุ่มตัวอย่าง และคิดแบบสอบถามที่กลุ่มตัวอย่างตอบกลับมาและสมบูรณ์จนครบจำนวน ๒๕๕ ชุด

๓.๔.๒ ข้อมูลทุติยภูมิ

ได้ข้อมูลจากการศึกษาค้นคว้าจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เอกสารต่าง ๆ และสถิติในรายงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อรวบรวมเข้าเป็นส่วนประกอบของเนื้อหาและนำไปใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลต่อไป

๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

การดำเนินการวิเคราะห์โดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูป ตามขั้นตอน ดังนี้

๓.๕.๑ ตรวจสอบความถูกต้องและความสมบูรณ์ ตลอดจนจำนวนของแบบสอบถามที่ได้รับกลับคืนมา

๓.๕.๒ นำข้อมูลทั่วไปและด้านคุณลักษณะประชากรของกลุ่มตัวอย่างที่รวบรวมจากแบบสอบถามในส่วนที่ ๑ มาจัดเป็นหมวดหมู่โดยแยกตาม เพศ อายุ อาชีพ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา รายได้ต่อเดือน ประสบการณ์การทำงาน และประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด ดำเนินการนำข้อมูลมาหาค่าร้อยละ (Percentage)

๓.๕.๓ นำแบบสอบถามวัดระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท เป็นคำตอบแบบ ๕ ระดับ โดยมีลักษณะข้อคำถามเชิงบวกและข้อคำถามเชิงลบ มาตรวจให้คะแนนคำตอบแต่ละข้อ ตามเกณฑ์การให้คะแนน ดังตารางที่ ๓.๒

ตารางที่ ๓.๒ แสดงคะแนนในแต่ละระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท^{๑๖๖}

ระดับความคิดเห็น	คะแนน	
	คำถามเชิงบวก	คำถามเชิงลบ
มากที่สุด	๕	๑
มาก	๔	๒
ปานกลาง	๓	๓
น้อย	๒	๔
น้อยที่สุด	๑	๕

การให้คะแนนคำถามนั้นจะยึดเนื้อความของคำถามเป็นหลัก ถ้าข้อคำถามใดมีลักษณะเป็นบวก คือ มีเนื้อความเป็นไปตามประสงค์ ถ้าข้อคำถามใดมีลักษณะเป็นลบ คือ มีเนื้อความตรงกันข้ามกับความประสงค์ ความหมายของระดับความคิดเห็น เป็นดังนี้

มากที่สุด	หมายถึง ข้อความนั้นตรงกับความคิดเห็นของท่าน ในระดับมากที่สุด
มาก	หมายถึง ข้อความนั้นตรงกับความคิดเห็นของท่าน ในระดับมาก
ปานกลาง	หมายถึง ข้อความนั้นตรงกับความคิดเห็นของท่าน ในระดับปานกลาง
น้อย	หมายถึง ข้อความนั้นตรงกับความคิดเห็นของท่าน ในระดับน้อย
น้อยที่สุด	หมายถึง ข้อความนั้นตรงกับความคิดเห็นของท่าน ในระดับน้อยที่สุด

การแปลความหมายของคะแนนเฉลี่ยระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท แบบสอบถามส่วนที่ ๒ สามารถแบ่งได้ตามแนวคิดของ Best ได้ดังนี้

คะแนนเฉลี่ยระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท	
๑.๐๐๐-๑.๔๕๕	มีระดับการรับรู้ที่น้อยที่สุด
๑.๕๐๐-๒.๔๕๕	มีระดับการรับรู้ที่น้อย
๒.๕๐๐-๓.๔๕๕	มีระดับการรับรู้ปานกลาง
๓.๕๐๐-๔.๔๕๕	มีระดับการรับรู้มาก

^{๑๖๖} บุญธรรม กิจปริดาปริสุทธิ์, เทคนิคการสร้างเครื่องมือรวบรวมข้อมูลสำหรับการวิจัย, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : B&B Publishing, ๒๕๔๒), หน้า ๑๓๘.

๔.๕๐๐-๕.๐๐๐ มีระดับการรับรู้มากที่สุด

การแปลความหมายของค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานสำหรับ Likert Scale^{๑๖๗} ที่มีคำตอบให้เลือกทั้งหมด ๕ ระดับ จะใช้เกณฑ์ดังนี้

ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานต่ำกว่า ๑ หมายถึง มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท ไม่แตกต่างกันมาก

ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานมากกว่าหรือเท่ากับ ๑ หมายถึง มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท แตกต่างกัน

๓.๕.๔ นำข้อมูลมาเปรียบเทียบการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท โดยจำแนกตาม เพศ อายุ อาชีพ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา รายได้ต่อเดือน ประสบการณ์การทำงาน และประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด โดยการทดสอบ t-test สำหรับการทดสอบค่าความแตกต่างระหว่างค่าเฉลี่ยของสองกลุ่มตัวอย่างที่เป็นอิสระต่อกัน และการวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว (One-way ANOVA) สำหรับการทดสอบค่าความแตกต่างระหว่างค่าเฉลี่ยของกลุ่มตัวอย่างมากกว่าสองกลุ่มขึ้นไปที่เป็นอิสระต่อกัน และหากพบว่ามี ความแตกต่างกันภายในกลุ่มจะทำการทดสอบว่าคู่ใดมีค่าเฉลี่ยแตกต่างกันด้วยวิธี Least Significant Different (LSD)

สำหรับแบบสอบถามปลายเปิด เพื่อถามการรับรู้ เจตคติ และความคิดเห็นเพิ่มเติมเกี่ยวกับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท ด้าน ๑) การรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ ๒) การรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ ๓) ผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ โดยจัดเป็นหมวดหมู่จัดลำดับปัญหา^{๑๖๘}

๓.๖ สถิติที่ใช้ในการวิจัย

๓.๖.๑ สถิติวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive analytical statistics)

สถิติวิเคราะห์เชิงพรรณนาเป็นสถิติที่นำมาใช้บรรยายคุณลักษณะของข้อมูลที่เก็บรวบรวมมาจากกลุ่มประชากรที่นำมาศึกษา ได้แก่

^{๑๖๗} ชูศรี วงศ์รัตนะ, เทคนิคการใช้สถิติเพื่อการวิจัย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๗๔.

^{๑๖๘} ยุทธ ไกยวรรณ, พื้นฐานการวิจัย, หน้า ๑๕๘-๑๕๙.

๑) ค่าร้อยละ (Percentage) ใช้วิเคราะห์ข้อมูลปัจจัยส่วนบุคคลของกลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ เพศ อายุ อาชีพ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา รายได้ต่อเดือน ประสบการณ์การทำงาน และ ประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด

$$\text{ค่าร้อยละ} = \frac{\text{ค่าจำนวนที่คำนวณ}}{\text{ค่าจำนวนทั้งหมด}} \times 100 \text{ค่าร้อยละ} = \frac{\text{ค่าจำนวนที่คำนวณ}}{\text{ค่าจำนวนทั้งหมด}} \times 100$$

๒) ค่าเฉลี่ยเลขคณิต (Arithmetic Mean) ใช้สำหรับแบบสอบถามวัดระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท ในส่วนที่ ๒ ที่คำนวณได้จากสูตร^{๑๖๙}

$$\bar{X} = \frac{\sum x}{n}$$

เมื่อ X	แทน	คะแนนแต่ละตัวในกลุ่มตัวอย่าง
\bar{X}	แทน	ค่าเฉลี่ยของกลุ่มตัวอย่าง
$\sum x$	แทน	ผลรวมของคะแนนทั้งหมด
n	แทน	จำนวนคนในกลุ่มตัวอย่าง

๓) ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation) ใช้วิเคราะห์และแปลความหมายของข้อมูลต่าง ๆ ซึ่งใช้คู่กับค่าเฉลี่ย เพื่อแสดงลักษณะการกระจายของคะแนนแต่ละครั้ง ซึ่งคำนวณได้จากสูตร^{๑๗๐}

$$S.D. = \sqrt{\frac{n \sum x^2 - (\sum x)^2}{n(n-1)}}$$

เมื่อ S.D. แทน ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานของกลุ่มตัวอย่าง

๓.๖.๒ สถิติวิเคราะห์เชิงอนุมาน (Inferential analysis statistics)

สถิติวิเคราะห์เชิงอนุมานเป็นสถิติที่ใช้ผลที่ศึกษาได้จากกลุ่มตัวอย่าง สรุปอ้างอิงไปสู่ประชากร นั่นคือ สรุปถึงลักษณะของปัจจัยส่วนบุคคลที่มีผลต่อระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท โดยใช้ข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่าง

^{๑๖๙} พวงรัตน์ ทวีรัตน์, *วิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์และสังคมศาสตร์*, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๐๓-๑๐๘.

^{๑๗๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๘.

๑) การทดสอบ t-test ใช้ในการทดสอบความแตกต่างระหว่างค่าเฉลี่ยของกลุ่มตัวอย่าง ๒ กลุ่มที่ไม่เกี่ยวข้องกัน (Independent Samples) ซึ่งในการศึกษานี้ใช้สำหรับทดสอบค่าเฉลี่ยตัวแปรตาม ได้แก่ ระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท ระหว่างตัวแปรต้น คือ ปัจจัยส่วนบุคคล ได้แก่ เพศ โดยมีสูตรนี้ใช้ในกรณีสำหรับกลุ่มตัวอย่างขนาดใหญ่ (n_1 และ n_2 มากกว่าหรือเท่ากับ ๓๐) โดยมีสูตรการคำนวณดังนี้^{๑๗๑}

$$t = \frac{\bar{X}_1 - \bar{X}_2}{\sqrt{\frac{s_1^2}{n_1} + \frac{s_2^2}{n_2}}}$$

เมื่อ \bar{X}_1	หมายถึง	ค่าเฉลี่ยของกลุ่มตัวอย่างกลุ่มที่ ๑
\bar{X}_2	หมายถึง	ค่าเฉลี่ยของกลุ่มตัวอย่างกลุ่มที่ ๒
S_1^2	หมายถึง	ความแปรปรวนของกลุ่มตัวอย่างกลุ่มที่ ๑
S_2^2	หมายถึง	ความแปรปรวนของกลุ่มตัวอย่างกลุ่มที่ ๒
n_1	หมายถึง	ขนาดกลุ่มตัวอย่างกลุ่มที่ ๑
n_2	หมายถึง	ขนาดกลุ่มตัวอย่างกลุ่มที่ ๒

๒) การวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว (F-test one-way ANOVA) ใช้ในการทดสอบเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของกลุ่มตัวอย่างมากกว่า ๒ กลุ่มที่ไม่เกี่ยวข้องกัน (Independent Samples)^{๑๗๒} ซึ่งในการศึกษานี้ใช้สำหรับทดสอบค่าเฉลี่ยของตัวแปรตาม ได้แก่ การรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท ระหว่างตัวแปรต้น คือ ปัจจัยส่วนบุคคลที่มีมากกว่า ๒ กลุ่ม ได้แก่ อายุ อาชีพ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา รายได้ต่อเดือน ประสบการณ์การทำงาน และประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด มีสูตรการคำนวณดังต่อไปนี้^{๑๗๓}

$$F = \frac{MS_B}{MS_W}$$

^{๑๗๑} พวงรัตน์ ทวีรัตน์, วิธีการวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์และสังคมศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๖๒.

^{๑๗๒} กัลยา วานิชย์บัญชา, การวิเคราะห์สถิติ : สถิติเพื่อการตัดสินใจ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓๕.

^{๑๗๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕๕.

เมื่อ MS_B หมายถึง ความแปรปรวนระหว่างกลุ่ม
 MS_w หมายถึง ความแปรปรวนภายในกลุ่ม

เมื่อทดสอบด้วยสถิติ F-test (One-way ANOVA) ถ้าพบความแตกต่างระหว่างกลุ่ม (sig.) จะเปรียบเทียบความแตกต่างเป็นรายคู่ (Post Hoc Multiple Comparisons) ด้วยวิธี Fisher's Least-Significant Difference (LSD) โดยใช้สูตร^{๑๗๔} ดังนี้

$$\text{เมื่อ } n_i \neq n_j \quad LSD = t_{1 - \frac{\alpha}{2}; n - k} \sqrt{MSE \left[\frac{1}{n_i} + \frac{1}{n_j} \right]}$$

$$\text{ถ้า } n_i = n_j \quad LSD = t_{1 - \frac{\alpha}{2}; n - k} \sqrt{\frac{2MSE}{n_i}}$$

โดยที่ t dfw = $n - k$

LSD หมายถึง ค่าผลต่างนัยสำคัญที่คำนวณได้สำหรับกลุ่มตัวอย่างกลุ่มที่ i และ j

MSE หมายถึง ค่า Mean square error (MS_w)

K หมายถึง จำนวนกลุ่มของกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ทดสอบ

n หมายถึง จำนวนกลุ่มตัวอย่างทั้งหมด

α หมายถึง ค่าความคลาดเคลื่อน

n_i หมายถึง จำนวนตัวอย่างในกลุ่มที่ i

n_j หมายถึง จำนวนตัวอย่างในกลุ่มที่ j

ตารางที่ ๓.๓ แสดงสมมติฐานการวิจัยและสถิติที่ใช้ในการทดสอบ

สมมติฐานการวิจัย	สถิติที่ใช้ในการทดสอบ
สมมติฐาน : ปัจจัยส่วนบุคคล ได้แก่ เพศ อายุ อาชีพ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา รายได้ต่อเดือน ประสบการณ์การทำงาน และประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด ของผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร ส่งผลต่อการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท โดยมีสมมติฐานย่อยดังต่อไปนี้	
สมมติฐานที่ ๑ ผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร ที่มีเพศต่างกัน มีการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท แตกต่างกัน	t-test

^{๑๗๔} กัลยา วานิชย์บัญชา, การใช้ SPSS for Windows ในการวิเคราะห์ข้อมูล ฉบับปรับปรุงใหม่, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสาร, ๒๕๔๖), หน้า ๒๕๘.

สมมติฐานการวิจัย	สถิติที่ใช้ในการทดสอบ
สมมติฐานที่ ๒ ผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสิงขร ที่มีอายุต่างกัน มีการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท แตกต่างกัน	t-test
สมมติฐานที่ ๓ ผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสิงขร ที่มีอาชีพต่างกัน มีการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท แตกต่างกัน	One-way ANOVA ตามด้วย LSD
สมมติฐานที่ ๔ ผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสิงขร ที่มีสถานภาพสมรสต่างกัน มีการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท แตกต่างกัน	One-way ANOVA ตามด้วย LSD
สมมติฐานที่ ๕ ผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสิงขร ที่มีระดับการศึกษาต่างกัน มีการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท แตกต่างกัน	One-way ANOVA ตามด้วย LSD
สมมติฐานที่ ๖ ผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสิงขร ที่มีรายได้ต่อเดือนต่างกัน มีการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท แตกต่างกัน	One-way ANOVA ตามด้วย LSD
สมมติฐานที่ ๗ ผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสิงขร ที่มีประสบการณ์การทำงานต่างกัน มีการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท แตกต่างกัน	t-test
สมมติฐานที่ ๘ ผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสิงขร ที่มีประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุดต่างกัน มีการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท แตกต่างกัน	One-way ANOVA ตามด้วย LSD

บทที่ ๔

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยเรื่อง การรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท : กรณีศึกษาผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร มีวัตถุประสงค์ คือ ๑) เพื่อศึกษาระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทของผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร ๒) เพื่อศึกษาความแตกต่างระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทของผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร ซึ่งประกอบด้วย เพศ อายุ อาชีพ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา รายได้ต่อเดือน ประสบการณ์การทำงาน และประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด ๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อนำไปประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับสังคมในยุคปัจจุบัน ได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลตามลำดับดังนี้

๑. ผลการวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปของกลุ่มตัวอย่าง

๒. ผลการวิเคราะห์ระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท

๓. ผลการวิเคราะห์ความแตกต่างในระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทของผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร จำแนกตามข้อมูลทั่วไป

๔.๑ ผลการวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปของกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล ได้แก่ เพศ อายุ อาชีพ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา รายได้ต่อเดือน ประสบการณ์การทำงาน และประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลดังตารางที่ ๔.๑

ตารางที่ ๔.๑ แสดงจำนวนและร้อยละข้อมูลทั่วไปของกลุ่มตัวอย่าง ประกอบด้วย

ข้อมูลทั่วไป	จำนวน (คน)	ร้อยละ (%)
เพศ		
- ชาย	๕๑	๓๕.๑
- หญิง	๑๖๘	๖๔.๙
รวม	๒๑๙	๑๐๐
อายุ		
- ๒๐-๓๐ ปี	๕๓	๒๐.๕
- ๓๑-๔๐ ปี	๕๗	๒๖.๐
- ๔๑-๕๐ปี	๖๗	๓๐.๖
- ๕๑ ปีขึ้นไป	๘๒	๓๘.๙
รวม	๒๑๙	๑๐๐
อาชีพ		
- ข้าราชการ	๓๘	๑๗.๓
- พ่อค้า	๖๑	๒๗.๖
- ชวนา	๕	๒.๓
- อื่นๆ	๑๑๕	๕๒.๘
รวม	๒๑๙	๑๐๐
สถานภาพสมรส		
- สมรส	๑๒๕	๕๗.๓
- โสด	๕๗	๒๖.๐
- หม้าย	๑๗	๗.๗
- หย่าร้าง	๑๐	๔.๖
รวม	๒๑๙	๑๐๐
ระดับการศึกษา		
- ประถมศึกษา	๔๖	๒๑.๐
- มัธยมศึกษาตอนต้น/เทียบเท่า	๕๕	๒๕.๑
- ปริญญาตรี	๕๕	๒๕.๑
- สูงกว่าปริญญาตรี	๑๓	๖.๐
รวม	๒๑๙	๑๐๐

ตารางที่ ๔.๑ (ต่อ)

ข้อมูลทั่วไป	จำนวน (คน)	ร้อยละ (%)
รายได้ต่อเดือน		
- ต่ำกว่า ๗,๐๐๐ บาท	๕๕	๒๑.๒
- ระหว่าง ๗,๐๐๐ – ๑๕,๐๐๐ บาท	๑๑๑	๔๒.๕
- สูงกว่า ๑๕,๐๐๐ บาท	๕๓	๒๐.๓
รวม	๒๕๙	๑๐๐
ประสบการณ์การทำงาน		
- ต่ำกว่า ๕ ปี	๓๓	๑๒.๗
- ๕ – ๑๐ ปี	๖๕	๒๕.๑
- ๑๐ – ๒๐ ปี	๖๗	๒๕.๕
- มากกว่า ๒๐ ปี	๙๔	๓๖.๓
รวม	๒๕๙	๑๐๐
ประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด		
- ทำบุญตักบาตร	๑๑๓	๔๓.๖
- ไหว้พระสวดมนต์	๗๖	๒๙.๓
- ฟังธรรม/อ่านหนังสือธรรมะ	๓๔	๑๓.๑
- ปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิ	๖๖	๒๕.๕
รวม	๒๕๙	๑๐๐

จากตารางที่ ๔.๑ พบว่า

เพศ พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่เป็นเพศหญิงมากกว่าเพศชาย โดยมีร้อยละ (๖๔.๕ %) และ (๓๕.๑%) ตามลำดับ

อายุ พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีอายุมากกว่า ๕๐ปีขึ้นไป (๓๑.๓%) รองลงมาคือ มีอายุ ๔๐-๕๐ ปี (๒๕.๕%) ๓๐-๔๐ ปี (๒๒.๐%) และ ๒๐-๓๐ ปี (๒๐.๕%) ตามลำดับ

อาชีพ พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีอาชีพอื่นๆ(๕๕.๘%) รองลงคือพ่อค้า (๒๓.๖%) ข้าราชการ(๑๔.๓%) และชาวนา(๑.๕%) ตามลำดับ

สถานภาพสมรส พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่สมรส (๔๘.๓%) รองลงมาคือ โสด (๓๓.๕%) หย่าร้าง (๗.๓%) และหม้าย (๖.๖%) ตามลำดับ

ระดับการศึกษา พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีการศึกษาระดับปริญญาตรี (๓๘.๒%) รองลงมาคือมัธยมศึกษาตอนต้น/เทียบเท่า (๓๖.๓%) ประถมศึกษา (๑๗.๘%) และสูงกว่าปริญญาตรี (๗.๓%) ตามลำดับ

รายได้ต่อเดือน พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีรายได้ระหว่าง ๗,๐๐๐-๑๕,๐๐๐ บาท (๔๒.๕%) รองลงมาคือสูงกว่า ๑๕,๐๐๐ บาท (๓๕.๕%) และต่ำกว่า ๗,๐๐๐ บาท (๒๑.๒%) ตามลำดับ

ประสบการณ์การทำงาน พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีประสบการณ์การทำงานมากกว่า ๒๐ ปี (๓๓.๒%) รองลงมาคือ ๕-๑๐ปี (๒๖.๖%) ๑๐-๒๐ ปี (๒๕.๕%) และต่ำกว่า ๕ปี (๑๕.๓%) ตามลำดับ

ประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีการทำบุญ/ตักบาตร (๔๓.๖%) รองลงมาคือไหว้พระสวดมนต์ (๒๕.๓%) ปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิ (๑๓.๕%) และฟังธรรม/อ่านหนังสือธรรม (๑๓.๑%) ตามลำดับ

๔.๒ ผลการวิเคราะห์ระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทของผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสิงขร ด้านต่าง ๆ

ผลการศึกษาดังแสดงไว้ในตารางที่ ๔.๒-๔.๕ ดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๔.๒ แสดงค่าเฉลี่ย (\bar{X}) ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) ระดับและลำดับของการรับรู้ของผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสิงขรเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท **หลังความตาย** จำแนกเป็นรายข้อและโดยรวมทุกข้อ **ด้านสถานที่หรือภพภูมิ**

ที่	การรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์หลังความตายด้านที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ	\bar{X}	S.D.	ระดับ	ลำดับ
๑	ข้อ ๑ ข้าพเจ้าเชื่อว่าภพภูมินรกสวรรค์มีจริง	๔.๒๕	๐.๓๘	มาก	๑
๒	ข้อ ๔ ข้าพเจ้าเชื่อว่า นรกเป็นเรื่องของชีวิตหลังความตาย	๓.๓๑	๑.๐๓	มาก	๔
๓	ข้อ ๖ ข้าพเจ้าเชื่อว่า กรรมในปัจจุบันเป็นเหตุนำไปสู่นรก หรือสวรรค์ในเวลาตาย	๔.๐๒	๐.๕๘	มาก	๒

ที่	การรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์หลังความตายด้านที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ	\bar{X}	S.D.	ระดับ	ลำดับ
๔	ข้อ ๘ ข้าพเจ้าเชื่อว่า นรกและสวรรค์เป็นมิติโลกอีกโลกหนึ่งที่นอกเหนือจากโลกนี้	๓.๘๔	๐.๕๔	มาก	๓
๕	ข้อ ๑๐ ข้าพเจ้าเชื่อว่า นรกภูมิและสวรรค์พิพากษากันหลังจากตาย	๓.๔๖	๐.๒๘	ปานกลาง	๖
๖	ข้อ ๑๑ ข้าพเจ้าเชื่อว่า คนที่สร้างวัดจะได้ขึ้นสวรรค์อยู่ในวิมานทอง	๓.๖๐	๐.๑๒	มาก	๕
	ค่าเฉลี่ยรวม	๓.๘๒	๐.๖๕	มาก	

จากตาราง ๔.๒ พบว่า ในภาพรวมกลุ่มตัวอย่างรับรู้^๑นรกและสวรรค์^๒หลังความตายด้านภพภูมิ อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๘๒ : S.D. = ๐.๖๕$) เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่าข้อ ๑ ข้าพเจ้าเชื่อว่าภพภูมินรกสวรรค์มีจริง ในระดับมาก ($\bar{X} = ๔.๒๕ : S.D. = ๐.๓๘$) อยู่ในลำดับที่ ๑ โดยมีการรับรู้ข้อ ๑๐ ข้าพเจ้าเชื่อว่า นรกภูมิและสวรรค์พิพากษากันหลังจากตาย อยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X} = ๓.๔๖ : S.D. = ๐.๒๘$) อยู่ในลำดับต่ำสุด

ตารางที่ ๔.๓ แสดงค่าเฉลี่ย (\bar{X}) ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) ระดับและลำดับของการรับรู้ของผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสังขรเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทหลังความตาย จำแนกเป็นรายข้อและโดยรวมทุกข้อ ด้านผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์

ที่	การรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์หลังความตายด้านผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์	\bar{X}	S.D.	ระดับ	ลำดับ
๑	ข้อ ๑๓ ข้าพเจ้าเชื่อว่าชายหญิงที่เป็นผู้จะต้องถูกลงโทษด้วยการปีนขึ้นต้นจิว	๓.๓๓	๐.๘๕	มาก	๒
๒	ข้อ ๑๖ ข้าพเจ้าเชื่อว่า คนที่ดื่มสุราของมีนเมาจะถูกน้ำกรดร้อนกรอกปาก	๓.๓๕	๐.๐๕	ปานกลาง	๖
๓	ข้อ ๑๗ ข้าพเจ้าเชื่อว่า การทำแท้งต้องตกนรกแน่เพราะเป็นการฆ่ามนุษย์	๔.๐๔	๐.๕๗	มาก	๑

ที่	การรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์หลังความ ตายด้านผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขใน สวรรค์	\bar{X}	S.D.	ระดับ	ลำดับ
๔	ข้อ ๒๐ ข้าพเจ้าเชื่อว่าทิวิมานบนสวรรค์ได้ เพราะบริจาคสร้างศาสนสถานในปัจจุบัน	๓.๖๒	๑.๐๑	มาก	๔
๕	ข้อ ๒๑ ข้าพเจ้าเชื่อว่า การพุดจาให้ร้ายคน อื่นจะต้องตกนรก	๓.๖๕	๐.๕๓	มาก	๓
๖	ข้อ ๒๔ ข้าพเจ้าเชื่อว่า คนที่ชอบโกหกจะถูก ตัดลิ้นและเอาน้ำร้อนเหล็กแดงกรอกปาก	๓.๕๔	๑.๑๑	มาก	๕
	ค่าเฉลี่ยรวม	๓.๖๕	๐.๗๖	มาก	

จากตาราง ๔.๓ พบว่า ในภาพรวมกลุ่มตัวอย่างรับรู้นรกและสวรรค์หลังความตายด้าน
ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๖๕ : S.D. = ๐.๗๖$) เมื่อพิจารณา
เป็นรายข้อ พบว่าข้อ ๑๗ ข้าพเจ้าเชื่อว่า การทำแท้งต้องตกนรกแน่เพราะเป็นการฆ่ามนุษย์ ใน
ระดับมาก ($\bar{X} = ๔.๐๔ : S.D. = ๐.๕๓$) อยู่ในลำดับที่ ๑ โดยมีการรับรู้ข้อ ๑๖ ข้าพเจ้าเชื่อว่า คน
ที่ดื่มสุราของมึนเมาจะถูกน้ำกรรร้อนกรอกปาก อยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X} = ๓.๓๕ : S.D. = ๑.๐๕$)
อยู่ในลำดับต่ำสุด

ตารางที่ ๔.๔ แสดงค่าเฉลี่ย (\bar{X}) ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) ระดับและลำดับของการรับรู้ของผู้
ปฏิบัติธรรมวัตราสังขรเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทหลังความตาย
จำแนกเป็นรายข้อและโดยรวมทุกข้อด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและ
สวรรค์

ที่	การรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์หลังความ ตายด้านผลต่อพฤติกรรม	\bar{X}	S.D.	ระดับ	ลำดับ
๑	ข้อ ๒๕ ข้าพเจ้าเชื่อว่า ข้าพเจ้ามีความสุขใน การระลึกถึงสวรรค์	๓.๗๗	๑.๐๗	มาก	๔
๒	ข้อ ๒๖ ข้าพเจ้าเชื่อว่า ข้าพเจ้ารู้สึกอึดอัด เมื่อนึกถึงนรก	๓.๕๗	๑.๐๖	มาก	๖

ที่	การรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์หลังความ ตายด้านผลต่อพฤติกรรม	\bar{X}	S.D.	ระดับ	ลำดับ
๓	ข้อ ๒๘ ข้าพเจ้าเชื่อว่า การนึกคิดเรื่องที่ดี เรื่องที่เป็นบุญเป็นลสิ่งนำไปสู่สวรรค์หลัง ความตาย	๓.๕๒	๐.๘๕	มาก	๓
๔	ข้อ ๒๕ ข้าพเจ้าเชื่อว่า ข้าพเจ้าเชื่อมั่นและ มุ่งมั่นในการทำความคิดอันมีผลให้เกิดใน สวรรค์	๔.๐๒	๐.๕๐	มาก	๒
๕	ข้อ ๓๑ ข้าพเจ้าเชื่อว่า ข้าพเจ้ารู้สึกขัดเคือง หงุดหงิดในการนึกถึงความชั่วที่มีผลให้เกิด ในนรก	๓.๖๐	๑.๐๓	มาก	๕
๖	ข้อ ๓๓ ข้าพเจ้าเชื่อว่า เรื่องของนรกและ สวรรค์มีคุณค่าทางด้านจิตใจและสังคม	๔.๐๕	๐.๘๑	มาก	๑
๗	ข้อ ๓๕ ข้าพเจ้าเชื่อว่า ข้าพเจ้าไม่ลังเลใจใน การทำบุญอันเป็นเหตุให้เข้าถึงสวรรค์	๔.๐๕	๐.๕๑	มาก	๑
	ค่าเฉลี่ยรวม	๓.๘๕	๐.๖๖	มาก	

จากตาราง ๔.๔ พบว่า ในภาพรวมกลุ่มตัวอย่างรับรู้ นรกและสวรรค์หลังความตายด้าน
ผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้ นรกและสวรรค์ อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๘๕ : S.D. =$
๐.๖๖) เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่าข้อ ๓๓ ข้าพเจ้าเชื่อว่า เรื่องของนรกและสวรรค์มีคุณค่า
ทางด้านจิตใจและสังคมและ ข้อ ๓๕ ข้าพเจ้าเชื่อว่า ข้าพเจ้าไม่ลังเลใจในการทำบุญอันเป็นเหตุให้
เข้าถึงสวรรค์ อยู่ในระดับมากเท่ากัน ($\bar{X} = ๔.๐๕ : S.D. = ๐.๘๑$ และ ๐.๕๑) อยู่ในลำดับที่ ๑ โดยมี
การรับรู้ข้อ ๒๗ ข้าพเจ้าเชื่อว่า ข้าพเจ้ารู้สึกอึดอัดเมื่อนึกถึงนรก อยู่ในระดับ ($\bar{X} = ๓.๕๗ :$
 $S.D. = ๑.๐๖$) อยู่ในลำดับต่ำสุด

ตารางที่ ๔.๕ แสดงค่าเฉลี่ย (\bar{X}) ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) ระดับและลำดับของการรับรู้ของผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสังขรเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทหลังความตาย **ด้านต่างๆโดยรวม**

ที่	การรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์หลังความตายด้านต่างๆโดยรวม	\bar{X}	S.D.	ระดับ	ลำดับ
๑	ด้านที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ	๓.๘๒	๐.๖๕	มาก	๒
๒	ด้านผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์	๓.๖๕	๐.๗๖	มาก	๓
๓	ด้านผลต่อพฤติกรรม	๓.๘๕	๐.๖๖	มาก	๑
	ค่าเฉลี่ยรวม	๓.๗๘	๐.๖๒	มาก	

จากตาราง ๔.๕ พบว่า ในภาพรวมทุกด้านกลุ่มตัวอย่างรับรู้เรื่องนรกและสวรรค์หลังความตาย อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๗๘ : S.D. = ๐.๖๒$) เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า ด้านผลต่อพฤติกรรม อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๘๕ : S.D. = ๐.๖๖$) อยู่ในลำดับที่ ๑ โดยมีด้านที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิเป็นลำดับรอง ($\bar{X} = ๓.๘๒ : S.D. = ๐.๖๕$) และด้านผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ ($\bar{X} = ๓.๖๕ : S.D. = ๐.๗๖$) อยู่ในลำดับสุดท้าย

ตารางที่ ๔.๖ แสดงค่าเฉลี่ย (\bar{X}) ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) ระดับและลำดับของการรับรู้ของผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสังขรเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท **ในชาติปัจจุบัน** จำแนกเป็นรายข้อและ โดยรวมทุกข้อ **ด้านสถานที่หรือภพภูมิ**

ที่	การรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ในชาติปัจจุบันด้านที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ	\bar{X}	S.D.	ระดับ	ลำดับ
๑	ข้อ ๒ ข้าพเจ้าเชื่อว่า คุณ คือ นรกในโลกมนุษย์นี้	๓.๘๔	๐.๕๕	มาก	๔
๒	ข้อ ๓ ข้าพเจ้าเชื่อว่า คุณ คือ นรกในโลกมนุษย์นี้	๓.๕๒	๐.๕๘	มาก	๓
๓	ข้อ ๕ ข้าพเจ้าเชื่อว่า ทุกข์ใจคือนรก สุขใจคือสวรรค์ในชาตินี้	๔.๐๓	๐.๕๖	มาก	๒

ที่	การรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ในชาติปัจจุบันด้านที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ	\bar{X}	S.D.	ระดับ	ลำดับ
๔	ข้อ ๗ ข้าพเจ้าเชื่อว่าคำสอนเรื่องนรกและสวรรค์เป็นแค่กุศโลบายให้คนเว้นชั่วทำดี	๓.๖๒	๑.๒๖	มาก	๕
๕	ข้อ ๘ ข้าพเจ้าเชื่อว่า ชั่วดี สุขทุกข์ ตัดสินกันเฉพาะโลกนี้	๓.๔๓	๑.๒๕	ปานกลาง	๖
๖	ข้อ ๑๒ ข้าพเจ้าเชื่อว่า สวรรค์อยู่นอก นรกอยู่ในใจ	๔.๑๕	๐.๘๑	มาก	๑
	ค่าเฉลี่ยรวม	๓.๘๓	๐.๖๖	มาก	

จากตาราง ๔.๖ พบว่า ในภาพรวมกลุ่มตัวอย่างรับรู้^๑นรกและสวรรค์^๒ในชาติปัจจุบันด้านภพภูมิ อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๘๓ : S.D. = ๐.๖๖$) เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่าข้อ ๑๒ ข้าพเจ้าเชื่อว่า สวรรค์อยู่นอก นรกอยู่ในใจ ในระดับมาก ($\bar{X} = ๔.๑๕ : S.D. = ๐.๘๑$) อยู่ในลำดับที่ ๑ โดยมีการรับรู้ที่ ข้อ ๘ ข้าพเจ้าเชื่อว่า ชั่วดี สุขทุกข์ ตัดสินกันเฉพาะโลกนี้ อยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X} = ๓.๔๓ : S.D. = ๑.๒๕$) อยู่ในลำดับต่ำสุด

ตารางที่ ๔.๗ แสดงค่าเฉลี่ย (\bar{X}) ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) ระดับและลำดับของการรับรู้ของผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขรเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทในชาติปัจจุบัน จำแนกเป็นรายข้อและโดยรวมทุกข้อ ด้านผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์

ที่	การรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ในชาติปัจจุบันด้านผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์	\bar{X}	S.D.	ระดับ	ลำดับ
๑	ข้อ ๑๔ ข้าพเจ้าเชื่อว่า ชายหญิงที่เป็นชู้จะไม่มีความสุขเพราะรู้สึกผิดต่อสามีภรรยาของตน	๔.๐๕	๐.๘๕	มาก	๓
๒	ข้อ ๑๕ ข้าพเจ้าเชื่อว่า นรกของคนคิดเหี้ยมคือการขาดสติทำลายศักยภาพตัวเอง	๓.๕๗	๐.๕๓	มาก	๔

ที่	การรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ในชาติปัจจุบันด้านผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์	\bar{X}	S.D.	ระดับ	ลำดับ
๓	ข้อ ๑๘ ข้าพเจ้าเชื่อว่า โฟนรกคือ ไฟระคะโทสะโมหะในใจ	๔.๐๘	๐.๕๕	มาก	๒
๔	ข้อ ๑๙ ข้าพเจ้าเชื่อว่า เพราะเชื่อฟังบิดามารดาจึงได้ขึ้นสวรรค์คือความรุ่งเรืองก้าวหน้าในชาตินี้	๔.๑๓	๐.๕๐	มาก	๑
๕	ข้อ ๒๒ ข้าพเจ้าเชื่อว่า คนที่ชอบโกหก หลอกลวงคนอื่นตกนรกคือไม่มีใครเชื่อถือ	๓.๕๐	๐.๕๓	มาก	๕
๖	ข้อ ๒๓ ข้าพเจ้าเชื่อว่า คนที่ไม่ฆ่าสัตว์มีเมตตากรุณา จะมีผิวพรรณผ่องใส ไม่ฝืนร้าย	๓.๘๕	๑.๐๑	มาก	๖
	ค่าเฉลี่ยรวม	๔.๐๐	๐.๖๖	มาก	

จากตาราง ๔.๓ พบว่า ในภาพรวมกลุ่มตัวอย่างรับรู้นรกและสวรรค์ในชาติปัจจุบันด้านผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๔.๐๐ : S.D. = ๐.๖๖$) เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่าข้อ ๑๙ ข้าพเจ้าเชื่อว่า เพราะเชื่อฟังบิดามารดาจึงได้ขึ้นสวรรค์คือความรุ่งเรืองก้าวหน้าในชาตินี้ในระดับมาก ($\bar{X} = ๔.๑๓ : S.D. = ๐.๕๐$) อยู่ในลำดับที่ ๑ โดยมีการรับรู้ข้อ ๒๓ ข้าพเจ้าเชื่อว่า คนที่ไม่ฆ่าสัตว์มีเมตตากรุณา จะมีผิวพรรณผ่องใส ไม่ฝืนร้าย อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๘๕ : S.D. = ๑.๐๕$) อยู่ในลำดับต่ำสุด

ตารางที่ ๔.๘ แสดงค่าเฉลี่ย (\bar{X}) ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) ระดับและลำดับของการรับรู้ของผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสังฆรเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทในชาติปัจจุบัน จำแนกเป็นรายข้อและโดยรวมทุกข้อด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์

ที่	การรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ในชาติปัจจุบันด้านผลต่อพฤติกรรม	\bar{X}	S.D.	ระดับ	ลำดับ
๑	ข้อ ๒๖ ข้าพเจ้าเชื่อว่า ในขณะที่ใจเป็นทุกข์ ก็เป็นนรกที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน	๔.๑๒	๑.๐๗	มาก	๒
๒	ข้อ ๓๐ ข้าพเจ้าเชื่อว่า การนึกคิดเรื่องที่ไม่ดี แล้วเกิดความทุกข์ใจก็เป็นนรกในปัจจุบัน	๓.๕๕	๐.๕๓	มาก	๓
๓	ข้อ ๓๒ ข้าพเจ้าเชื่อว่า การได้ยินเสียงที่ไพเราะแล้วเกิดความชอบใจก็เป็นสวรรค์ในปัจจุบัน	๓.๗๒	๐.๕๗	มาก	๔
๔	ข้อ ๓๔ ข้าพเจ้าเชื่อว่า การได้ยินเสียงคนด่ากัน แล้วเกิดความไม่พอใจก็เป็นนรกในปัจจุบัน	๓.๗๐	๐.๕๖	มาก	๕
๕	ข้อ ๓๖ ข้าพเจ้าเชื่อว่า ในขณะที่ใจเป็นสุขก็เป็นสวรรค์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน	๔.๒๘	๐.๘๖	มาก	๑
	ค่าเฉลี่ยรวม	๓.๕๕	๐.๖๕	มาก	

จากตาราง ๔.๘ พบว่า ในภาพรวมกลุ่มตัวอย่างรับรู้นรกและสวรรค์ในชาติปัจจุบันด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๕๕ : S.D. = ๐.๖๕$) เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า ข้อ ๓๖ ข้าพเจ้าเชื่อว่า ในขณะที่ใจเป็นสุขก็เป็นสวรรค์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๔.๒๘ : S.D. = ๐.๘๖$) อยู่ในลำดับที่ ๑ โดยมีการรับรู้ข้อ ๓๔ ข้าพเจ้าเชื่อว่า การได้ยินเสียงคนด่ากัน แล้วเกิดความไม่พอใจก็เป็นนรกในปัจจุบัน อยู่ในระดับ ($\bar{X} = ๓.๗๐ : S.D. = ๐.๕๖$) อยู่ในลำดับต่ำสุด

ตารางที่ ๔.๕ แสดงค่าเฉลี่ย (\bar{X}) ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) ระดับและลำดับของการรับรู้ของผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสังขรเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทในชาติปัจจุบัน
ด้านต่างๆ โดยรวม

ที่	การรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ในชาติปัจจุบันด้านต่างๆโดยรวม	\bar{X}	S.D.	ระดับ	ลำดับ
๑	ด้านที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ	๓.๘๓	๐.๖๖	มาก	๓
๒	ด้านผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์	๔.๐๐	๐.๖๖	มาก	๑
๓	ด้านผลต่อพฤติกรรม	๓.๕๕	๐.๖๕	มาก	๒
	ค่าเฉลี่ยรวม	๓.๕๓	๐.๕๗	มาก	

จากตาราง ๔.๕ พบว่า ในภาพรวมทุกด้านกลุ่มตัวอย่างรับรู้ นรกและสวรรค์ในชาติปัจจุบัน อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๕๓ : S.D. = ๐.๕๗$) เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า ด้านผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๔.๐๐ : S.D. = ๐.๖๖$) อยู่ในลำดับที่ ๑ โดยมีด้านผลต่อพฤติกรรม เป็นลำดับรอง ($\bar{X} = ๓.๕๕ : S.D. = ๐.๖๕$) และด้านที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ ($\bar{X} = ๓.๘๓ : S.D. = ๐.๖๖$) อยู่ในลำดับสุดท้าย

๔.๓ ผลการวิเคราะห์ความแตกต่างระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทของผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสังขร ด้านต่าง ๆ จำแนกตามข้อมูลทั่วไปของกลุ่มตัวอย่าง ผลการศึกษาดังแสดงไว้ในตารางที่ ๔.๑๐- ๔.๓๑ ดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๔.๑๐ แสดงค่าเฉลี่ย (\bar{X}) และค่า p-value ในการทดสอบความแตกต่างค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทหลังความตาย
จำแนกตามเพศ ด้วยการทดสอบ t-test

การรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทหลังความตาย	เพศ				t	p-value
	ชาย (n = ๕๐)		หญิง (n = ๑๖๘)			
	\bar{X}	S.D.	\bar{X}	S.D.		
๑) ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ	๓.๖๘	๐.๘๐	๓.๕๐	๐.๖๒	๒.๔๔	๐.๐๒*
๒) ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์	๓.๕๓	๐.๘๓	๓.๗๗	๐.๗๐	๒.๔๔	๐.๐๒*

๓) ด้านผลต่อพฤติกรรมและ ความรู้สึกจากการรับรู้นรกและ สวรรค์	๓.๗๖	๐.๖๘	๓.๕๐	๐.๖๕	๑.๖๖	๐.๑๐
โดยภาพรวม	๓.๖๖	๐.๖๕	๓.๘๖	๐.๕๗	๒.๔๕	๐.๐๑**

* หมายถึง ค่าเฉลี่ยแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

** หมายถึง ค่าเฉลี่ยแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

จากตารางที่ ๔.๑๐ แสดงผลการเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทหลังความตายด้านต่าง ๆ จำแนกตามเพศ คือ เพศชายและเพศหญิงโดยพิจารณาในภาพรวมทุกด้าน และโดยภาพรวม พบว่า กลุ่มตัวอย่าง ที่มีเพศแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทหลังความตายแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทหลังความตาย เป็นรายด้าน พบว่าเพศชายและเพศหญิงรับรู้แตกต่างกันในด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิและด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

ตารางที่ ๔.๑๑ แสดงค่าเฉลี่ย (\bar{X}) และค่า p-value ในการทดสอบความแตกต่างค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทในชาติปัจจุบัน จำแนกตามเพศ ด้วยการทดสอบ t-test

การรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรก และสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท ในชาติปัจจุบัน	เพศ				t	p-value
	ชาย (n = ๕๑)		หญิง (n = ๑๖๘)			
	\bar{X}	S.D.	\bar{X}	S.D.		
๑) ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและ สวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ	๓.๗๘	๐.๖๕	๓.๘๖	๐.๖๔	๐.๕๔	๐.๓๕
๒) ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรก และสุขในสวรรค์	๓.๘๘	๐.๗๓	๔.๐๗	๐.๖๒	๒.๓๐	๐.๐๒*
๓) ด้านผลต่อพฤติกรรมและ ความรู้สึกจากการรับรู้นรกและ สวรรค์	๓.๘๓	๐.๗๘	๔.๐๒	๐.๖๓	๒.๒๒	๐.๐๓*
โดยภาพรวม	๓.๘๓	๐.๖๔	๓.๕๕	๐.๕๓	๒.๑๓	๐.๐๓*

* หมายถึง ค่าเฉลี่ยแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

จากตารางที่ ๔.๑๑ แสดงผลการเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทในชาติปัจจุบันด้านต่าง ๆ จำแนกตามเพศ คือ เพศชายและเพศหญิง โดยพิจารณาในภาพรวมทุกด้าน พบว่า กลุ่มตัวอย่าง ที่มีเพศแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทในชาติปัจจุบันแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทในชาติปัจจุบัน เป็นรายด้าน พบว่าเพศชายและเพศหญิงรับรู้แตกต่างกันในด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์และด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับนรกและสวรรค์ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

ตารางที่ ๔.๑๒ แสดงค่าเฉลี่ย (\bar{X}) และค่า p-value ในการทดสอบความแตกต่างค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทหลังความตาย จำแนกตามอายุ ด้วยการทดสอบ F-test

	อายุของผู้ปฏิบัติธรรมวัตรหลังขจร				F	P
	๒๐-๓๐ ปี (n = ๕๓)	๓๑-๔๐ ปี (n = ๕๗)	๔๑-๕๐ ปี (n = ๖๗)	๕๑ ปี ขึ้นไป (n = ๗๒)		
การรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท	\bar{X}	\bar{X}	\bar{X}	\bar{X}		
๑) ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ	๓.๖๗	๓.๘๖	๓.๗๓	๓.๕๖	๒.๔๗	๐.๐๖
๒) ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์	๓.๖๔	๓.๗๑	๓.๕๘	๓.๗๘	๐.๕๓	๐.๔๓
๓) ด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับนรกและสวรรค์	๓.๗๖	๓.๘๗	๓.๗๕	๓.๕๕	๒.๐๕	๐.๑๐
โดยภาพรวม	๓.๖๕	๓.๘๑	๓.๖๕	๓.๕๑	๒.๑๖	๐.๐๕

จากตารางที่ ๔.๑๒ แสดงผลการเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยโดยรวมของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทหลังความตาย และด้านต่าง ๆ จำแนกตามอายุพบว่าไม่แตกต่างกัน

ตารางที่ ๔.๑๓ แสดงค่าเฉลี่ย (\bar{X}) และค่า p-value ในการทดสอบความแตกต่างค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทในชาติปัจจุบัน จำแนกตามอายุ ด้วยการทดสอบ F-test

การรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท	อายุของผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสิงขร				F	P
	๒๐-๓๐ ปี (n = ๕๓)	๓๑-๔๐ ปี (n = ๕๗)	๔๑-๕๐ ปี (n = ๖๗)	๕๑ ปี ขึ้นไป (n = ๘๒)		
	\bar{X}	\bar{X}	\bar{X}	\bar{X}		
๑) ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ	๓.๖๖	๓.๘๘	๓.๘๐	๓.๕๔	๒.๐๕	๐.๑๐
๒) ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์	๓.๕๐	๔.๐๗	๓.๕๖	๔.๐๖	๐.๕๒	๐.๔๓
๓) ด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์	๓.๘๒	๔.๐๒	๓.๕๔	๔.๐๑	๑.๐๕	๐.๓๗
โดยภาพรวม	๓.๗๕	๓.๕๕	๓.๕๐	๔.๐๐	๑.๗๔	๐.๑๖

จากตารางที่ ๔.๑๓ แสดงผลการเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยโดยรวมของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทในชาติปัจจุบัน และด้านต่าง ๆ จำแนกตามอายุ พบว่าไม่แตกต่างกัน

ตารางที่ ๔.๑๔ แสดงค่าเฉลี่ย (\bar{X}) และค่า p-value ในการทดสอบความแตกต่างค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทหลังความตาย จำแนกตามอาชีพ ด้วยการทดสอบ F-test

การรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท	อาชีพของผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสิงขร				F	P
	ข้าราชการ (n = ๓๘)	พ่อค้า (n = ๖๑)	ชาวนา (n = ๕)	อื่นๆ (n = ๑๑๕)		
	\bar{X}	\bar{X}	\bar{X}	\bar{X}		
๑) ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ	๓.๕๓	๓.๘๕	๓.๔๗	๓.๗๘	๑.๑๗	๐.๓๒
๒) ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ใน	๓.๘๒	๓.๖๖	๓.๕๓	๓.๖๖	๐.๕๕	๐.๖๕

นรกและสุขในสวรรค์						
๓) ด้านผลต่อพฤติกรรมและ ความรู้สึกจากการรับรู้นรก และสวรรค์	๓.๕๑	๓.๕๔	๓.๖๓	๓.๘๑	๐.๓๕	๐.๕๐
โดยภาพรวม	๓.๘๕	๓.๘๓	๓.๕๔	๓.๗๕	๐.๘๕	๐.๔๗

จากตารางที่ ๔.๑๔ แสดงผลการเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยโดยรวมของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทหลังความตาย และด้านต่าง ๆ จำแนกตามอาชีพ พบว่าไม่แตกต่างกัน

ตารางที่ ๔.๑๕ แสดงค่าเฉลี่ย (\bar{X}) และค่า p-value ในการทดสอบความแตกต่างค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทในชาติปัจจุบัน จำแนกตามอาชีพ ด้วยการทดสอบ F-test

การรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรก และสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท	อาชีพของผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร				F	P
	ข้าราชการ (n = ๓๘)	พ่อค้า (n = ๖๑)	ชาวนา (n = ๕)	อื่นๆ (n = ๑๑๕)		
	\bar{X}	\bar{X}	\bar{X}	\bar{X}		
๑) ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและ สวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพ ภูมิ	๓.๕๕	๓.๘๘	๓.๔๗	๓.๗๕	๑.๖๑	๐.๑๕
๒) ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ใน นรกและสุขในสวรรค์	๔.๑๕	๔.๐๒	๓.๖๗	๓.๕๗	๑.๑๘	๐.๓๒
๓) ด้านผลต่อพฤติกรรมและ ความรู้สึกจากการรับรู้นรก และสวรรค์	๔.๐๘	๓.๕๘	๓.๘๐	๓.๕๒	๐.๗๓	๐.๕๔
โดยภาพรวม	๔.๐๗	๓.๕๖	๓.๖๔	๓.๘๕	๑.๕๒	๐.๒๑

จากตารางที่ ๔.๑๕ แสดงผลการเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยโดยรวมของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทในชาติปัจจุบัน และด้านต่าง ๆ จำแนกตามอาชีพพบว่าไม่แตกต่างกัน

ตารางที่ ๔.๑๖ แสดงค่าเฉลี่ย (\bar{X}) และค่า p-value ในการทดสอบความแตกต่างค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท**หลังความตาย** จำแนกตาม**สถานภาพสมรส**ด้วยการทดสอบ F-test

การรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท	สถานภาพสมรส				F	P
	สมรส (n = ๑๒๕) \bar{X}	โสด (n = ๕๗) \bar{X}	หม้าย (n = ๑๗) \bar{X}	หย่าร้าง (n = ๒๐) \bar{X}		
๑) ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ	๓.๕๕	๓.๖๕	๓.๗๓	๓.๗๒	๔.๕๐	๐.๐๐**
๒) ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์	๓.๘๐	๓.๖๐	๓.๕๕	๓.๔๘	๒.๐๐	๐.๑๑
๓) ด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์	๔.๐๒	๓.๗๖	๓.๕๒	๓.๕๖	๖.๒๔	๐.๐๐**
โดยภาพรวม	๓.๕๓	๓.๖๗	๓.๖๑	๓.๕๕	๔.๘๕	๐.๐๐**

** หมายถึง ค่าเฉลี่ยแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

จากตารางที่ ๔.๑๖ แสดงผลการเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท**หลังความตาย**ด้านต่าง ๆ จำแนกตาม**สถานภาพสมรส** โดยพิจารณาโดยภาพรวม พบว่า กลุ่มตัวอย่าง**สถานภาพสมรส**แตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท**หลังความตาย**แตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท**หลังความตาย** เป็นรายด้าน พบว่ากลุ่มตัวอย่าง**สถานภาพสมรส**แตกต่างกัน ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิและด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ รับรู้แตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ตารางที่ ๔.๑๗ แสดงผลเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทหลังความตายของผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสังขรที่มีสถานภาพสมรสแตกต่างกัน เป็นรายคู่ โดยวิธี LSD

การรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่อง นรกและสวรรค์ในพุทธ ศาสนาเถรวาท	สถานภาพ สมรส	\bar{X}	กลุ่ม ที่	P			
				กลุ่มที่			
				๑	๒	๓	๔
๑) ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรก และสวรรค์ที่เป็นสถานที่ หรือภพภูมิ	สมรส	๓.๕๕	๑		๐.๐๐**	๐.๑๔	๐.๑๐
	โสด	๓.๖๕	๒			๐.๖๖	๐.๖๗
	หม้าย	๓.๗๓	๓				๐.๕๗
	หย่าร้าง	๓.๗๒	๔				
๒) ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ ในนรกและสุขในสวรรค์	สมรส	๓.๘๐	๑		๐.๐๕*	๐.๒๘	๐.๐๘
	โสด	๓.๖๐	๒			๐.๕๗	๐.๕๔
	หม้าย	๓.๕๕	๓				๐.๖๗
	หย่าร้าง	๓.๔๘	๔				
๓) ด้านผลต่อพฤติกรรม และความรู้สึกจากการ รับรู้นรกและสวรรค์	สมรส	๔.๐๒	๑		๐.๐๐**	๐.๐๐**	๐.๐๐**
	โสด	๓.๗๖	๒			๐.๑๖	๐.๒๑
	หม้าย	๓.๕๒	๓				๐.๘๔
	หย่าร้าง	๓.๕๖	๔				
โดยภาพรวม	สมรส	๓.๕๓	๑		๐.๐๐**	๐.๐๔*	๐.๐๒*
	โสด	๓.๖๗	๒			๐.๗๓	๐.๕๕
	หม้าย	๓.๖๑	๓				๐.๕๑
	หย่าร้าง	๓.๕๕	๔				

* หมายถึง ค่าเฉลี่ยแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

** หมายถึง ค่าเฉลี่ยแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

จากตารางที่ ๔.๑๗ พบว่า ในภาพรวมกลุ่มตัวอย่างที่มีสถานภาพสมรสมีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท แตกต่างกับสถานภาพหม้ายและหย่าร้างอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ และสถานภาพโสดที่มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิกลุ่มตัวอย่างที่มีสถานภาพสมรสและโสดรับรู้แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์กลุ่มตัวอย่างที่มีสถานภาพสมรสและโสดรับรู้แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

ด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกรับรู้จากการรับรู้นรกและสวรรค์ กลุ่มตัวอย่างที่มีสถานภาพสมรสและโสด หม้าย หย่าร้างรับรู้แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ตารางที่ ๔.๑๘ แสดงค่าเฉลี่ย (\bar{X}) และค่า p-value ในการทดสอบความแตกต่างค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท **ในชาติปัจจุบัน** จำแนกตาม **สถานภาพสมรส** ด้วยการทดสอบ F-test

การรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่อง นรกและสวรรค์ในพุทธ ศาสนาเถรวาท	สถานภาพสมรส				F	P
	สมรส (n = ๑๒๕)	โสด (n = ๕๓)	หม้าย (n = ๑๓)	หย่าร้าง (n = ๒๐)		
	\bar{X}	\bar{X}	\bar{X}	\bar{X}		
๑) ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับ นรกและสวรรค์ที่เป็น สถานที่หรือภพภูมิ	๔.๐๕	๓.๖๔	๓.๖๕	๓.๕๘	๕.๘๓	๐.๐๐**
๒) ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ ในนรกและสุขในสวรรค์	๔.๑๑	๓.๕๔	๓.๘๘	๓.๓๐	๓.๐๘	๐.๐๓*
๓) ด้านผลต่อพฤติกรรมและ ความรู้สึกรับรู้ นรกและสวรรค์	๔.๐๕	๓.๘๕	๓.๖๐	๓.๖๘	๔.๓๓	๐.๐๐**
โดยภาพรวม	๔.๐๕	๓.๘๒	๓.๓๑	๓.๖๕	๓.๐๘	๐.๐๐**

* หมายถึง ค่าเฉลี่ยแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

** หมายถึง ค่าเฉลี่ยแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

จากตารางที่ ๔.๑๘ แสดงผลการเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท **ในชาติปัจจุบัน** ด้านต่าง ๆ จำแนกตาม **สถานภาพสมรส** โดยพิจารณาโดยภาพรวม พบว่า กลุ่มตัวอย่าง **สถานภาพสมรส** แตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท **ในชาติปัจจุบัน** แตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท **ในชาติปัจจุบัน** เป็นรายด้าน พบว่ากลุ่มตัวอย่าง **สถานภาพสมรส** แตกต่างกัน ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ และ

พบว่ากลุ่มตัวอย่าง**สถานภาพสมรส**แตกต่างกันด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิและด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกรับรู้จากการรับรู้นรกและสวรรค์ รับรู้แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ตารางที่ ๔.๑๕ แสดงผลเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท**ในชาติปัจจุบัน** ของผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขรที่มี**สถานภาพสมรส**แตกต่างกันเป็นรายคู่ โดยวิธี LSD

การรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท	สถานภาพสมรส	\bar{X}	กลุ่มที่	P			
				กลุ่มที่			
				๑	๒	๓	๔
๑) ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ	สมรส	๔.๐๕			๐.๐๐**	๐.๐๑**	๐.๐๐**
	โสด	๓.๖๔				๐.๕๕	๐.๖๕
	หม้าย	๓.๖๕					๐.๗๓
	หย่าร้าง	๓.๕๘					
๒) ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์	สมรส	๔.๑๑			๐.๐๖	๐.๑๗	๐.๐๑**
	โสด	๓.๕๔				๐.๗๒	๐.๑๓
	หม้าย	๓.๘๘					๐.๔๐
	หย่าร้าง	๓.๗๐					
๓) ด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์	สมรส	๔.๐๕			๐.๐๓*	๐.๐๑**	๐.๐๑**
	โสด	๓.๘๕				๐.๑๐	๐.๒๐
	หม้าย	๓.๖๐					๐.๗๒
	หย่าร้าง	๓.๖๘					
โดยภาพรวม	สมรส	๔.๐๕			๐.๐๐**	๐.๐๑**	๐.๐๐**
	โสด	๓.๘๒				๐.๔๔	๐.๒๑
	หม้าย	๓.๗๑					๐.๗๕
	หย่าร้าง	๓.๖๕					

* หมายถึง ค่าเฉลี่ยแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

** หมายถึง ค่าเฉลี่ยแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

จากตารางที่ ๔.๑๘ พบว่า ในภาพรวมกลุ่มตัวอย่างที่มีสถานภาพสมรสมีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท **ในชาติปัจจุบัน** แตกต่างกับสถานภาพโสด หม้าย และหย่าร้าง อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิกลุ่มตัวอย่างที่มีสถานภาพสมรสแตกต่างกับ โสด หม้าย และหย่าร้าง อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์กลุ่มตัวอย่างที่มีสถานภาพสมรสและหย่าร้างรับรู้แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกรับรู้จากการรับรู้นรกและสวรรค์ กลุ่มตัวอย่างที่มีสถานภาพสมรสและโสด รับรู้แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ และหม้ายกับหย่าร้างรับรู้แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ตารางที่ ๔.๒๐ แสดงค่าเฉลี่ย (\bar{X}) และค่า p-value ในการทดสอบความแตกต่างค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท **หลังความตาย** จำแนกตาม **ระดับการศึกษา** ด้วยการทดสอบ F-test

การรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท	ระดับการศึกษา				F	P
	ประถมศึกษา (n = ๔๖) \bar{X}	มัธยมศึกษาตอนต้น (n = ๕๕) \bar{X}	ปริญญาตรี (n = ๕๕) \bar{X}	สูงกว่าปริญญาตรี (n = ๑๕) \bar{X}		
๑) ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ	๔.๐๘	๓.๘๕	๓.๗๕	๓.๒๔	๗.๗๕	๐.๐๐**
๒) ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์	๓.๕๐	๓.๗๒	๓.๖๕	๓.๑๓	๕.๐๒	๐.๐๐**
๓) ด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกรับรู้จากการรับรู้นรกและสวรรค์	๓.๕๘	๓.๘๘	๓.๘๗	๓.๓๘	๔.๐๖	๐.๐๑**
โดยภาพรวม	๓.๕๕	๓.๘๓	๓.๗๖	๓.๒๕	๗.๐๓	๐.๐๐**

** หมายถึง ค่าเฉลี่ยแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

จากตารางที่ ๔.๑๕ แสดงผลการเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท**หลังความตาย** ด้านต่าง ๆ จำแนกตามระดับการศึกษา พบว่า โดยรวมทุกด้านกลุ่มตัวอย่างของผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสิงขร ที่มีระดับการศึกษาแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท เป็นรายด้าน คือ ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ พบว่า ค่าเฉลี่ยมีระดับแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑ ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ พบว่า ค่าเฉลี่ยมีระดับแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑ ส่วนด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ ค่าเฉลี่ยมีระดับแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ตารางที่ ๔.๑๖ แสดงผลเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท**หลังความตาย** ปฏิบัติธรรมวัตรราชสิงขร ที่มีระดับการศึกษา แตกต่างกันเป็นรายคู่ โดยวิธี LSD

การรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท	ระดับการศึกษา	\bar{X}	กลุ่มที่	P			
				กลุ่มที่			
				๑	๒	๓	๔
๑) ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ	ประถมศึกษา	๔.๐๘	๑		๐.๑๒	๐.๐๑**	๐.๐๐**
	มัธยมศึกษา	๓.๘๕	๒			๐.๑๖	๐.๐๐**
	ตอนต้นปริญญาตรี	๓.๗๕	๓				๐.๐๐**
	สูงกว่าปริญญาตรี	๓.๒๔	๔				
๒) ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์	ประถมศึกษา	๓.๕๐	๑		๐.๑๘	๐.๐๖	๐.๐๐**
	มัธยมศึกษา	๓.๗๒	๒			๐.๕๒	๐.๐๐**
	ตอนต้นปริญญาตรี	๓.๖๕	๓				๐.๐๑**
	สูงกว่าปริญญาตรี	๓.๑๓	๔				
๓) ด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์	ประถมศึกษา	๓.๕๘	๑		๐.๓๖	๐.๓๒	๐.๐๐**
	มัธยมศึกษา	๓.๘๘	๒			๐.๕๒	๐.๐๐**
	ตอนต้นปริญญาตรี	๓.๘๓	๓				๐.๐๐**
	สูงกว่าปริญญาตรี	๓.๘๓	๓				๐.๐๐**

	สูงกว่าปริญญาตรี	๓.๓๘	๔				
โดยภาพรวม	ประถมศึกษา	๓.๕๕	๑		๐.๑๔	๐.๐๓*	๐.๐๐**
	มัธยมศึกษาตอนต้น	๓.๘๓	๒			๐.๔๑	๐.๐๐**
	ปริญญาตรี	๓.๗๖	๓				๐.๐๐**
	สูงกว่าปริญญาตรี	๓.๒๕	๔				

* หมายถึง ค่าเฉลี่ยแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

** หมายถึง ค่าเฉลี่ยแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

จากตารางที่ ๔.๒๑ พบว่า ในภาพรวมกลุ่มตัวอย่างที่มีระดับการศึกษาแตกต่างกันมีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑ เมื่อพิจารณาระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทแต่ละด้าน พบว่า กลุ่มตัวอย่างที่มีระดับการศึกษาแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ ด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑ นอกจากนี้

ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ กลุ่มตัวอย่างที่มีระดับการศึกษา คือ ประถมศึกษา มัธยมศึกษาตอนต้น/เทียบเท่า ปริญญาตรี และสูงกว่าปริญญาตรี มีความแตกต่างในระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ กลุ่มตัวอย่างที่มีระดับการศึกษา คือ ประถมศึกษา มัธยมศึกษาตอนต้น/เทียบเท่า ปริญญาตรี และสูงกว่าปริญญาตรี มีความแตกต่างในระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ กลุ่มตัวอย่างที่มีระดับการศึกษา คือ ประถมศึกษา มัธยมศึกษาตอนต้น/เทียบเท่า ปริญญาตรี และสูงกว่าปริญญาตรี มีความแตกต่างในระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

โดยภาพรวมทุกด้านกลุ่มตัวอย่างที่มีระดับการศึกษา คือ ประถมศึกษา มัธยมศึกษา ตอนต้น/เทียบเท่า ปริญญาตรี และสูงกว่าปริญญาตรี มีความแตกต่างในระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ตารางที่ ๔.๒๒ แสดงค่าเฉลี่ย (\bar{X}) และค่า p-value ในการทดสอบความแตกต่างค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท **ในชาติปัจจุบัน** จำแนกตาม **ระดับการศึกษา** ด้วยการทดสอบ F-test

การรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท	ระดับการศึกษา				F	P
	ประถมศึกษา (n = ๔๖)	มัธยมศึกษา ตอนต้น (n = ๕๕)	ปริญญาตรี (n = ๕๕)	สูงกว่า ปริญญาตรี (n = ๑๕)		
	\bar{X}	\bar{X}	\bar{X}	\bar{X}		
๑) ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ	๔.๐๑	๓.๘๔	๓.๗๗	๓.๖๘	๑.๘๕	๐.๑๔
๒) ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์	๔.๑๘	๓.๘๕	๔.๐๖	๓.๘๕	๒.๔๘	๐.๐๖
๓) ด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์	๔.๐๖	๓.๘๘	๔.๐๐	๓.๘๒	๑.๐๗	๐.๓๗
โดยภาพรวม	๔.๐๘	๓.๘๗	๓.๙๔	๓.๗๕	๑.๘๓	๐.๑๔

จากตารางที่ ๔.๒๒ แสดงผลการเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท **ในชาติปัจจุบัน** ด้านต่าง ๆ จำแนกตามระดับการศึกษา พบว่าไม่แตกต่างกัน

ตารางที่ ๔.๒๓ แสดงค่าเฉลี่ย (\bar{X}) และค่า p-value ในการทดสอบความแตกต่างค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทหลังความตาย ผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร จำแนกตามรายได้ต่อเดือน (กลุ่มตัวอย่าง)

การรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท	รายได้ต่อเดือน			F	P
	ต่ำกว่า ๗,๐๐๐ (n = ๕๕) \bar{X}	๗,๐๐๐-๑๕,๐๐๐ (n = ๑๑๑) \bar{X}	สูงกว่า ๑๕,๐๐๐ (n = ๕๓) \bar{X}		
๑) ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ	๔.๐๑	๓.๕๐	๓.๖๑	๗.๒๔	๐.๐๐**
๒) ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์	๓.๘๕	๓.๗๑	๓.๕๕	๓.๗๕	๐.๐๐*
๓) ด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์	๓.๕๘	๓.๘๐	๓.๗๗	๑.๗๑	๐.๑๘
โดยภาพรวม	๓.๕๖	๓.๘๒	๓.๖๔	๔.๕๕	๐.๐๑**

* หมายถึง ค่าเฉลี่ยแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

** หมายถึง ค่าเฉลี่ยแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

จากตารางที่ ๔.๒๓ แสดงผลการเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท ด้านต่าง ๆ จำแนกตามรายได้ต่อเดือน คือต่ำกว่า ๗,๐๐๐ บาท ระหว่าง ๗,๐๐๐ – ๑๕,๐๐๐ บาท สูงกว่า ๑๕,๐๐๐ บาท โดยพิจารณาในภาพรวมทุกด้าน และโดยภาพรวมในแต่ละด้าน พบว่า โดยรวมทุกด้านกลุ่มตัวอย่างของผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร ที่มีรายได้ต่อเดือนแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท เป็นรายด้าน คือ ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ พบว่า ค่าเฉลี่ยมีระดับแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ พบว่า ค่าเฉลี่ยมีระดับแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ ส่วนด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ ค่าเฉลี่ยมีระดับไม่แตกต่างกัน

ตารางที่ ๔.๒๔ แสดงผลเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทหลังความตายผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสิงขร ที่มีรายได้ต่อเดือน แยกต่างกันเป็นรายคู่ โดยวิธี LSD

การรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท	รายได้ต่อเดือน	\bar{X}	กลุ่มที่	P			
				กลุ่มที่			
				๑	๒	๓	
๑) ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ	ต่ำกว่า ๗,๐๐๐	๔.๐๑	๑				
	๗,๐๐๐-๑๕,๐๐๐	๓.๕๐	๒		๐.๓๑	๐.๐๐**	
	สูงกว่า ๑๕,๐๐๐	๓.๖๑	๓			๐.๐๐**	
๒) ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์	ต่ำกว่า ๗,๐๐๐	๓.๘๕	๑				
	๗,๐๐๐-๑๕,๐๐๐	๓.๗๑	๒		๐.๑๔	๐.๐๑**	
	สูงกว่า ๑๕,๐๐๐	๓.๕๔	๓			๐.๑๒	
๓) ด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์	ต่ำกว่า ๗,๐๐๐	๓.๕๘	๑				
	๗,๐๐๐-๑๕,๐๐๐	๓.๘๖	๒		๐.๒๕	๐.๐๗	
	สูงกว่า ๑๕,๐๐๐	๓.๗๗	๓			๐.๓๗	
โดยภาพรวม	ต่ำกว่า ๗,๐๐๐	๓.๕๖	๑				
	๗,๐๐๐-๑๕,๐๐๐	๓.๘๒	๒		๐.๑๗	๐.๐๐**	
	สูงกว่า ๑๕,๐๐๐	๓.๖๔	๓			๐.๐๔*	

* หมายถึง ค่าเฉลี่ยแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

** หมายถึง ค่าเฉลี่ยแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

จากตารางที่ ๔.๒๔ พบว่า ในภาพรวมกลุ่มตัวอย่างที่มีรายได้ต่อเดือนแตกต่างกันมีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท แยกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑ เมื่อพิจารณาระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทแต่ละด้าน พบว่า กลุ่มตัวอย่างที่มีรายได้ต่อเดือนแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ แยกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ กลุ่มตัวอย่างที่มีรายได้ต่อเดือน มีความแตกต่างในระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกรู้จาจากการรับรู้นรกและสวรรค์ กลุ่มตัวอย่างที่มีรายได้อ่อน ไม่แตกต่างกัน

ตารางที่ ๔.๒๕ แสดงค่าเฉลี่ย (\bar{X}) และค่า p-value ในการทดสอบความแตกต่างค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทในชาติปัจจุบัน ผู้ปฏิบัติธรรม วัชรราชสิงขร จำแนกตามรายได้อ่อน (กลุ่มตัวอย่าง)

การรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท	รายได้อ่อน			F	P
	ต่ำกว่า ๗,๐๐๐ (n = ๕๕) \bar{X}	๗,๐๐๐-๑๕,๐๐๐ (n = ๑๑๑) \bar{X}	สูงกว่า ๑๕,๐๐๐ (n = ๕๓) \bar{X}		
๑) ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ	๓.๕๒	๓.๘๒	๓.๘๐	๐.๕๖	๐.๕๗
๒) ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์	๔.๐๘	๓.๕๕	๔.๐๒	๐.๘๒	๐.๔๔
๓) ด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกรู้จาจากการรับรู้นรกและสวรรค์	๓.๕๕	๓.๕๖	๓.๕๓	๐.๑๕	๐.๘๖
โดยภาพรวม	๔.๐๐	๓.๕๐	๓.๕๒	๐.๔๗	๐.๖๒

จากตารางที่ ๔.๒๕ แสดงผลการเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท ด้านต่าง ๆ จำแนกตามรายได้อ่อน คือต่ำกว่า ๗,๐๐๐ บาท ระหว่าง ๗,๐๐๐ – ๑๕,๐๐๐ บาท สูงกว่า ๑๕,๐๐๐ บาท โดยพิจารณาในภาพรวมทุกด้าน และโดยภาพรวมในแต่ละด้าน พบว่า โดยรวมทุกด้านกลุ่มตัวอย่างของผู้ปฏิบัติธรรมวัชรราชสิงขร ที่มีรายได้อ่อนแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทในชาติปัจจุบันไม่แตกต่างกัน

ตารางที่ ๔.๒๖ แสดงค่าเฉลี่ย (\bar{X}) และค่า p-value ในการทดสอบความแตกต่างค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทหลังความตายของผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสิงขร จำแนกตามประสบการณ์การทำงาน (กลุ่มตัวอย่าง)

การรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท	ประสบการณ์การทำงาน				F	P
	ต่ำกว่า ๕ ปี (n=๓๓) \bar{X}	๕-๑๐ ปี (n=๖๕) \bar{X}	๑๐-๒๐ ปี (n=๖๓) \bar{X}	มากกว่า ๒๐ ปี (n=๘๖) \bar{X}		
๑) ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ	๓.๖๕	๓.๘๔	๓.๘๐	๓.๕๐	๑.๒๑	๐.๓๑
๒) ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์	๓.๗๒	๓.๖๔	๓.๖๗	๓.๗๒	๐.๒๐	๐.๕๐
๓) ด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์	๓.๘๒	๓.๘๕	๓.๗๕	๓.๕๒	๐.๔๕	๐.๖๕
โดยภาพรวม	๓.๗๓	๓.๗๘	๓.๗๕	๓.๘๕	๐.๔๕	๐.๗๒

จากตารางที่ ๔.๒๖ แสดงผลการเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท ด้านต่าง ๆ จำแนกตามประสบการณ์การทำงาน คือ ต่ำกว่า ๕ ปี ๕ - ๑๐ ปี ๑๐ - ๒๐ ปี มากกว่า ๒๐ ปีขึ้นไป โดยพิจารณาในภาพรวมทุกด้าน และโดยภาพรวมในแต่ละด้าน พบว่า โดยรวมทุกด้านกลุ่มตัวอย่างของผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสิงขร ที่มีประสบการณ์การทำงานแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทหลังความตายไม่แตกต่างกัน

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท เป็นรายด้าน คือ ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ และด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ ค่าเฉลี่ยมีระดับไม่แตกต่างกัน

ตารางที่ ๔.๒๗ แสดงค่าเฉลี่ย (\bar{X}) และค่า p-value ในการทดสอบความแตกต่างค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท **ในชาติปัจจุบัน** ผู้ปฏิบัติธรรม วัชรราชสิงขร จำแนกตามประสบการณ์การทำงาน (กลุ่มตัวอย่าง)

การรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท	ประสบการณ์การทำงาน				F	P
	ต่ำกว่า ๕ ปี (n=๓๓) \bar{X}	๕-๑๐ ปี (n=๖๕) \bar{X}	๑๐-๒๐ ปี (n=๖๓) \bar{X}	มากกว่า ๒๐ ปี (n=๘๖) \bar{X}		
๑) ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ	๓.๖๑	๓.๘๖	๓.๘๕	๓.๕๐	๑.๗๖	๐.๑๖
๒) ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์	๓.๕๕	๔.๐๐	๓.๕๗	๔.๐๔	๐.๑๕	๐.๕๐
๓) ด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์	๓.๘๖	๓.๕๕	๓.๕๓	๔.๐๑	๐.๔๕	๐.๗๒
โดยภาพรวม	๓.๘๒	๓.๕๔	๓.๕๑	๓.๕๕	๐.๗๓	๐.๕๓

จากตารางที่ ๔.๒๗ แสดงผลการเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท ด้านต่าง ๆ จำแนกตามประสบการณ์การทำงาน คือ ต่ำกว่า ๕ ปี ๕ – ๑๐ ปี ๑๐ – ๒๐ ปี มากกว่า ๒๐ ปี โดยพิจารณาในภาพรวมทุกด้าน และโดยภาพรวมในแต่ละด้าน พบว่า โดยรวมทุกด้านกลุ่มตัวอย่างของผู้ปฏิบัติธรรมวัชรราชสิงขร ที่มีประสบการณ์การทำงานแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทไม่แตกต่างกัน

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท เป็นรายด้าน คือ ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ พบว่า ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ และด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ ค่าเฉลี่ยมีระดับไม่แตกต่างกัน

ตารางที่ ๔.๒๘ แสดงค่าเฉลี่ย (\bar{X}) และค่า p-value ในการทดสอบความแตกต่างค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทหลังความตาย ผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร จำแนกตามประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด (กลุ่มตัวอย่าง)

การรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท	ประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด				F	P
	ทำบุญ/ตักบาตร (n=๑๑๓) \bar{X}	ไหว้พระสวดมนต์ (n=๗๖) \bar{X}	ฟังธรรม (n=๓๔) \bar{X}	ปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิ (n=๓๖) \bar{X}		
๑) ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ	๓.๕๖	๓.๗๔	๓.๖๘	๓.๗๐	๒.๘๒	๐.๐๔*
๒) ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์	๓.๗๗	๓.๖๓	๓.๖๓	๓.๕๕	๐.๘๐	๐.๔๕
๓) ด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับนรกและสวรรค์	๓.๕๐	๓.๘๖	๓.๘๑	๓.๗๓	๐.๕๕	๐.๖๒
โดยภาพรวม	๓.๘๗	๓.๗๕	๓.๗๑	๓.๖๗	๑.๔๕	๐.๒๓

* หมายถึง ค่าเฉลี่ยแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

จากตารางที่ ๔.๒๘ แสดงผลการเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท ด้านต่าง ๆ จำแนกตามประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด คือ ทำบุญ/ตักบาตร ไหว้พระสวดมนต์ ฟังธรรม/อ่านหนังสือธรรมะ ปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิ โดยพิจารณาในภาพรวมทุกด้าน และโดยภาพรวมในแต่ละด้าน พบว่า โดยรวมทุกด้านกลุ่มตัวอย่างของผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร ที่มีประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุดแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทค่าเฉลี่ยมีระดับไม่แตกต่างกัน

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท เป็นรายด้าน คือ ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ พบว่า ค่าเฉลี่ยมีระดับแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ และด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับนรกและสวรรค์ พบว่า ค่าเฉลี่ยมีระดับไม่แตกต่างกัน

ตารางที่ ๔.๒๕ แสดงผลเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ ในพุทธศาสนาเถรวาท หลังความตายผู้ปฏิบัติธรรมวัชรราชสิงขร ที่มีประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด แตกต่างกันเป็นรายคู่ โดยวิธี LSD

การรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท	ประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด	X̄	กลุ่มที่	P			
				กลุ่มที่			
				๑	๒	๓	๔
๑) ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ	ทำบุญ/ตักบาตร	๓.๕๖	๑		๐.๐๓	๐.๐๔	๐.๐๔*
	สวดมนต์	๓.๗๔	๒			๐.๖๖	๐.๗๕
	ฟังธรรม	๓.๖๘	๓				๐.๕๑
	นั่งสมาธิ	๓.๖๕	๔				
๒) ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์	ทำบุญ/ตักบาตร	๓.๗๗	๑		๐.๒๓	๐.๓๖	๐.๒๓
	สวดมนต์	๓.๖๓	๒			๑.๐๐	๐.๘๐
	ฟังธรรม	๓.๖๓	๓				๐.๘๓
	นั่งสมาธิ	๓.๕๕	๔				
๓) ด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์	ทำบุญ/ตักบาตร	๓.๕๐	๑		๐.๗๕	๐.๕๓	๐.๒๐
	สวดมนต์	๓.๘๑	๒			๐.๗๒	๐.๓๓
	ฟังธรรม	๓.๘๑	๓				๐.๖๑
	นั่งสมาธิ	๓.๗๓	๔				
โดยภาพรวม	ทำบุญ/ตักบาตร	๓.๘๗	๑		๐.๑๖	๐.๑๗	๐.๐๕
	สวดมนต์	๓.๗๕	๒			๐.๗๗	๐.๕๗
	ฟังธรรม	๓.๗๑	๓				๐.๘๒
	นั่งสมาธิ	๓.๑๗	๔				

* หมายถึง ค่าเฉลี่ยแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

จากตารางที่ ๔.๒๕ พบว่า ในภาพรวมกลุ่มตัวอย่างที่มีประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุดคือ ทำบุญ/ตักบาตร ไหว้พระสวดมนต์ ฟังธรรม/อ่านหนังสือธรรมะ ปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิ แตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทโดยรวมไม่แตกต่างกัน เมื่อพิจารณาระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทแต่ละด้าน พบว่า ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ

กลุ่มตัวอย่างที่มีประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุดแตกต่างกันแตกต่างกัน ค่าเฉลี่ยแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ และด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ ไม่แตกต่างกัน

ตารางที่ ๔.๓๐ แสดงค่าเฉลี่ย (\bar{X}) และค่า p-value ในการทดสอบความแตกต่างค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท **ในชาติปัจจุบัน** ผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร จำแนกตามประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด (กลุ่มตัวอย่าง)

การรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท	ประเภทกิจกรรมทางศาสนาที่เข้าร่วมบ่อยที่สุด				F	P
	ทำบุญ/ตักบาตร (n = ๑๑๓) \bar{X}	ไหว้พระสวดมนต์ (n = ๗๐) \bar{X}	ฟังธรรม (n = ๓๔) \bar{X}	ปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิ (n = ๓๖) \bar{X}		
๑) ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ	๓.๕๕	๓.๗๔	๓.๗๓	๓.๖๔	๓.๘๕	๐.๐๑**
๒) ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์	๔.๐๓	๔.๐๕	๓.๕๕	๓.๘๖	๐.๘๒	๐.๔๕
๓) ด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์	๓.๕๕	๔.๐๐	๔.๐๑	๓.๘๒	๐.๖๗	๐.๕๗
โดยภาพรวม	๓.๕๕	๓.๕๓	๓.๘๕	๓.๗๗	๑.๓๔	๐.๒๖

* หมายถึง ค่าเฉลี่ยแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

** หมายถึง ค่าเฉลี่ยแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

จากตารางที่ ๔.๓๐ แสดงผลการเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท ด้านต่าง ๆ จำแนกตามประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด คือ ทำบุญ/ตักบาตร ไหว้พระสวดมนต์ ฟังธรรม/อ่านหนังสือธรรมะ ปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิ โดยพิจารณาในภาพรวมทุกด้าน และโดยภาพรวมในแต่ละด้าน พบว่า โดยรวมทุกด้านกลุ่มตัวอย่างของผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร ที่มีประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุดแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทไม่แตกต่างกัน

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท เป็นรายด้าน คือ ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ พบว่า ค่าเฉลี่ยมีระดับแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ และด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ พบว่า ค่าเฉลี่ยมีระดับไม่แตกต่างกัน

ตารางที่ ๔.๓๑ แสดงผลเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท **ในชาติปัจจุบัน** ผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร ที่มีประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด แตกต่างกันเป็นรายคู่ โดยวิธี LSD

การรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท	ประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด	\bar{X}	กลุ่มที่	P			
				กลุ่มที่			
				๑	๒	๓	๔
๑) ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ	ทำบุญ/ตักบาตร	๓.๕๕	๑		๐.๐๔*	๐.๓๕	๐.๕๑
	สวดมนต์	๓.๓๔	๒			๐.๐๔*	๐.๐๑**
	ฟังธรรม	๓.๓๓	๓				๐.๔๕
	นั่งสมาธิ	๓.๖๔	๔				
๒) ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์	ทำบุญ/ตักบาตร	๔.๐๓	๑		๐.๘๖	๐.๕๓	๐.๑๘
	สวดมนต์	๔.๐๕	๒			๐.๔๓	๐.๑๖
	ฟังธรรม	๓.๕๕	๓				๐.๕๓
	นั่งสมาธิ	๓.๘๖	๔				
๓) ด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์	ทำบุญ/ตักบาตร	๓.๕๕	๑			๐.๖๘	๐.๓๑
	สวดมนต์	๔.๐๐	๒		๐.๖๑	๐.๕๘	๐.๑๘
	ฟังธรรม	๔.๐๐	๓				๐.๒๕
	นั่งสมาธิ	๓.๘๒	๔				
โดยภาพรวม	ทำบุญ/ตักบาตร	๓.๕๕	๑		๐.๕๐	๐.๔๐	๐.๐๕*
	สวดมนต์	๓.๕๓	๒			๐.๓๕	๐.๑๓
	ฟังธรรม	๓.๘๕	๓				๐.๓๘
	นั่งสมาธิ	๓.๓๓	๔				

* หมายถึง ค่าเฉลี่ยแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

** หมายถึง ค่าเฉลี่ยแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

จากตารางที่ ๔.๑๑ พบว่า ในภาพรวมกลุ่มตัวอย่างที่มีประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ้อยที่สุดแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

เมื่อพิจารณาระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทแต่ละด้าน พบว่า ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ กลุ่มตัวอย่างที่มีประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ้อยที่สุด คือทำบุญ/ตักบาตร ไหว้พระสวดมนต์ ฟังธรรม/อ่านหนังสือธรรมะ มีความแตกต่างในระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ ปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิ มีความแตกต่างในระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ กลุ่มตัวอย่างที่มีประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ้อยที่สุด คือ ทำบุญ/ตักบาตร ไหว้พระสวดมนต์ ฟังธรรม/อ่านหนังสือธรรมะ ปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิ ไม่มีความแตกต่าง ส่วนด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ กลุ่มตัวอย่างที่มีประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ้อยที่สุด คือ ทำบุญ/ตักบาตร ไหว้พระสวดมนต์ ฟังธรรม/อ่านหนังสือธรรมะ ปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิ ไม่มีความแตกต่าง

โดยภาพรวมทุกด้านกลุ่มตัวอย่างที่มีประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ้อยที่สุด คือ ทำบุญ/ตักบาตร ไหว้พระสวดมนต์ ฟังธรรม/อ่านหนังสือธรรมะ ปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิ มีความแตกต่างในระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผลวิจัย และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง การรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท : กรณีศึกษาผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร มีวัตถุประสงค์ คือ ๑) เพื่อศึกษาระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทของผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร ๒) เพื่อศึกษาความแตกต่างระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทของผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร ซึ่งประกอบด้วย เพศ อายุ อาชีพ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา รายได้ต่อเดือน ประสบการณ์การทำงาน และประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด ๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อนำไปประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับสังคมในยุคปัจจุบัน ได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลตามลำดับ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ ข้อมูลทั่วไป

เพศ พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่เป็นเพศหญิงมากกว่าเพศชาย โดยมีระดับ (๖๔.๕ %) และ (๓๕.๑%) ตามลำดับ

อายุ พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีอายุมากกว่า ๕๐ปีขึ้นไป (๓๑.๗%) รองลงมาคือ มีอายุ ๔๐-๕๐ ปี (๒๕.๕%) ๓๐-๔๐ ปี (๒๒.๐%) และ ๒๐-๓๐ ปี (๒๐.๕%) ตามลำดับ

อาชีพ พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีอาชีพอื่นๆ (๕๕.๘%) รองลงคือ พ่อค้า (๒๓.๖%) ข้าราชการ (๑๔.๗%) และ ช่างนา (๑.๕%) ตามลำดับ

สถานภาพสมรส พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่สมรส (๔๘.๓%) รองลงมาคือ โสด (๓๗.๕%) หย่าร้าง (๗.๗%) และ หม้าย (๖.๖%) ตามลำดับ

ระดับการศึกษา พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีการศึกษาระดับปริญญาตรี (๓๘.๒%) รองลงมาคือ มัธยมศึกษาตอนต้น/เทียบเท่า (๓๖.๗%) ประถมศึกษา (๑๗.๘%) และ สูงกว่าปริญญาตรี (๗.๓%) ตามลำดับ

รายได้ต่อเดือน พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีรายได้ระหว่าง ๗,๐๐๐-๑๕,๐๐๐ บาท(๔๒.๕%) รองลงมาคือสูงกว่า ๑๕,๐๐๐บาท (๓๕.๕%) และต่ำกว่า ๗,๐๐๐บาท (๒๑.๒%) ตามลำดับ

ประสบการณ์การทำงาน พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีประสบการณ์การทำงานมากกว่า ๒๐ ปี (๓๓.๒%) รองลงมาคือ ๕-๑๐ปี(๒๖.๖%) ๑๐-๒๐ ปี(๒๕.๕ %) และต่ำกว่า๕ ปี (๑๔.๓%) ตามลำดับ

ประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีการทำบุญ/ตักบาตร (๔๓.๖%) รองลงมาคือไหว้พระสวดมนต์ (๒๕.๓%) ปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิ (๑๓.๕%) และฟังธรรม/อ่านหนังสือธรรม (๑๓.๑%) ตามลำดับ

๕.๑.๒ ระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์

พบว่า ในภาพรวมกลุ่มตัวอย่างรับรู้นรกและสวรรค์หลังความตายด้านภพภูมิ อยู่ในระดับมาก ($\bar{X}=๓.๘๒$: S.D. = ๐.๖๕) เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่าข้อ ๑ ข้าพเจ้าเชื่อว่าภพภูมินรกสวรรค์มีจริง ในระดับมาก ($\bar{X} = ๔.๒๕$: S.D. = ๐.๖๘) อยู่ในลำดับที่ ๑ โดยมีการรับรู้ข้อ ๑๐ ข้าพเจ้าเชื่อว่า นรกภูมิและสวรรค์พิพากษากันหลังจากตาย อยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X} = ๓.๔๖$: S.D. = ๑.๒๘) อยู่ในลำดับต่ำสุด

ในภาพรวมกลุ่มตัวอย่างรับรู้นรกและสวรรค์หลังความตายด้านผลแห่งทุกขีในนรกและสุขในสวรรค์ อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๖๕$: S.D. = ๐.๖๖) เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่าข้อ ๑๓ ข้าพเจ้าเชื่อว่า การทำแท้งต้องตคนรกแน่เพราะเป็นการฆ่ามนุษย์ ในระดับมาก ($\bar{X} = ๔.๐๔$: S.D. = ๐.๕๗) อยู่ในลำดับที่ ๑ โดยมีการรับรู้ข้อ ๑๖ ข้าพเจ้าเชื่อว่า คนที่ดื่มสุราของมึนเมาจะถูกน้ำกรดร้อนกรอกปาก อยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X} = ๓.๓๕$: S.D. = ๑.๐๕) อยู่ในลำดับต่ำสุด

ในภาพรวมกลุ่มตัวอย่างรับรู้นรกและสวรรค์หลังความตายด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๘๕$: S.D. = ๐.๖๖) เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่าข้อ ๓๓ ข้าพเจ้าเชื่อว่า เรื่องของนรกและสวรรค์มีคุณค่าทางด้านจิตใจและสังคม และ ข้อ ๓๕ ข้าพเจ้าเชื่อว่า ข้าพเจ้าไม่ลังเลใจในการทำบุญอันเป็นเหตุให้เข้าถึงสวรรค์ อยู่ในระดับมากเท่ากัน ($\bar{X} = ๔.๐๕$: S.D. = ๐.๘๑ และ ๐.๕๑) อยู่ในลำดับที่ ๑ โดยมีการรับรู้ข้อ ๒๗ ข้าพเจ้าเชื่อว่า ข้าพเจ้ารู้สึกอึดอัดเมื่อนึกถึงนรก อยู่ในระดับ ($\bar{X} = ๓.๕๗$: S.D. = ๑.๐๖) อยู่ในลำดับต่ำสุด

พบว่า ในภาพรวมทุกด้านกลุ่มตัวอย่างรับรู้นรกและสวรรค์หลังความตาย อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๗๘$: S.D. = ๐.๖๒) เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า ด้านผลต่อพฤติกรรม อยู่ใน

ระดับมาก ($\bar{X}=๓.๘๕$: S.D. = ๐.๖๖) อยู่ในลำดับที่ ๑ โดยมีด้านที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิเป็นลำดับรอง ($\bar{X} = ๓.๘๒$: S.D. = ๐.๖๕) แต่ด้านผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ ($\bar{X} = ๓.๖๕$: S.D. = ๐.๗๖) อยู่ในลำดับสุดท้าย

พบว่า ในภาพรวมกลุ่มตัวอย่างรับรู้นรกและสวรรค์ในชาติปัจจุบันด้านภพภูมิ อยู่ในระดับมาก ($\bar{X}= ๓.๘๓$: S.D. = ๐.๖๖) เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่าข้อ ๑๒ ข้าพเจ้าเชื่อว่า สวรรค์อยู่นอก นรกอยู่ในใจ ในระดับมาก ($\bar{X}= ๔.๑๕$: S.D. = ๐.๘๑) อยู่ในลำดับที่ ๑ โดยมีการรับรู้ว่ามีข้อ ๕ ข้าพเจ้าเชื่อว่า ชั่วดี สุขทุกข์ ตัดสินกันเฉพาะโลกนี้ อยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X} = ๓.๔๓$: S.D. = ๐.๒๕) อยู่ในลำดับต่ำสุด

ในภาพรวมกลุ่มตัวอย่างรับรู้นรกและสวรรค์ในชาติปัจจุบันด้านผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ อยู่ในระดับมาก ($\bar{X}= ๔.๐๐$: S.D. = ๐.๖๖) เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่าข้อ ๑๕ ข้าพเจ้าเชื่อว่า เพราะเชื่อฟังบิดามารดาจึงได้ขึ้นสวรรค์คือความรุ่งเรืองก้าวหน้าในชาตินี้ในระดับมาก ($\bar{X} = ๔.๑๓$: S.D. = ๐.๕๐) อยู่ในลำดับที่ ๑ โดยมีการรับรู้ว่ามีข้อ ๒๓ ข้าพเจ้าเชื่อว่า คนที่ไม่ฆ่าสัตว์มีเมตตากรุณา จะมีพิวพรรณผ่องใส ไม่ฝันร้าย อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๓๕$: S.D. = ๐.๐๕) อยู่ในลำดับต่ำสุด

พบว่า ในภาพรวมกลุ่มตัวอย่างรับรู้นรกและสวรรค์ในชาติปัจจุบันด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๕๕$: S.D. = ๐.๖๕) เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า ข้อ ๓๖ ข้าพเจ้าเชื่อว่า ในขณะที่ใจเป็นสุขก็เป็นสวรรค์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน อยู่ในระดับมาก ($\bar{X}= ๔.๒๘$: S.D. = ๐.๘๖) อยู่ในลำดับที่ ๑ โดยมีการรับรู้ว่ามีข้อ ๓๔ ข้าพเจ้าเชื่อว่า การได้ยืมเสียงคนด่ากัน แล้วเกิดความไม่พอใจก็เป็นนรกในปัจจุบัน อยู่ในระดับ ($\bar{X} = ๓.๗๐$: S.D. = ๐.๕๖) อยู่ในลำดับต่ำสุด

ในภาพรวมทุกด้านกลุ่มตัวอย่างรับรู้นรกและสวรรค์ในชาติปัจจุบัน อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๕๓$: S.D. = ๐.๕๗) เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า ด้านผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๔.๐๐$: S.D. = ๐.๖๖) อยู่ในลำดับที่ ๑ โดยมีด้านผลต่อพฤติกรรม เป็นลำดับรอง ($\bar{X} = ๓.๕๕$: S.D. = ๐.๖๕) และด้านที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ ($\bar{X} = ๓.๘๓$: S.D. = ๐.๖๖) อยู่ในลำดับสุดท้าย

๕.๑.๓ ความแตกต่างระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์

เพศ คือ เพศชายและเพศหญิงโดยพิจารณาในภาพรวมทุกด้าน และโดยภาพรวม พบว่ากลุ่มตัวอย่าง ที่มีเพศแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทหลังความตายแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติเพศชายและเพศหญิงรับรู้

แตกต่างกันในด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิและด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

การรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทในชาติปัจจุบันด้านต่าง ๆ จำแนกตามเพศ คือ เพศชายและเพศหญิง โดยพิจารณาในภาพรวมทุกด้าน พบว่า กลุ่มตัวอย่าง ที่มีเพศแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทในชาติปัจจุบันแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทในชาติปัจจุบัน เป็นรายด้าน พบว่าเพศชายและเพศหญิงรับรู้แตกต่างกันในด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์และด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

ค่าเฉลี่ยโดยรวมของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทในชาติปัจจุบัน และด้านต่าง ๆ จำแนกตามอายุพบว่าไม่แตกต่างกันค่าเฉลี่ยโดยรวมของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทหลังความตาย และด้านต่าง ๆ จำแนกตามอาชีพพบว่าไม่แตกต่างกัน

ค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทหลังความตายด้านต่าง ๆ จำแนกตามสถานภาพสมรส โดยพิจารณาโดยภาพรวม พบว่า กลุ่มตัวอย่างสถานภาพสมรสแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทหลังความตายแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท เป็นรายด้าน พบว่ากลุ่มตัวอย่างสถานภาพสมรสแตกต่างกันด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิและด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ รับรู้แตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ในภาพรวมกลุ่มตัวอย่างที่มีสถานภาพสมรสมีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท แตกต่างกับสถานภาพหม้ายและหย่าร้างอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ และสถานภาพโสดที่มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑ เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิกลุ่มตัวอย่างที่มีสถานภาพสมรสและโสดรับรู้แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์กลุ่มตัวอย่างที่มีสถานภาพสมรสและโสดรับรู้แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

ด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ กลุ่มตัวอย่างที่มีสถานภาพสมรสและโสด หม้าย หย่าร้างรับรู้แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทในชาติปัจจุบัน ด้านต่าง ๆ จำแนกตามสถานภาพสมรส โดยพิจารณาโดยภาพรวม พบว่า กลุ่มตัวอย่างสถานภาพสมรสแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทในชาติปัจจุบัน แตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทในชาติปัจจุบัน เป็นรายด้าน พบว่ากลุ่มตัวอย่างสถานภาพสมรสแตกต่างกัน ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ และพบว่ากลุ่มตัวอย่างสถานภาพสมรสแตกต่างกันด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิและด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ รับรู้แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ในภาพรวมกลุ่มตัวอย่างที่มีสถานภาพสมรสมีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท ในชาติปัจจุบัน แตกต่างกับสถานภาพโสด หม้าย และหย่าร้างอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิกลุ่มตัวอย่างที่มีสถานภาพสมรสแตกต่างกับ โสด หม้าย และหย่าร้าง อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์กลุ่มตัวอย่างที่มีสถานภาพสมรสและหย่าร้างรับรู้แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ กลุ่มตัวอย่างที่มีสถานภาพสมรสและโสด รับรู้แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ และหม้ายกับหย่าร้างรับรู้แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทหลังความตาย ด้านต่าง ๆ จำแนกตามระดับการศึกษา พบว่า โดยรวมทุกด้านกลุ่มตัวอย่างของผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสิงขร ที่มีระดับการศึกษาแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท เป็นรายด้าน คือ ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ พบว่า ค่าเฉลี่ยมีระดับแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑ ด้านการรับรู้ผล

แห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ พบว่า ค่าเฉลี่ยมีระดับแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑ ส่วนด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ ค่าเฉลี่ยมีระดับแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

พบว่า ในภาพรวมกลุ่มตัวอย่างที่มีระดับการศึกษาแตกต่างกันมีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑ เมื่อพิจารณาระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทแต่ละด้าน พบว่า กลุ่มตัวอย่างที่มีระดับการศึกษาแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ ด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑ นอกจากนี้

ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ กลุ่มตัวอย่างที่มีระดับการศึกษา คือ ประถมศึกษา มัธยมศึกษาตอนต้น/เทียบเท่า ปริญญาตรี และสูงกว่าปริญญาตรี มีความแตกต่างในระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ กลุ่มตัวอย่างที่มีระดับการศึกษา คือ ประถมศึกษา มัธยมศึกษาตอนต้น/เทียบเท่า ปริญญาตรี และสูงกว่าปริญญาตรี มีความแตกต่างในระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ กลุ่มตัวอย่างที่มีระดับการศึกษา คือ ประถมศึกษา มัธยมศึกษาตอนต้น/เทียบเท่า ปริญญาตรี และสูงกว่าปริญญาตรี มีความแตกต่างในระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

โดยภาพรวมทุกด้านกลุ่มตัวอย่างที่มีระดับการศึกษา คือ ประถมศึกษา มัธยมศึกษาตอนต้น/เทียบเท่า ปริญญาตรี และสูงกว่าปริญญาตรี มีความแตกต่างในระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

พบว่า โดยรวมทุกด้านกลุ่มตัวอย่างของผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสิงขร ที่มีรายได้ต่อเดือนแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท เป็นรายด้าน คือ ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ พบว่า ค่าเฉลี่ยมีระดับแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ พบว่า ค่าเฉลี่ยมีระดับแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ ส่วนด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ ค่าเฉลี่ยมีระดับไม่แตกต่างกัน

ในภาพรวมกลุ่มตัวอย่างที่มีรายได้ต่อเดือนแตกต่างกันมีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑ เมื่อพิจารณาระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทแต่ละด้าน พบว่า กลุ่มตัวอย่างที่มีรายได้ต่อเดือนแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ กลุ่มตัวอย่างที่มีรายได้ต่อเดือน มีความแตกต่างในระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ กลุ่มตัวอย่างที่มีรายได้ต่อเดือน ไม่แตกต่างกัน พบว่า โดยรวมทุกด้านกลุ่มตัวอย่างของผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร ที่มีรายได้ต่อเดือนแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทในชาติปัจจุบัน ไม่แตกต่างกัน โดยภาพรวมในแต่ละด้าน พบว่า โดยรวมทุกด้านกลุ่มตัวอย่างของผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร ที่มีประสบการณ์การทำงานแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทหลังความตายไม่แตกต่างกัน

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท เป็นรายด้าน คือ ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ และด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ ค่าเฉลี่ยมีระดับไม่แตกต่างกัน

พิจารณาในภาพรวมทุกด้าน และโดยภาพรวมในแต่ละด้าน พบว่า โดยรวมทุกด้านกลุ่มตัวอย่างของผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร ที่มีประสบการณ์การทำงานแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทไม่แตกต่างกัน

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท เป็นรายด้าน คือ ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือ

ภพภูมิ พบว่า ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ และด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ ค่าเฉลี่ยมีระดับไม่แตกต่างกัน

แสดงผลการเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท ด้านต่าง ๆ จำแนกตามประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด คือ ทำบุญ/ตักบาตร ไหว้พระสวดมนต์ ฟังธรรม/อ่านหนังสือธรรมะ ปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิ โดยพิจารณาในภาพรวมทุกด้าน และโดยภาพรวมในแต่ละด้าน พบว่า โดยรวมทุกด้านกลุ่มตัวอย่างของผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสิงขร ที่มีประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุดแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทค่าเฉลี่ยมีระดับไม่แตกต่างกัน

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท เป็นรายด้าน คือ ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ พบว่า ค่าเฉลี่ยมีระดับแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ และด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ พบว่า ค่าเฉลี่ยมีระดับไม่แตกต่างกัน

ในภาพรวมกลุ่มตัวอย่างที่มีประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุดคือ ทำบุญ/ตักบาตร ไหว้พระสวดมนต์ ฟังธรรม/อ่านหนังสือธรรมะ ปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิ แตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท โดยรวมไม่แตกต่างกัน

เมื่อพิจารณาระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท แต่ละด้าน พบว่า ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ กลุ่มตัวอย่างที่มีประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุดแตกต่างกันแตกต่างกัน ค่าเฉลี่ยแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ และด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ ไม่แตกต่างกัน

ค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท ด้านต่าง ๆ จำแนกตามประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด คือ ทำบุญ/ตักบาตร ไหว้พระสวดมนต์ ฟังธรรม/อ่านหนังสือธรรมะ ปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิ โดยพิจารณาในภาพรวมทุกด้าน และโดยภาพรวมในแต่ละด้าน พบว่า โดยรวมทุกด้านกลุ่มตัวอย่างของผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสิงขร ที่มีประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุดแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทไม่แตกต่างกัน

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท เป็นรายด้าน คือ ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ พบว่า ค่าเฉลี่ยมีระดับแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ และด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ พบว่า ค่าเฉลี่ยมีระดับไม่แตกต่างกัน ในภาพรวมกลุ่มตัวอย่างที่มีประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุดแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

เมื่อพิจารณาระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท แต่ละด้าน พบว่า ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ กลุ่มตัวอย่างที่มีประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด คือ ทำบุญ/ตักบาตร ไหว้พระสวดมนต์ ฟังธรรม/อ่านหนังสือธรรมะ มีความแตกต่างในระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ ปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิ มีความแตกต่างในระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ กลุ่มตัวอย่างที่มีประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด คือ ทำบุญ/ตักบาตร ไหว้พระสวดมนต์ ฟังธรรม/อ่านหนังสือธรรมะ ปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิ ไม่มีความแตกต่าง ส่วนด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ กลุ่มตัวอย่างที่มีประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด คือ ทำบุญ/ตักบาตร ไหว้พระสวดมนต์ ฟังธรรม/อ่านหนังสือธรรมะ ปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิ ไม่มีความแตกต่าง

โดยภาพรวมทุกด้านกลุ่มตัวอย่างที่มีประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด คือ ทำบุญ/ตักบาตร ไหว้พระสวดมนต์ ฟังธรรม/อ่านหนังสือธรรมะ ปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิ มีความแตกต่างในระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

๕.๑.๔ ความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้

พบว่ามีความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้นรกสวรรค์หลังความตาย **และ** การรับรู้นรกสวรรค์ในชาติปัจจุบัน มีความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้นรกสวรรค์หลังความตาย **และ** การรับรู้นรกสวรรค์ในชาติปัจจุบันด้านภพชาติ ด้านผลทุกข์สุข ด้านผลต่อพฤติกรรม และมีความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้นรกสวรรค์ทั้งหลังความตายและในชาติปัจจุบัน

๕.๒ อภิปรายผล

๕.๒.๑ ผู้ตอบแบบสอบถาม

ส่วนใหญ่เป็นเพศหญิงมากกว่าเพศชาย โดยมีร้อยละ (๖๔.๕ %) และ (๓๕.๑%) ตามลำดับ ซึ่งสอดคล้องกับพระครูสมุห์ธรรมภณ^{๑๕} “ที่พบว่ากลุ่มกลุ่มตัวอย่างที่เป็นพุทธศาสนิกชนมีเพศหญิงมากกว่าเพศชาย มีระดับทัศนคติต่อความสุขในพระพุทธศาสนาแตกต่างกัน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่า การที่พุทธศาสนิกชนไม่ว่าจะเป็นอุบาสกและอุบาสิกา เมื่อได้เข้าร่วมกิจกรรมการทำบุญทำกุศลในวัด ย่อมได้รับสิ่งที่เป็นหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา และย่อมเกิดความสุขทางด้านจิตใจ อันจะเป็นส่วนหนึ่งที่เอื้อต่อการแก้ไขปัญหามิใช่ชีวิตได้ เพราะหลักที่เป็นหัวใจทางพระพุทธศาสนา คือ การละเว้นความชั่ว การทำความดี และการชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์ บุคคลทุกเพศทุกวัยสามารถนำไปใช้กับชีวิตเกี่ยวกับการทำมาหาเลี้ยงชีพ และการแสวงหาความสุขความสำเร็จที่ตนปรารถนาให้เกิดขึ้น”

อายุ พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีอายุมากกว่า ๕๐ปีขึ้นไป (๓๑.๗%) รองลงมาคือ มีอายุ ๔๐-๕๐ ปี (๒๕.๕%) ๓๐-๔๐ ปี (๒๒.๐%) และ ๒๐-๓๐ ปี (๒๐.๕%) ตามลำดับ

อาชีพ พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีอาชีพอื่นๆ(๕๕.๘%) รองลงคือพ่อค้า (๒๓.๖%) ข้าราชการ(๑๔.๗%) และชาวนา(๑.๕%) ตามลำดับ

สถานภาพสมรส พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่สมรส (๔๘.๓%) รองลงมาคือ โสด (๓๗.๕%) หย่าร้าง (๗.๗%) และหม้าย (๖.๖%) ตามลำดับ

ระดับการศึกษา พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีการศึกษาระดับปริญญาตรี (๓๘.๒%) รองลงมาคือมัธยมศึกษาตอนต้น/เทียบเท่า (๓๖.๗%) ประถมศึกษา (๑๗.๘%) และสูงกว่าปริญญาตรี (๗.๓%) ตามลำดับ

รายได้ต่อเดือน พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีรายได้ระหว่าง ๗,๐๐๐-๑๕,๐๐๐ บาท(๔๒.๕%) รองลงมาคือสูงกว่า ๑๕,๐๐๐บาท (๓๕.๕%) และต่ำกว่า ๗,๐๐๐บาท (๒๑.๒%) ตามลำดับ

^{๑๕}พระครูสมุห์ธรรมภณ ฐมมพโล (แก้วแจ่มศรี), ทัศนคติต่อความสุขในพระพุทธศาสนาของพุทธศาสนิกชนที่เข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนา วัดธรรมิกราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาชีวิตและความตาย, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๒๔.

ประสบการณ์การทำงาน พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีประสบการณ์การทำงานมากกว่า ๒๐ ปี (๓๓.๒%) รองลงมาคือ ๕-๑๐ปี(๒๖.๖%) ๑๐-๒๐ ปี(๒๕.๕%) และต่ำกว่า ๕ปี (๑๔.๓%) ตามลำดับ

ประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีการทำบุญ/ตักบาตร (๔๓.๖%) รองลงมาคือไหว้พระสวดมนต์ (๒๕.๓%) ปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิ (๑๓.๕%) และฟังธรรม/อ่านหนังสือธรรม (๑๓.๑%) ตามลำดับ

๕.๒.๒ ระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์

กลุ่มตัวอย่างรับรู้นรกและสวรรค์หลังความตายด้านภพภูมิ อยู่ในระดับมาก (เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่าข้อ ๑ ข้าพเจ้าเชื่อว่าภพภูมินรกสวรรค์มีจริง ในระดับมาก อยู่ในลำดับที่ ๑ ซึ่งสอดคล้องกับ**มาฆะศรี คหัญญา^{๑๗๖}** ได้ศึกษาความคิดเรื่อง “นรกและสวรรค์ในปรัชญาเถรวาท โดยมีจุดมุ่งหมายและสืบค้นให้ทราบว่า ในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาและอนุฎีกา ของพระพุทธศาสนา กล่าวถึงความเชื่อเรื่องนรกและสวรรค์ว่า ตามคำสอนที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ยืนยันนรกและสวรรค์ เป็นสิ่งที่มีอยู่จริงแต่พิสูจน์ไม่ได้ สำหรับสามัญชนที่อาศัยผัสสะธรรมดา นอกจากผู้บำเพ็ญสมาธิ ญาณ จนกระทั่งได้ อภิญญาเท่านั้น นรกและสวรรค์เป็นภพภูมิหนึ่งในสังสารวัฏที่เกี่ยวเนื่องกับการเวียนว่ายตายเกิดของผู้ที่ยังละกิเลสไม่ได้ แต่ไม่ใช่จุดมุ่งหมายอันสูงสุดของพระพุทธศาสนา จุดมุ่งหมายของพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพาน นรกและสวรรค์สัมพันธ์กับคำสอนเรื่องกรรมในแง่ที่เป็นสถานที่เกิดของบุคคล ที่มารับผลกรรมชั่วและเสวยผลของกรรมดีหลังจากที่ตายไปแล้ว” โดยมีการรับรู้ข้อ ๑๐ ข้าพเจ้าเชื่อว่า นรกภูมิและสวรรค์พิภพยากันหลังจากตาย อยู่ในระดับปานกลาง อยู่ในลำดับต่ำสุด

ในภาพรวมกลุ่มตัวอย่างรับรู้นรกและสวรรค์หลังความตายด้านผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ อยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่าข้อ ๑๗ ข้าพเจ้าเชื่อว่า การทำแท้งต้องตคนรกแน่เพราะเป็นการฆ่ามนุษย์ ในระดับมาก อยู่ในลำดับที่ ๑ ซึ่งสอดคล้องกับนางสาวรวมรองคนชื่อ^{๑๗๗} ได้กล่าวไว้ว่า “ผู้ที่ฆ่าตัวตายบาปมาก ถือเป็นกรรมหนักตายไปตกนรกชดใช้กรรม ๕๐๐ชาติ ทำให้คนรอบข้างคนรู้จักสลดใจ ว่าทำไมถึงเกิดเหตุอย่างนี้ ถ้าฆ่าตัวตายไม่สำเร็จทำให้ตนเอง

^{๑๗๖} มาฆะศรี คหัญญา, *ความคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธปรัชญาเถรวาท*, บทคัดย่อ.

^{๑๗๗} นางสาวรวมรอง คนชื่อ, *ศึกษาทัศนคติการฆ่าตัวตายในพระพุทธศาสนา : กรณีศึกษาอุบาสิกาอุบาสิกา ในวัดสามพราน จังหวัดนครปฐม, วิทยานิพนธ์พุทธศตวรรษที่ ๖๖ สาขาวิชาชีวิตและความตาย, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๑๗.*

ถึงกับพิการก็มี การฆ่าตัวตายเป็นการกระทำที่ไม่ถูกต้อง บุคคลที่มีชีวิตเกี่ยวข้องกับรัฐสีกผิด ผู้ที่ฆ่าตัวตายมีชีวิตหลังความตายลำบาก ครอบครัวยังเกิดการสูญเสีย” โดยมีการรับรู้ข้อ ๑๖ ข้าพเจ้าเชื่อว่า คนที่ดื่มสุราของมึนเมาจะถูกน้ำคร่ำร้อนกรอกปาก อยู่ในระดับปานกลาง อยู่ในลำดับต่ำสุด

ในภาพรวมกลุ่มตัวอย่างรับรู้รศและสวรรค์หลังความตายด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้รศและสวรรค์ อยู่ในระดับมากเมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่าข้อ ๓๓ ข้าพเจ้าเชื่อว่า เรื่องของนรกและสวรรค์มีคุณค่าทางด้านจิตใจและสังคม ซึ่งสอดคล้องกับพระไตรปิฎกว่า “ตถาคตเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ (เคลื่อน) กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า ‘หมู่สัตว์ที่ประกอบกายทุจริต วิชทุจริต และมโนทุจริต กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นผิด และชักชวนผู้อื่นให้ทำตามความเห็นผิด พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุกติ วินิบาต นรก แต่หมู่สัตว์ที่ประกอบกายสุจริต วิชสุจริต และมโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบ และชักชวนผู้อื่นให้ทำตามความเห็นชอบ พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลก สวรรค์”^{๑๖๘}

และ ข้อ ๓๕ ข้าพเจ้าเชื่อว่า ข้าพเจ้าไม่ลังเลใจในการทำบุญอันเป็นเหตุให้เข้าถึงสวรรค์ อยู่ในระดับมาก อยู่ในลำดับที่ ๑ ซึ่งสอดคล้องกับ **พิน ดอกบัว** ^{๑๖๙} “ได้สรุปไว้ในรายงานการวิจัยว่า ในทางพระพุทธศาสนาถือว่า มีสังสารวัฏอย่างแน่นอนและได้ให้ความหมายแน่ชัดว่า เกิด-ตาย ในเรื่องสังสารวัฏ หมายถึงเกิด-ตาย ทางร่างกายและสังสารวัฏก็หมายถึง วิญญาณ ไปถือเอาร่างใหม่ในภพชาติต่างๆ จึงมีปรากฏการณ์ที่เรียกว่า เกิด-ตาย ชาติแล้วเล่า ส่วนเหตุที่สัตว์ต้องเวียนว่ายตายเกิดก็เพราะจิตหรือวิญญาณมีลักษณะเป็นอมตะ แม้จะเป็นแบบสันตติก็ตาม วิญญาณจึงไม่ตายตามร่างกาย การที่มีคนตาย จึงเป็นเพียงการตายหลอกเท่านั้น และโดยเหตุที่วิญญาณเป็นอมตะแต่มีกิเลสจึงมีภพภูมิต่างๆคอยรองรับตามระดับสภาวะของวิญญาณ ด้วยเหตุนี้จึงมีทั้งสุคติภูมิและทุคติภูมิ ด้วยเหตุนี้พระพุทธเจ้าจึงทรงรณรงค์เป็นอย่างมากไม่ให้คนทำบาป ให้กลัวบาป เพราะบาปกรรมเป็นตัวนำไปสู่นรก แล้วทรงสอนให้คนทำบุญ เพราะบุญจะพาไปเกิดในสุคติภูมิ กล่าวคือผู้ที่มุ่งจะไปสวรรค์จะต้องทำบุญกุศล ยกกระดับจิตใจให้สูงส่งด้วยคุณธรรมเสมอด้วยเทวดา หากผู้ใดทำได้เช่นนี้ก็เท่ากับว่าผู้นั้นได้ขึ้นสวรรค์ในชาตินี้แล้ว และเมื่อตายไปก็จะไปบังเกิดในสวรรค์จริงๆ” โดยมีการรับรู้ข้อ ๒๗ ข้าพเจ้าเชื่อว่า ข้าพเจ้ารู้สึกอึดอัดเมื่อนึกถึงนรก อยู่ในระดับต่ำสุด

^{๑๖๘} ม.นุ. (ไทย) ๑๒/๑๔๘/๑๔๙.

^{๑๖๙} พิน ดอกบัว, แนวความคิดเกี่ยวกับสังสารวัฏ การเวียนว่ายตายเกิดในพระพุทธศาสนา, หน้า

พบว่า ในภาพรวมทุกด้านกลุ่มตัวอย่างรับรู้นรกและสวรรค์หลังความตาย อยู่ในระดับมาก ซึ่งสอดคล้องกับพระมหาวิรพันธ์ บุตรนาม^{๑๙๐} “ได้ศึกษาเจตคติที่มีต่อนรกสวรรค์ในพระพุทธศาสนา พบว่า นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาในจังหวัดสกลนคร มีเจตคติต่อเรื่องนรกสวรรค์ในพระพุทธศาสนา โดยรวมและทุกด้านอยู่ในระดับสูง โดยมีเจตคติด้านความเชื่อเรื่องนรกสวรรค์มีค่าเฉลี่ยมากที่สุด ที่ผลการศึกษาเป็นเช่นนี้เพราะว่า นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาในจังหวัดสกลนครได้รับการปลูกฝังถ่ายทอดความรู้ หลักธรรมทางศาสนาของพระพุทธศาสนาอย่างเข้มข้นและยาวนาน จนทำให้มีเจตคติ ความเชื่อ และศรัทธาเกี่ยวกับเรื่องนรกสวรรค์อยู่ในระดับสูง แสดงให้เห็นว่านักเรียนมีความตระหนักที่จะปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา”

เมื่ออยู่พิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า ด้านผลต่อพฤติกรรม อยู่ในระดับมาก ในลำดับที่ ๑ ซึ่งสอดคล้องกับพระไตรปิฎกว่า “พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า มาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นสตรีก็ตาม เป็นบุรุษก็ตาม เป็นผู้ฆ่าสัตว์ เป็นคนหยาบช้ำ มีมือเปื้อนเลือด ฝักใฝ่ในการประหารประหาร ไม่มีความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย เพราะกรรมนั้นที่เขาให้บริบูรณ์ ยึดมั่นไว้อย่างนั้น หลังจากตายแล้ว เขาจึงไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก หลังจากตายแล้ว ถ้าไม่ไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใด ๆ เขาก็จะเป็นคนมีอายุสั้น”^{๑๙๑} โดยมีด้านที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิเป็นลำดับรอง และด้านผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์อยู่ในลำดับสุดท้าย

กลุ่มตัวอย่างรับรู้นรกและสวรรค์ในชาติปัจจุบันด้านภพภูมิ อยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่าข้อ ๑๒ ข้าพเจ้าเชื่อว่า สวรรค์อยู่นอก นรกอยู่ในใจ ในระดับมาก อยู่ในลำดับที่ ๑ ซึ่งสอดคล้องกับพระธรรมปิฎก^{๑๙๒} ได้กล่าวไว้ว่า “เราพูดกันว่า “สวรรค์ในอก นรกในใจ” ซึ่งเป็นเรื่องที่มีในชาตินี้ นรกและสวรรค์แม้ชาติหน้ามันก็สืบเนื่องไปจากชาตินี้ เพราะอะไร เพราะมันอยู่ในสภาพจิต ภูมิของจิต ชั้นของจิต ระดับของจิตใจ คือจิตเราไปอยู่ในระดับไหน ถึงเวลาตาย ถ้าระดับจิตเป็นนรกก็ไปนรก ถ้าระดับจิตเป็นสวรรค์ก็ไปสวรรค์ นี้เกี่ยวกับสภาพจิตที่เป็นอยู่ตลอดเวลา ส่วนในกรณียกเว้น ถ้าเวลาตายนึกถึงอารมณ์ที่ดี เช่นทำกรรมชั่วมามาก แต่เวลาตายนึกถึงสิ่งที่ดี ก็ไปเกิดดีได้ ถ้าหากเวลาอยู่ทำกรรมดีแต่เวลาตายเกิดจิตเศร้าหมอง ระดับจิต

^{๑๙๐} พระมหาวิรพันธ์ บุตรนาม, เจตคติต่อเรื่องนรกสวรรค์ในพุทธศาสนาของนักเรียนชั้น

มัธยมศึกษาในจังหวัดสกลนคร, หน้า ๕๘-๕๙.

^{๑๙๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๐/๓๕๐.

^{๑๙๒} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), กรรมและนรกสวรรค์สำหรับคนรุ่นใหม่, หน้า ๑๐๑-๑๐๒.

ตกลงไป ก็ไปเกิดในที่ต่ำ เมื่อการไปเกิดขึ้นอยู่กับระดับจิตอย่างนี้แล้ว ก็หมายความว่าเราพร้อมจะไปนรกและสวรรค์ได้ตั้งแต่ปัจจุบัน หรือพูดอีกอย่างหนึ่งก็คือ คนที่จะไปนรกก็คือคนที่อยู่ในระดับนรกอยู่แล้วในชาตินี้ หรือคนที่จะไปสวรรค์เขาก็มีจิตใจระดับสวรรค์อยู่แล้วในชาตินี้ ตกลงก็ว่าเรื่องนรกและสวรรค์มันมีตั้งแต่เดิมนี้อยู่แล้ว ปัจจุบันนี้เองมันส่อข้างหน้า เพราะฉะนั้น ถ้าจะคาดการณ์เรื่องข้างหน้า เราไม่จำเป็นต้องไปพูดถึงสวรรค์ที่ไกลด้วยซ้ำ เอาปัจจุบันนี้เป็นเกณฑ์ เพราะคนเราสร้างสมกรรมด้วยชีวิตที่เป็นอยู่ สร้างระดับจิตของตนไว้ ส่งสมระดับจิตให้พร้อมอยู่เสมอ เพราะฉะนั้น เรื่องสวรรค์ในอนรกในใจก็ย่อมมีได้ เพราะถือตามหลักนี้ ระดับจิตของเรา นั่นเอง ที่มันอยู่ในนรกหรือสวรรค์ ถ้าระดับจิตของเราอยู่ในนรกก็เป็นนรก ถ้าระดับจิตของเราอยู่ในสวรรค์ก็เป็นสวรรค์” โดยมีการรับรู้ ว่า ข้อ ๕ ข้าพเจ้าเชื่อว่า ชั่วดี สุขทุกข์ ตัดสินกันเฉพาะโลกนี้ อยู่ในระดับปานกลาง อยู่ในลำดับต่ำสุด

กลุ่มตัวอย่างรับรู้ นรกและสวรรค์ในชาติปัจจุบันด้านผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ อยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า ข้อ ๑๕ ข้าพเจ้าเชื่อว่า เพราะเชื่อฟังบิดามารดาจึงได้ขึ้นสวรรค์คือความรุ่งเรืองก้าวหน้าในชาตินี้ในระดับมาก อยู่ในลำดับที่ ๑ ซึ่งสอดคล้องกับ ดวงเดือน พันธุมนาวินและคณะ^{๑๙๓} ได้กล่าวไว้ว่า “เจตคติของบุคคลเป็นเครื่องแสดงว่า เขามีความรู้ทางด้านที่ดี ไม่ดี เชื่อต่อสิ่งนั้น มากน้อยเพียงใด ซึ่งเจตคติของบุคคลจะเป็นสาเหตุภายในที่ผลักดันให้เขาแสดงพฤติกรรมต่างๆออกมา หากสามารถปลูกฝังให้เด็กเปลี่ยนแปลงเจตคติไปในทางที่ถูกต้องได้ เด็กก็จะกลายเป็นคนที่มีคุณธรรมจริยธรรมดีงามได้” โดยมีการรับรู้ ว่า ข้อ ๒๓ ข้าพเจ้าเชื่อว่า คนที่ไม่ฆ่าสัตว์มีเมตตากรรม จะมีผิวพรรณผ่องใส ไม่ฝืนร้าย อยู่ในระดับมาก อยู่ในลำดับต่ำสุด

ในภาพรวมกลุ่มตัวอย่างรับรู้ นรกและสวรรค์ในชาติปัจจุบันด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้ นรกและสวรรค์ อยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า ข้อ ๓๖ ข้าพเจ้าเชื่อว่า ในขณะที่ใจเป็นสุขก็เป็นสวรรค์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน อยู่ในระดับมาก อยู่ในลำดับที่ ๑ ซึ่งสอดคล้องกับ พระครูอัญญาเขตพิทักษ์^{๑๙๔} ได้สัมภาษณ์ ใวยาจักรวัดแลประชาชนที่มาทำบุญที่วัดเป็นประจำกล่าวไว้ว่า “ชาวบ้านมีความเชื่อว่าความเชื่อเรื่องนรกสวรรค์มีผลต่อการดำรง

^{๑๙๓} ดวงเดือน พันธุมนาวินและคณะ, การควบคุมอิทธิพลสื่อมวลชนของครอบครัวกับจิตลักษณะที่สำคัญของเยาวชนไทย, (กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ๒๕๒๕), หน้า ๒๐.

^{๑๙๔} พระครูอัญญาเขตพิทักษ์, พระสงฆ์กับความเชื่อเรื่องนรกและสวรรค์ : กรณีศึกษาพระสงฆ์ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเลย, หน้า ๑๓๗-๑๓๘.

ชีวิตประจำวัน ดังนี้ เชื่อเรื่องนรกทำให้ผมไม่กล้าทำบาป เชื่อเรื่องสวรรค์ทำให้ผมรู้สึกสบายใจ ความทุกข์ความสุขล้วนเกิดจากผลกรรมของเรา (ทองดี ไชยศรีฮาด, สัมภาษณ์, ๗ มกราคม ๒๕๔๖) ทำความชั่วเราย่อมได้รับความทุกข์กายทุกข์ใจ ทำความดีย่อมได้รับความสุขกายสุขใจ ทั้งในชาตินี้ และชาติหน้า (อานวย จิตเจริญ, สัมภาษณ์, ๘ สิงหาคม ๒๕๔๕) ความเชื่อต่ออนรกและสวรรค์มีผลต่อสังคมไทยโดยส่วนรวมมาก ถ้าคนในสังคมกลัวบาปก็จะทำให้สังคมมีแต่คนดี ความสุขสงบก็มีตามมา (อัญชลี มณีธร, สัมภาษณ์, ๑ กันยายน ๒๕๔๕) คนที่เชื่อเรื่องนรกสวรรค์จะไม่เป็นภัยต่อสังคม เพราะสวรรค์เป็นที่อยู่ของคนดีมีศีลธรรมจะทำให้สังคมนั้นน่าอยู่ (มัน โปธิจันทร์ สัมภาษณ์ ๒ กันยายน ๒๕๔๕)” โดยมีการรับรู้ว่าข้อ ๑๔ ข่าพเจ้าเชื่อว่า การได้ยินเสียงคนด่ากันแล้วเกิดความไม่พอใจก็เป็นนรกในปัจจุบัน อยู่ในระดับ อยู่ในลำดับต่ำสุด

ในภาพรวมทุกด้านกลุ่มตัวอย่างรับรู้ถึงนรกและสวรรค์ในชาติปัจจุบัน อยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า ด้านผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ อยู่ในระดับมาก อยู่ในลำดับที่ ๑ โดยมีด้านผลต่อพฤติกรรม เป็นลำดับรอง และด้านที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ อยู่ในลำดับสุดท้าย

๕.๒.๓ ความแตกต่างระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์

เพศ คือ เพศชายและเพศหญิง โดยพิจารณาในภาพรวมทุกด้าน และโดยภาพรวม พบว่า กลุ่มตัวอย่าง ที่มีเพศแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทหลังความตายแตกต่างกัน ซึ่งสอดคล้องกับพระมหาวีรพนธ์ บุตรนาม^{๑๔๕} ได้สรุปผลการวิจัยเอาไว้ว่า “นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาในจังหวัดสกลนครที่มีเพศต่างกัน มีเจตคติต่อเรื่องนรกสวรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทไม่แตกต่างกัน เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านตามความเชื่อปรากฏว่า นักเรียนมีความเชื่อเรื่องลักษณะสวรรค์ในโลกมนุษย์แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕” การที่นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาในจังหวัดสกลนครที่มีเพศต่างกัน มีเจตคติต่อเรื่องนรกสวรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทไม่แตกต่างกัน อาจเป็นไปได้ว่านักเรียนมีการศึกษาเรียนรู้ที่เหมือนกัน จึงทำให้มีเจตคติต่อเรื่องนรกสวรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทไม่แตกต่างกัน ซึ่งตรงกับสมมติฐานที่ ๑ ผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสิงขร ที่มีเพศต่างกัน มีการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท แตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ เพศชายและเพศหญิง

^{๑๔๕} พระมหาวีรพนธ์ บุตรนาม, เจตคติต่อเรื่องนรกสวรรค์ในพุทธศาสนาของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาในจังหวัดสกลนคร, หน้า ๕๔-๕๕.

รับรู้แตกต่างกันในด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิและด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

การรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทในชาติปัจจุบันด้านต่าง ๆ จำแนกตามเพศ คือ เพศชายและเพศหญิง โดยพิจารณาในภาพรวมทุกด้าน พบว่า กลุ่มตัวอย่าง ที่มีเพศแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทในชาติปัจจุบันแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

ค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทในชาติปัจจุบัน เป็นรายด้าน พบว่าเพศชายและเพศหญิงรับรู้แตกต่างกันในด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์และด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

ค่าเฉลี่ยโดยรวมของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทในชาติปัจจุบัน และด้านต่าง ๆ จำแนกตามอายุพบว่าไม่แตกต่างกัน

ค่าเฉลี่ยโดยรวมของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทหลังความตาย และด้านต่าง ๆ จำแนกตามอาชีพพบว่าไม่แตกต่างกัน

ค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทหลังความตายด้านต่าง ๆ จำแนกตามสถานภาพสมรส โดยพิจารณาโดยภาพรวม พบว่า กลุ่มตัวอย่างสถานภาพสมรสแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทหลังความตายแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทเป็นรายด้าน พบว่ากลุ่มตัวอย่างสถานภาพสมรสแตกต่างกันด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิและด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ รับรู้แตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ในภาพรวมกลุ่มตัวอย่างที่มีสถานภาพสมรสมีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท แตกต่างกับสถานภาพหม้ายและหย่าร้างอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ และสถานภาพโสดที่มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิมีกลุ่มตัวอย่างที่มีสถานภาพสมรสและโสดรับรู้แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์กลุ่มตัวอย่างที่มีสถานภาพสมรสและโสดรับรู้แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

ด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ กลุ่มตัวอย่างที่มีสถานภาพสมรสและโสด หม้าย หย่าร้างรับรู้แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทในชาติปัจจุบัน ด้านต่าง ๆ จำแนกตามสถานภาพสมรส โดยพิจารณาโดยภาพรวม พบว่า กลุ่มตัวอย่างสถานภาพสมรสแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทในชาติปัจจุบัน แตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทในชาติปัจจุบัน เป็นรายด้าน พบว่ากลุ่มตัวอย่างสถานภาพสมรสแตกต่างกัน ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ และพบว่ากลุ่มตัวอย่างสถานภาพสมรสแตกต่างกันด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิและด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ รับรู้แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ในภาพรวมกลุ่มตัวอย่างที่มีสถานภาพสมรสมีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท ในชาติปัจจุบัน แตกต่างกับสถานภาพ โสด หม้าย และหย่าร้างอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิกลุ่มตัวอย่างที่มีสถานภาพสมรสแตกต่างกับ โสด หม้าย และหย่าร้าง อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์กลุ่มตัวอย่างที่มีสถานภาพสมรสและหย่าร้างรับรู้แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ กลุ่มตัวอย่างที่มีสถานภาพสมรสและโสด รับรู้แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ และหม้ายกับหย่าร้างรับรู้แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทหลังความตาย ด้านต่าง ๆ จำแนกตามระดับการศึกษา พบว่า โดยรวมทุกด้านกลุ่มตัวอย่างของผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสิงขร ที่มีระดับการศึกษาแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท เป็นรายด้าน คือ ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ พบว่า ค่าเฉลี่ยมีระดับแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑ ด้านการรับรู้ผล

แห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ พบว่า ค่าเฉลี่ยมีระดับแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑ ส่วนด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ ค่าเฉลี่ยมีระดับแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

พบว่า ในภาพรวมกลุ่มตัวอย่างที่มีระดับการศึกษาแตกต่างกันมีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑ เมื่อพิจารณาระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทแต่ละด้าน พบว่า กลุ่มตัวอย่างที่มีระดับการศึกษาแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ ด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑ นอกจากนี้

ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ กลุ่มตัวอย่างที่มีระดับการศึกษา คือ ประถมศึกษา มัธยมศึกษาตอนต้น/เทียบเท่า ปริญญาตรี และสูงกว่าปริญญาตรี มีความแตกต่างในระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ กลุ่มตัวอย่างที่มีระดับการศึกษา คือ ประถมศึกษา มัธยมศึกษาตอนต้น/เทียบเท่า ปริญญาตรี และสูงกว่าปริญญาตรี มีความแตกต่างในระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ กลุ่มตัวอย่างที่มีระดับการศึกษา คือ ประถมศึกษา มัธยมศึกษาตอนต้น/เทียบเท่า ปริญญาตรี และสูงกว่าปริญญาตรี มีความแตกต่างในระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

โดยภาพรวมทุกด้านกลุ่มตัวอย่างที่มีระดับการศึกษา คือ ประถมศึกษา มัธยมศึกษาตอนต้น/เทียบเท่า ปริญญาตรี และสูงกว่าปริญญาตรี มีความแตกต่างในระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

พบว่า โดยรวมทุกด้านกลุ่มตัวอย่างของผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสิงขร ที่มีรายได้ต่อเดือนแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท เป็นรายด้าน คือ ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ พบว่า ค่าเฉลี่ยมีระดับแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ พบว่า ค่าเฉลี่ยมีระดับแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ ส่วนด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ ค่าเฉลี่ยมีระดับไม่แตกต่างกัน

ในภาพรวมกลุ่มตัวอย่างที่มีรายได้ต่อเดือนแตกต่างกันมีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑ เมื่อพิจารณาระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทแต่ละด้าน พบว่า กลุ่มตัวอย่างที่มีรายได้ต่อเดือนแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ กลุ่มตัวอย่างที่มีรายได้ต่อเดือน มีความแตกต่างในระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ กลุ่มตัวอย่างที่มีรายได้ต่อเดือน ไม่แตกต่างกัน

พบว่า โดยรวมทุกด้านกลุ่มตัวอย่างของผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร ที่มีรายได้ต่อเดือนแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทในชาติปัจจุบันไม่แตกต่างกัน

โดยภาพรวมในแต่ละด้าน พบว่า โดยรวมทุกด้านกลุ่มตัวอย่างของผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร ที่มีประสบการณ์การทำงานแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทหลังความตายไม่แตกต่างกัน

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท เป็นรายด้าน คือ ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ และด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ ค่าเฉลี่ยมีระดับไม่แตกต่างกัน

พิจารณาในภาพรวมทุกด้าน และโดยภาพรวมในแต่ละด้าน พบว่า โดยรวมทุกด้านกลุ่มตัวอย่างของผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร ที่มีประสบการณ์การทำงานแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทไม่แตกต่างกัน

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท เป็นรายด้าน คือ ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ พบว่า ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ และด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ ค่าเฉลี่ยมีระดับไม่แตกต่างกัน

แสดงผลการเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท ด้านต่าง ๆ จำแนกตามประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุดคือ ทำบุญ/ตักบาตร ไหว้พระสวดมนต์ ฟังธรรม/อ่านหนังสือธรรมะ ปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิ โดยพิจารณาในภาพรวมทุกด้าน และโดยภาพรวมในแต่ละด้าน พบว่า โดยรวมทุกด้านกลุ่มตัวอย่างของผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสิงขร ที่มีประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุดแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทค่าเฉลี่ยมีระดับไม่แตกต่างกัน

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท เป็นรายด้าน คือ ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ พบว่า ค่าเฉลี่ยมีระดับแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ และด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ พบว่า ค่าเฉลี่ยมีระดับไม่แตกต่างกัน

ในภาพรวมกลุ่มตัวอย่างที่มีประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุดคือ ทำบุญ/ตักบาตร ไหว้พระสวดมนต์ ฟังธรรม/อ่านหนังสือธรรมะ ปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิ แตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท โดยรวมไม่แตกต่างกัน

เมื่อพิจารณาระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท แต่ละด้าน พบว่า ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ กลุ่มตัวอย่างที่มีประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุดแตกต่างกันแตกต่างกัน ค่าเฉลี่ยแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ และด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ ไม่แตกต่างกัน

ค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท ด้านต่าง ๆ จำแนกตามประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด คือ ทำบุญ/ตักบาตร ไหว้พระสวดมนต์ ฟังธรรม/อ่านหนังสือธรรมะ ปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิ โดยพิจารณาในภาพรวมทุกด้าน และโดยภาพรวมในแต่ละด้าน พบว่า โดยรวมทุกด้านกลุ่มตัวอย่างของผู้ปฏิบัติธรรมวัตรราชสิงขร ที่มีประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุดแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทไม่แตกต่างกัน

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท เป็นรายด้าน คือ ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ พบว่า ค่าเฉลี่ยมีระดับแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ และด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ พบว่า ค่าเฉลี่ยมีระดับไม่แตกต่างกัน

ในภาพรวมกลุ่มตัวอย่างที่มีประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุดแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

เมื่อพิจารณาระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท แต่ละด้าน พบว่า ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ กลุ่มตัวอย่างที่มีประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด คือ ทำบุญ/ตักบาตร ไหว้พระสวดมนต์ ฟังธรรม/อ่านหนังสือธรรมะ มีความแตกต่างในระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ ปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิ มีความแตกต่างในระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ กลุ่มตัวอย่างที่มีประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด คือ ทำบุญ/ตักบาตร ไหว้พระสวดมนต์ ฟังธรรม/อ่านหนังสือธรรมะ ปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิ ไม่มีความแตกต่าง ส่วนด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ กลุ่มตัวอย่างที่มีประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด คือ ทำบุญ/ตักบาตร ไหว้พระสวดมนต์ ฟังธรรม/อ่านหนังสือธรรมะ ปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิ ไม่มีความแตกต่าง

โดยภาพรวมทุกด้านกลุ่มตัวอย่างที่มีประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด คือ ทำบุญ/ตักบาตร ไหว้พระสวดมนต์ ฟังธรรม/อ่านหนังสือธรรมะ ปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิ มีความแตกต่างในระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลวิจัยไปใช้ประโยชน์

๑) เนื่องจากกลุ่มตัวอย่างมีการรับรู้เรื่องนรกและสวรรค์หลังความตาย และนรกสวรรค์ในชาติปัจจุบัน ในระดับมาก และการรับรู้ก็มีผลต่อพฤติกรรม ในอันดับมากที่สุด อธิบายได้ว่า การรับรู้นรกและสวรรค์ทั้ง ๒ แบบ ย่อมมีผลต่อแรงจูงใจ และมีผลต่อการเลือกพฤติกรรม

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การสอนให้เห็นถึง ความหมายของนรกและสวรรค์ในชาติปัจจุบัน จึงมีความจำเป็น

๒) ผลแห่งทุกข์และสุข จากการรับรู้เรื่องนรกและสวรรค์ทั้งในชาติปัจจุบัน และหลังความตาย กลุ่มตัวอย่างรับรู้ในระดับมาก ซึ่งสอดคล้องกับแนวคำสอนทั้ง ๒ แบบ ในสังคมไทย ที่มีทั้ง ๒ แบบ ถึงแม้ว่าในยุคปัจจุบันคนส่วนใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนรุ่นหลังจะมีแนวโน้มไม่เชื่อหรือไม่สนใจเรื่องนรกและสวรรค์หลังความตาย แต่ในส่วนการรับรู้ผลแห่งทุกข์และสุข จากการตกนรกหรือขึ้นสวรรค์ ในความหมาย สวรรค์ในอก นรกในใจ กลุ่มตัวอย่างมีการรับรู้ในระดับสูงกว่าด้านอื่น ๆ ดังนั้น การที่พระภิกษุหรือผู้เผยแพร่ศาสนา แสดงให้เห็นถึงทุกข์โทษคือผลแห่งทุกข์ของการทำผิดศีลธรรมจรรยา หรือคุณประโยชน์คือผลแห่งสุขของการประพฤติศีลธรรมจรรยา ก็ยังมีความจำเป็นและเป็นประโยชน์ในสังคมยุคปัจจุบัน

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

๑) ควรมีการศึกษาระดับการรับรู้เรื่องนรกและสวรรค์ ทั้งในส่วนนรกและสวรรค์หลังความตาย ทั้งในส่วนนรกและสวรรค์ในชาติปัจจุบัน กลุ่มตัวอย่างอื่น ๆ โดยเฉพาะคนยุคใหม่หรือเยาวชน

๒) ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบเกี่ยวกับเรื่องนรกและสวรรค์ ที่ต่างทางวัฒนธรรมหรือต่างศาสนา ที่เกี่ยวข้องกับผลของการทำดี ทำชั่ว ที่แตกต่างกันไป

๓) ควรศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อเรื่องนรกและสวรรค์ ทั้งหลังความตาย และในชาติภพปัจจุบัน กับการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของกลุ่มตัวอย่างต่าง ๆ

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระสูตรและอรรถกถา แปล : สัทธัมมปกาสินี อรรถกถา เอกนิเทศ,

(กรุงเทพมหานคร : เฉลิมชาญการพิมพ์, ๒๕๒๖)

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กมลรัตน์ หล้าสุวรรณ. จิตวิทยาสังคม. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๒๗.

กรมศิลปากร. จักรกวางที่ป็นของพระสิริมังคลาจารย์. กรุงเทพฯ : เซ็นทรัลเอ็กเพรสศึกษาการพิมพ์, ๒๕๒๓.

กรมศิลปากร. โลกที่ปกสารของพระสังฆราชเมธีกร. กรุงเทพฯ : สามัญนิติบุคคล สหประชาพานิชย์, ๒๕๒๕.

กรมศิลปากร. โลกปัญญาของพระสัทธัมมโฆษเถระ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรไทย, ๒๕๒๘.

กรมศิลปากร. ไตรภูมิพระร่วงของพระยาลิไท. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๐๕.

กันยา สุวรรณแสง. จิตวิทยาทั่วไป. กรุงเทพมหานคร : บำรุงสาสน์, ๒๕๓๒.

กัลยา วานิชย์บัญชา. การวิเคราะห์สถิติ : สถิติเพื่อการตัดสินใจ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

กัลยา วานิชย์บัญชา. การใช้ SPSS for Windows ในการวิเคราะห์ข้อมูล ฉบับปรับปรุงใหม่. กรุงเทพมหานคร : ชรรมสาร, ๒๕๔๖.

จิราภา เต็งไตรรัตน์ และคณะ. จิตวิทยาทั่วไป. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๓.

จำเนียร โชติช่วง. จิตวิทยาการเรียนรู้. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๓.

ชัยพร วิชาเวช. มูลสารจิตวิทยา. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

ชูชีพ อ่อน โคนสูง. **ศัพท์จิตวิทยา** : การรับรู้. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา :

[http://www.swuua.com/webnew/index.php?option=com_content&view=article&id=173:-perception&catid,\[๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๒\].](http://www.swuua.com/webnew/index.php?option=com_content&view=article&id=173:-perception&catid,[๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๒].)

ชูศรี วงศ์รัตน์. **เทคนิคการใช้สถิติเพื่อการวิจัย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ดวงเดือน พันธุมนาวินและคณะ, **การควบคุมอิทธิพลต่อมวลขนของครอบครัวกับจิตลักษณะที่สำคัญของเยาวชนไทย**, กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ๒๕๒๘.

เดือน คำดี. **ศาสนาศาสตร์**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๑.

เต็มศักดิ์ คทวณิช. **จิตวิทยาทั่วไป (General Psgchology)**. (กรุงเทพมหานคร : ซีเอ็ดยูเคชั่น, ๒๕๔๖.

ถวิล ธาราโกษณ์ และศรีณย์ คำริสุข. **จิตวิทยาทั่วไป**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : ทิพย์วิสุทธิ์, ๒๕๔๘.

ทัศนาวพร พุ่มพวง. “ทัศนคติพนักงานองค์การสะพานปลาต่อนโยบายการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ” **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๘.

นิชรา ชนะพาล. “การรับรู้จากการเล่นที่มีต่อเด็กปฐมวัยของผู้ค้ารายย่อยใน”, **ปริญญาวิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต**. การศึกษาปฐมวัย. กรุงเทพมหานคร บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๕.

บุญธรรม กิจปรีดาวิสุทธิ. **เทคนิคการสร้างเครื่องมือรวบรวมข้อมูลสำหรับการวิจัย**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : B&B Publishing, ๒๕๔๒.

ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์. **จิตวิทยาการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์ดี จำกัด, ๒๕๔๓.

พระญาณวโรดม. **ศาสนาต่างๆ**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาเมฆกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), **กรรมและนรกสวรรค์สำหรับคนรุ่นใหม่**, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๑.

พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตโต). **พุทธธรรม (ฉบับขยายความ)**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พิมพ์เผยแพร่, ๒๕๔๓.

_____. **ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก หมอดพุทธศาสตร์**. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

พระสัทธัมมโชติกะ ชัมมาจริยะ. **ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ปริเฉทที่ ๕ เล่ม ๑.**

พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวัน กราฟฟิค เพลท,

๒๕๔๖.

พวงรัตน์ ทวีรัตน์. **วิธีวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์และสังคมศาสตร์.** กรุงเทพมหานคร : ศูนย์หนังสือ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

พวงรัตน์ ทวีรัตน์. **วิธีการวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์และสังคมศาสตร์.** พิมพ์ครั้งที่ ๘.

กรุงเทพมหานคร : ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พัชนี วรกวิน. **จิตวิทยาสังคม.** กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาจิตวิทยาและการแนะแนว คณะวิชาครู

ศาสตร์ วิทยาลัยครูจันทระเกษม, ๒๕๑๔.

พิฑูร มลิวัดย์. **ศาสนาสากล ตอน ๒.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๗.

เพราพรรณ เปลี้นกู่. **จิตวิทยาการศึกษา.** พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเทคโนโลยี

พระจอมเกล้าธนบุรี, ๒๕๔๒.

พุทธทาส ภิกขุ. **ปรมัตถสภาวะธรรม.** กรุงเทพมหานคร: สวณอุสมมูลนิธิ, ๒๕๑๘.

บุษย ไกยวรรณ. **พื้นฐานการวิจัย.** พิมพ์ครั้งที่ ๔ กรุงเทพมหานคร : สุวีริยาสาส์น, ๒๕๔๕.

รัชนี นพเกตุ. **การรับรู้.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประกายพริก, ๒๕๔๐.

รัชนี นพเกตุ. **จิตวิทยาทั่วไป.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประกายพริก, ๒๕๓๕.

รองรัตน์ เจริญทรัพย์. “สภาพการเรียนรู้การสอนเกี่ยวกับความสามารถทางวิชาชีพของนักศึกษาคณะ

วิชาออกแบบอุตสาหกรรมสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตภาคพายัพ”. สาร

นิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาหลักสูตรและการสอน. บัณฑิตวิทยาลัย :

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๔.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕.** พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๘.

ลักขณา สริวัฒน์. **จิตวิทยาในชีวิตประจำวัน.** กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พรินติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๔๔.

วิภาพร มาพบสุข. **จิตวิทยาทั่วไป.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศูนย์ส่งเสริมวิชาการ,

๒๕๔๐.

ลิจิต กาญจนภรณ์. **เอกสารการสอนชุดวิชา จิตวิทยาและสังคมวิทยาพื้นฐานเพื่อการแนะแนว**

หน่วยที่ ๑-๘. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๓.

วารินทร์ สายโอบเอื้อ. **จิตวิทยาการศึกษา.** กรุงเทพมหานคร : สถานสงเคราะห์หญิงปากเกร็ด,

๒๕๒๒.

วาโร เฟ็งสวัสดิ์. **วิธีวิทยาการวิจัย.** พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: สุวีริยาสาส์น, ๒๕๕๑.

วิภาพร มาพบสุข. **จิตวิทยาทั่วไป**. กรุงเทพมหานคร : สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตเทคนิค
กรุงเทพ, ๒๕๔๒.

ศรัณยพงศ์ เทียงธรรม. **Sensory Marketing**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา :

http://www.marketeer.co.th/inside_detail.php?inside_id=3806[24 กุมภาพันธ์ 2555].

สถิต วงศ์สุวรรณ. **จิตวิทยาสังคม**. กรุงเทพมหานคร : บำรุงสาสน์, ๒๕๒๕.

สิทธิโชค วรรณสันติกุล. **จิตวิทยาการบริการองค์การ**. กรุงเทพมหานคร : อักษรบัณฑิต, ๒๕๓๐.

สุชา จันทร์เอม. **จิตวิทยาทั่วไป**. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๑.

สุรางค์ จันทร์เอม. **จิตวิทยาสังคม**. กรุงเทพมหานคร : อักษรบัณฑิต, ๒๕๓๐.

ไสว เลี่ยมแก้ว. **จิต : การรับรู้**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://gotoknow.org/blog/mind/7409>[24
กุมภาพันธ์ 2552].

สุณีย์ ชีรดากร. **จิตวิทยาการศึกษา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สถานสงเคราะห์
หญิงปากเกร็ด, ๒๕๒๕.

เสาวลักษณ์ ทรงสงวน. **การรับรู้บทบาทของคณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบลต่อการจัดการ
สิ่งแวดล้อม**. **พัฒนบริหารศาสตร์บัณฑิต (พัฒนาสังคม)**. สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหาร
ศาสตร์, ๒๕๔๐.

เสฐียร โกเศศ. **ศาสนาเปรียบเทียบ**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๕.

เสถียร พันธรังสี. **ศาสนาโบราณ**. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑.

แสง จันทร์งาม. **พระพุทธศาสนาจากพระโอษฐ์**. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๘.

(๒) วิทยานิพนธ์ :

พระครูวินัยธรสุเทพ อภิณฺจโน (ทับทิมเทศ). **การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องเทวดาในพุทธศาสนาเถรวาท**. **ปริญญาพุทธศาสนมหาบัณฑิต สาขาปรัชญา**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระครูสมุทรธรรมภณ ฐมฺมพโล (แก้วแจ่มศรี). **ทัศนคติต่อความสุขในพระพุทธศาสนาของ
พุทธศาสนิกชนที่เข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนา วัดธรรมิกราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยา**, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาชีวิตและความตาย** บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พระครูโสภณปริยัตยาทร (เชื้อม สอนรอด). **“การศึกษาวิเคราะห์ความคิดเรื่องจักรวาลวิทยาใน
พุทธปรัชญาเถรวาท”**. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พระครูอริยเขตพิทักษ์ . พระสงฆ์กับความเชื่อเรื่องนรกและสวรรค์ : กรณีศึกษาพระสงฆ์ในเขต
อำเภอเมือง จังหวัดเลย. **ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต** สาขาไทยศึกษาเพื่อการพัฒนา
สำนักงานบัณฑิตศึกษา : สถาบันราชภัฏเลย, ๒๕๔๖.

พระมหาวิโรจน์ บุตรนาม. เจตคติต่อเรื่องนรกสวรรค์ในพุทธศาสนาของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษา
ในจังหวัดสกลนคร. **ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต** สาขาวิชาจิตวิทยาการศึกษา.
มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๐.

พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ (วันจันทร์). “นรกและสวรรค์ในพระพุทธรูปศาสนาเถรวาท”
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาพระพุทธรูปศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

พระมหาสินสมุทร พลจันทร์. ความเชื่อเรื่องบุญ-บาปในพระพุทธรูปศาสนาของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษา
ตอนปลาย ในจังหวัดเลย. **วิทยานิพนธ์ กศ.ม.** มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
, ๒๕๔๔.

มาฆะศรี คหัญญา. ความคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธปรัชญาเถรวาท. **วิทยานิพนธ์ กศ.ม.**
กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

รวมรอง คนชื้อ. ศึกษาทัศนคติการฆ่าตัวตายในพระพุทธรูปศาสนา : กรณีศึกษาอุบาสก-อุบาสิกา ในวัด
สามพราน จังหวัดนครปฐม. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต** สาขาวิชาชีวิตและ
ความตาย. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

อดุลย์ ตะพัง. การเปรียบเทียบไตรภูมิกับไตรภูมิฉบับภาษาเขมร. รายงานการวิจัย. ภาควิชา
ภาษาไทยและภาษาตะวันออก. คณะมนุษยศาสตร์ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๓.

๒. ภาษาอังกฤษ :

Baron, Robert A., Donn Byrne, and Barry H. Kantowitz. **Psychology : Understanding Behavior**. 2 nd ed. New York : Holt Rinehart and Winston, 1980.

Crider, Andrew B. and others. **Psychology**. London : Scott- Foresman, 1983.

Good C.V. **Dictionary of Education**. New York : Mc Graw-Hill, 1973.

Hilgard, E.R.. **Introduction of Psychology**. New York : Harcourt Brace and World Inc., 1976.

[http://www.swuuaa.com/webnew/index.php?option=com_content&view=article&id=173:-
perception&catid,](http://www.swuuaa.com/webnew/index.php?option=com_content&view=article&id=173:-perception&catid,) [๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๒].

http://www.marketeer.co.th/inside_detail.php?inside_id=3806 [24 กุมภาพันธ์ 2555].

Robbins, S.P. **Organizational Behavior : Concept Controversics and Application.** 8 th ed.

New Jersey : Prentice-Hall International, 1998.

ภาคผนวก
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

แบบสอบถามเพื่อการวิจัย

เรื่อง “การรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทของผู้ปฏิบัติธรรม วัดราชสิงขร”

แบบสอบถามฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาประสิทธิผลระดับ “การรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทของผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร” ซึ่งผู้วิจัยมีความประสงค์ใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่านในการตอบแบบสอบถามนี้ ผู้ตอบแบบสอบถามนี้สามารถแสดงความรู้สึกหรือความคิดเห็นได้อย่างอิสระ คำตอบของท่านผู้ตอบแบบสอบถามไม่มีข้อใดถูกหรือผิด โดยข้อมูลที่ได้จากแบบสอบถามนี้จะไม่มีผลใด ๆ ต่อท่านผู้ตอบแบบสอบถามทั้งสิ้น เนื่องจากข้อมูลที่ได้จากท่านผู้ตอบแบบสอบถามนี้จะถูกเก็บเป็นความลับและผู้วิจัยจะนำไปใช้เพื่อเป็นประโยชน์ในด้านการศึกษาและวิชาการเท่านั้น จึงใคร่ขอความกรุณาท่านผู้ตอบแบบสอบถาม ตอบข้อมูลให้ตรงกับความรู้สึกตามความเป็นจริงให้มากที่สุด

คำชี้แจง แบบสอบถามฉบับนี้แบ่งออกเป็น ๓ ตอน คือ
ตอนที่ ๑ แบบสอบถามข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม
ตอนที่ ๒ แบบสอบถามการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์

ผู้ศึกษาหวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความร่วมมือจากท่านในการตอบแบบสอบถามในครั้งนี้เป็นอย่างดี และขออนุโมทนาขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

พระมหาวิเชียร เขมวีโร

นักศึกษาระดับปริญญาโท

สาขาวิชาชีวิตและความตาย ภาควิชาจิตวิทยา

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ตอนที่ ๑ แบบสอบถามปัจจัยส่วนบุคคลเกี่ยวกับข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม

คำชี้แจง กรุณาทำเครื่องหมาย ✓ ลงในช่อง หน้าข้อความที่ตรงกับความเป็นจริงของท่าน

ข้อคำถาม	สำหรับผู้วิจัย
๑. เพศ ☐ ชาย ☐ หญิง	
๒.อายุ ☐ อายุระหว่าง ๒๐-๓๐ ปี ☐ อายุระหว่าง ๓๐-๔๐ ปี ☐ อายุระหว่าง ๔๐-๕๐ ปี ☐ อายุสูงกว่า ๕๐ ปีขึ้นไป	
๓.อาชีพ ☐ ข้าราชการ ☐ พ่อค้า ☐ ชวนา ☐ อื่นๆ	
๔.สถานภาพสมรส ☐ สมรส ☐ โสด ☐ หม้าย ☐ หย่าร้าง	
๕.ระดับการศึกษา ☐ ประถมศึกษา ☐ มัธยมศึกษาตอนต้น/เทียบเท่า ☐ ปริญญาตรี ☐ สูงกว่าปริญญาตรี	
๖.รายได้ต่อเดือน ☐ ต่ำกว่า ๗,๐๐๐ บาท ☐ ระหว่าง ๗,๐๐๐ – ๑๕,๐๐๐บาท ☐ สูงกว่า ๑๕,๐๐๐ บาท	
๗.ประสบการณ์การทำงาน ☐ ต่ำกว่า ๕ ปี ☐ ๕ ปี – ๑๐ ปี ☐ ๑๐ ปี – ๒๐ ปี ☐ มากกว่า ๒๐ ปี	
๘. ประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด (ตอบเพียงข้อเดียว) ☐ ทำบุญ/ตักบาตร ☐ ไหว้พระสวดมนต์ ☐ ฟังธรรม/อ่านหนังสือธรรมะ ☐ ปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิ	

ตอนที่ ๒ แบบสอบถามการรับรู้ที่เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์

คำชี้แจง กรุณาอ่านคำถามในแต่ละหัวข้อให้เข้าใจ แล้วทำเครื่องหมาย ✓ ลงในช่องที่ตรงกับ
ความคิดเห็นของท่านมากที่สุด

ระดับความคิดเห็นในแต่ละข้อมีความหมายดังต่อไปนี้

มากที่สุด หมายถึง ข้อความนั้นตรงกับความคิดเห็นของท่าน ในระดับมากที่สุด

มาก หมายถึง ข้อความนั้นตรงกับความคิดเห็นของท่าน ในระดับมาก

ปานกลาง หมายถึง ข้อความนั้นตรงกับความคิดเห็นของท่าน ในระดับปานกลาง

น้อย หมายถึง ข้อความนั้นตรงกับความคิดเห็นของท่าน ในระดับน้อย

น้อยที่สุด หมายถึง ข้อความนั้นตรงกับความคิดเห็นของท่าน ในระดับน้อยที่สุด

ข้อที่	ข้อความ	ระดับความคิดเห็น				
		มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด
การรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ						
๑	ข้าพเจ้าเชื่อว่า ภพภูมิ นรกสวรรค์มีจริง					
๒	ข้าพเจ้าเชื่อว่า คุณ คือ นรกในโลกมนุษย์นี้					
๓	ข้าพเจ้าเชื่อว่า การเบียดเบียนแก่งแย่งกัน คืออาการของ สัตว์นรก					
๔	ข้าพเจ้าเชื่อว่า นรกเป็นเรื่องของชีวิตหลังความตาย					
๕	ข้าพเจ้าเชื่อว่า ทุกข์ใจคือนรก สุขใจคือสวรรค์ในชาตินี้					
๖	ข้าพเจ้าเชื่อว่า กรรมในปัจจุบันเป็นเหตุนำไปสู่นรก หรือ สวรรค์ในเวลาตาย					
๗	ข้าพเจ้าเชื่อว่าคำสอนเรื่องนรกและสวรรค์เป็นแค่กุศโลบาย ให้คนเว้นชั่วทำดี					
๘	ข้าพเจ้าเชื่อว่า นรกและสวรรค์เป็นมิติโลกอีกโลกหนึ่งที่ นอกเหนือจากโลกนี้					
๙	ข้าพเจ้าเชื่อว่า ชั่วดี สุขทุกข์ ตัดสินกันเฉพาะโลกนี้					
๑๐	ข้าพเจ้าเชื่อว่า นรกภูมิและสวรรค์พิพากษากันหลังจากตาย					
๑๑	ข้าพเจ้าเชื่อว่า คนที่สร้างวัดจะได้ขึ้นสวรรค์อยู่ในวิมานทอง					

ข้อที่	ข้อความ	ระดับความคิดเห็น				
		มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด
๑๒	ข้าพเจ้าเชื่อว่า สวรรค์อยู่นอก นรกอยู่ในใจ					
การรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์						
๑๓	ข้าพเจ้าเชื่อว่าชายหญิงที่เป็นชู้จะต้องถูกลงโทษด้วยการปีนขึ้นต้นงิ้ว					
๑๔	ข้าพเจ้าเชื่อว่า ชายหญิงที่เป็นชู้จะไม่มีความสุขเพราะรู้สึกผิดต่อสามีภรรยาของตน					
๑๕	ข้าพเจ้าเชื่อว่า นรกของคนคิดเหี้ย คือการขาดสติทำลายศักยภาพตัวเอง					
๑๖	ข้าพเจ้าเชื่อว่า คนที่ดื่มสุราของมีนเมาจะถูกน้ำกรรร้อนกรอกปาก					
๑๗	ข้าพเจ้าเชื่อว่า การทำแท้งต้องตกนรกแน่เพราะเป็นการฆ่ามนุษย์					
๑๘	ข้าพเจ้าเชื่อว่า ไฟนรกคือ ไฟราคะโทสะโมหะในใจ					
๑๙	ข้าพเจ้าเชื่อว่า เพราะเชื่อฟังบิดามารดาจึงได้ขึ้นสวรรค์คือ ความรุ่งเรืองก้าวหน้าในชาตินี้					
๒๐	ข้าพเจ้าเชื่อว่า ทิพวิมานบนสวรรค์ ได้เพราะบริจาคสร้างศาสนะสถานในปัจจุบัน					
๒๑	ข้าพเจ้าเชื่อว่า การพูดจาให้ร้ายคนอื่นจะต้องตกนรก					
๒๒	ข้าพเจ้าเชื่อว่า คนที่ชอบโกหกหลอกลวงคนอื่นตกนรกคือ ไม่มีใครเชื่อถือ					
๒๓	ข้าพเจ้าเชื่อว่า คนที่ไม่ฆ่าสัตว์มีเมตตากรุณา จะมีผิวพรรณผ่องใส ไม่ฝืนร้าย					
๒๔	ข้าพเจ้าเชื่อว่า คนที่ชอบโกหกจะถูกตัดลิ้นและเอาน้ำร้อนเหล็กแดงกรอกปาก					
ผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์						
๒๕	ข้าพเจ้าเชื่อว่า ข้าพเจ้ามีความสุขในการระลึกถึงสวรรค์					

ข้อที่	ข้อความ	ระดับความคิดเห็น				
		มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด
๒๖	ข้าพเจ้าเชื่อว่า ในขณะที่ใจเป็นทุกข์ ก็เป็นนรกที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน					
๒๗	ข้าพเจ้าเชื่อว่า ข้าพเจ้ารู้สึกอึดอัดเมื่อนึกถึงนรก					
๒๘	ข้าพเจ้าเชื่อว่า การนึกคิดเรื่องที่ดีเรื่องที่เป็นบุญเป็นสิริมงคลนำไปสู่สวรรค์หลังความตาย					
๒๙	ข้าพเจ้าเชื่อว่า ข้าพเจ้าเชื่อมั่นและมุ่งมั่นในการทำความดีอันมีผลให้เกิดในสวรรค์					
๓๐	ข้าพเจ้าเชื่อว่า การนึกคิดเรื่องที่ไม่ดี แล้วเกิดความทุกข์ใจ ก็เป็นนรกในปัจจุบัน					
๓๑	ข้าพเจ้าเชื่อว่า ข้าพเจ้ารู้สึกขัดเคืองหงุดหงิดในการนึกถึงความชั่วที่มีผลให้เกิดในนรก					
๓๒	ข้าพเจ้าเชื่อว่า การได้ยินเสียงที่ไพเราะแล้วเกิดความชอบใจก็เป็นสวรรค์ในปัจจุบัน					
๓๓	ข้าพเจ้าเชื่อว่า เรื่องของนรกและสวรรค์มีคุณค่าทางด้านจิตใจและสังคม					
๓๔	ข้าพเจ้าเชื่อว่า การได้ยินเสียงคนด่ากัน แล้วเกิดความไม่พอใจก็เป็นนรกในปัจจุบัน					
๓๕	ข้าพเจ้าเชื่อว่า ข้าพเจ้าไม่ลังเลใจในการทำบุญอันเป็นเหตุให้เข้าถึงสวรรค์					
๓๖	ข้าพเจ้าเชื่อว่า ในขณะที่ใจเป็นสุขก็เป็นสวรรค์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน					

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	: พระมหาวิเชียร เขมวีโร (ทั่วกลาง)
เกิด	: วันจันทร์ที่ ๑๕ เดือน ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๓
สถานที่เกิด	: บ้านเลขที่ ๑๓๐ หมู่ที่ ๖ บ้านโตนด ตำบลโตนด อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา ๓๐๑๖๐
อุปสมบท	: วันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๕
การศึกษา	: สำเร็จการศึกษาชั้นประถมศึกษา จากโรงเรียนบ้านโตนด พ.ศ.๒๕๒๖ : ศึกษาระดับชั้นเอก จากสำนักเรียน วัดตาลล้อม ตำบลเหมือง อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี : อภิธรรมบัณฑิต จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๘ :เปรียญธรรม ๗ ประโยค จากสำนักเรียน วัดราชสิงขร แขวงวัดพระยาไกร เขตบางคอแหลม กรุงเทพมหานคร พ.ศ.๒๕๕๑
ปัจจุบัน	: วัดราชสิงขร(พระอารามหลวง) แขวงวัดพระยาไกร เขตบางคอแหลม กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๒๐
หน้าที่การงาน	: เป็นครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี เปรียญธรรม ๕ ประโยค ประจำสำนักเรียนวัดราชสิงขร (พระอารามหลวง)

การรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทของชาวพุทธ

: กรณีศึกษาผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร

พระมหาวิเชียร เขมวีโร (หัวหน้า)

สาขาวิชาชีวิตและความตาย

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง การรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท : กรณีศึกษาผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร มีวัตถุประสงค์ คือ ๑) เพื่อศึกษาระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทของผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร ๒) เพื่อศึกษาความแตกต่างระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทของผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร ซึ่งประกอบด้วย เพศ อายุ อาชีพ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา รายได้ต่อเดือน ประสบการณ์การทำงาน และประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด ๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทด้านต่างๆ

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล คือแบบสอบถาม กลุ่มตัวอย่างประกอบด้วย ผู้ปฏิบัติธรรมวัดราชสิงขร จำนวน ๒๕๕ คน สถิติที่ใช้ประกอบด้วย ความถี่ (Frequency Distribution) ร้อยละ (Percentage) ค่าเฉลี่ย (Mean) การทดสอบค่าที (t-test) การวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว (One-way ANOVA) และการวิเคราะห์สหสัมพันธ์แบบเพียร์สัน (The Pearson's Product Moment Correlation)

ผลการศึกษา

๑. ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม

พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่เป็นเพศหญิงมากกว่าเพศชาย โดยมีร้อยละ (๖๔.๕%) อายุ ส่วนใหญ่มีอายุมากกว่า ๕๐ปีขึ้นไป (๓๑.๓%) อาชีพ ส่วนใหญ่มีอาชีพอื่นๆ(๕๕.๘%) สถานภาพสมรส ส่วนใหญ่สมรส (๔๘.๓%) ระดับการศึกษา ส่วนใหญ่มีการศึกษาระดับปริญญาตรี(๓๘.๒%) รายได้ต่อเดือน ส่วนใหญ่มีรายได้ระหว่าง ๗,๐๐๐-๑๕,๐๐๐ บาท (๔๒.๕%)

ประสบการณ์การทำงาน ส่วนใหญ่มีประสบการณ์การทำงานมากกว่า ๒๐ ปี (๓๓.๒%)
ประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด ส่วนใหญ่มีการทำบุญ/ตักบาตร (๔๑.๖%)

๒.ระดับการรับรู้นรกและสวรรค์

พบว่า กลุ่มตัวอย่างรับรู้เรื่องนรกและสวรรค์หลังความตายอยู่ในระดับมาก ค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๓.๘๒ และสามารถเรียงลำดับจากมากไปหาน้อย คือ ด้านผลต่อพฤติกรรม ด้านภพภูมิ และด้านผลสุกทุกข์ตามภพภูมิ ตามลำดับ ($\bar{X} = ๓.๘๕, ๓.๘๒, \text{ และ } ๓.๖๕$ ตามลำดับ)

ส่วนการรับรู้นรกและสวรรค์ในชาติปัจจุบันอยู่ในระดับมาก ค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๓.๕๓ และสามารถเรียงลำดับจากมากไปหาน้อย คือ ด้านผลแห่งทุกข์สุข ($\bar{X} = ๔.๐๐$) ด้านผลต่อพฤติกรรม (๓.๕๕) และด้านภพภูมิ (๓.๘๓) ตามลำดับ

๓. ความแตกต่างในระดับการรับรู้

พบว่า กลุ่มตัวอย่างที่มี เพศ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา รายได้ต่อเดือน และกิจกรรมทางศาสนาที่เข้าร่วม แตกต่างกัน รับรู้เรื่องนรกและสวรรค์หลังความตาย แตกต่างกันที่ระดับ ๐.๐๕ ขณะที่ผู้ที่มี อายุ ประสบการณ์การทำงาน แตกต่างกัน รับรู้เรื่องนรกและสวรรค์หลังความตาย ไม่แตกต่างกัน

พบว่า กลุ่มตัวอย่างที่มี เพศ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา แตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เรื่องนรกและสวรรค์ในชาติปัจจุบัน แตกต่างกัน ส่วนกลุ่มตัวอย่างที่มี อายุ รายได้ ประสบการณ์การทำงาน และกิจกรรมทางศาสนาที่เข้าบ่อยที่สุด ไม่แตกต่างกัน ในระดับการรับรู้เรื่องนรกและสวรรค์ในชาติปัจจุบัน

๔. ความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้

พบว่า มีความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้เรื่องนรกและสวรรค์หลังความตาย และการรับรู้เรื่องนรกและสวรรค์ในชาติปัจจุบัน ทั้งโดยรวมทุกด้าน และในแต่ละด้าน ที่ระดับ ๐.๐๑

Abstract

The purposes of this research titled of the perception towards the concept of hell and heaven in Theravada Buddhism : A case study of dhamma practitioners at Ratchasingkhon Temple were ; 1).to study the perception towards the concept of hell and heaven in theravada buddhism of dhamma practitioners at rachasingkhon temple, 2).to comparative study the

perception towards the concept of hell and heaven in theravada buddhism of dhamma practitioners at rachasingkhon temple and 3).to study the relation between the perception towards the concept of hell and heaven in Theravada Buddhism of dhamma practitioners at rachasingkhon temple.

The tool used for collecting data in the research is questionair, focusing on sample group - dhamma practitioners at Ratchasingkhon Temple. There are 259 participants for questionnaire response. The collected data was analysed by frequency distribution, percentage, mean, t-test, one-way ANOVA and the Pearson's product moment correlation.

The Results were as follows:

1).General information

The most of respondents consisted of 168 female (64.9 %), age more than 50 years old (31.7 %), 115 occupation others (59.8 %), 125 married (48.3 %), 99 bachelor (38.2 %) with income 7,000 – 15,000 bath, 111 persons (42.7 %), Job experience more than 20 years, 86 persons (33.2 %) and religious activity meritorious action / offer food to the monk, 113 persons (43.6 %)

2).The level the perception

The finding showed that the respondents have high level of perception towards hell/heaven after death in total ($x=3.82$) which can be listed from the highest to the lowest as follow ; state of existence and the effect of suffering / happiness. The average can be shown that 3.85 ,3.82 and 3.69 respectively.

Whereas the respondents have high level of perception towards hell/heaven in daily life in total and each aspects, which can be listed from the highest to the lowest as follow ; the effect of suffering / happiness, behavioral effect and the state of existence. The average can be shown that 4.00 , 3.95 and 3.83 respectively.

3).Difference in level the perception

The finding showed that there are the different in level of perception towards hell/heaven concepts between respondents with difference in sex, marital status, level of education, monthly income and religious activities at 0.05 level. Whereas there are no difference in level of perception towards hell/heaven concept between respondents with difference in age and job experiences.

Whereas there are the different in level of perception towards the concept of hell and heaven in Theravada Buddhism of dhamma practitioners at Ratchasingkhon Temple who differ with sex, marital status and educational qualifications. Whereas there are no different in the perception of dhamma practitioners with differences in age, mouthly income, job experience and religious activities.

4.)Relation between the perception

It is found that there are the relationship between the perception towards the concept of hell and heaven in Theravada Buddhism after death and in daily life in total and between overall aspects.

๑. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เรื่องนรกและสวรรค์มีอิทธิพลต่อระบบของสังคมไทยเป็นอย่างมากทั้งทางด้านจิตรกรรม วรรณกรรม และพิธีกรรม โดยเฉพาะทางด้านจิตรกรรมฝาผนังตามปูชนียสถาน ได้มีการแสดงภาพนรกเอาไว้ค่อนข้างถี่ และแสดงภาพของสวรรค์เอาไว้ค่อนข้างน้อย น่าชื่นชมจนทำให้เกิดความคิดขึ้นว่า นรกคือสิ่งที่น่ากลัวที่สุด ทำชั่วต้องไปตกนรก สวรรค์คือสิ่งที่น่าปรารถนาที่สุด ทำดีต้องไปเกิดเป็นเทวดาในสวรรค์

การรับรู้เรื่องนรกและสวรรค์ในโลกยุคปัจจุบันนี้ ได้มีการนำเอาแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์มาขยายความเพิ่มเติมอย่างมากมาย แต่จากการศึกษาและรวบรวมข้อมูลที่มีอยู่ในพระไตรปิฎก คัมภีร์โลกศาสตร์และวรรณกรรมพุทธศาสนายุคปัจจุบันที่ว่าด้วยเรื่องของนรกและ

สวรรค์นั้น ก็พอที่จะสรุปสาระความสำคัญได้ว่านรกและสวรรค์นั้นมีอยู่ ๒ สถานะทั้งในแง่ที่เป็นสถานที่ทั้งในแง่ที่เป็นภาวะ

ดังนั้น ผู้วิจัยใครที่จะศึกษาหลักธรรมคำสอน และความหมายของนรก สวรรค์ ซึ่งในความหมายที่ว่า ไปคือภพภูมิฝ่ายร้ายและฝ่ายดี ต่อจากนั้นผู้วิจัยก็จะได้สำรวจสภาพการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ของชาวพุทธไทย เพื่อต้องการทราบความเข้าใจและการรับรู้ว่าสอดคล้องกับคัมภีร์หรือไม่ อย่างไร รวมทั้งการศึกษาความแตกต่างที่เกี่ยวกับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ของชาวพุทธไทยที่มีความแตกต่างในข้อมูลทั่วไป เพื่อเป็นประโยชน์ในการเผยแผ่คำสอนในทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์อย่างถูกต้องเหมาะสม และสอดคล้องกับยุคสมัยในปัจจุบัน

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑) เพื่อศึกษาระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ตามทรรศนะของพุทธศาสนาเถรวาทของผู้ปฏิบัติธรรมกลุ่มตัวอย่างผู้ตอบแบบสอบถาม

๒) เพื่อศึกษาความแตกต่างระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ ตามทรรศนะของพุทธศาสนาเถรวาทของผู้ปฏิบัติธรรมกลุ่มตัวอย่างผู้ตอบแบบสอบถาม ซึ่งประกอบด้วย เพศ อายุ อาชีพ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา รายได้ต่อเดือน ประสบการณ์การทำงาน และประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด

๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ตามทรรศนะของพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อนำไปประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับสังคมในยุคปัจจุบันได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม

๓. วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) ผู้วิจัยได้แบ่งการดำเนินงานออกเป็น ๒ ขั้นตอน ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) การวิจัยเอกสาร (Documentary Research) เป็นการศึกษาวิจัยเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และข้อมูลชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ วิทยานิพนธ์ งานวิจัยตำราวิชาการ เป็นต้น ที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อการวิจัยนี้ แล้วนำมาประมวลความ นำเสนอในรูปแบบการบรรยายเชิงพรรณนา

๒) การวิจัยภาคสนาม (Field Research) เป็นขั้นตอนหลังจากวิจัยเอกสารจนได้แนวทางและแนวคิดที่เกี่ยวข้อง แล้วนำมาจัดทำแบบสำรวจทดสอบ เพื่อสอบถามถึงการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท

๔) สรุปผลการวิจัย

ความแตกต่างระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ เพศ คือ เพศชายและเพศหญิง โดยพิจารณาในภาพรวมทุกด้าน และโดยภาพรวม พบว่า กลุ่มตัวอย่าง ที่มีเพศแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทหลังความตายแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ เพศชายและเพศหญิงรับรู้แตกต่างกัน ในด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิและด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

ค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท ในชาติปัจจุบัน เป็นรายด้าน พบว่าเพศชายและเพศหญิงรับรู้แตกต่างกัน ในด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์และด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทในชาติปัจจุบัน เป็นรายด้าน พบว่ากลุ่มตัวอย่างสถานภาพสมรสแตกต่างกัน ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ และพบว่ากลุ่มตัวอย่างสถานภาพสมรสแตกต่างกันด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิและด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้นรกและสวรรค์ รับรู้แตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

พบว่า ในภาพรวมกลุ่มตัวอย่างที่มีระดับการศึกษาแตกต่างกันมีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑ เมื่อพิจารณาระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทแต่ละด้าน พบว่า กลุ่มตัวอย่างที่มีระดับการศึกษาแตกต่างกัน มีระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาท ด้านการรับรู้ที่เกี่ยวกับนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่หรือภพภูมิ

ด้านการรับรู้ผลแห่งทุกข์ในนรกและสุขในสวรรค์ ด้านผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกจากการรับรู้
นรกและสวรรค์ แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

โดยภาพรวมทุกด้านกลุ่มตัวอย่างที่มีประสบการณ์ทางศาสนาที่ปฏิบัติบ่อยที่สุด คือ
ทำบุญ/ตักบาตร ไหว้พระสวดมนต์ ฟังธรรม/อ่านหนังสือธรรมะ ปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิ มีความ
แตกต่างในระดับการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธศาสนาเถรวาทอย่างมี
นัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

บรรณานุกรม**๑. ภาษาไทย :****ก. ข้อมูลปฐมภูมิ**

มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.